BARN TILL BESKÅDAN

FAMILJ, VÄLFÄRDSSTAT OCH
NATION I FOTOTÄVLINGAR
OCH FOTOBÖCKER 1930-1944

Mathilda Hallberg

Linköping studies in arts and science, No. 713
Linköpings Universitet, Institutionen för Tema – Tema Barn
Linköping 2017

Linköping studies in arts and science, No. 713

Vid filosofiska fakulteten vid Linköpings universitet bedrivs forskning och ges forskarutbildning med utgångspunkt från breda problemområden. Forskningen är organiserad i mångvetenskapliga forskningsmiljöer, och forskarutbildningen huvudsakligen i forskarskolor. Gemensamt ger de ut serien Linköping Studies in Arts and Science. Den här doktorsavhandlingen kommer från Tema Barn vid Institutionen för Tema.

Bildmaterialet i den här avhandlingen används i enlighet med upphovsrättslagen 22§ om återgivningsrätt i vetenskaplig och kritisk framställning.

Distribueras av:

Institutionen för Tema, Tema Barn
Linköpings universitet
581 83 Linköping

Mathilda Hallberg

Barn till beskådan

Familj, välfärdsstat och nation i fototävlingar och fotoböcker 1930-1944

Upplaga 1:1

ISBN 978-91-7685-550-8

ISSN 0282-9800

© Mathilda Hallberg, Institutionen för Tema 2017

Omslagsbild: *Svenska barn i bild* (1942). Bilden är bearbetad.

Tryck: LiU-Tryck, Linköping 2017

FÖRORD

Nu har det blivit dags att sätta punkt. Att skriva en avhandling är slitsamt och stundtals frustrerande, men också väldigt roligt. Att det till slut blev en bok har jag många att tacka för.

Först och främst vill jag tacka mina handledare Bengt Sandin och Cecilia Lindgren. Bengt, för att du alltid visat intresse och engagemang. Din breda kunskap och din förmåga att teckna de stora linjerna har varit en ovärderlig hjälp i arbetsprocessen. Cissi, för att du har avgränsat och samlat ihop. Med ett utpräglat sinne för ordning och en skarp analytisk blick har du tålmodigt läst och kommenterat röriga texter och ofärdiga resonemang. Ett stort TACK till er båda!

Tema Barn har under de här åren varit min arbetsplats. Tack till er som har givit synpunkter på seminarietexter i olika stadier av skrivprocessen. Ett särskilt tack till Anna Sparrman som har bjudit in mig till bildseminarier och som varit tillgänglig för ”bildprat”. Jag vill också tacka alla som deltagit i den återuppväckta seminarieserien Barnets århundrade där ”historikerna” har samlats för att diskutera, högt och lågt, och alltid med öppenhet och humor.

Andra har också bidragit med hjälp längs vägen. Anne-Li Lindgren läste och kommenterade mitt 60%-manus. Helena Tolvhed kom med insiktsfulla och konstruktiva synpunkter och förbättringsförslag som opponenter vid mitt slutseminarium. Ulrika Torell, Ingrid Söderlind och Bengt Erik Eriksson ingick i läsgruppen. Stort tack till er alla! Ett extra tack till Ulrika och Ingrid som även efter slutseminariet kom med värdefulla kommentarer.

Den vardagliga samvaron med kollegor har varit viktig. Doktoranderna på Tema barn, nuvarande och gamla, har utgjort en självklar gemenskap. Tack för allt häng vid lunchbordet, för alla sånger vi skrivit och för allt kul vi har haft till vardags och till fest: Zulmir Becevic, David Cardell, Daniel Gustafsson, Johanna Gustafsson, Mirjam Hagström, Malva Holm Kvist, Paul Horton, Yelyzaveta Hrechaniuk, Jonathan Josefsson, Mina Kheirkhah, Sofia Kvist Lindholm, Elin Låby, Joel Löw, Sarah Mitchell, Mehek Muftee, Alex Orrmalm Auran, Åsa Pettersson, Johanna Sjöberg, Peter Skagius, Layal Viltgren, Madeleine Wirzén, Emilia Zotevska och Eva-Marie Åkerlund. Sofia Littmarck har varit ett särskilt stöd under det här sista intensiva skrivåret. Tack Sofia för alla samtal och välgörande skratt!

Med stöd från Tema Barn kunde jag också genomföra en givande vistelse på Department of Childhood Studies vid Rutgers University, Camden under

hösten 2014. Tack till Eva Danielsson som under åren har bistått med administrativ hjälp, och till Marie Clark Nelson som har översatt slutkapitlet till engelska.

Omkring mig har jag också haft familj och vänner. Teater Laikos har erbjudit ett skapande sammanhang på behörig distans från den akademiska tillvaron. Ett stort tack till Per Arnöman, Per Enequist, Marie-Louise Höög, Lena Ilmarson, Kajsa Jonasson, Henrik Ringqvist, Helena Ritzén, Martin Westlund och Anna Wik. Ni är bäst! En särskild tanke går till framlidna Maria Winton, som lärde mig att alla kreativa processer måste få ta sin tid.

Mina föräldrar Ann-Britt och Tommy och mina svärföräldrar Marie-Louise och Roland har bidragit med ovärderlig hjälp i stort och smått. Ett varmt tack för att ni alltid ställer upp när det behövs! Tack också till mina syskon Frida och Mathias och den övriga familjen.

Allra viktigast för slutförandet av den här avhandlingen har Du varit Peter. Med lugn och stor generositet har du löst vardagens alla måsten, så att jag har kunnat koncentrera mig på att skriva färdigt. Du har också sett till att den här boken blivit så fin. TACK, för allt!

Men viktigast i hela världen, det är ni, älskade August, Eugen och Arthur! Ni får mig alltid att längta hem. Den här boken är till er!

Linköping, en solig dag i mars 2017

INNEHÅLL

KAPITEL 1. BARN TILL BESKÅDAN	9
Tidigare forskning	14
Representationer av barn i samhällsinformation och propaganda	15
Befolkningsfrågan och välfärdssamhället	20
Teoretiska utgångspunkter	30
Barn, ideologi och visualitet	30
Representation och diskurs	32
Åskådningskultur	33
Syfte och frågeställningar	36
Material och metod	37
Fototävlingar	39
Fotoböcker	42
Offentliga utredningar	45
Bildmaterial	48
Bearbetning och analys	51
Studiens disposition	55
 KAPITEL 2. FOTOTÄVLINGAR OCH FOTOBÖCKER SOM FENOMEN	 57
Fototävlingar med barn som bildmotiv	60
Syfte och målgrupp - föräldratävlan	61
Professionella aktörer	65
En kommunikativ process	67
Inramning och tilltal	75
Texter, bilder och bildklustrandets betydelse	81
Fotoböcker med barn som bildmotiv	85
Syfte och målgrupp	86
Professionella aktörer och organisering	92
Texter och bilder – porträttgalleri och bildkollage	97
Sammanfattande analys	103

KAPITEL 3. FAMILJEN SOM PLATS FÖR BARNS VÅRD OCH FOSTRAN	107
En vårdande familj	110
Föräldraskapet vägs och mäts	111
Det sjuka och friska barnet	119
Att växa upp i en familj	134
Hemuppfostran som norm	135
”Enda barnets sjukdom”	140
Hemmets ordnande	146
Ett hem i staden eller på landet – ambivalenta hemideal	148
Det goda hemmet	153
Sammanfattande analys	163
 KAPITEL 4. VÄLFÄRDSSTATEN OCH DET OFFENTLIGAS ANSVAR FÖR BARN	 167
Institutioner och den professionella blicken	171
Att bygga friska kroppar – måltiden i fokus	183
I rörelse - utomhusvistelse och lek	188
Att fostra och bilda framtiden	197
Materialiteter och modernitet	205
Sammanfattande analys	211
 KAPITEL 5. NATIONEN - BARN SOM SYMBOL FÖR DET SVENSKA	 217
Barn som nationella symboler	220
Att kartlägga nationen – barn som geografisk data	223
Barn i folkdräkt – gemenskap, historia och tradition	230
Inkluderade, men på marginalen	236
Nya nationella hjältar – försvaret av nationen	241
Kungligheter och kunglig symbolik	247
Sammanfattande analys	253

KAPITEL 6. ÅSKÅDNINGSKULTUREN OCH VÄLFÄRDSBYGGET	257
Barn i bild – ett användbart politiskt redskap	258
Drömmen om fler och bättre barn	259
Två politiska modeller	261
SUMMARY	266
KÄLLOR OCH LITTERATUR	275
BILD- OCH TABELLFÖRTECKNING	291

KAPITEL 1.

BARN TILL BESKÅDAN

Bild 1. *Aftonbladet* 1944-12-03, s. opag.

Fotografiet ovan föreställer Ulla Gabriella Eklund och visades i kvällstidningen *Aftonbladet* i samband med en läsartävling under hösten 1944. Tävlingen handlade om barnavård och syftade till att kora huvudstadens mest välskötta och friska barn i åldern tre till fyra år. När den här bilden togs hade flickan precis blivit utnämnd till "Stockholms A-barn" och genom det förvandlats till en förebild för huvudstadens alla barn.

Aftonbladets A-barnstävling 1944, liksom dess förlaga 1938, var geografiskt sett avgränsade tävlingar, avsedda för föräldrar och läsare i stockholmsregionen, men med ambitionen att väcka intresset för barnavård även för en bredare nationell publik. I anslutning till tävlingarna producerades också en fotobok kallad *Stockholms A-barn och andra bra barn*.¹ Genomslagskraften var uppenbar. Begreppet "A-barn" etablerades och kom för en lång tid framöver att användas som ett uttryck för särskilt friska barn.² A-barnstävlingarna och fotoboken var dock inga isolerade fenomen. Det fanns andra tävlingar och fotoböcker, och liknande mediala praktiker som utställningar, filmer och kampanjer med barn i fokus, både i Sverige och internationellt.³ De var en del av en slags åskådningskultur där länder, befolkningar och olika aspekter av samhället visades upp för allmänheten.

Att åskådliggöra, klassificera och bedöma var en del av samhällskulturen under första halvan av 1900-talet. Det ställdes ut, jämfördes och mättes i stor skala inom flera områden. I internationella idrottstävlingar och världsutställningar konkurrerade nationer med varandra. Också inför en inhemsk publik arrangerades uppmärksammade utställningar i folkbildande och upplysande syfte. Stockholmsutställningen 1930 och Fritidsutställningen i Ystad 1936 är välkända exempel. Där förenades estetik med samhällsnytta och därigenom skapades ideal kring den moderna människans kropp och hem.

I den svenska dags- och veckopressen fanns under 1930- och 40-talen tävlingar som omfattade skilda områden, som fotografi, sömnad av barnkläder, slöjd, uppsatsskrivande, teckning, korsord och skönhet.⁴ Veckopressen anordnade fototävlingar som "Den svenska idealflickan" och "Fröken Sverige" där ideal kring hälsa och skönhet kom att associeras med föreställningar om "svenskhet" i vid bemärkelse.⁵ I dags- och veckopress genomfördes också fototävlingar med barn, som i exemplet med A-barnstävlingarna ovan, inriktade på teman som skönhet och hälsa.⁶

¹ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938). Det producerades också två SF journalfilmer i samband med tävlingarna; SF Veckorevyn 1938-12-05; SF Veckorevyn 1944-12-11.

² I SAOL ges begreppet "A-barn" betydelsen *friskt spädbarn*, <http://www.svenskaakademien.se/svenska-spraket/svenska-akademiens-ordlista-saol/saol-13-pa-natet/sok-i-ordlistan>, hämtat 2016-08-09.

³ Stearn (2002); Crnic (2009); Thomson (2000/2001); Lovett (2007).

⁴ Tornbjör (2002), s. 58f; Blomberg (2006), s. 68-75; Mattsson & Pettersson (2006), s. 270-330; Habel (2002), s. 76ff; Dahlgren (2013), s. 62; Låby (opubl.).

⁵ Mattsson & Pettersson (2006), s. 284ff; Blomberg (2006), s. 72f

⁶ Filmbilden 1935:1, s. 3; Habel (2002), s. 80ff, 113. Veckotidningen *Idun* arrangerade på 1920-talet en fototävling med barn kallad "Mamma och barn", *Idun* 1923:31, s. 736.

En annan form för åskådliggörande var vad jag har valt att kalla fotoböcker. I böcker eller bokliknande broschyrer med rikt fotografiskt illustrerade sidor förvisades yrkesgrupper och andra sociala grupper för publiken. Fotoböckerna åskådliggjorde exempelvis folkskolans ledning, företrädare för svensk socialvård eller mer öppna kategorier som ”kända stockholmare”.⁷ Ett exempel är ”HSB-boken” som Hyresgästföreningen gav ut år 1937. Den syftade till att förevisa bostadsbyggandets utveckling och tillhandahålla åskådliga exempel på praktiska och bra bostäder för en publik bestående av organisationsmedlemmar, politiker, arkitekter och stadsläkare.⁸ Genren var dock etablerad sedan tidigare. Bildsamlingar av intagna på fängelser sammanställdes under 1800-talet i fotografiska album, och i början av 1900-talet publicerades rastypologiska fotoböcker som ett led i etableringen av det Rasbiologiska institutet.⁹ Fotoböcker var ett vanligt förekommande sätt att synliggöra sociala kategorier och legitimera framväxten av verksamheter, institutioner och professioner. Det förekom även fotoböcker med barn som bärande tema.¹⁰ Som utgivare av dessa stod dagstidningar, grupperingar kopplade till utredningsväsendet och enskilda aktörer, däribland konstnärer. Ett exempel på en sådan fotobok har jag redan nämnt, *Stockholms A-barn och andra bra barn*, andra exempel är fotoböckerna *Undret*, som visade porträttbilder på barn och unga.¹¹

Dessa publika former för kommunikation ser jag alltså som delar av en bredare *åskådningskultur*. Anders Ekström använder begreppet åskådningskulturer för att beteckna användningen av visualiserings- och representationstekniker i publika situationer, som museer och olika bildmedier. Mer

⁷ Exempel på genren är Wagnsson, Ruben och Wikström, Nils (red.) (1942), *Svenska folkskolans ledning i ord och bild*, AB Biografisk förlag, Stockholm; Wagnson, Otto (red.) (1944-45), *I socialvårdens tjänst. Ett samlingsverk om svensk socialvård och dess företrädare*, Bokförlaget Gothia Aktiebolag; Goldmann (red.) (1936), *Kända stockholmare*, IGO-förlag, Stockholm.

⁸ Åker (1998), s. 112-124. Åker menar att HSB-boken, tillsammans med HSB:s organisationsskrift ”Vår bostad”, spelade en central roll för visualiseringen av Hemmet och etableringen av det ljusa, rymliga och funktionella hemmet som samhällsideal.

⁹ Bokverket *Svenska folktyper* utgavs år 1919 av rasbiologen Herman Lundborg som en del av den stora folktypsutställningen som genomfördes samma år. Både utställningen och bokverket syftade till att popularisera det rasbiologiska tankegodset. Fotoboken var propaganda för det statliga Rasbiologiska institutet som inrättades år 1922, se Lundborg, Herman (1919), *Svenska folktyper: bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska principer och försett med en orienterande översikt*, Stockholm; se Hagerman (2015), s. 144-183; Kjellman (2014).

¹⁰ Ylva Habel vidrör bokformen som sådan, men utan att fördjupa sig närmare i själva fenomenet. Habel beskriver kortfattat *1000 svenska barn* (1930) och *Undret* (1935), Habel (2002), s. 79.

¹¹ Hermes B.M & Faustman, Molly (1934), *Undret – barn under ett år*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag; Hermes B.M & Faustman, Molly (1935), *Undret – barn under 15 år*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag. Den tyska fotografen Hedda Walther's bok *Mutter und Kind* är ett exempel på en sådan internationell fotobok. Walther, Hedda (1930), *Mutter und Kind: 48 Bildnisstudien*, Berlin: Verlag Dietrich Reimer.

specifikt har han studerat utställningskulturen under andra halvan av 1800-talet och tidigt 1900-tal.¹² Jag har valt att använda begreppet som en beteckning för en offentlig arena där det publika och visuella står i fokus, och jag vill med användningen av begreppet uppmärksamma själva åskådliggörandet i tävlingar, utställningar, kampanjer, museer och filmer.

Åskådningskulturen spelade en central roll i konstruktionen och förmedlingen av sociala och kulturella ideal och nationella självbilder, och verkade som redskap för medborgarfostran, kunskapsförmedling och upplysning.¹³ Där presenterades bilder av samhället och gavs instruktioner om hur livet skulle levas, hur bostaden skulle möbleras och hur barnen skulle skötas och uppfostras. I den här avhandlingen kommer jag att studera vad det var för budskap och politiska visioner som förmedlades i åskådningskulturen under 1930- och 40-talen, då frågor om hur det moderna Sverige skulle byggas stod i fokus för samhällsdebatten och i det politiska arbetet. Jag kommer att fokusera på två olika mediala praktiker, nämligen fototävlingar och fotböcker med bilder på barn som bärande element.

Modernitet, hygien och eugenik var ledord i debatt och politik under 1930- och 40-talen.¹⁴ Enligt Ylva Habel var exempelvis Stockholmsutställningen 1930 riktad inåt mot den svenska befolkningen. Utställningen var en presentation av samtiden och framtiden, och avsikten var att höja standarden på den urbana arbetarklassen och förmå dem att omfamna moderniteten och de funktionalistiska idealen. Människor skulle göras delaktiga i det moderna projektet, i folkhemmet och samhällets utveckling. Det är kännetecknande att man i åskådningskulturen vände sig direkt till och tilltalade medborgarna. Habel hävdar att detta var ett nytt fenomen som utmärkte 1930-talets kultur och som innebar en möjlighet för medborgarna att jämföra sina liv med det moderna samhällets olika identiteter och projekt. Dialogen med allmänheten krävde ett aktivt deltagande av medborgarna i exempelvis tävlingar och utställningar.¹⁵

I åskådningskulturen etablerades och spreds diskurser kring familjebildning och välfärd.¹⁶ 1930- och 40-talen var en tid då barn och familj stod i

¹² Ekström, (1994), s. 311. I sin analys av 1800-talets panorama som "sevärdhet" och "åskådningsmateriel" diskuterar Ekström också hur seendet lyftes fram som centralt, både i relation till underhållning och inom den så kallade åskådningspedagogiken, se Bergström, Ekström & Lundgren (red.) (2000), s. 12f, 125-170.

¹³ Ekström (1994), s. 311; Bergström, Ekström & Lundgren (red.) (2000), s. 12, 125-170; Habel (2002); Blomberg (2006), s. 68-76; Mattson & Pettersson (2006), s. 284ff.

¹⁴ Broberg & Tydén (1996), s. 136; Johannisson (1997), s. 221-257.

¹⁵ Habel (2002), s. 10f, 31, 54.

¹⁶ Habel (2002), s. 11.

centrum för samhällets politiska engagemang. En viktig aspekt av folkhemsbygget och välfärdsstatens framväxt var befolkningsfrågan. Grunddragen i detta är välkända. Familjebildning och barns livsvillkor diskuterades i riksdagsdebatter och utredningar. Det behövdes fler barn och som en del hävdade – fler barn av bättre kvalitet.¹⁷ Utgångspunkten i det politiska arbetet var att man genom ökade statliga insatser skulle främja en positiv befolkningsutveckling.¹⁸ Befolkningspolitiska utredningar tillsattes där exempelvis frågor om samlevnad, abort, sterilisering, barnafödande, mödra- och barnavård, föräldraskap, barnuppföstran, bostäder och arbetsmarknad behandlades. Befolkningsfrågan anknöt därmed till en hel rad olika politiska områden. I utredningar uppmärksammades särskilt barn i förskoleåldern, den så kallade ”försummade åldern”. Det var en åldersgrupp som utredarna menade uppvisade tecken på utbredd ohälsa på grund av att de inte i tillräcklig omfattning hade fångats upp av den offentliga barnhälsovården.¹⁹ Det var också en åldersgrupp som behövde uppmärksammas av pedagogiska skäl.²⁰ Barns vård, skötsel och fostran sågs inte som en privatsak för föräldrar och andra barnavårdare, utan som en offentlig angelägenhet.²¹

Samhällsintresset för barn, eller befolkningsdiskussionen som sådan, var inte något nytt. En växande oro för framtiden drev på samhälleliga förändringar gällande barn- och familj redan runt sekelskiftet 1900. Fattiga, utomäktenskapligt födda och föräldralösa barn blev föremål för samhällets omsorg och beskydd genom lagstiftning och sociala reformer.²² Det nya under 1930- och 40-talen var snarare inriktningen på det politiska arbetet. Offentliga sociala stöd- och skyddsåtgärder skulle nu omfatta samtliga svenska barn. Som Helena Bergman och Peter Johansson påpekat, skedde orienteringen mot ett ökat statligt ansvar inte utan politiska stridigheter. Kursändringen ställde i själva verket frågor om hur välfärdspolitiken skulle organiseras på sin spets.²³

Den här avhandlingen rör en dynamisk period av reformer, modernitetssträvanden och framtidstro. Det var också en period av stor internationell oro, vilket i slutet av 1930-talet ledde till andra världskrigets utbrott. Tävlingar, fotoböcker, filmer och utställningar med barn blev en länk mellan

¹⁷ Källemark (1980); Hirdman (1989); Berggren & Trägårdh (2006/2015), s. 239ff.

¹⁸ Hatje (1974), s. 164ff, Myrdal & Myrdal (1934).

¹⁹ SOU 1938:6, s. 52.

²⁰ SOU 1944:20, s. 46.

²¹ Sandin (2003), s. 231.

²² För en fördjupad diskussion om den sociala barnavårdens framväxt i Sverige, se exempelvis Ohlander (1992); Söderlind (1999); Bergman (2003); Lindgren (2006); Sköld (2006); Weiner (1995); Sundqvist (1994); Berggren & Trägårdh (2006/2015); Andresen et al. (2011).

²³ Bergman & Johansson (2002), s. 8.

människors vardag och politiska diskurser på en nationell nivå. De var en del av ett nationellt samtal om samhällets utveckling, och förmedlade till de svenska hemmen såväl normer och värderingar, som en vision om samhället.

I fokus för avhandlingen står åskådningskulturen. Studien handlar om fototävlingar och fotoböcker och hur de var en del i förhandlingen om välfärdens organisering rörande barn och familj. Jag vill genom en näranalys av utvalda fototävlingar och fotoböcker från perioden 1930 till 1944 undersöka hur familj, välfärdsstat och nation konstruerades genom representationer av barn. Vilka budskap och politiska visioner etablerades och uttrycktes?

I följande avsnitt skall jag diskutera den tidigare forskningen om välfärdsstaten under 1930- och 40-talen och om hur representationer av barn kan relateras till politisk förändring. Jag kommer därefter att redogöra för teoretiska överväganden och presentera mina frågeställningar.

TIDIGARE FORSKNING

Den period som studien omfattar, 1930- och 40-talen, är väl genomlyst i svensk forskning och har beskrivits som en tid då det svenska samhället stod inför en rad sociala, kulturella och politiska utmaningar. Jag kommer här att lyfta fram svensk och internationell forskning som bidrar till förståelse av den kontext som omgav fototävlingarna och fotoböckerna.

Studien anknyter till flera forskningsområden. Framförallt kan den placeras inom ramen för en omfattande välfärds- eller folkhemsforskning. Här förhåller jag mig främst till studier som behandlar det familjepolitiska området och välfärdssamhällets framväxt, och i synnerhet de befolkningspolitiska utredningarna som genomfördes under 1930- och 40-talen. Forskningen belyser såväl politiska ambitioner och visioner som praktiskt reformarbete.²⁴ Den betonar även kopplingen mellan befolkningspolitiken och två centrala områden under den här perioden, folkhälsan och nationsbygget. Detta gör studier om hälsa och hygien, rasbiologi och nationalism och om nationsbygget i en historisk belysning särskilt relevanta. Flera studier berör hur de välfärdspolitiska idéerna förmedlades i samhället under första halvan av 1900-talet. Centralt för studien är också forskning som berör den kulturella offentligheten och representationer av barn i ett historiskt sammanhang. Hit hör svenska och internationella studier inom historia, sociologi och kultur- och mediehistorisk forskning.

²⁴ Hatje (1974); Hirdman (1989/2010); Åmark (2005); Lundqvist (2007).

Forskningsöversikten inleds med en diskussion om representationer av barn i samhällsinformation och propaganda under första halvan av 1900-talet ur ett svenskt och internationellt perspektiv. Därefter följer en belysning av forskning om välfärdspolitiken och därtill kopplade idéströmningar i det svenska samhället under 1930- och 40-talen.

Representationer av barn i samhällsinformation och propaganda

Flera studier har belyst relationen mellan den nationella politiken och olika medier för att förklara hur välfärdspolitiken kunde få så brett genomslag i samhället under 1930- och 40-talen. Forskningen lyfter särskilt fram radion, pressen och filmens betydelse för spridning av samhällsinformation och propaganda inom en rad områden som hälsa, boende, fritid och familjebildning.²⁵ Delar av denna forskning visar att representationer av barn har varit särskilt användbara i kampanjer och i förmedlingen av olika samhällsprojekt, däribland till att etablera och sprida visionen om det svenska folkhemmet.²⁶ Två studier som behandlar relationen mellan medier och den nationella politiken under 1930- och 40-talen synliggör även bruket av visuella representationer av barn i samhällsinformation och propaganda. Ylva Habel visar, som jag inledningsvis nämnde, att fotografier och rörliga bilder på barn i utställningar, tävlingar och filmer genererade ideologiskt stöd till den förda välfärdspolitiken kring folkhälsa och eugenik.²⁷ Mats Jönsson, som studerat bildbruket i Sverige under de följande krigsåren 1939 till 1945, lyfter fram att representationer av barn var vanligt förekommande i det han kallar för folkhemskampanjer. I studien synliggörs hur barn, i den statliga propagandan såväl som i välgörenhetsorganisationer, var en central del i den allmänna mobiliseringen för nationell enhet under krigsåren. Enligt Jönsson symboliserade barn framförallt hopp och framtidstro.²⁸

Bruket av barn som bildmotiv i samhällsdebatten var inget exklusivt svenskt fenomen. Internationell forskning visar att visuella representationer av barn varit en viktig del av konstruktionen och spridningen av nationella ideal i nationsbyggande sovjetisk och nazistisk propaganda och i progressiva

²⁵ Seifarth (2007); Habel (2002); Johannisson (1997), s. 221-257; Palmblad & Eriksson (1995), s. 25-36, 129-143; Åker (1998), s. 71-140.

²⁶ Lindgren (1999), s. 271f; Johannisson (1997), s. 221-257; Palmblad & Eriksson (1995), s. 25-36, 129-143; Åker (1998), s. 71-140; Runcis & Sandin (2006), s. 9ff.

²⁷ Habel (2002).

²⁸ Jönsson (2011), s. 93f.

sociala rörelser i Europa, Kanada och USA.²⁹ Utifrån en amerikansk kontext lyfter Ann Higonnet fram att socialrealistiska fotografier på fattiga och utsatta barn, tagna i samband med statliga arbetslöshetsprojekt under 1930-talet, var tänkta att uppmärksamma bristfälliga sociala förhållanden för att i förlängningen åstadkomma sociala reformer till nytta för barn.³⁰ Margaret Peacock visar att representationer av barn även var viktiga i mobiliseringen av offentligt stöd i Kalla kriget under 1950- och 60-talen. Hon menar att det parallellt i USA och Sovjet växte fram ett barnideal – Cold War kids – som fick betydelse för det politiska spelet runt konflikten. Illustrationer och fotografier av glada och nöjda barn användes av politiker och propagandaavdelningar i krigspropagandan som ett sätt att legitimera den nationella politiken i en internationell konfliktsituation. Peacock lyfter därmed fram representationer av barn som centrala i det internationella politiska spelet.³¹ Båda dessa studier synliggör barn som symboliskt betydelsefulla i nationella och politiska projekt.

Karin Aronsson och Bengt Sandin menar att sättet som barn framställs på i kampanjer, vilka framställningar och bilder som ges företräde, speglar hur ett samhälle uppfattar barndomen som social och kulturell företeelse. Med det välkända bildmotivet Tändstickspojken i Solstickans välgörenhetskampanj år 1936 och annan filantropisk propaganda som exempel visar författarna hur åskådliggörande av barn även har iscensatt särskilda barndomsideal, som löpt parallellt med politiska förändringsprocesser gällande barn- och familjepolitiken, under första halvan av 1900-talet.³² Kampanj- och propagandamaterial är viktigt att uppmärksamma då det via detta går att studera vilka idealföreställningar om barn och barndom som var i omlopp och hur dessa kom till uttryck i den mediala offentligheten.³³

Jag nämnde inledningsvis att barn användes i folkhälsopropaganda. I det följande kommer jag att närmare diskutera studier som har behandlat en speciell form av hälsokampanjer med barn, så kallade A-barnstävlingar. Jag återkommer därmed till Ylva Habels studie som tar upp en av de tävlingar som ingår i den här studien, kvällstidningen *Aftonbladets* A-barnstävling

²⁹ Peacock, M (2014), s. 19ff; Sandin & Aronsson (1996), s. 189f; Clark (1997), s. 46-49; Payne (2009), s. 85-107.

³⁰ Higonnet (1998), s. 115-117.

³¹ Peacock (2014), s. 1-14, 223f. För hur bilden av barn användes i politiken runt Kalla kriget, se Fieldston (2015).

³² Sandin & Aronsson (1996), s. 185-194.

³³ Sandin & Halldén (2003), s. 14.

1938, och jag ska också lyfta fram internationell forskning om liknande fenomen.³⁴

A-barnstävlingar och Better Baby Contests

Den internationella forskningen om barntävlingar är relativt omfattande, men i Sverige finns nästan inga studier som belyser detta. Ylva Habels analys utgör därför ett centralt bidrag till min undersökning. Hon lägger särskilt fokus på hur en kvinnlig publik tilltalades och uppmuntrades att delta i olika former av publika visuella evenemang i 1930-talets Stockholm, däribland i den nyss nämnda A-barnstävlingen 1938. Habel lyfter fram tävlingen som ett exempel på hur befolkningspolitik, eugenik, medborgarskap och modernitet smälte samman i uppvisandet av blonda barn i mediala sammanhang. Tävlingen medverkade till att sätta upp en normativ standard för det goda föräldraskapet, och till att normalisera eugenik och social ingenjörskonst.³⁵ Habel driver argumentet att dylika evenemang med uttalat fokus på moderskap var medel för att kommunicera välfärdsfrågor i det offentliga rummet, samtidigt som de öppnade upp den privata sfären för kontroll och bedömning.³⁶ A-barnstävlingen placeras in i det välfärdspolitiska projektet, och framförallt i en eugenisk kontext där diskussionen om sterilisering av vissa individer sammanföll med etableringen av sociala och kulturella ideal som "A-männskor" och "A-barn". A-barnstävlingen och andra liknande fenomen beskrivs som "softening complements to the soberly cool rethoric of family planning and eugenic policy"³⁷. De framställs närmast som en förlängning av de tankegångar som formulerades vid tiden, bland annat av befolkningskommissionen.

A-barnstävlingen som en pedagogiskt och framförallt medborgarfostrande verksamhet med barn och moderskap i fokus är en bra utgångspunkt för den här studien. Habel berör tävlingens texter och bilder i sin analys, men gör ingen systematisk analys av hur enskilda bilder och texter etablerar särskilda diskurser om föräldraskap och familj, som kan ställas i relation till andra omsorgsdiskurser vid tiden. Hon diskuterar heller inte tävlingen i relation till ett bredare internationellt sammanhang av liknande barntävlingar under samma tidsperiod, vilket är viktigt för att vidga förståelsen av hur politiska budskap uttrycks genom representationer av barn.

³⁴ Habel (2002).

³⁵ Habel (2002), s. 80-85, 223.

³⁶ Habel (2002), s. 23.

³⁷ Habel (2002), s. 60.

Internationell forskning visar att i USA, Kanada och England kom liknande populära barntävlingar i veckopress och på lokala utställningar att utgöra centrala inslag i samhällsprojekt där både folkhälsa och eugenik stod på agendan. I så kallade *Better Baby Contests*, bedömdes under första halvan av 1900-talet barn och barns kroppar i termer av hälsa eller ohälsa.³⁸ Alexandra Minna Stern lyfter fram att ett ökat statligt intresse i början av 1900-talet för folkhälsa och rashygien bidrog till att offentligt uppmärksamma barn såväl som moderskap.³⁹ Det ökade intresset ledde till reformer under 1920-talet som innebar att de amerikanska delstaterna förbättrade sin barn- och mödravård. En avgörande del av förbättringsarbetet skulle åstadkommas genom att kvinnor fick utbildning i barnavård, det vill säga de skulle lära sig att bli bättre mödrar. Som ett led i utbildningsarbetet kom US Childrens Bureau, tillsammans med barnläkarsällskap, att engagera sig i utformningen av standardiserade poängkort som användes i Better Baby-tävlingar.⁴⁰ Enligt Stern ingick tävlingarna i sammanlänkade välfärdsprogram för barn- och mödravård som fördes på olika samhällsnivåer; federal, delstatlig och kommunal, och var delar av ett bredare politiskt projekt.

Enligt Stern kom utbildningssatsningar i form av tävlingar i första hand att rikta sig till det stora antal människor som levde på landsbygden, och då framförallt mödrar som därigenom tilldelades ett speciellt moraliskt ansvar gentemot familjen och staten. Genom att göra jämförelser med ett tidigare utfört förbättringsarbete vad gällde boskapsskötsel, hoppades aktörerna få den amerikanska befolkningen att även intressera sig för barnhälsofrågor. De poängkort som användes vid bedömning av tävlande barn kom därför till en början att vara utformade så att barnen kunde bedömas på sätt som liknade de tillvägagångssätt som användes vid bedömning av boskap.⁴¹ Better Baby-tävlingar skulle, enligt Meghan Crnic, få mödrar att inse att det fanns fastställda normer kring hur barn skulle se ut, liksom hur de som mödrar skulle agera, utifrån vetenskapliga principer för barnavård, för att åstadkomma goda framtidsmedborgare.⁴²

³⁸ Thomson (2000/2001); Stern (2002); Selden (2005); Lovett (2007); Crnic (2009). Det pågick liknande tävlingar i England. En skriftlig tävling för mödrar och barnvård "Mother and Child" anordnades av den engelska nationalförsamlingen för mödra- och barnavård 1937. En beskrivning av denna finns i "Tidskrift för barnavård och ungdomsskydd", 1937:6, utgiven av Svenska fattigvård- och barnavårdsförbundet, Stockholm, s. 248. Det genomfördes även så kallade *Fitter Family Contests* vid tiden, se Lovett (2007; Selden (2005).

³⁹ Stern (2002), s. 748f.

⁴⁰ Stern (2002), s. 748.

⁴¹ Stern (2002), s. 744, 748.

⁴² Crnic (2009), s. 12.

Gerald E. Thomson, som studerat motsvarande kanadensiska tävlingar, betraktar bruket av poängkortet som uttryck för den medicinska vetenskapens intåg i traditionella moderskaps- och barnavårdspraktiker.⁴³ Tävlingsverksamheten var en del av en mångfasetterad strategi att förmedla rashygieniska reformer till medborgarna. En strategi som gick ut på att å ena sidan genom sterilisering och segregation göra sig av med önskade delar av befolkningen och å andra sidan uppmuntra till produktion av önskvärda medborgare genom "scientific breeding".⁴⁴

Denna forskning visar också att Better Baby-tävlingarna var del i en samhällelig kommersialiseringsprocess där professionell barnavård och konsumtion kopplades samman. Stern menar att tävlingarna, och den visuella representationen av barn, utgjorde en del av en kommersiell satsning där företag gjorde reklam och olika priser och vinster delades ut. Tävlingarna utgjorde en plattform för införandet av "the better baby" i reklam, en nyfödd visuell ikon som kom att användas i reklam för olika produkter. Stern betonar att samtidigt som tävlingarna fokuserade på professionell barnavård och konsumtion, framställde de även barndomen som en period av oskuldsfullhet och renhet, en barndomsuppfattning, som enligt Stern, höll på att omförhandlas under 1900-talets urbanisering och industrialisering.⁴⁵ Tävlingarna fungerade därmed som årligen återkommande möjligheter för människor att förhandla kring kategorier som dåtid/nutid och modernitet/nostalgi.⁴⁶

Forskningen kring de internationella Better Baby-tävlingarna och den svenska A-barnstävlingen 1938 tydliggör att tävlingar med barn var ett utbrett kulturellt fenomen, och att tävlingarna uppfattades som delar av nationella och politiska projekt.

Den här studiens kritiska perspektiv innebär ett fokus på hur representationer av barn i åskådningskulturen, i fototävlingar och fotoböcker, kan förstås i relation till politiska strävanden. Men också hur dessa mediala praktiker kan förstås, i ett svenskt sammanhang, med avseende på kopplingen till konsumtion och kommersialisering. Det handlar om vilka budskap som skapades och vilka politiska visioner som spreds genom representationer av barn i bild och text.

⁴³ Thomson (2000/2001), s. 32.

⁴⁴ Thomson (2000/2001), s. 35; Pernick (2002), s. 707.

⁴⁵ Stern (2002), s. 748, 750.

⁴⁶ Stern (2002), s. 748; Lovett (2007), s. 84f.

Befolkningsfrågan och välfärdssamhället

1930- och 40-talen har beskrivits som en period då det moderna Sverige växte fram och välfärdsstaten började ta form. Den konsensuspolitik som inleddes under 1930-talets mitt, främst det politiska samarbetet mellan socialdemokrater och bondeförbundet, lade grunden för genomförandet av en aktiv socialpolitik. Genom satsningar på sociala trygghetssystem som sjukförsäkringar, pensioner, moderskapsförsäkringar och så småningom barnbidrag expanderade den offentliga sektorn.⁴⁷ Under perioden intensifierades även bostadsbyggandet för att bygga bort trångboddhet och bostadsbrist och för att stimulera arbetsmarknaden.⁴⁸ Sexualupplysning, mödrahjälp och barnavårdsinsatser kom att ingå i välfärdsbygget, samtidigt som frågan om kvinnors tillträde till arbetsmarknaden var en del av den politiska debatten.⁴⁹ Det var en på flera sätt komplex period, som också innehöll en förändring i synen på barn och samhällets ansvar för barn.

Vad gäller barn- och familjepolitiken innebar den politiska kursändringen att samhället och staten tog ett större samlat ansvar över områden som berörde vård, skola och omsorg för barn.⁵⁰ Tidigare forskning belyser bredden av det offentliga engagemanget i studier av hälsofrämjande insatser inom småbarnsvård och skola, av utbyggnaden av sociala och pedagogiska verksamheter för barn och av stödjande insatser som föräldra- och familjerådgivning.⁵¹ Gemensamt för forskningen är också synliggörandet av "experternas" roll i denna process.⁵²

Relationen mellan stat, professionella och barn har stått i fokus för flera studier. Forskning om den sociala barnavårdens framväxt har lyft fram de enskilda initiativen och de filantropiska organisationernas betydelse för välfärden och för etableringen ett professionellt barnavårdsfält. Övergången från vad Anne-Lise Seip kallar en socialhjälpstat till en välfärdsstat präglades av samarbete mellan enskilda aktörer och det offentliga, som kommun och stat. Experternas eller de så kallade sociala ingenjörernas arbete under 1930- och 40-talen kan därmed ses om en fortsättning av det som påbörjades

⁴⁷ Berggren & Trägårdh (2006/2015), s. 250-256; Åmark (2005), s. 29-32; Esping-Anderson (1990), s. 27ff; Berg (2009), s. 36ff.

⁴⁸ Hirdman (1989/2010), s. 92f; Åker (1998), s. 76ff; Lundqvist (2007), s. 40.

⁴⁹ Levin (1997), s. 13.

⁵⁰ Ohrlander (1992); Söderlind (1999); Bergman (2003); Lindgren (2006); Sköld (2006).

⁵¹ Palmblad & Eriksson (1995); Palmblad (1990); Hörnfeldt (2009); Hatje (1999); Münger (2000); Gullberg (2004); Hammarlund (1998); Jönsson (1997); Lundqvist & Petersen (2010).

⁵² Lundqvist & Petersen (2010).

inom ramen för de filantropiska organisationerna.⁵³ Jag ska nu närmare diskutera forskning om ett antal teman som är särskilt centrala för min undersökning, nämligen föräldraskap och familj, hygien och hälsa, samt nationsbyggandet.

Föräldraskap och familj

Centralt i den historiska familjeforskningen är den demografiska utvecklingen och familjebildningen ur ett befolkningsperspektiv. Familjen beskrivs framförallt utifrån fertilitetsmönster, familjeplanering och familjestrategier.⁵⁴ Förhållandet mellan familj och föräldraskap har också involverat ett intresse för hur politiska förändringar och konflikter påverkat synen på föräldraskapet. I detta sammanhang har man också varit intresserad av hur familj konstruerats i politik och media. I flera studier har tonvikt lagts vid utredningar och genomförandet av sociala reformer.⁵⁵

Det gäller även studier av befolkningsfrågan, startskottet för den politiska diskussion kring relationen mellan barn, familj och samhälle som fördes under 1930- och 40-talen.⁵⁶ För politisk behandling av frågan tillsattes två utredningar; befolkningskommission 1935-1938 och befolkningsutredningen 1941-1946. Forskningen om befolkningsutredningarna synliggör uppkomsten av barn- och familjepolitiken som ett eget politikområde och belyser en rad aspekter som präglade befolkningsdiskussionen under 1930- och 40-talen. Det rörde ökad nativitet, ”befolkningskvalitet” och tryggad familjebildning ur socialt och ekonomiskt perspektiv. Valfärdens organisering, statens roll och kvinnors funktion i välfärdsbygget diskuterades i utredningar och debatter.⁵⁷ För att konkretisera vad det var för diskurser som genomsyrade den statliga politiken, och de befolkningspolitiska utredningarna i synnerhet, kommer jag här att lyfta fram studier som behandlar detta. Jag kommer också att diskutera forskning som berör förmedling av föreställningar och normer kring familj och föräldraskap i media, i Sverige och internationellt.

När det gäller befolkningsfrågan handlade de väsentligaste skillnaderna mellan socialdemokrater och konservativa, enligt Ann-Katrin Hatje, om hur

⁵³ Seip (1984), s. 11-15, 300. Seip behandlar socialvårdens förändring i Norge och ser socialhjälpstaten som en mellanform där det offentliga ansvaret fanns inom vissa områden, men var inte fullt utbyggt. För svenska förhållanden se Weiner (1995), s. 307-310; Sundkvist (1994), s. 79-84; Ohrlander (1992), s. 292; Bergman (2007), s. 326-327, 331-337.

⁵⁴ Se exempelvis Hareven (2000).

⁵⁵ Lundqvist (2007); Klinth, Roger (2002); Lindgren (2006); Bergman (2003); Bergman & Johansson (2002).

⁵⁶ Lundqvist (2007); Hatje (1974); Hirdman (1989/2010).

⁵⁷ Hatje (1974), s. 226; Lundqvist (2007), s. 253f.

man skulle lösa den. Socialdemokraterna ville med socialpolitiska medel undanröja ekonomiska hinder som stod i vägen för fler och bättre barn. Här fanns därför ett större fokus på befolkningsfrågans kvalitativa sida. De konservativa ville med upplysning, propaganda och samhällsinformation vädja till människors plikt- och ansvarskänsla för barnafödande och nationens framtid. Målet var först och främst att höja nativiteten, men befolkningsfrågans kvalitativa perspektiv bidrog även till att de konservativa stödde olika moderskaps- och familjepolitiska reformer. Inom gruppen konservativa fanns olika inriktningar, däribland de som Hatje benämner som "socialreformatoriskt sinnade" vilka ansåg att en positiv befolkningspolitik skulle bestå av både befolkningsupplysning och socialpolitiska reformer. Trots dessa skillnader, rådde det politisk enighet inom en rad områden, däribland kring uppfattningen om att medelklassen var samhällets stöttepelare och om kvinnors centrala roll i välfärdsbygget.⁵⁸

Med den befarade befolkningskrisen som fond kunde man från konservativt och socialdemokratiskt håll enas om moderskapets betydelse för barns vård och fostran. Detta syntes även i befolkningskommissionens utredningsarbete, genom konkreta förslag till åtgärder som moderskapspenning och kostnadsfri barn- och mödravård. Moderskapspolitiken blev tydligt en del av befolkningspolitiken.⁵⁹

Yvonne Hirdman och Åsa Lundqvist synliggör särskilt genuskonflikten i välfärdsbygget och framförallt synen på kvinnligt hemarbete och förvärvsarbete.⁶⁰ Hirdman behandlar det befolkningspolitiska reformmaterialet utifrån ett socialdemokratiskt ideologiskt perspektiv. Hon belyser välfärdspolitikens implementering på en vardagsnivå, och driver argumentet att befolkningsfrågan var ett sätt för socialdemokraterna att föra ut sin politik och att på en praktisk nivå förändra människors vanor, sociala relationer, boende och liv. I centrum för omvandlingen av "det lilla livet" stod barnen och hemmet.⁶¹ Det innebar att det statliga intresset, moderniseringsivern och tillrättaläggandet vändes inåt mot hemmen och familjerna, och mot kvinnorna. Parallellt med professionaliseringen av hemmafrun upphöjdes moderskapet till ett kvinnligt ideal och kvinnor blev i egenskap av mödrar ansvariga för barns välfärd, för näringsintag, beklädnad, vård och omsorg. Kvinnor blev redskap i statens och nationens tjänst med särskilt uppgift att "förvandla

⁵⁸ Hatje (1974), s. 226ff.

⁵⁹ Hatje (1974), s. 32-35, 226-230; Tornbjør (2002), s. 20f; Lundqvist (2007), s. 54-73.

⁶⁰ Hirdman (1989/2010); Lundqvist (2007), s. 78-83. Flera har behandlat denna, se Bergman & Johansson (2002), s. 21-135.

⁶¹ Hirdman (1989/2010), s. 216ff.

människor från B-varelser till A-varelser”.⁶² Hirdmans teser har kritiserats av forskare som ifrågasatt om kontrollen i själva verket var så framgångsrik i formandet av det lilla livet.⁶³

Välfärdsstatens genuskontrakt bestod, enligt Hirdman, av en social uppdelning som baserades på ett särartstänkande där männen skulle agera i det offentliga, i arbetslivet och politiken, och kvinnorna i det privata, kring barn och hem. Även om den manliga försörjarmodellen var den dominerande genusdiskursen i den statliga politiken, fanns det röster som förespråkade en politisk linje där kvinnor sågs som samhällsnyttiga också på arbetsmarknaden. Kollektiva lösningar för barns vård- och omsorg presenterades som ett led i detta. Denna linje fick inget genomslag i befolkningskommissionens slutbetänkande 1938, där istället husmodern upphöjdes till norm. Men, menar Hirdman, kan det trots det ses som en öppning för tanken om kvinnligt förvärvsarbete.⁶⁴

Åsa Lundqvist lyfter särskilt fram att familjepolitiken var en central del av moderniseringen av Sverige och i skapandet av ”den svenska modellen”. Genomförandet av reformer som underlättade kvinnligt förvärvsarbete, innebär inte självklart en kritik av det manliga försörjaridealet eller kärnfamiljen som sådan, utan motiverades främst utifrån befolkningspolitiska skäl.⁶⁵ Hirdman och Lundqvist betonar att den statliga politiken rymde ambivalenta familjeideal och flera överlappande diskurser om kvinnor och mödrars roll i välfärdsbygget.

Charlotte Tornbjer visar utifrån populärkulturella källor hur föreställningar om moderskap etablerades och förmedlades inom flera samhällsområden samtidigt. Tornbjer undersöker hur bilden av den nationella modern konstruerades i texter om Mors Dag, Moder Svea, kungafamiljen och i försvarsdebatten i svensk dags- och veckopress. Sammanflätningen av en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs under 1930- och 40-talen innebär att mödrar hölls ansvariga för både barns och nationens framtid,⁶⁶ något som ställde krav på föräldrars kompetens. Liksom Hatje, Hirdman och Lundqvist, visar även Tornbjer hur moderns fostrande roll under 1930-talet kom att definieras i termer av ett ”rationellt moderskap”.⁶⁷ Det innebär

⁶² Hirdman (1989/2010), s. 227.

⁶³ Se exempelvis Rothstein (1994/2010). 216ff.

⁶⁴ Hirdman (1989/2010), s. 111-117, 153-158, 225. Den manliga försörjarmodellens faktiska utbredning har ifrågasatts av Rene Frangeur som menar att gifta kvinnor förvärvsarbetade i högre utsträckning än vad man tidigare ansett. Det blir därför problematiskt att tala om ett husmoderskontrakt i egentlig mening, Frangeur (1998), s. 71, 365; Åmark (2002), s. 243.

⁶⁵ Lundqvist (2007), s. 9ff, 78-83.

⁶⁶ Tornbjer (2002), s. 247-265.

⁶⁷ Tornbjer (2002), s. 257

att barns fostran skulle vara baserad på vetenskapligt belagd kunskap om barn, gärna med stöd i psykologi och sociologi.⁶⁸ I relation till den här diskussionen bidrar Tornbjer med att lyfta fram att detta moderskapsideal också var etablerat inom mediaområdet, och även att olika konstruktioner av moderskap existerade sida vid sida.⁶⁹

Liksom Tornbjer visar Molly Ladd-Taylor, med utgångspunkt i den amerikanska eugeniska rörelsen under första halvan av 1900-talet, att mediebilder av lyckliga äktenskap och välmående barn, eller dess motsats, etablerade ideal kring moderskap, familj, hälsa och reproduktion.⁷⁰ Wendy Kozol visar genom studier av den amerikanska veckotidningen *Life* att den under efterkrigstiden medverkade till att sprida bilder av familjeideal som samspelade med politiska nationella ideal.⁷¹ Sådana frågor står också i fokus för forskningen om den kroppsliga och själsliga hälsans betydelse för samhällsutvecklingen under 1930- och 40-talen.

Barnhälsa som en offentlig angelägenhet

Hälsopolitik och hygien har stått i fokus för flera svenska studier. Forskningen har belyst hur omsorgen om hälsan under mellankrigstiden integrerades i den övergripande social- och välfärdspolitiken. Fysisk hälsa uppfattades inte längre som ett individuellt projekt, utan som en social, politisk och kulturell fråga för hela samhället. Det handlade om att skapa ett samhälle befolkat av sunda, starka och produktiva människor. Hälsan blev en del av de hygieniska idealen. För att få till stånd en samhällsförändring behövde man få människor att ändra sitt beteende och sina vanor, vilket gav incitamentet till en intensiv folkhälsopropaganda på olika samhällsnivåer.⁷² Något som även inkluderade olika medier. Eva Palmblad och Bengt Erik Eriksson har just pekat på det ömsesidiga beroendet mellan offentlig upplysning, sociala reformer och institutioners roll i myndigheternas strävan att höja det svenska folkets hälsoliv, något de kallar "den dubbla strategin".⁷³

⁶⁸ Tornbjer (2002), s. 257; Hirdman (1989/2010).

⁶⁹ Tornbjer (2002), 257, 262ff.

⁷⁰ Ladd-Taylor (2001), s. 298-327.

⁷¹ Kozol, Wendy (1994), s. 13, 51-95.

⁷² Qvarsell (1994), s. 76-77, 84ff; Palmblad (1990), s. 15; Johannisson (1991), s. 139-142. Karin Johannisson lyfter fram att befolkningsfrågans koppling till hälsodiskursen förvisso inte var någon ny tanke för 1930- och 40-talen, utan hade rötter tillbaka till 1700-talets samhälle och behovet av arbetskraft och soldater. Hon belyser att värdet av en frisk befolkning därmed har en lång historia. Johannisson menar att det är mot den bakgrunden man måste förstå intresset för folkhälsan, social- och rashygien och den medicinska vetenskapens utbredning i samhället. För en internationell diskussion, se Pernick (2002).

⁷³ Palmblad & Eriksson (1995), s. 25ff.

Gemensamt för de forskare som har studerat 1930- och 40-talens hälso-politik är att de betonat den medicinska vetenskapen och framförallt läkar-nas roll i framväxten av välfärdsstaten. Flera studier har i relation till detta lyft fram hur barn och barns kroppar inkluderades i folkhälsoprojektet.⁷⁴ Målet med folkhälsoarbetet var att göra svenska barn friskare och starkare, vilket fick till följd att alla barn hamnade under lupp. Yngre barns hälsa hade tidigare främst varit en fråga för föräldrar och hem, men i och med folkhäl-soarbetet blev barnhälsa ett offentligt intresse som omfattade barn i alla åld-rar, från spädbarn och småbarn till skolbarn. Enligt Karin Johannisson fram-ställdes den sjuka barnkroppen som ett hot som måste avvärjas.⁷⁵ I folk-hälsodiskursen kom bilden av det "hygieniska barnet" att få en fram-trädande roll.⁷⁶

Barn uppfattades som en central målgrupp för förmedling av hälsobud-skap via barnomsorg, skola och barnvårdscentraler. Näringsriktig mat, gymnastik och medicinsk övervakning skulle göra krokiga ben raka och med kroppen som redskap skulle man förändra samhället.⁷⁷ Genom barnen, me-nar Palmblad och Eriksson, förväntades man nå föräldrar för att därigenom påverka bredare grupperns hälsoideal och livsstil.

De professionellas roll i denna process har också lyfts fram.⁷⁸ Palmblad beskriver hur barns kroppsliga hälsa blev en fråga för läkare och sjukvårds-personal och den själsliga för pedagoger och psykologer.⁷⁹ Utifrån ett sådant synsätt kan man argumentera för att den medicinska blicken på barnet inne-bar att makten över barnen delvis försköts till det offentliga. Det var inte längre föräldrar som antogs veta bäst vad deras barn behövde, utan det var olika professionella grupper som läkare, psykologer och pedagoger.⁸⁰

⁷⁴ Palmblad (1990); Johannisson (1991); Palmblad & Eriksson (1995); Hörnfeldt (2009); Hammar-berg (2001).

⁷⁵ Johannisson (1997), s. 235ff.

⁷⁶ Johannisson (1991), s. 162-168.

⁷⁷ Palmblad & Eriksson (1995), s. 59; Palmblad (1990); Johannisson (1997), s. 236; Fridh (2007); Hammarberg (2001), s. 258f; Hörnfeldt (2009), s. 127-129, 251-252.

⁷⁸ Forskning har visat att välfärdsstatens barndom präglades av ett barnideal kopplat till den sociala ingenjörskonsten och det samhälleliga framtidsblikandet. Den moderna välfärdsstaten och dess in-stitutioner och professioner skapade genom kunskapsfält som medicin, pedagogik och psykologi föreställningar om det "normala" barnet och den "normala" barndomen, Sandin, Hydén & Lind (2006), s. 11f.

⁷⁹ Palmblad (1990), s. 107; se även Johannisson (1991); Palmblad & Eriksson (1995); Hörnfeldt (2009); Hammarberg (2001).

⁸⁰ Rose (1995), s. 175-195. Resonemanget har utgått från Rose tankar om psykologins blick på barnet och vad det kom att innebära för kunskapen om barn och relationen mellan exper-ten (psy-kologen) och föräldrar.

Nicholas Rose framställer, utifrån ett kritiskt perspektiv, välfärdsstaten som maktutövning i vilken olika experter tydligt påverkat individer och relationer i vardagen.⁸¹ Han betonar särskilt medicinens betydelse i processer i vilka människor kommit att beskrivas och se på sig själva som sjuka, friska, normala eller onormala.⁸² Den medicinska blicken på barnet innebar ett språkligt registrerande och dokumenterande av egenskaper och förmågor. Rose lyfter särskilt fram det visuella – kartor, diagram och bilder – betydelse för inordnandet av fenomen i den vetenskapliga diskursen. Kunskapen kunde så på ett lättillgängligt och pedagogiskt sätt illustrera både det sjuka och det friska. Rose beskriver bland annat hur fotografiet användes som ett instrument för normalisering.⁸³

I en svensk kontext menar Johannisson att det förebyggande hälsoarbetet, bland annat genom upprättandet av individuella hälsokort för barn, fyllde en viktig funktion för både individer och samhälle, men att hälsoregistreringen samtidigt medverkade till att skapa en bild av vilka barn som ur samhällets synvinkel var särskilt önskvärda.⁸⁴

Den framväxande välfärdsstaten hade siktet inställt på förebyggande hälsoarbete och insatser för att skapa fler och bättre barn – de önskvärda medborgarna. Degeneration och rasblandning ansågs utgöra faror för en god befolkningsutveckling i Sverige. Som flera forskare har påpekat så innebar detta ett fokus på individer som föll utanför idealbilden – de oönskade i folkhemmet. Gunnar Broberg och Mattias Tydén har betonat att rashygieniska tankegångar inte ska ses som ett pseudovetenskapligt sidospår utan istället som en samhällsföreteelse som var väl integrerad i det socialpolitiska reformprogrammet under 1930- och 40-talen.⁸⁵ Den ”välfärdsstatseugenik” som Broberg och Tydén menar växte fram under 1930-talet markerade en övergång i synen på rashygien från en ”traditional eugenics” till en progressivt inriktad ”reformeugenics”. Förändringen innebar att intresset riktades mot klass och gruppstillhörighet, en slags arvshygien, snarare än mot ”ras”.⁸⁶

⁸¹ Rose (1995), s. 42f. Rose anlägger i det här sammanhanget inget fokus på expert-föräldrar-barnrelationen utan resonerar på ett mer generellt plan om välfärdsstaten som en form för maktutövning.

⁸² Rose (1994), s. 49

⁸³ Rose (1995), s. 188ff.

⁸⁴ Johannisson (1991), s. 162-168.

⁸⁵ Broberg & Tydén (2005), s. 178-190.

⁸⁶ Broberg & Tydén (1996), s. 180, 95-98, 135; Berg (2009), s. 166

Maija Runcis lyfter fram att det var de ”sämst utrustade” som skulle identifieras och avskiljas från dem som ansågs vara bättre lämpade att föra släktet vidare.⁸⁷

Enligt Ulrika Kjellman, som har studerat det Rasbiologiska institutets verksamhet, var den bakomliggande tanken med publikationer och utställningar som exempelvis ”Folktypsutställningen” 1919 att för en inhemsk såväl som utländsk publik visa på den nordiska ”rasens” överlägsenhet och på behovet av den rasbiologiska vetenskapen. I insamlingsarbetet av utställningsbilder mobiliserades även allmänheten, som via en svensk dagstidning uppmuntrades att skicka in relevanta bidrag.⁸⁸ Det visar på publika mediers centrala roll för insamling och spridning av det rashygieniska tankegodset och för skapandet av en svensk självbild.

De rashygieniska åtgärderna berörde främst vuxna individer, men de handlade även om synen på barn och vilka barn som skulle födas eller inte. Den medicinska vetenskapen, hälsopolitiken och rashygienen skapade också normer för hur barn skulle se ut och medverkade till att barns kroppar hamnade i centrum för välfärdsbygget.

Nationsskapande och den framtida generationen

Välfärdsbygget handlade bland annat om att skapa en samhällsgemenskap som aktualiserade relationen mellan synen på barn och nationellt identitetsskapande och nationsbyggande i stort.⁸⁹ Uppfattningen att barn var en kollektiv resurs har rötter tillbaka till sekelskiftet 1900, då en nationell diskurs etablerades inom vilken staten framställdes som särskilt ansvarig för det uppväxande släktet. Denna syn på statens roll inte var något unikt för Sverige, utan ingick i en övergripande europeisk strävan att skapa starka och livsdugliga befolkningar till fosterlandets ära.⁹⁰ I Sverige, menar Henrik Berggren och Lars Trägårdh, förenade synen på barn som en nationell tillgång, utifrån olika utgångspunkter, liberaler, konservativa och socialister i arbetet för att förbättra samhället.⁹¹

⁸⁷ Runcis (1998), s. 16f. Enligt Runcis kom rashygien och arvshygien att användas synonymt med det anglosaxiska begreppet eugenik, vilket fördes in i den svenska debatten under 1930-talet.

⁸⁸ Kjellman (2013), s. 180f, 188; Kjellman (2014), s. 586; Hagerman (2015), s. 145-183.

⁸⁹ Cunningham (1995/2005).

⁹⁰ Berggren & Trägårdh (2006/2015), s. 239ff. Tidigare forskning har lyft fram den nationella diskursens enande funktion med rötter långt tillbaka till en nationalstatlig tankekonstruktion, se Ehn, Frykman & Löfgren (1993); Berggren & Trägårdh (2006/2015), s. 329ff; Tornbjør (2002), s. 41ff.

⁹¹ Berggren & Trägårdh (2006/2015), s. 239ff.

Också 1930- och 40-talen har framställts som en period präglad av en stark nationell samhällsdiskurs. Orvar Löfgren visar hur den tidigare konservativt kodade nationalismen med kungahuset och militären i spetsen under den här perioden fick ge vika för en nationalism med socialdemokratiska förtecken. I den nya socialdemokratiska diskursen blev folkhemmet en samlande kraft uppbyggd av begrepp som demokrati, medborgarskap och modernitet. Det blev en symbol för en nationell gemenskap som stakade ut en väg in i framtiden.⁹² Som metafor för det svenska samhället kom begreppet folkhemmet att användes av både konservativa och vänstern.⁹³ Tillsammans med Billy Ehn och Jonas Frykman beskriver Löfgren framväxten av en "välfärdsnation" som i Sverige till stor del handlade om att överbygga klassmotsättningar.⁹⁴ Det nationella blev därmed en del av ett större demokratiskt projekt, där den hälsosamma kroppen, det funktionella hemmet och naturen gavs typiskt "svenska" förtecken.⁹⁵

Urban Lundberg och Mattias Tydén lyfter fram att "det svenska" har använts för att legitimera olika sociala, kulturella eller politiska intressen och exkludering av individer eller grupper.⁹⁶ Anne-Li Lindgren visar i en studie om skolradion under 1930-talet, att barns resor till olika delar av landet användes i radioprogrammen för att skapa en bild av en gemensam nation. Barnen synliggjorde därmed det svenska territoriet och, när de kom i kontakt med vad som ansågs vara andra kulturer, sig själva som "svenska".⁹⁷

Den nationella diskursen innehöll föreställningar om att särskilda kroppar, miljöer eller föremål var mer "svenska" än andra. Jeff Werner visar hur konstnärliga avbildningar av ljusa, eller "vita", kroppar i natursköna omgivningar getts en innebörd av att representera något specifikt svenskt. Werner driver tesen att det är genom visuella koder som vi lär oss känna igen vad som är svenskt och inte. Utan att närmare diskutera avbildningar av barn som sådana, nämner han Elsa Beskows illustrationer av barn i skogsmiljöer som exempel.⁹⁸ En styrka med Werners resonemang är att han betonar att "vithet" inte uteslutande handlar om specifika hud- och hårfärger, utan även är kopplat till föreställningar om social status.⁹⁹ I sin studie av "Fröken

⁹² Löfgren (1993), s. 50f, 53-55; Tornbjør (2002), s. 14-16.

⁹³ Tornbjør (2002); Hatje (1974); Hirdman (1989); Hall (2000) s. 258

⁹⁴ Ehn, Frykman & Löfgren (1993), s. 268f; Lindeborg (2001).

⁹⁵ Löfgren (2003), s. 81-117; Frykman (1993), s. 119-201.

⁹⁶ Lundberg & Tydén (red) (2008), s. 16; Ehn, Frykman & Löfgren (1993), s. 268

⁹⁷ Lindgren (1999), s. 200f.

⁹⁸ Werner (2014), s. 44.

⁹⁹ Werner (2014). I internationell Critical whiteness studies och i svensk vithetsforskning synliggörs relationen mellan vithet och samhälleliga maktstrukturer. För en genomgång av forskningsläget se Pallas (2011).

Sverige”-tävlingar under 1940- och 50-talen lyfter Katarina Mattson och Katarina Pettersson fram föreställningar om kön och vithet som delaktiga i skapandet av nationella ideal. I tävlingar som dessa fick utvalda kvinnor representera den nationella kroppen. Vissa egenskaper och utseenden premierades framför andra och ansågs vara nationella särdrag.¹⁰⁰

* * *

Den tidigare forskningen ger sammantaget en bra utgångspunkt för en studie av hur representationer av barn i åskådningskulturen kan länkas till politiska processer i bygget av välfärdsstaten. Den visar att välfärdsbygget kan förstås som ett komplext fenomen format av skilda politiska, sociala, kulturella och nationella intressen. Befolkningsfrågan bestod inte av *ett* problem att lösa, utan var en fråga som knöt samman barn- och familjepolitiken med folkhälso-satsningar, rashygien, arbetsmarknadspolitik och nationsbyggande. Den visar även att det fanns ett intresse från både höger och vänster om att få definiera barn- och familjepolitiken och att barn hade en central funktion, både som medel och som mål, för politiska ambitioner och projekt.

Forskningen belyser även den viktiga roll som massmedia och propaganda spelade för att professionalisera såväl det medicinska som det folkhälsovetenskapliga fältet i Sverige och internationellt under första halvan av 1900-talet. Men också veckopressens och andra mediers betydelse för att sprida föreställningar och normer kring familj och föräldraskap.

Genom min bearbetning av tidigare forskning har jag identifierat tre områden som var centrala i 1930- och 40-talets välfärdsbygge, nämligen familjen, välfärdsstaten och nationen. Med det som utgångspunkt blir det viktigt att undersöka hur representationer av barn i bild och text användes för att förmedla budskap och visioner till allmänheten.

För att göra det krävs ett teoretiskt ramverk som hjälper till att etablera hur jag kan betrakta och förstå fototävlingar och fotoböcker, deras form och innehåll, som en del i åskådningskulturen och i relation till politiska processer i bygget av välfärdsstaten.

¹⁰⁰ Mattson & Pettersson (2006), s. 284ff. Även andra svenska forskare har använt populärkulturella källor för att undersöka kopplingen mellan konstruktioner av kön och nationell gemenskap, se Blomberg (2006); Tornbjör (2002); Tolvhed (2009).

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

I den här studien intresserar jag mig för de budskap och politiska visioner som etablerades och förmedlades genom åskådningskulturen, i fototävlingar och fotoböcker. Det innebär ett intresse för de bilder av världen som producerades genom texter och fotografier. Jag inleder den teoretiska diskussionen med ett resonemang om visuella representationer av barn och hur de kan förstås som produktiva i konstruktionen av budskap. Sedan diskuterar jag representation ur ett bredare perspektiv och diskurs, och redogör för hur dessa begrepp bidrar till studien. Därefter följer ett resonemang om åskådningskulturen, hur jag betraktar fototävlingar och fotoböcker, och ser på åskådningskulturens roll i produktion och kommunikation av budskap och visioner. I samband med detta diskuterar jag också begreppen hegemoni och utbredning, och hur de aktualiseras i studien.

Barn, ideologi och visualitet

Utgångspunkten att barn inte är en enhetlig och beständig kategori, utan något som fortlöpande skapas och förändras, får betydelse för hur jag ser på fototävlingars och fotoböckers representationer av barn.¹⁰¹ Jag menar att fotografier och texter som producerades i fototävlingar och fotoböcker förmedlade specifika budskap.¹⁰² Det rör hur representationer bidrar till konstruktion och reproduktion av bilder eller diskurser.

Anne Higonnet menar att visuell representation av barn har haft en central roll i att befästa en modern definition av barndom.¹⁰³ Hon diskuterar den synliggjorda kroppens politiska betydelse genom att lyfta fram hur uppvisandet av barnkroppar har haft politiska syften, som i förlängningen har åstadkommit sociala reformer. Higonnet relaterar därmed representationer av barn till social handling eller, med andra ord, till hur de har använts för att sätta politik i rörelse. Den bakomliggande premissen för detta, menar hon, är en rådande syn på barn som oskuldsfulla och viktiga att värna, vilket gör dem till föremål för vuxnas beskydd.¹⁰⁴

¹⁰¹ Zelizer (1985); James & James (2012).

¹⁰² Kilde (2005).

¹⁰³ Higonnet (1998), s. 8, 87ff.

¹⁰⁴ Higonnet (1998), s. 8f, 115-11, om synen på barn som oskuldsfulla; Peacock (2014), s. 3; Dubinsky (2012), s. 7f.

Margaret Peacock, som jag tidigare nämnt, menar att visuella representationer av barn har använts i nationella syften vid internationella konflikter för att:

... koda relationen mellan staten och dess medborgare, för att legitimera politiken och för att etablera en grundläggande förståelse för vad som stod på spel i konflikten och vad som behövdes göras för att vinna den.¹⁰⁵

Peacock menar att representationer av barn var en viktig del i skapandet av nationella bilder, identiteter och gemenskaper som vände sig inåt mot befolkningen och utåt mot resten av världen.¹⁰⁶ Barn framställdes som nationella symboler och var därigenom produktiva i skapandet av, för att anknyta till Benedict Andersons begrepp, nationen som föreställd gemenskap.¹⁰⁷ När olika sociala kategorier som exempelvis kvinnor, mödrar, barn, och institutioner, som hemmet eller familjen, används som symboler för nationen tolkas de av aktörer på olika sätt och utifrån olika syften. Själva symbolernas styrka är just att de är mångtydiga.¹⁰⁸ Förhållandet mellan barn och nationen är särskilt intressant i och med synen på barn som framtidens nationsmedborgare.¹⁰⁹

Karen Dubinsky menar att barn inte ska betraktas som apolitiska, även om de i realiteten ofta saknar politiskt aktörsskap. Hon har studerat avbildningar av barn i politiska affischer för att synliggöra detta:

Images *do* something, in their own right. What the iconographic global poster child does is provide a complex argument about the political subjectivity of children.¹¹⁰

Dubinsky argumenterar för att barn *är* politiska genom att de kan användas för att driva olika former av politiska projekt. Hon visar hur det finns en ömsesidig relation mellan vad en politisk aktör kan göra för barn – erbjuda en trygg miljö eller bättre hälsa, och vad uppvisandet av barn kan göra för den politiska aktören – få människor att rösta på dem eller sluta upp bakom en ideologi. Avbildningen av barn är på så vis med och skapar de

¹⁰⁵ Peacock (2014), s. 12f (min översättning).

¹⁰⁶ Peacock (2014), s. 1-14.

¹⁰⁷ Anderson (1992/1996).

¹⁰⁸ Tornbjer (2002), s. 25.

¹⁰⁹ Cunningham (1995/2005); Berggren & Trägårdh (2006/2015).

¹¹⁰ Dubinsky (2012), s. 12, (kursiv i original).

politiska budskapen, eller med Dubinskys ord "children appear so that adults can act."¹¹¹

Vad Higonnet, Peacock och Dubinsky, i skilda sammanhang, lyfter fram är hur visuella representationer av barn är produktiva och kan användas för att konstruera politiska budskap. Resonemanget bildar en utgångspunkt för undersökningen av vad det är för politik, vilka budskap och visioner, som etableras och reproduceras genom fototävlingars och fotoböckers framställningar av barn.

Representation och diskurs

Utgångspunkten i denna studie är att representation, hur något avbildas, beskrivs och ges mening, hör ihop med en kulturs förhållningsätt till det. Studien anknyter därmed till en kritisk teoribildning som, med Anders Ekströms ord, "[utgår] från att det finns en historia och politik i vårt sätt att beskriva och benämna världen, att exempelvis klass, kön, etnicitet är föränderliga kategorier som griper in och formar de sociala relationerna i samhället, att politiska begrepp och symboler inte 'bara är retorik' utan resurser för politisk handling."¹¹² Ett sådant synsätt utgår från ett socialkonstruktivistiskt perspektiv som ser representation som ett aktivt "görande" och som konstruerar betydelser i relation till en social, kulturell och historisk kontext.¹¹³ I den här studien bidrar detta perspektiv att sätta fokus på *hur* bilder av världen konstrueras.

Själva diskursbegreppet kan förklaras som ett specifikt sätt att förstå och representera världen.¹¹⁴ Det är i den bemärkelsen jag har valt att använda det i den här studien. Norman Fairclough betonar vikten av att förhålla den språkliga praktiken till en bredare social praktik.¹¹⁵ Kärnan i hans resonemang är att det finns ett dialektiskt förhållande mellan enskilda "texter", till vilket han även räknar bilder och andra kulturella uttryck, och bredare sociala och kulturella strukturer i det samhälle som producerar dem. Faircloughs resonemang erbjuder ett sätt att förstå fototävlingar och fotoböcker, representation och produktion, som kopplade till förhandlingen om välfärdens organisering rörande barn och familj.

¹¹¹ Dubinsky (2012), s.7-12, citat, s. 8.

¹¹² Ekström (2009), s. 36.

¹¹³ Winther Jørgensen & Phillips (2000), s. 11f; Hirdman (2001), s. 14.

¹¹⁴ Winther Jørgensen & Phillips (2000), s. 7

¹¹⁵ Fairclough (1995), s. 15-16.

Det socialkonstruktivistiska perspektivet innebär också att kunskap inte betraktas som en direkt avspegling av världen, utan att den konstrueras diskursivt, genom institutionella praktiker och språkbruk. Det betyder att ett fotografi på ett barn både avbildar *och* samtidigt bygger upp en kunskap om det avbildade objektet. Genom texter och fotografier etableras och reproduceras därför idéer om vad vi uppfattar som "normalt", vilket får betydelse för hur individer uppfattas och uppfattar sig själva.¹¹⁶ I linje med detta framhåller Anne Higonnet att fotografiet har haft en särskild förmåga att forma vår förståelse av våra kroppar och fysiska identiteter.¹¹⁷

Åskådningskultur

Mediers betydelse för kunskapsproduktion i det moderna samhället är välkänd.¹¹⁸ Fairclough behandlar media som en arena för representation av världen. Mediala representationer i exempelvis dagspress och film etablerar och reproducerar uppfattningar om hur människor uppfattar sig själva, världen och sin plats i den.¹¹⁹ Det Fairclough lyfter fram är att mediala och därmed vardagliga praktiker, som också fototävlingar och fotoböcker är, är centrala i sociala och kulturella identitets- och meningsskapande processer.

Även Anders Ekström lyfter fram medielandskapet som centralt för produktion och kommunikation av världsbilder. Vad Ekström tar fasta på är framförallt utställningskulturens bildande, fostrande och mobiliserande funktion. Genom att besöka utställningar, där det förmedlades ny kunskap om sociala relationer och tekniska landvinningar, skulle människor fostras till goda samhällsmedborgare.¹²⁰ Ekström betraktar utställningar som ideologiskt färgade presentationer av det moderna samhället och som symboliska iscensättningar av en specifik samhällsordning.¹²¹ Resonemanget sätter fokus på åskådningskulturens produktion av bilder och dess betydelse för spridning av politiska ideal och särskilda sätt att leva eller verka i samhället. Ioana Literat, som har studerat uppfinningstävlingar i den amerikanska veckopressen, menar på ett liknande sätt att tävlingar fungerade som mötesplatser för

¹¹⁶ Fairclough (1992), s. 64, 67.

¹¹⁷ Higonnet (1998), s. 8f.

¹¹⁸ Fairclough (1992); Fairclough (1995); Anderson (1992/1996); Ehn, Frykman & Löfgren (1993); Becker, Ekecrantz & Olsson (2000), s. 13; Andersson (2000); Ekström (1994), s. 11.

¹¹⁹ Fairclough (1995), s. 2-3.

¹²⁰ Ekström (1994), s. 11.

¹²¹ Ekström (1994), s. 204f.

upplysning, underhållning och konsumtion.¹²² Tävlingarna bidrog till att i en underhållande form popularisera vetenskaplig kunskap och föra ut moderna ideal. För att tävlingarna skulle kunna genomföras, behövde aktörerna bakom dem väcka tidningsläsarnas engagemang.¹²³ Ekström och Literats resonemang om utställningar och tävlingar är användbart för att problematisera hur upplysning, underhållning och konsumtion sammanförs i åskådningskulturen under 1930- och 40-talen.

Jag har valt att analysera fototävlingar och fotoböcker som vardagliga mediala praktiker genom vilka bilder av samtiden och visioner för framtiden etablerades och förmedlades. Tidigare forskning belyser hur välfärdspolitiken producerade kunskap om normalitet, om hur barn skulle se ut och uppföra sig. Vad som räknas som kunskap i ett samhälle har att göra med vem som formulerar den. Den kunskap som genereras blir därmed intimt förknippad med hur samhället är socialt organiserat.¹²⁴ Vad som formuleras och av vem är därmed också en fråga om makt. Fairclough använder hegemonibegreppet för att förstå hur representation och makt förhåller sig till varandra.¹²⁵ Hans resonemang är grundat på Antonio Gramscis tankar om kulturell hegemoni som en process av definitionsstrider och förhandlingar. För att utöva politiskt inflytande krävs uppslutning bakom de idéer som presenteras. För att detta ska ske måste idéerna ses som sanna och självklara, något som är beroende av att människor delar övergripande sociala och kulturella värden. Det riktar fokus mot hur maktrelationer upprätthålls genom samtycke och konsensus. Samtycket kan när som helst ifrågasättas och utmanas, och måste därför konstant skapas och vidmakthållas genom förhandlingar, kompromisser och allianser. Hegemonibegreppet är användbart för mig i min studie för att förstå vad som var möjligt att enas kring, men också för att synliggöra olika positioner i förhandlingen.

I den här studien, som jag inledningsvis nämnde, använder jag begreppet *åskådningskultur*. Jag ser att begreppet är användbart för att karaktärisera de mediala praktiker som hade åskådliggörandet som grund. Det omfattar då självklart den utställningskultur som Ekström studerat, men också andra former av åskådliggörande i den offentliga kulturen så som kampanjer och

¹²² Literat (2013). Sofia Seifarth beskriver i en svensk kontext radioprogram, s. k radiobrevlådor, som mötesplatser för olika aktörers, som redaktörer och allmänheten, berättelser om samhället, institutioner och medborgare, se Seifarth (2007), s. 27.

¹²³ Literat (2013), s. 784-786.

¹²⁴ Palmblad & Eriksson (1995), 148f.

¹²⁵ Fairclough (1995), s. 67f; Winther Jørgensen & Phillips (2000), s. 80. Hegemonibegreppet, hämtat från Gramscis terminologi, har använts som teoretisk utgångspunkt i flera barnstudier, se exempelvis Sandin (1986); Klinth (2002); Lindgren (2006); Hörnfeldt (2009).

filmer, samt fototävlingar och fotoböcker av det slag som jag undersöker. Jag använder alltså begreppet som samlande benämning för olika former av åskådliggörande, och framförallt för att ringa in en samhällelig arena som skiljer sig från den nationella politiska arenan, som i huvudsak stått i fokus för forskning om välfärdssamhällets framväxt och organisering.

Givet mitt intresse för vilka budskap och politiska visioner som förmedlades genom åskådningskulturen blir Yvonne Hirdmans begrepp *utbredning* relevant. Med begreppet vill Hirdman belysa välfärdsstatens expansion under 1930- och 40-talen, att välfärdspolitiken genom institutioner och professioner breddade ut sig i samhället, och berörde områden som tidigare hade tillhört den privata sfären.¹²⁶ I den här studien blir begreppet utbredning användbart för att förstå hur olika diskurser kring familj, välfärdsstat och nation fick spridning i offentligheten och hur välfärdspolitiska budskap och visioner kunde nå ut till människor och in i hemmen. Åskådningskulturen erbjöd de konkreta sammanhang där politiska budskap kunde representeras, som Hirdmans resonemang förutsätter.

Anders Ekström och Ylva Habel har tidigare visat att modernitet och framställningar av "det moderna" varit en viktig del i åskådningskulturen under 1800- och 1900-talen.¹²⁷ Bruket av det moderna har varit betydelsefullt för dem som velat förändra samhället. Moderniteten kan betraktas som en diskurs som innefattar förvetenskapligande, professionalisering, rationalisering och bejakande av framtiden.¹²⁸ 1930-talet har i forskning beskrivits som modernitetens genombrott. Per-Olov Qvist har kritiserat denna framställning. Han menar, utifrån analyser av 1930-talets film, att det fanns en stor ambivalens kring det moderna. Inom filmen bejakades framsteget som förbättrat människors vardag och materiella standard, samtidigt som det gavs uttryck för ett motstånd mot att låta traditionella värden gå förloerade.¹²⁹ I den här studien är diskussionen om modernitet relevant i relation till begreppen åskådningskultur och utbredning.

¹²⁶ Hirdman (1989/2010), s. 16, 221ff.

¹²⁷ Ekström (1994), Habel (2002).

¹²⁸ Jfr Edling (1996), s. 16, Tornbjør (2002), s. 37

¹²⁹ Qvist (1995), s. 22f.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Det är utifrån tidigare forskning och de teoretiska utgångspunkter jag diskuterat ovan som jag vill formulera mitt övergripande syfte. Övergången mellan 1920- och 1930-talen präglades av internationell konjunkturedgång, arbetslöshet och politisk instabilitet. På motsvarande sätt utmärktes senare delen av 1930-talet av en ökad internationell spänning som briserade i ett världskrig som varade mellan åren 1939 och 1945. Under perioden skedde även stora förändringar i den inhemska politiken. Centralt för den här studien är att det från mitten av 1930-talet påbörjades ett familjepolitiskt reformarbete som förändrade relationen mellan stat, föräldrar och barn.

Jag är intresserad av 1930- och 40-talens åskådningskultur, det vill säga den visuella offentlighet i vilken man ordnade tävlingar och utställningar, journalfilmer och upplysningskampanjer, och som förhöll sig till och bearbetade de frågor som diskuterades på den nationella politiska arenan, i utredningsväsendet och riksdagen.

Jag vill undersöka hur representationer av barn användes i åskådningskulturen, närmare bestämt i fototävlingar och fotoböcker med fotografier av barn som bärande element. Syftet är att granska hur fototävlingar och fotoböcker var en del i förhandlingen om välfärdens organisering rörande barn och familj. Avhandlingens huvudfråga är hur familj, välfärdsstat och nation konstruerades genom representationer av barn i fototävlingar och fotoböcker under 1930- och 40-talen. Vilka budskap etablerades? Vilka politiska visioner var det som kommunicerades?

Med min fråga vill jag uppmärksamma hur familj, välfärdsstat och nation presenterades för allmänheten. Jag är intresserad av både de konflikter och det samförstånd som kom till uttryck. Därför studerar jag fototävlingar och fotoböcker med förankring i skilda sammanhang, från kvällspressen till utredningsväsendet.

Huvudfrågan kan brytas upp i fyra empiriskt orienterade delfrågor, som jag behandlar i olika kapitel.

Den första frågan rör fototävlingar och fotoböcker som fenomen. Hur kan de förstås som mediala praktiker under 1930- och 40-talen? Frågan gäller alltså fototävlingars och fotoböckers form, hur de var organiserade och utformade. De följande tre frågorna fokuserar istället på innehåll, det vill säga på de budskap och politiska visioner som genom representationer av barn konstruerades och kommunicerades.

Den andra frågan rör familjen. Hur konstruerades familjen i åskådningskulturen, och vilka politiska visioner om samhällets och välfärdens utformning kom därigenom till uttryck? Hur kan de bilder av familjen som etablerades i fototävlingar och fotoböcker förstås i relation till andra vård- och omsorgsdiskurser vid tiden?

Den tredje frågan rör välfärdsstaten. Hur presenterades välfärdsstaten och det offentliga insatser för barn i åskådningskulturen? Vad var det för vision om samhället och välfärdens utformning som på så sätt kom till uttryck? Hur adresserades de samhällsproblem som aktualiserades och utredades i det barn- och familjepolitiska arbetet under 1930- och 40-talen?

Den fjärde frågan rör nationen. Hur etablerades nationen i åskådningskulturen när barn var i fokus? Vad var det för bild av Sverige, svenskarna och "det svenska" som förmedlades genom fototävlingar och fotoböcker?

I det följande ska jag diskutera mitt material, det urval jag har gjort, hur jag har bearbetat och analyserat materialet, samt min arbetsprocess.

MATERIAL OCH METOD

Mitt val att fokusera på fototävlingar och fotoböcker har flera orsaker. Diskussionen i nordamerikansk forskning om Better Baby-tävlingar, och Ylva Habels analys av den svenska A-barnstävlingen 1938, väckte mitt intresse att närmare undersöka detta fenomen. *Aftonbladets* tävling 1938 var, som har framgått i den tidigare diskussionen, också kopplad till utgivningen av en fotobok, vilket i sig öppnade en möjlighet att reflektera över dessa skilda mediala praktiker och deras historiska sammanhang. Utifrån detta såg jag ett samband med andra samtida mediala praktiker, som utställningar, kampanjer och filmer, som på olika sätt förhöll sig till 1930- och 40-talens politiska omvandling. Det är dessa praktiker som jag med en samlingsbeteckning valt att beskriva som åskådningskulturen.

Samtidigt aktualiserades frågan om jämförelsepunkter till *Aftonbladets* tävling och fotobok. Jag kunde identifiera det jag valt att kalla fotoböcker både från perioden före den omfattande satsningen på socialpolitiska reformer och utredningar, och från perioden under andra världskriget då utvecklingen eller åtminstone planeringen av välfärden fortsatte, om än med begränsad intensitet, och då samförståndsandan kom till en rad konkreta politiska uttryck. Av dessa skäl valde jag också en fototävling och fotobok som 1930

gavs ut av *Svenska Dagbladet*, och fotoböckerna *Sveriges barn Sveriges framtid* och *Svenska barn i bild*, som båda publicerades 1942, och slutligen ytterligare en A-barnstävling genomförd i *Aftonbladet* 1944.

För att undvika en alltför komplex metodologi med verktyg för att analysera både rörlig bild och stillbild valde jag att fokusera på mediala praktiker med fotografier på barn som bärande element. En fördel med det urvalet är också att fototävlingar och fotoböcker var tryckta produkter som kunde nå ut i hemmen, och även till offentliga institutioner. De var publika produkter ämnade att konsumeras i människors vardag, till skillnad från journalfilmer eller utställningar som visades på särskilda platser och under en avgränsad tidsperiod. Givet detta har jag valt att inte granska de två journalfilmer som också producerades i samband *Aftonbladets* A-barnstävlingar.¹³⁰ I analysen ingår därmed tre fototävlingar i dags- och kvällspress:

Svenska Dagbladets tävling ”Den bästa barnbilden” (1930)

Aftonbladets tävling om ”Stockholms A-barn” (1938)

Aftonbladets tävling om ”Stockholms A-barn” (1944)

Urvalet omfattar tävlingar som producerats inom ramen för rikstäckande och lokala tidningar. Vidare analyseras också följande fyra fotoböcker:

1000 svenska barn (1930)

Stockholms A-barn och andra bra barn (1938)

Sveriges barn Sveriges framtid (1942)

Svenska barn i bild (1942)

Två av fotoböckerna bygger på fotografier och texter från föregående tävlingar. Det är fotoböckerna *1000 svenska barn* och *Stockholms A-barn och andra bra barn*. Jag kommer närmare att diskutera bearbetning av samtliga material under särskilda rubriker längre fram i detta avsnitt.

Fototävlingar och fotoböcker bygger på stora mängder bild- och textmaterial som skickats in till och behandlats på olika tidnings- och bokredaktioner.¹³¹ Själva tävlings- och bokformen bygger på ett redaktionellt urval av fotografier och texter. Frågan om hur sådana urval gått till, behandlas inte i

¹³⁰ SF Veckorevyn 1938-12-05; SF Veckorevyn 1944-12-11.

¹³¹ Något ytterligare arkivmaterial som härrör från fototävlingar och fotoböcker har jag inte kunnat identifiera. Jag har varit i kontakt med följande arkiv: Stockholms stadsmuseum, Centrum för näringslivshistoria, Riksarkivet, Riksarkivet/Sveriges Pressarkiv, Kungliga biblioteket. Jag har dessutom kontaktat *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladets* redaktioner för information.

den här undersökningen. Inte heller görs någon analys av fotografier som skickats in men inte publicerats i fototävlingar och fotoböcker. Det som studeras är det som publicerats i tidningarnas tävlingar och i fotoböcker. Det är det som mötte läsarna som är intressant i relation till mitt syfte.

Studien bygger på tryckt och offentligt publicerat material. Det är texter och fotografier som tidigare visats och reproducerats i tidningar och bokverk. Det finns inte några juridiska hinder för att återge materialet som sådant, men arbetet med texter och fotografier har väckt frågor av etisk karaktär. I materialet förekommer barn och vuxna i bild, och i vissa fall med namn och andra biografiska uppgifter, som innebär att det är möjligt att identifiera de medverkande. I analysen ingår exempelvis fotografier på barn som i fotoboken *Svenska barn i bild* kategoriseras som "psykopatiska barn". Det är ett begrepp som vid tiden var vedertaget, men som idag är mer problematiskt att använda.¹³² För att göra analysen så transparant som möjligt har jag valt att visa fotografier, och i de fall då namn finns utskrivna i bildtexter eller i andra former av texter, låtit dessa vara kvar. Detta motiverar jag utifrån att det rör sig om ett redan offentliggjort material.

Jag vill betona att det jag undersöker i studien är fototävlingars och fotoböckers framställningar av barn, föräldrar och institutionell verksamhet, och inte de enskilda personer som syns eller beskrivs i samband med dessa.¹³³

Fototävlingar

I studien ingår fototävlingar som genomfördes i *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* mellan åren 1930 och 1944. Som jag ovan nämnt betraktar jag dags- och kvällspressen som betydelsefull i produktionen och reproduktionen av idéer om omvärlden genom framställningar av individer, företeelser och miljöer. Dagstidningar utgör även genom sin politiska hållning och kraven på aktualitet ett relevant material för att få inblick i tidens frågor utifrån olika perspektiv.

¹³² I dagens språkbruk går det närmast att översätta till "neuropsykiatriska funktionshinder hos barn".

¹³³ Jfr Tolvhed (2008), s. 17.

Tidningen *Svenska Dagbladet* var en av de dominerande rikstäckande dagstidningarna under mellankrigstiden. Tävlingsåret 1930 hade den en daglig upplaga på 87 198.¹³⁴ *Aftonbladet* var däremot en utpräglad stockholms-tidning. Under 1930-talet rönt tidningen framgångar med ökade upplagesiffror och tävlingsåren 1938 och 1944 hade tidningen en daglig upplaga på 81 097 ex. respektive 150 000 ex.¹³⁵ Under perioden, vilken delvis sammanföll med tiden för andra världskriget, steg upplagan och *Aftonbladet* blev en av huvudstadens ledande tidningar.

Den svenska dags- och kvällspressen var genomsyrad av politik så till vida att tidningarna som helhet, och inte enbart ledare och opinionsbildande sidor, präglades av partipolitiska hållningar. Läsarnas val av tidning hängde nära samman med deras politiska åskådning.¹³⁶ *Svenska Dagbladet* räknades som en politiskt högersinnad dagstidning och har beskrivits som de kultur-konservativas huvudorgan. Dess läsekrets hämtades främst från de högre samhällsklasserna.¹³⁷ När det gäller *Aftonbladets* politiska orientering under 1930- och 40-talen beskrivs den som en liberal tidning med tydlig medelklassprägel.¹³⁸ Forskning har betonat dess pro-tyska hållning före och under andra världskriget, något som dåtida kritiker ansåg påverkade både dess uttryck och åsikter.¹³⁹

Svenska Dagbladets tävling ”Den bästa barnbilden” genomfördes 1930. Det analyserade materialet från denna består av 117 fotografier på barn samt tillhörande texter. Texterna består av rubriker, bildtexter och informations-texter.

Aftonbladets första tävling ”Stockholms A-barn” genomfördes 1938. Det analyserade materialet från denna består av 65 fotografier, varav 63 föreställer barn, samt tillhörande texter. Textmaterialet består av rubriker, bildtexter, informationstexter, frågeformulär och artiklar. De senare ingår i en

¹³⁴ Hadenius, Weibull & Wadbring (2008/2011), s. 68f; Ellefson (2007), s. 20. För upplagesiffror se Kungliga Biblioteket, Nya Lundstedt dagstidningar efter 1900, <http://www.kb.se/samlingarna/tidningar-tidskrifter/soka/Nya-Lundstedt-tidningar/>, [Elektronisk resurs], (2016-04-28)

¹³⁵ Söndagstidningen hade en ännu större upplaga på 166 300 ex., Kungliga Biblioteket, Nya Lundstedt dagstidningar efter 1900, <http://www.kb.se/samlingarna/tidningar-tidskrifter/soka/Nya-Lundstedt-tidningar/>, [Elektronisk resurs], (2016-04-28). Upplagen ökade i Stockholm under mellankrigstiden med 100 000 exemplar, Hadenius, Weibull & Wadbring (2008/2011), s. 71.

¹³⁶ Hadenius, Weibull & Wadbring (2008/2011), s. 68f.

¹³⁷ Hadenius, Weibull & Wadbring (2008/2011), s. 71; Ellefson (2007), s. 20.

¹³⁸ Hadenius (1980), s. 283, 296ff, 331ff.

¹³⁹ Alsing (2005), s. 41, även Hadenius, Weibull & Wadbring (2008/2011), s. 71. Det är inte alldeles självklart att uppfattningar som framfördes på ledarsidor var desamma som uttrycktes på andra ställen i tidningarna. Det innebär att tävlingarna kanske både förstärker eller motsäger tydliga mönster som finns i tidningarna, Tornbjör (2002), s. 58.

artikelserie om sammanlagt fem artiklar författade av barnläkaren Curt Gylenswärd.¹⁴⁰

Aftonbladets andra tävling om "Stockholms A-barn" genomfördes 1944. Det analyserade materialet från denna består av 51 fotografier, varav 46 föreställer barn, samt tillhörande texter. Textmaterialet består liksom i den föregående tävlingen av rubriker, bildtexter, informationstexter, frågeformulär och artiklar. Artiklarna, tre stycken, är skrivna av barnläkaren Adolf Lichtenstein.¹⁴¹

Det som gav *Aftonbladets* tävlingar en särprägel var att de innehöll artikelserier som behandlade specifika ämnen. Innehållsmässigt behandlade de olika aspekter av barnavård och föräldraskap. De innehöll "fakta" i form av statistik, historiska jämförelser och moraliskt färgade utsagor om familjeliv och sakpolitik. I de flesta fall publicerades artiklarna på uppslag där det även förekom tävlingsbilder på barn. I dessa fall framstår artiklarna som förstärkningar till den visuella representationen.

I studien ingår således tre fototävlingar. I undersökningen har allt publicerat material som härrör från tävlingarna samlats in. Insamlingen har skett via mikrofilmade dagstidningar.¹⁴² Sammanlagt i de tre tävlingarna rör det sig om 89 tidningsupplag. I tävlingarna som sådana ingår sammantaget 233 fotografier och ett flertal texter av varierande form och innehåll. Där finns kortare texter som rubriker, notiser och bildtexter och där finns längre texter, som artiklar. Där finns också informationstexter som kan vara både korta och långa. Informationstexterna innehåller information av olika slag från tävlingsredaktionen, om tävlingsprocessen, men också uppgifter om barns namn och ålder, barns hälsostatus och föräldrars namn och hemort.

¹⁴⁰ I A-barnstävlingen 1938 finns sammanlagt fem artiklar författade av barnläkaren Curt Gylenswärd i artikelserien *Kring en tävlan*: "Barnavård av idag. Är toppen nådd – eller kunna vi komma längre?" (1938-10-22, s. 14); "Feta barn inte alltid friska barn." (1938-11-21, s. 14); "Fresta inte barn över deras förmåga!" (1938-11-23, s. 14); "Bröstbarn bättre gynnat än flaskbarn" (1938-11-25, s. 13); "Spädbarn tål sexgraders kyla." (1938-11-29, s. 14).

¹⁴¹ I A-barnstävlingen 1944 finns tre artiklar skrivna av barnläkaren Adolf Lichtenstein: en kort text om "Enda barnets sjukdom" (1944-11-29, s. 14) och en längre text om förebyggande barnavård "Förebygga bättre än bota" (1944-12-04, s. 14). Därutöver förekommer det ytterligare en text som bär Lichtensteins signatur. I denna ger han kommentarer till de frågor som föräldrar ska besvara för att få delta i tävlingen, "A-barnstävlan slut i morgon" (1944-11-11, s. 14).

¹⁴² För en diskussion om de metodologiska problem som transformeringen från papperstidningar till mikrofilm kan innebära, se Widholm (2011), s. 155-170.

Fotoböcker

Fotoböcker som genre omfattar en mängd teman och bildmotiv. I den här studien har jag valt att analysera fotoböcker med fokus på barn. Fotoböckerna från 1930-talet byggde på tidigare genomförda fototävlingar. Fotoböckerna i sig utgör något nytt och eget, men står genom detta också i direkt relation tilltävlingarna. Utöver de här valda fotoböckerna publicerades även andra fotoböcker under 1930-talet med mer uttalat konstnärliga ambitioner.¹⁴³ Vad gäller fotoböcker från 1940-talet finns inga kopplingar till tidigare tävlingar.

I studien ingår fyra boktitlar som sammanlagt omfattar 1032 sidor innehållande både texter och bilder.

Fotoboken *1000 svenska barn* utkom 1930 i samband med *Svenska Dagbladets* tävling ”Den bästa barnbilden”. Boken består av 192 sidor med sammanlagt 1000 fotografier på barn.¹⁴⁴ Boken innehåller förutom detta även ett tvåsidigt skriftligt förord, bildrubriker och bildtexter. På varje boksida presenteras mellan tre till sju fotografier som visar ett eller flera barn.

Fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* gavs ut av tidningen *Aftonbladet* i anslutning till A-barnstävlingen 1938.¹⁴⁵ Den består av 40 sidor med sammanlagt 91 fotografier.¹⁴⁶ Den är uppbyggd av redan i tidningen publicerade fotografier och texter, men innehåller också tidigare opublicerat tävlingsmaterial.¹⁴⁷ Fotografierna är ordnade i fotokollage med tillhörande bildtexter. Kollagen består av två till fem fotografier per sida.¹⁴⁸ Majoriteten av fotografierna visar ett barn per bild.¹⁴⁹ Bildtexterna består av information om det avbildade barnet, som namn, kön och ålder. Sammanlagt fem fotografier visar barn tillsammans med vuxna.¹⁵⁰ Boken innehåller även 14 korta artiklar i barnavårdsfrågor författade av barnläkaren Curt Gyllenswärd.¹⁵¹

¹⁴³ *Undret – barn under ett år* (1934), Hermes B.M & Faustman, Molly (Vagabonde) Stockholm: Albert Bonniers Förlag, *Undret – barn under 15 år* (1935), Hermes B.M & Faustman, Molly (Vagabonde) (1935), Stockholm: Albert Bonniers Förlag, se även Habel (2002). Formmässigt anknyter dessa till illustrerade bokverk som Nerman, Einar (1930), *Barnungar: bilderbok för stora*, Stockholm: Bonnier.

¹⁴⁴ Av dessa visar fem fotografier barn tillsammans med vuxna. I *1000 svenska barn* finns fem fotografier som visar vuxna tillsammans med barn (s. 26, 32, 57, 134, 143). Fotografier som visar enbart vuxna saknas helt.

¹⁴⁵ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), Stockholm.

¹⁴⁶ Exklusive omslagsbilden.

¹⁴⁷ Fotoboken innehåller 91 fotografier på barn och 15 artiklar av barnläkaren Curt Gyllenswärd och ett kåseri av redaktören för *Vi Vinnor* Bibi (Bigi Wennberg).

¹⁴⁸ Fotoboken innehåller 25 sidor med fotokollage, exklusive omslagsbilden.

¹⁴⁹ Av de 91 fotografierna innehåller 80 bilder av ett barn, tio bilder på tvillingar, en bild trillingar.

¹⁵⁰ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 2, 3.

¹⁵¹ Fotoboken innehåller också ett kåseri av signaturen ”Bigi”.

Fem av artiklarna hade tidigare publicerats i *Aftonbladets* A-barnstävling. Fotoboken rymde därmed till antalet fler artiklar än tävlingen från samma år.

Fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* utkom 1942. Det innehåller 3758 fotografier, varav majoriteten visar barn.¹⁵² Fotoboken är uppdelad i tre delar: en inledande del på 86 sidor som innehåller förord, anteckningssidor, artiklar, kåserier, illustrationer och fotoserier, en huvuddel som domineras av fotografier, och en avslutande del som består av korta bildsatta anekdoter. Bokens inledande del innehåller sammanlagt 13 artiklar som handlar om barn och föräldraskap utifrån olika perspektiv, författade av ett flertal professionella aktörer.¹⁵³ Artikeltexterna ackompanjeras av porträttbilder på skribenterna, fotografier på barn och i något fall av bilder från verksamheter och institutioner. Fotobokens huvuddel omfattar 588 sidor och innehåller 3529 fotografier på barn, med ett eller flera barn per bild. Fotografierna presenteras tillsammans med biografiska uppgifter som barns namn och födelsedatum, samt föräldrars namn, yrke och bostadsort.¹⁵⁴ Bildpresentationen är ordnad i en struktur av sex fotografier med tillhörande bildtexter per sida. Bokens tredje och avslutande del innehåller 28 sidor med anekdoter om de medverkande barnen.¹⁵⁵ I samband med texterna visas även fotografier på barn, som dock inte hör samman med enskilda texter. I analysen har jag fokuserat på fotoboken första delar; inledningsdelen med artiklar och på huvuddelens bildpresentation.

Fotoboken *Svenska barn i bild* utkom 1942. Den gavs ut av Redaktionskommittén för Svenska barn i bild, som var sammansatt av aktörer engagerade i samhällets barnfrågor och i utredningsväsendet, däribland befolkningsutredningen. Boken har därmed en tydlig förankring i det nationella barn- och familjepolitiska arbetet som bedrevs under 1940-talet. Fotoboken är uppdelad i två delar, en textbaserad inledningsdel om tolv sidor, som

¹⁵² I fotoboken som helhet finns 3758 fotografier. Bland dessa finns det sammanlagt 3733 fotografier på barn, varav 3529 (porträttgalleriet), 85 (artiklarna), 119 (anekdoter). I sammanlagt (ca) 20 fotografier förekommer vuxna enskilt eller tillsammans med barn. De senare är inräknade bland fotografier på barn. Därutöver förekommer fotografier på enbart leksaker, samt illustrationer.

¹⁵³ Exempelvis Margit Levinson (Rädda barnen), Beda Hallberg (Majblomman), barnpsykologen Carin Ulin, journalisten Barbro Alving (Bang), programledaren Sven Jerring, konstnären Molly Faustman (Vagabonde).

¹⁵⁴ Det förekommer även att barns smeknamn står inom parentes.

¹⁵⁵ Denna del av boken kallas "Våra barn är roliga ungar – sagt och hört från de minsta." Texterna är kortfattade och berättar något som barnet sagt eller gjort. Ofta har de en humoristisk anstrykning.

också innehåller ett flertal helsidesbilder,¹⁵⁶ och en huvuddel – en bildpresentation – som är uppbyggd kring bild- och textkollage.¹⁵⁷ Boken som helhet består av 80 sidor som sammanlagt visar 204 fotografier.¹⁵⁸ Kollagen innehåller två till sex fotografier per sida. I huvuddelen visas bilder tillsammans med bildtexter sammanförda under rubriker som beskriver institutioner och verksamheter för barn i skiftande åldrar, aktiviteter och miljöer. Majoriteten av fotografier visar barn,¹⁵⁹ men till skillnad från de andra fotoböckerna i studien finns även vuxna individer rikligt representerade i bildmaterialet.¹⁶⁰ Viktigt att belysa är att denna vände sig till en annan målgrupp än de mer kommersiellt inriktade. De riktade sig särskilt till politiker, enskilda organisationer och till personer med koppling till samhällets sociala verksamheter, men även till allmänheten. För studiens del innebär detta en möjlighet att närmare undersöka hur utredningsväsendet förhöll sig till åskådningskulturen i etableringen och spridningen av budskap om barn och familj.

¹⁵⁶ Inledningsdelen innehåller fyra helsidesbilder och en tecknad illustration.

¹⁵⁷ Fotografierna består av fotokollage och helsidesbilder. 13 helsidesbilder, inklusive omslagsbilden. Här ingår framsidan, förordet och bakgrundskapitlet.

¹⁵⁸ Inklusive omslagsbilden.

¹⁵⁹ 196 fotografier visar barn i skiftande åldrar, aktiviteter och miljöer. Det finns 40 fotografier som visar enskilda barn och 156 fotografer som visar barn i grupp. Till gruppen ”enskilda barn” räknar jag bilder där endast ett barn visas, med eller utan vuxna. Till ”barn i grupp” räknar jag bilder som visar två barn, med eller utan vuxna. Jag har också kategoriserat materialet

¹⁶⁰ Sammanlagt finns 85 fotografier som visar vuxna. Utifrån sammanhang och bildtexter har jag tolkat vissa vuxna som professionella (inom vård, fostran och omsorg) och vissa som föräldrar. I bilder där barn framställs tillsammans med vuxna finns 63 fotografier som visar professionella och 14 fotografier som visar föräldrar. I några fall har det varit svårt att avgöra om det är professionella eller föräldrar som visas. Jag har därför lagt till en ambivalent kategori. Till denna räknas 13 fotografier. I vissa bilder visas både professionella och föräldrar med barn.

Tabell 1. Antal tidningsuppslag eller boksidor som ingår i respektive tävlingssammanhang och fotobok.

FOTOTÄVLINGAR	UPPSLAG/SIDOR
”Den bästa barnbilden” (<i>Svenska Dagbladet</i> 1930)	26
”Stockholms A-barn” (<i>Aftonbladet</i> 1938)	32
”Stockholms A-barn” (<i>Aftonbladet</i> 1944)	31
FOTOBÖCKER	
<i>1000 svenska barn</i> (1930)	192
Stockholms A-barn och andra bra barn (1938)	40
<i>Svenska barn i bild</i> (1942)	80
Sveriges barn Sveriges framtid (1942)	720
SUMMA	1132

Källa: Enligt tidnings- och bokmaterial specificerat i vänsterspalten.

Offentliga utredningar

Studiens syfte och min fråga om hur fototävlingar och fotoböcker var en del av förhandlingen om välfärdens organisering rörande barn och familj gör att jag i analysen av mitt material behöver förhålla mig också till hur olika frågor diskuterades på den politiska arenan. Här har jag ett rikt forskningsläge att utgå ifrån, men jag har också funnit det nödvändigt att bearbeta ett antal av de betänkanden som gavs ut under den här perioden.

Barn- och familjepolitiken förhandlades huvudsakligen inom utredningsväsendet.¹⁶¹ I Sverige har utredningsväsendet fungerat som en experimentverkstad för att pröva nya idéer inom värdeladdade områden, och samtidigt verkat som en arena för produktion och upprätthållande av politisk konsensus.¹⁶² Utredningar vände sig framförallt till politiker och lagstiftare, men nådde även ut i den publika offentligheten via diskussioner i medier.

¹⁶¹ Hatje (1974); Hirdman (1989/2010); Lundqvist (2007).

¹⁶² Lundqvist (2007), s. 11.

Själva tillsättandet av utredningar i angelägna frågor menar Klas Åmark är utmärkande för ett svenskt sätt "att göra politik".¹⁶³ Statligt utredningsarbete har genomförts av kommittéer bestående av representanter för politik, intresseorganisationer, förvaltning och vetenskap. Själva syftet med utredningarna och deras sammansättning har varierat över tid, men ändå dominerats av ändamålet att erbjuda ett i expertis och politik väl förankrat beslutsunderlag till riksdag och regering. Åsa Lundqvist framhåller att den specifika sammansättningen av representanter och den rådande konsensusandan utgjort viktiga förklaringar till kommittéernas inflytande på politiken. Hon beskriver utredningsväsendet under 1930-talet och några årtionden framåt "som en bro mellan politik och vetenskap" baserat på dess kunskapsproduktion, reformiver och konsensusbyggande samhällsfunktion. Något hon menar var särskilt framträdande i formandet av familjepolitiken.¹⁶⁴ Det var då, enligt Lundqvist, som barn- och familjefrågor flyttade från politikens utkant till dess centrum och familjen som helhet blev föremål för utredningar och socialpolitiska reformer.¹⁶⁵

Utgångspunkten att utredningsväsendet var en viktig del i betydelseproduktionen kring barn- och familjepolitiken gör utredningar och enskilda betänkanden intressanta som underlag för en studie om vilka budskap kring familj och samhälle som konstruerades i åskådningskulturen under 1930- och 40-talen. Det gäller framförallt för att kunna föra ett resonemang om hur åskådningskulturen och den nationella politiska arenan förhöll sig till varandra. I studien intresserar jag mig för den diskussion som fördes i enskilda utredningstexter och de idéer, bilder och diskurser som därigenom synliggjordes. Det innebär att det är idéinnehållet, på en diskursiv nivå, som står i fokus. Jag har därför inte lagt någon vikt vid huruvida betänkanden ledde till faktiska familjepolitiska reformer eller lagändringar.

Jag har bearbetat betänkande som har bidragit till att belysa och fördjupa analysen kring särskilda teman eller aspekter som berörs i fototävlingar och fotoböcker, som exempelvis barns hälsa och utveckling.

De betänkanden som jag har bedömt som särskilt relevanta utifrån studiens frågeställningar och min analys av fototävlingarna och fotoböckerna är:

¹⁶³ Åmark (2005), s. 38.

¹⁶⁴ Lundqvist (2007), s. 12-15.

¹⁶⁵ Lundqvist (2007), s. 9f, 54-165.

- SOU 1938:6, *Betänkande i näringsfrågan*, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm
- SOU 1938:7, *Betänkande angående barnbeklädnadsbidrag m.m.*, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm
- SOU 1938:13, *Betänkande angående förvärvsarbetande kvinnors rättsliga ställning vid äktenskap och barnsbörd*, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm
- SOU 1938:57, *Slutbetänkande*, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm
- SOU 1937:43, *Betänkande med förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer i egnahem m. m. jämte därtill hörande utredningar*, avgivet av bostadssociala utredningen, Stockholm
- SOU 1943:9, *Utredning och förslag angående statsbidrag till daghem och lekskolor m.m.*, angivna av 1941 års befolkningsutredning, Stockholm
- SOU 1944:20, *Skolan i samhällets tjänst. Frågeställningar och problemläge*, i 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar, Stockholm
- SOU 1942:45, *Socialvårdskommitténs betänkande V: Statistisk undersökning angående Barnhemmen*, Stockholm

Fem betänkanden ingår i de befolkningspolitiska utredningarna; befolkningskommissionen (1935-38) och befolkningsutredningen (1941-46). Att dessa båda utredningar blir så framträdande i det här sammanhanget kan förklaras utifrån att det var genom dessa som staten tog ett helhetsgrepp om tidens barn- och familjefrågor.¹⁶⁶ De befolkningspolitiska utredningarna producerade sammanlagt 29 betänkanden som behandlade en rad frågor som bland annat förlösningssvård, abort, sterilisering, sexualfrågan, familjebeskattning, moderskapspenning och mödrahjälp, statsbidrag för social hemhjälpssamverksamhet och befolkningspolitik i utlandet.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Lundqvist (2007), s. 253-255. Under 1930- och 40-talen genomfördes ett flertal utredningar som knöt an till de frågor som även förhandlades inom ramen för befolkningskommissionen, exempelvis socialvårdskommittén, Kvinnoarbetskommittén, 1946 års folktandvårdssakkunniga och Utredningen för hem- och familjefrågor.

¹⁶⁷ Dessa uppgifter baseras på SOU 1938:57 och SOU 1946:5. För en översikt av vilka frågor som behandlades, se SOU 1938:57 och SOU 1946:5. Se exempelvis SOU 1936:46, SOU 1936:59, SOU 1937:6, SOU 1938:6, SOU 1938:7, SOU 1938:20, SOU 1938:57, SOU 1946:5. Ett flertal betänkanden valdes bort redan på ett tidigt stadium i processen, exempelvis sådana som handlar om organisering av olika verksamheter och andra tekniska redogörelser för välfärdsreformers utformning.

Bildmaterial

I studien ryms ett omfattande bildmaterial. Sammanlagt handlar det om drygt 5200 fotografier, varav den övervägande delen visar barn.¹⁶⁸ Detta rikliga bildmaterial aktualiserar en diskussion om hur jag har förhållit mig till fotografiet som historisk källa. Den svenska historieforskningen har tidigare varit huvudsakligen textbaserad, men bilder som källmaterial har fått en allt större plats under senare decennier.¹⁶⁹ Eva Blomberg kallar det för en ”pictorial turn” i det tysta, drivet av en vilja att förstå och förklara historiska sammanhang utifrån media och populärkultur, där bilder är centrala för berättandet. Att bilden beaktas i historisk forskning är viktigt, menar Blomberg, eftersom bilder har spelat en central roll i samhället under hela 1900-talet.¹⁷⁰ För att förstå historien behöver vi analysera bilder och förklara deras betydelse i olika sammanhang.

Bilden har länge betraktats som en illustration till det skrivna, som en bekräftelse på det texten skildrat. Men bilden kan också presentera en annan berättelse, som en motvikt till det skrivna.¹⁷¹ Liksom texter måste bilder sättas in i ett källkritiskt perspektiv. Bilden har varit användbar som redskap för att etablera och sprida kunskap och propaganda inom en rad samhällsområden, som vetenskap och politik. Dess status som sanningssägare har kommit att ifrågasättas i en rad olika sammanhang. Det innebär att en fotografisk avbildning inte ska uppfattas som en bild av ”verkligheten”, utan som en konstruktion.¹⁷² En sådan utgångspunkt gör att frågor om fotografiers sanningshalt eller om de visar ”hur det egentligen var” får en underordnad betydelse. Bengt Erik Eriksson och Roger Qvarsell diskuterar fotografiets betydelse som socialt och kulturellt dokument och menar att en bildserie eller en sammanställning av fotografier i ett bildarkiv, eller i en utställning, kan förstås om konstruerade visuella berättelser som syftar till att skildra samhälleliga förändringsprocesser.¹⁷³ På liknande sätt, menar jag, kan fototävlingar och fotoböcker ses som bild- och textsamlingar som konstruerar och kommunicerar olika berättelser, eller ”bilder” av världen. Avgörande för

¹⁶⁸ Min sammanräkning av bildmaterialet visar att det består av sammanlagt 5286 fotografier. Majoriteten av bilderna finns i fotoböckerna, sammanlagt 5054 fotografier.

¹⁶⁹ För en diskussion om bilden som källa i historisk forskning, se Andersson et al. (2001), s. 7-16; Blomberg (2006), s. 37f. För exempel på historisk forskning med bilder som källor, se Andersson (2000); Tornbjør (2002); Cronqvist & Edman (2001); Blomberg (2006); Tolvhed (2008); Widholm (2008).

¹⁷⁰ Blomberg (2006), s. 37f.

¹⁷¹ Cronqvist & Edman (2001), s. 245f, 262f; Blomberg (2006), s. 38.

¹⁷² Tagg (1998), s. 4-8; Eriksson & Qvarsell (2003), s. 108ff; Rosengren (2003), s. 207-212; Rose (1995), s. 188ff; Frih (2007), s. 114.

¹⁷³ Eriksson & Qvarsell (2003), s. 116f.

analysen i den här studien är vad det är för idéer och diskurser som producerades och reproducerades genom bild- och textmaterialet, och hur det relaterar till andra framställningar av familj, välfärdsstat och nation. Det rör på vilka sätt bilderna är produktiva. Jag kommer i nästa kapitel att närmare diskutera hur exempelvis arrangemang av fotografier på tidnings- och boksidor medverkar till konstruktion av gemenskaper.

Bildernas tillkomst och användning behöver diskuteras närmare. I materialet saknas det generellt information om vem som har tagit bilderna. Fototävlingarna och fotoböckerna byggde på fotografier som allmänheten hade skickat in. I några av tävlingarna och fotoböckerna står namnet på bildens avsändare utskrivet i bildtexter som visades tillsammans med fotografierna, i andra fall saknas denna information. Det är dock inte givet att den som skickade in ett fotografi till en tävling eller fotobok också var den person som hade tagit bilden.

I fototävlingar och fotoböcker finns olika typer av bilder, som jag har valt att kalla *amatörbilder* och *bilder från professionella fotografer*. Jag har också identifierat fyra genrer som på olika sätt är kopplade till dessa: *hem- och familjebilder*, *porträttbilder*, *pressbilder* och *bilder från institutioner*. Det rör framförallt produktionen av bilder, den kontext i vilka de används och den bildgenre som de tillhör.

Till amatörbilder räknar jag hem- och familjebilder, som främst består av fotografier på barn i hemliga miljöer och vardagliga sammanhang. Det är bildmotivets vardaglighet och dess privata och familjära prägel som utgjort den sorterade principen. Till bilder från professionella fotografer räknar jag porträttbilder, pressbilder och bilder från institutioner. En stor del av bildmaterialet består av porträttbilder, det vill säga den typ av klassiska ateljéfotografier som visar ansikten eller hela kroppar uppställda mot neutrala bakgrunder. Att låta porträttera barn eller hela familjer på det här sättet hade varit vanligt inom alla samhällsklasser sedan tidigt 1900-tal.¹⁷⁴ Även om hem- och familjebilder och porträttbilder ryms inom den privata kontexten skiljer sig deras visuella uttryck åt. De förra präglas i mycket större utsträckning av spontanitet, liv och rörelse än de stelare och mer poserande porträttbilderna, även om undantag givetvis finns.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Wintzell (1972), s. 11; Dahlgren (2013).

¹⁷⁵ Jfr Dahlgren (2013), s. 66f.

I tävlingarna förkommer också pressbilder.¹⁷⁶ Det var redaktionellt bildmaterial som producerades av tidningarna själva och som ingick i rapporteringen kring tävlingarna. Bilder från institutioner finns framförallt i fotoboken *Svenska barn i bild*. Detta bildmaterial består av fotografier som är tillkomna inom ramen för institutionella sammanhang. Det innebär att fotoboken är uppbyggd kring en helt annan bildgenre än övriga analyserade tävlingar och fotoböcker.¹⁷⁷ Bilderna visar barn och vuxna i offentliga barnverksamheter som daghem, barnavårdscentraler och fritidsverksamheter. De anknyter till en dokumentär bildgenre – en reformpolitisk bildtradition – som användes inom organisationer och institutioner i opinionsbildande syfte.¹⁷⁸ Ett välkänt exempel är fotografen Jacob Riis fotografier på barn och vuxna i New Yorks slumkvarter. Bilderna syftade till att uppmärksamma de usla bostadsförhållanden som rådde för fattiga immigranter runt sekelskiftet 1900.¹⁷⁹ Bildmaterialet i *Svenska barn i bild* anknyter också till ett bildspråk som utvecklades i samband med funktionalismens intåg under 1930- och 40-talen, och som präglades av tidens arkitektoniska ideal och folkhemmets miljöer.¹⁸⁰ Fotobokens bildmaterial är troligen inhämtat från bildbyråer, enskilda professionella fotografer och från institutioners och verksamheters arkiv. Att delar av fotobokens bildmaterial även återkommer i andra bildsammanhang stärker denna slutsats. Som ett exempel kan nämnas att en av fotobokens bilder publicerades i den kooperativa bostadsorganisationen HSB:s medlemstidsskrift "Vår bostad" redan i mars 1937.¹⁸¹ Alltså flera år innan *Svenska barn i bild* gavs ut. I likhet med hem- och familjebilder präglades bilder från institutioner av bildmässig rörelse och spontanitet.

För studiens del är det dock inte avgörande vem som tagit fotografierna eller i vilka andra sammanhang de förekommer. I fokus står de budskap som

¹⁷⁶ För en redogörelse av denna bildgenre, se Becker et al. (2000).

¹⁷⁷ Det finns undantag, också i fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* finns bilder från institutioner, men dessa är få i förhållande till majoriteten som utgörs av hem- och familjebilder.

¹⁷⁸ Det reformpolitiska fotografiet har sitt ursprung inom filantropin och utvecklades i en dokumentär tradition som tog fart runt sekelskiftet 1900. Fotografisk gestaltning av fattiga och utsatta barn användes tillsammans med textbudskap av filantropiska organisationer, reformatorer och statliga aktörer. Det var ett sätt att få politiker (stat och kommun) att lägga pengar på reformer och få allmänheten att visa solidaritet med de sämre ställda, se Swärd (2003), s. 122f, 128ff; Qvarsell & Eriksson (2003), s. 108ff.

¹⁷⁹ Qvarsell & Eriksson (2003), s. 112f. På liknande sätt bidrog Lewis Hines fotografier på arbetande barn att sätta fokus på barnarbete och exploatering av barns arbetskraft i början av 1900-talet, se Tagg (1998), s. 184-197; Rosengren, Annette (2003), s. 207-212; Gordon (1988/2002), s. 12f, se bildsidor (opag.); Swärd (2003), s. 133ff.

¹⁸⁰ En känd fotograf som ofta sammankopplas med denna bildgenre är Gunnar Lundh (se Nordiska museets bildsamling). En annan är Andreas Feininger, se Åker (1998), s. 121-126.

¹⁸¹ Det jämförande bildmaterialet återfinns i Åker (1998), s. 120.

sammansättningen av fotografierna i de här specifika fototävlingarna och fotoböckerna producerar.

Det omfattande bildmaterial som ryms i studien visar, som jag inledningsvis nämnde, huvudsakligen barn, men också vuxna finns representerade i varierande grad. I tabellen nedan finns en sammanställning av hur representationen mellan barn och vuxna i bild är fördelad mellan de olika materialen.

Tabell 2. Antal förekommande bilder i respektive studerat material, samt andelen av dessa som visar barn och/eller vuxna.

MATERIAL	BARN	VUXNA	TOTALT
”Den bästa barnbilden” (<i>Svenska Dagbladet</i> 1930)	117	-	117
”Stockholms A-barn” (<i>Aftonbladet</i> 1938)	63	8	65
”Stockholms A-barn” (<i>Aftonbladet</i> 1944)	46	12	51
<i>1000 svenska barn</i> (1930)	1000	5	1000
<i>Stockholms A-barn och andra bra barn</i> (1938)	91	5	91
<i>Svenska barn i bild</i> (1942)	196	85	204
<i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942)	3733	20	3758
SUMMA			5286

Källa: Enligt tidnings- och bokmaterial specificerat i vänsterspalten.

Bearbetning och analys

Som tidigare diskuterats sätter diskursbegreppet fokus på språkbruk som en social och kulturell praktik genom vilken kunskap etableras och reproduceras och sociala relationer kan förstås och förhandlas.¹⁸² Inom diskursanalysen erbjuder de teoretiska grunderna redskap för själva analysen.¹⁸³ Norman Faircloughs diskursanalytiska ansats syftar till att kritiskt granska text,

¹⁸² Fairclough (1992), s. 62-65, Winther Jørgensen & Phillips (2000), s. 15ff, 25.

¹⁸³ Winther Jørgensen & Phillips (2000), s. 10; Tolvhed (2008), s. 61.

och även bild, i sig, hur den produceras och tolkas och hur den relaterar till och ingår i ett sociokulturellt sammanhang. Själva tolkningsprocessen utgår alltid från någon form av förståelse för den samhälleliga praktik som omger den diskursiva praktiken.¹⁸⁴ I den här studien handlar det om framväxten av välfärdsamhället under 1930- och 40-talen.

Faircloughs analysmodell innebär en analys i flera nivåer som innefattar en textanalys, en analys av det diskursiva sammanhanget, det vill säga produktionsfaktorer, och en sociokulturell analys. Centralt i analysen är pendlingen mellan de olika nivåerna, att hela tiden förhålla dem till varandra. Jag kommer inte att tillämpa detta fullt ut, men med inspiration i Faircloughs analysmodell har jag utarbetat ett tillvägagångssätt i analysen av fototävlingar och fotoböcker där jag rör mig mellan olika nivåer i tolkningen; text- och bildnivå, produktionsnivå och samhällsnivå.

Det som styr analysen är frågor om hur representationer av barn är produktiva. Det rör hur textuella och visuella utsagor producerar olika budskap. Analysen syftar till att synliggöra hur familj, välfärdsstat och nation konstrueras genom bilder och texter, vilka budskap som etableras och vilka politiska visioner som kommuniceras till allmänheten. Att identifiera utsagor i ett material som innehåller text och bild ställer särskilda krav på analysen, eftersom bild och text kan motsäga varandra. Eva Blomberg har framhållit betydelsen av att kombinera text och bild i analyser av historiskt material där båda förekommer. Jag ser texter och bilder som jämbördiga och att det är i samverkan dem emellan som betydelser konstrueras.¹⁸⁵ Genom kombinationen av text och bild kan vi fördjupa analyser av historiskt källmaterial och därmed få ny kunskap om det förflutna.¹⁸⁶ Om man betraktar bild och text som jämbördiga är det viktigt att synliggöra samspel och motstånd i förhållandet mellan dem. Det rör diskrepansen mellan text och bild, huruvida de talar samma språk.¹⁸⁷

Min analysmetod går ut på att urskilja hur individer, verksamheter, miljöer och föremål presenteras. Initialt har jag sökt efter det som finns manifest i fotografier och texter, det som syns och berättas. Detta har jag ställt i relation till organiseringen och genomförandet av tävlingar och fotoböcker; vilka aktörer var inblandade, var de genomfördes och med vilka metoder. Var, i vilken fototävling eller fotobok, en bild eller en text förekommer är i

¹⁸⁴ Fairclough (1992), s. 231.

¹⁸⁵ Blomberg (2005), s. 263f; Hirdman (2001), s. 25; Anderson (2000), s. 83; Rose (2007); Hillesund (1994), s. 29-30; Tolvhed (2008), s. 65.

¹⁸⁶ Blomberg (2005), 263f, 266.

¹⁸⁷ Cronqvist & Edman (2001), s. 245f, 262f; Hirdman (2001), s. 23ff.

det här sammanhanget centralt för tolkningen av den. Jag har också, i enlighet med Faircloughs analysmodell, ställt enskilda representationer i relation till sociala strukturer. Det rör vilka övergripande kulturella och politiska sammanhang som utgjort förutsättningarna för framställningarna, som exempelvis förändrade relationer mellan stat och familj, genusrelationer och nationell strävan. Detta är helt väsentligt för att få syn på vilka budskap som konstrueras. Det handlar om vad representationerna ger uttryck för. Jag har uppmärksammat både det representativa och det som avviker, eller till och med saknas.¹⁸⁸

I bearbetningen har jag gjort en övergripande kvantifiering av bildmaterialet, jag har räknat bilder och kategoriserat dem utifrån bildernas motiv. Detta moment har varit viktigt för att få en överblick över hur många bilder som finns och vad de föreställer. Vid den innehållsliga bearbetningen har jag utifrån Helena Tolvheds bildanalysschema och Eva Blombergs diskussion kring analys av porträttbilder särskilt beaktat *bildkomposition*, *bildbakgrund* och *framställning av kroppar*, och därutöver även något jag kallar *bildpresentation*.¹⁸⁹

Bildkomposition rör hur många individer som visas på en bild, om det är enstaka individer eller grupper.

Bildbakgrund handlar om vilken miljö och vilka föremål som framträder i bilden, det vill säga var och med vad personer är avbildade.

Framställning av kroppar gäller vem eller vilka som visas på bilden, om det är barn eller vuxna, avbildade barns ålder, samt även vilka vuxna som syns, det vill säga om det är privatpersoner eller professionella. Det rör också aktiviteter – vad personer gör, i vilka sammanhang eller situationer, men också personers klädsel, hur barn och vuxna är klädda, samt avsaknaden av kläder.

Bildpresentation rör hur bilderna är placerade i relation till varandra på tidningssidorna och bokuppslagen, om bilder visas en och en eller i grupper om två eller flera. I bearbetningen har jag också uppmärksammat hur bilder presenteras på tävlingsuppslag eller boksidor.

¹⁸⁸ Fairclough (1995), s. 58.

¹⁸⁹ Tolvhed (2008), s. 63f, Blomberg (2005), s. 269ff. Från Tolvhed har jag hämtat begreppen *bildkomposition* och *framställning av kroppar* (eg. "gestaltning av kroppar").

Utifrån bearbetningen har jag sedan valt ut enskilda bilder och bildkolage för en närmare analys. Dessa har valts ut för att de exemplifierar återkommande mönster, eller skiljer sig från mönstret.¹⁹⁰ Jag har relaterat det som finns manifest i bilden, till bildtexten och den historiska kontexten. Här handlar det om att ställa bildmotivet i relation till de specifika material i vilka fotografierna förekommer och till aktuella bildkonventioner.¹⁹¹ Detta motsvarar den pendling mellan olika nivåer som också Fairclough har betonat.

För att få en överblick över textmaterialet har jag sorterat det i olika kategorier. Den inledande uppdelningen resulterade i textkategorier som introduktioner/förord, artiklar och bildtexter. Genom närläsning av texter har jag undersökt hur barn och vuxna beskrivs, vilka egenskaper och förmågor de har tillskrivits och hur de värderats genom språkliga uttryckssätt som bra/dålig, normal/onormal eller sjuk/frisk.¹⁹² Jag har också analyserat vad det är för anspråk som görs i texten. Det rör hur språket används för att argumentera för en viss hållning. Ordval som "många" eller "moderna" säger någonting. Analysen utforskar också hur texter konstruerar påståenden om gemenskaper genom tilltal och relationsskapande detaljer som ordet "vi" och "våra",¹⁹³ och vilka innebörder som läggs i nationella beteckningar som "svenska" barn. Det handlar om hur texter markerar tillhörighet och distans genom "vi" och "dem". Textanalysen har således fokus på hur språket beskriver, jämför, värderar, kontraster, konstruerar problem och hotbilder, inkluderar och exkluderar genom användning av ordval, metaforer och begrepp.

Fototävlingarna och fotoböckerna är uppbyggda av bild- och textmaterial med olika form, innehåll och omfång. Omfattningen och den innehållsliga och formmässiga variationen av texter och fotografier har påverkat undersökningens tillvägagångssätt. Det finns därför anledning att närmare redogöra för hur jag har gått tillväga i bearbetningen av fototävlingar respektive fotoböcker.

I bearbetningen av fototävlingarna har jag undersökt deras struktur och innehåll i såväl kvantitativa och kvalitativa termer. Jag har räknat fotografier och gjort en översiktlig klassificering av bildernas motiv och texternas innehåll. Den översiktliga genomgången har fungerat som en grund för en fördjupad undersökning eller närläsning av specifika delar av tävlingarna, som

¹⁹⁰ Andrén-Papadopoulos (2000), s. 15f.

¹⁹¹ Torell (2002), s. 22f.

¹⁹² Jfr Tolvhed (2008).

¹⁹³ Billig (1995), s. 174-175; Tornbjør (2002), s. 55f.

tävlingsintroduktioner, finaler och i förekommande fall artiklar. Jag har uppmärksammat vilka aktörer som stått bakom tävlingarna, till vilka läsargrupper man riktar sig, vilka syften man säger sig ha med genomförandet av tävlingarna, motiveringar av finalister och tävlingsvinnare, samt tävlingarnas struktur. Det handlar med andra ord om vem, vad, hur och varför.¹⁹⁴ Finaler är moment i tävlingarna som innehåller visuella presentationer och beskrivningar av finalbidrag eller vinnare. Utsagorna är betydelsefulla eftersom de rymmer skildringar av det som anses föredömligt och eftersträfvansvärt liksom dess motsats, det som inte premieras. En analys av artiklarna ger kunskap om vilka teman som lyftes fram och vilka råd om barn som gavs till föräldrar genom tävlingarna, och vilka normer och ideal som därmed konstruerades.

I bearbetningen av fotoböckerna har jag gått tillväga på ett liknande sätt, med kategorisering av både språkliga och visuella teman och återkommande drag. För att fördjupa och strukturera analysen fokuserade jag på tre olika delar av fotoböckerna; inledningar, artiklar och fotopresentationer. Analysen av inledningar innefattar inledningstexter och eventuella förord, samt förekommande fotografier. Inledningarna rymmer huvudsakligen syftesbeskrivningar och innehållspresentationer. I de fall som fotoböckerna rymmer längre artiklar har jag även granskat deras innehåll och vem som författat dem. Av intresse för analysen är artiklarnas innehåll och de teman och budskap som de lyfter fram i skapandet av specifika berättelser.¹⁹⁵ Huvuddelen av fotoböckerna består av bilder och bildtexter. Fotopresentationerna har bearbetats i enlighet med det tidigare beskrivna tillvägagångssättet för bearbetning av bilder.

STUDIENS DISPOSITION

Den här avhandlingen är strukturerad i sex kapitel. Efter inledningskapitlet, *Barn till beskådan*, följer kapitel två, *Fototävlingar och fotoböcker som fenomen*, där jag granskar vad fototävlingar och fotoböcker var för mediala praktiker, hur de producerades och organiserades, och hur de kan kopplas till det politiska arbetet rörande barn och familj.

I kapitel tre, *Familjen som plats för barns vård och fostran*, undersöker jag hur familjen konstruerades genom bilder och texter. Analysen fokuserar

¹⁹⁴ Jfr Seifarth (2007), s. 25f.

¹⁹⁵ I ett fall, som i *Sveriges barn Sveriges framtid*, följer artiklarna direkt på inledningen, medan i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, varvas fotopresentationen med artiklar i hela boken.

på tävlingar och fotoböcker som riktade sig till föräldrar och till allmänheten. Jag granskar hur föräldraskapet framställdes och hur familjen som uppväxtmiljö och hemmet presenterades.

I kapitel fyra, *Välfärdsstaten och det offentliga ansvar för barn*, analyserar jag hur välfärdsstaten konstruerades och hur det offentliga ansvar för barn presenterades i fotoboken *Svenska barn i bild*. Som jag tidigare nämnt var det en publikation som vände sig till sociala aktörer och till allmänheten. I undersökningen fokuserar jag på hur barn, professionella, institutioner och verksamheter aktualiseras i materialet.

I kapitel fem, *Nationen – barn som symbol för det svenska*, undersöker jag hur nation konstrueras genom representationer av barn. Analysen fokuserar på hur Sverige, svenskarna och ”det svenska” presenterades för allmänheten. I analysen granskas hur föreställningar om en nationell geografi skapas och hur olika symboler aktualiseras i framställningen av nationell gemenskap.

I det avslutande kapitel sex, *Åskådningskulturen och välfärdsbygget*, sammanfattar och diskuterar jag mina analyser i relation till avhandlingens övergripande syfte och frågeställningar. Jag fokuserar särskilt på de budskap som etablerades och de politiska visioner som kom till uttryck genom fototävlingarna och fotoböckerna.

FOTOTÄVLINGAR OCH FOTOBÖCKER SOM FENOMEN

Vår tid är propagandans tid. Genom den intressera vi och nå de många. Kunna vi genom propaganda få en bättre barnavård och vill pressen förmedla denna propaganda så låt oss genom aktiv medverkan stödja dem, de värlösa små till fromma. Vår tid är också en tävlans tid. Tävlan har väl alltid funnits och varit en sund form för strävan efter allt bättre resultat. Genom tredje statsmakten har vår tids tävlan blott kommit att försiggå mera inför det allmännas ögon. Kunna vi genom en offentlig tävlan väcka de mångas uppmärksamhet och få med hela folket i en tävlan efter bättre barnavård så låt oss inte vägra vår medverkan där heller. Barn äro individer och måste behandlas individuellt. Men lika väl som sömn och föda till en viss grad passa alla, lika väl kan barnavårdens huvudregler tillrättaläggas för alla. Att göra dessa till allmän egendom är en plikt för alla goda krafter. Låt oss med tacksamhet mottaga den hjälp pressen vill ge oss i denna vår strävan för bättre barn och lyckligare barn.¹⁹⁶

Så skrev barnläkaren Curt Gyllenswärd i kvällstidningen *Aftonbladet* i oktober 1938, i samband med den pågående tävlingen om "Stockholms A-barn". I texten betonar Gyllenswärd, som själv ingick i tävlingsjuryn, särskilt pressens och tävlingsformens betydelse för förmedlingen av propaganda och social upplysning till allmänheten. Citatet visar på en tilltro till den åskådningskultur i vilken både fototävlingar och fotoböcker var en del. Fotoböcker och fototävlingar med barn i fokus var mediala praktiker som kunde "nå de många" och förmedla verklighetsbeskrivningar, kunskaper och budskap av olika slag. Vad var då fototävlingar och fotoböcker för samhällsfenomen? Det står i fokus för det här kapitlet.

¹⁹⁶ *Aftonbladet* 1938-10-22, s. 14, även i fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 36.

Fototävlingar och fotoböcker låter sig inte så lätt fångas i enkla beskrivningar. De tävlingar och publikationer som ingår i den här studien har det gemensamt att de har fotografier på barn som bärande element. På ett övergripande plan kan de framstå som relativt likartade, men vid en närmare granskning framträder väsentliga skillnader. Bilder och texter utformades i olika sammanhang och speglar på skilda sätt spänningen eller gränserna mellan privat och offentligt, tradition och modernitet och mellan bildning, upplysning och underhållning i det framväxande välfärdssamhället.

En central del i åskådningskulturen handlade om, som citatet ovan illustrerar, kommunikationen med större grupper av människor. Fotoböcker och bildbaserade tävlingar i dags- och veckopressen och fotoböcker var inget nytt.¹⁹⁷ Den fotografiska bilden var sedan 1800-talet ett etablerat fenomen i såväl offentliga som privata sammanhang. Den var ett redskap att påverka politiska opinioner och att utöva eller legitimera maktanspråk. Avbildningar av barn var exempelvis en självklar del i de böcker och pamfletter de barnaräddande organisationerna spred kring sekelskiftet 1900, internationellt och i Sverige. Herman Lundborgs fotografier av "rastypiska" vuxna och barn presenterades som forskning, men användes också i opinionsbildande verksamheter. Samtidigt var fotografier på barn också ett sätt att gestalta privata familjära relationer.¹⁹⁸

De fototävlingar och fotoböcker som är föremål för analys i den här studien var en del av en etablerad kultur i vilken sociala och politiska projekt presenterades i visuella former. Tidigare forskning har pekat på att åskådningskulturens olika uttrycksformer fungerade som redskap för kunskapsförmedling och upplysning, och knöts till olika politiska projekt. I forskningen har åskådningskulturens betydelse för genomförandet av det moderna projektet lyfts fram.¹⁹⁹ Anders Ekström och Ylva Habel har, med utställningar, tävlingar och film som exempel, pekat på dess opinionsbildande verkan och betydelse för produktion och spridning av ny kunskap, och att människor genom deltagande skulle fostras till goda moderna samhällsmedborgare.²⁰⁰

¹⁹⁷ Se exempelvis Blomberg (2006); Mattson & Pettersson (2006); Habel (2002); Stearn (2002); Crnic (2009); Thomson (2000/2001); Lovett (2007); Åker (1998).

¹⁹⁸ Dahlgren (2013), s. 8.

¹⁹⁹ Ekström (1994); Habel (2002); Qvist (1995); Dahlgren (2013).

²⁰⁰ Ekström (1994), s.11; Habel (2002), s. 9-11. Tävligen som sådan har tolkats som ett sätt att väcka tidningsläsarnas engagemang, se Literat (2013), s. 784-786.

De fototävlingar som ingår i den här studien resulterade i en produktion av fotoböcker, journalfilmer och en utställning i anslutning till dem.²⁰¹ Tävlingsarnas innehåll nådde genom detta en ny publik utanför den närmaste tidningsläsarkretsen. Tidningen *Aftonbladets* tävling ”Stockholms A-barn” 1938 föranledde utgivningen av fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* och tävlingsfinalerna 1938 och 1944 filmades av SF journalfilm.²⁰² På motsvarande sätt hade tidigare *Svenska Dagbladets* tävling ”Den bästa barnbilden” resulterat i publiceringen av fotoboken *1000 svenska barn*. Bildmaterialet från denna hade i sin tur använts till en utställning med en tillhörande tävling som hölls i NK:s lokaler i Stockholm 1931.²⁰³ Det som från början framstod som en ganska anonym barnbildstävling i *Svenska Dagbladet* spreds till flera olika mediala sammanhang. Det skapades därigenom nya publika kontaktytor, men till skillnad från exempelvis utställningar och film konsumerades de fototävlingar och fotoböcker som här studeras främst i hemmen, men samtidigt som en del av en medial offentlighet. Detta är särskilt intressant eftersom familj och barn stod i centrum för den politiska debatten under 1930- och 40-talen. Det innebar att välfärdspolitiken nådde områden som tidigare inte tillhört politikens sfär, det som Hirdman kallat välfärdspolitikens utbredning.²⁰⁴ Den del av åskådningskulturen jag intresserar mig för anknöt både till det privata och till det offentliga. Den förhöll sig därmed också till den politiska arenan, till utredningar och kommissioner, och socialpolitiska kampanjer och nyskapade institutioner för vård av barn och stöd till familjer. Den förhöll sig också till de aktörer, politiker och professionella som verkade inom den nationella politiska arenan.

Vad var dessa tävlingar och böcker för typ av mediala praktiker? Hur och av vem var de organiserade och producerade? Hur adresserade de publiken? Hur förhöll de sig till andra tryckta media under perioden? Fanns det direkta eller indirekt kopplingar till det pågående politiska arbetet kring barn, familj och välfärd?

²⁰¹ Jfr Habel (2002), s. 79, 81.

²⁰² För en analys av journalfilmen till *A-barnstävlingen* 1938, se Habel (2002), s. 81.

²⁰³ I utställningen, som var ett samarbete mellan *Svenska Dagbladet* och NK, ställdes samtliga ett tusen bilder från fotoboken ut. I samband med denna gavs allmänheten möjlighet att rösta fram vilken de ansåg var den bästa barnbilden. Det genomfördes en ny tävling med allmänheten som domare. När allmänheten röstade blev resultatet ett annat än det i tidningstävlingen. Under hela fotobokens produktionsprocess och utställningstiden rapporterade tidningen fortlöpande till läsarna. Det innebar att i minst fyra månader visades tävlingsfotografier på barn för *Svenska Dagbladets* läsare. *Svenska Dagbladet* 1931-01-18, s. 7, *Svenska Dagbladet* 1931-101-20, s. 8, *Svenska Dagbladet* 1931-02-19, s. 10, *Svenska Dagbladet* 1931-02-19, s. 10, även Habel (2002), s. 79.

²⁰⁴ Hirdman (1989/2010), s. 16

För att besvara dessa frågor behöver jag granska tävlingarnas och fotoböckernas syften, aktörer, målgrupper och uppbyggnad. Kapitlet har strukturerats i två delar, där jag i den första delen undersöker fototävlingarna och i den andra delen granskar fotoböckerna. Analysen fokuseras inledningsvis på tävlingarnas syfte och målgrupp, aktörer, tävlingsprocess och inramning och tävlingsuppslagens layout. Därefter undersöker jag fotoböckernas syfte och målgrupp, aktörer och organisation och bokuppslagens layout. Kapitlet som helhet avslutas med en sammanfattande analys där jag diskuterar hur vi kan förstå tävlingarna och fotoböckerna som fenomen under 1930- och 40-talen.

I det här kapitlet fokuserar jag med andra ord på själva formen för tävlingarna och fotoböckerna. Jag kommer senare att återkomma till deras innehåll och representation.

FOTOTÄVLINGAR MED BARN SOM BILDMOTIV

Den här undersökningen omfattar *Svenska Dagbladets* tävling ”Den bästa barnbilden” 1930 och *Aftonbladets* tävlingar om ”Stockholms A-barn” 1938 och 1944.²⁰⁵ Det var fototävlingar med barn som huvudsakligt bildmotiv.

Under de första decennierna av 1900-talet ökade tidningsläsandet i Sverige. Dagspressens upplagor steg och tidningarna introducerade nya grepp för att väcka och hålla kvar läsarnas intresse. Bilden fick allt större utrymme i samhällsbevakningen, reportaget lanserades och underhållningsinslagen blev fler. Det sistnämnda gällde särskilt kvällstidningar som *Aftonbladet*, som under den här perioden omformades till en modern tidning, som likt populärpressen var mer bildinriktad än traditionella dagstidningar.²⁰⁶ Parallellt med denna utveckling blev tematiska fototävlingar för amatörer och professionella fotografer etablerade fenomen i dags- och veckopressen. Det var tävlingar med fokus på bildteman, som exempelvis sommarbilder eller landskapsbilder.²⁰⁷ I samband med amatörfotografins genombrott i slutet på 1800-talet blev också barn populära bildmotiv. Förändrade bildkonventioner och en strävan efter naturlighet och rörelse i bilden innebar, enligt

²⁰⁵ *Aftonbladets* tävlingar om ”Stockholms A-barn”, kallar jag härnäst för A-barnstävlingar.

²⁰⁶ Präntare et al. (1979), s. 20f, 30f; Hadenius, Weibull & Wadbring (2008/2011), s. 77, 79; Fredriksson (red.) (1980), s. 342f; Ellefson (2007), s. 22.

²⁰⁷ Dahlgren (2013), s. 62; Söderberg & Rittsel (1983), s. 170-173, 220.

Anna Dahlgren, att ”barn [blev] själva sinnebilden för det naturliga och oförställda som amatörfotografen skulle fånga med sin kamera.”²⁰⁸ Som vi sett resulterade denna utveckling också i tematiska fototävlingar med barn i fokus.

Syfte och målgrupp - föräldratävlan

Svenska Dagbladets tävling och *Aftonbladets* båda A-barnstävlingar var olika typer av tävlingar. De delade utgångspunkt så till vida att tävlingarna var baserade på fotografier på barn. De var också tävlingar där föräldrar engagerades och gjordes delaktiga i tävlingarnas projekt, både som tävlande och som publik. På så vis ser jag dem som jämförbara. Men det fanns också skillnader mellan dem. Jag kommer nu att undersöka deras syfte och hur tävlingarnas målgrupp, föräldrar, engagerades i dem.

Svenska Dagbladets fototävling ”Den bästa barnbilden” var en nationell tävling. Den genomfördes i slutet av året 1930 och syftade till att kora det ”bästa, vackraste och lustigaste barnporträttet”.²⁰⁹ I tilltalet vände den sig till läsarkategorin föräldrar som uppmanades att skicka in fotografier på sina barn till tidningsredaktionen.²¹⁰ I tävlingen stod fotografiet som estetiskt uttryck i fokus. Att det var en bildtävling i första hand underströks av redaktören som betonade att de inskickade bilderna skulle vara i ett reproducerbart skick, det vill säga att de skulle ha en sådan kvalité (skärpa) och form att de kunde återges i tidningen.²¹¹ Barnbilderna skulle alltså visas upp för tidningspubliken. Tävlingen fick stor respons bland läsarna. Under tävlingens gång inkom, enligt uppgift, hela 17 000 fotografier på barn.²¹² *Svenska Dagbladet* själva beskrev fototävlingen som ”en succé av ovanliga mått”.²¹³ Av dessa publicerades ett drygt hundratal i tidningen.²¹⁴ Majoriteten av det publicerade bildmaterialet i tävlingen bestod av fotografier där barn i spädbarnsåldern upp till de tidiga skolåren utgjorde bildmotiv. Det var därmed främst yngre barn som exponerades för tidningspubliken.

²⁰⁸ Dahlgren (2013), s. 67ff.

²⁰⁹ *Svenska Dagbladet* 1930- 10-19, s. 10.

²¹⁰ ”En tävlan för mammor och pappor”, *Svenska Dagbladet* 1930-10-19, s. 10, I tävlingarna var amatörbilder såväl som porträttbilder var välkomna. *Svenska Dagbladet* 1930-10-19, s. 10; *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14; *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12.

²¹¹ *Svenska Dagbladet* 1930-10-19, s. 10.

²¹² *Svenska Dagbladet* 1930- 12-18, s. 12.

²¹³ *Svenska Dagbladet* 1930-11-23, s. opag.

²¹⁴ Det publicerades 117 fotografier i tävlingen.

Aftonbladets A-barnstävlingar arrangerades åren 1938 och 1944. De presenterades för läsarna som propaganda i syfte att förbättra den svenska barnavården.²¹⁵ Tävlingarna riktade sig till föräldrar i Stockholmsområdet och gick ut på att hitta de barn som bäst motsvarade förväntningarna om särskilt friska och välskötta barn, så kallade A-barn. Redaktionen var noga med att poängtera att det var föräldrars förmågor som skulle mätas och bedömas.²¹⁶ Tävlingarna omfattade barn i åldersgruppen; två- till fyraåringar (1938) respektive tre- till fyraåringar (1944). Som skäl till detta angav tävlingsredaktionen att det var först då barn nått upp till en ålder där föräldrars barnavårdande insatser blev möjliga att mäta och bedöma.

Samma år som A-barnstävlingen 1938 genomfördes pågick det politiska arbetet rörande barn- och familj i befolkningskommissionen. En central del av deras arbete handlade om hälsofrågor. Som jag tidigare nämnt, lyftes barn i förskoleåldern, mellan spädbarn och skolbarn, upp som en särskilt eftersatt eller ”försummad” åldersgrupp inom den offentliga barnavården. För dessa barn ansågs stödbehovet vara stort.²¹⁷ För att komma till rätta med problemet presenterades i utredningen en rad olika hälsofrämjande åtgärder, däribland utdelning av vitaminer och andra näringsämnen. På ett mer generellt plan förordade utredarna även en ökad upplysning och propaganda riktad till allmänheten i närings- och hälsofrågor.²¹⁸

I A-barnstävlingarna stod barnavården i fokus. Ambitionen innebar att det från tävlingsredaktionen sida ställdes krav på vilka föräldrar och barn som fick medverka i dem.²¹⁹ Vilka barn man önskade se, och inte se, som deltagare, framgick i A-barnstävlingen 1938:

²¹⁵ *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 12; *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12. Det är möjligt att *Aftonbladet* arrangerade ytterligare någon A-barnstävling efter 1944, men jag har inte hittat några uppgifter som tyder på detta.

²¹⁶ *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14; *Aftonbladet* 1944 -10-15, s. 12.

²¹⁷ Som ett sätt att komma tillrätta med problemet framhölls upplysning och propaganda riktad till allmänheten. SOU 1938:6, s. 52.

²¹⁸ SOU 1938:6, s. 52, 153.

²¹⁹ *Aftonbladet*, 1938-10-15, s. 14; *Aftonbladet*, 1944-11-09, s. 14.

Nu kan det visserligen i denna orättvisa värld inträffa att ett barn, hur exemplariskt det än skötes ändå blir klen och sjukligt och sämre utvecklat än sina jämnåriga. Liksom det händer att totalt försummade barn av outgrundlig nåd ändå blir på alla sätt bra och välar-tade. För båda dessa kategorier finns emellertid ingen plats i denna tävling. Ty avsikten med densamma är att påvisa och lovorda **det goda resultatet av kloka och kärleksfulla ansträngningar**, när möjligheterna från början varit gynnsamma.²²⁰

I texten klargjorde tävlingsredaktionen att det var en viss kategori föräldrar som avsågs – de föredömliga föräldrarna.²²¹ Det var föräldrar vars kunskap och engagemang resulterat i ”bra” barn. Barnet framstår då som det goda resultatet av någons ansträngningar. Det åskådliggör att A-barnstävlingen inte var till för *alla* föräldrar i Stockholm, utan till de föräldrar som redan följde normen för ett gott föräldraskap.²²² Det gavs ingen plats för varken misslyckande eller oförtjänt framgång. Citatet belyser tydligt tävlingens pedagogiska ansats – att genom förevisning av goda exempel lära ut föräldrakunskaper till andra föräldrar.²²³ I tävlingen 1944 saknas denna formulering, men en knapp månad in i tävlingen specificerades tävlingsvillkoren med ett förtydligande om att: ”[e]ndast svenska barn kan komma ifråga”.²²⁴ Vilka barn som hamnade utanför kategorin svenska barn gavs ingen närmare definition.²²⁵

A-barnstävlingarna erhöll god respons hos läsarna. I tävlingarna deltog, enligt tidningens uppgifter, 300 tävlande barn år 1938 respektive 360 år 1944.²²⁶ Det större deltagarantalet i A-barnstävlingen 1944 kan möjligen förklaras utifrån att själva tävlingsformen då var etablerad och att A-barnsbegreppet som sådant fått fäste i såväl media som politik.²²⁷

Med A-barnstävlingarna introducerades, som tidigare nämnts, ett tävlingskoncept i Sverige som innehållsmässigt stod för en helt ny tävlingsgenre,

²²⁰ *Aftonbladet*, 1938-10-15, s. 14 (fet stil i original). Citatet finns även återgivet i Habel (2002), s. 81.

²²¹ Den här preciseringen finns inte med i A-barnstävlingen 1944.

²²² *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14.

²²³ Jfr Habel (2002).

²²⁴ *Aftonbladet* 1944-11-09, s. 14.

²²⁵ Tävlingsredaktionens betoning på det nationella kan tolkas som ett utslag av nationell sammanhållning och en mer allmän beredskapsanda under kriget. För en fördjupning av beredskapspropagandan, se Jönsson (2011); Overud (2005).

²²⁶ *Aftonbladet* 1938-11-23, s. 14, *Aftonbladet* 1944-11-16, s. opag.

²²⁷ Begreppet A-barn nämns i en rad olika sammanhang, se exempelvis *Aftonbladet*, 1944-10-15, s. 12; *Svenska barn i bild* (1942); Habel (2002); Johannisson (1997), s. 236.

som internationellt motsvarades av de snarlika Better Baby Contests.²²⁸ Det specifika med tävlingar av denna typ var att det var det enskilda barnets kropp som stod i fokus för tävlan. Huruvida *Aftonbladet* kände till de internationella motsvarigheterna är okänt. I vilket fall som helst var det inget som tillkännagavs i samband med tävlingen. *Aftonbladet* slog sig istället vinn om att tala om de var först i Sverige med att genomföra dylika tävlingar och med att använda och definiera begreppet ”A-barn”:

Varifrån kommer uttrycket A-barn, som kåsörer och ledarskribenter, ja riktigt vetenskapliga professorer använder när de kort och gott vill beskriva ett präktigt, glatt, välskött och alltigenom blomstrande barn, en sån där praktunge vi alla önskade att vi hade? Det tillhör de nybildningar som slog igenom med en gång och här kan man för ovanlighetens skull komma med ett exakt datum. Begreppet A-barn lanserades lördagen den 15 oktober 1938.²²⁹

Om det förhöll på detta sätt är osäkert. Det var alldeles uppenbart så att det inte var ett begrepp som tävlingsredaktionen tagit ur luften.²³⁰ Begreppet ingick i ett vedertaget idékoncept, en A-diskurs, inom vilket människor och nationer klassificerades och värderades i A-, B- och C- kategorier. Kategoriseringen av individer utefter förmågor och egenskaper anknöt idémässigt till den arvshygieniska diskursen i vilken frågor om reproduktion, familjebildning och folkhälsa var integrerade aspekter.²³¹ Det är också i denna kontext som Ylva Habel har placerat A-barnstävlingen 1938.²³² Tävlingen “serve to highlight the borderland between eugenic views – which were not necessarily touched by fascism – and the more outright claims to Aryan supremacy.” Habel pekar på hur denna tävling och andra mediala tillställningar som utställningar och filmer genererade ideologiskt stöd till den förda politiken och bidrog till att normalisera eugeniken.²³³ Ras-eller arvshygieniska tankegångar var, som jag tidigare nämnt, en inordnad del i folkhemsbygget under

²²⁸ *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12). A-barnstävlingar eller så kallade *Better baby*-tävlingar hade redan genomförts på en rad ställen i världen, däribland USA och Kanada, se Crnic (2009); Stern (2002); Selden (2005); Pernick (2002).

²²⁹ *Aftonbladet*, 1944-10-15, s. 12.

²³⁰ Begreppet ”A-barn” förekommer exempelvis vid ett tillfälle redan år 1926 i samband med en sammanställning av referat ur utländska tidskrifter i ”Tidskrift för barnvård och ungdomsskydd” 1926:4, s. 127.

²³¹ Frykman & Löfgren (1985), s. 13f, 67-75; Johannison (1997), s. 239-250; Broberg & Tydén (1996), s. 77-149; Habel (2002), s. 71ff; Berg (2009), s. 166.

²³² Habel (2002).

²³³ Habel (2002), s. 80-85, 223, citat på s. 85.

1930- och 40-talen.²³⁴ Som en internationell motsvarighet har Gerald E. Thomsons pekat på att Better Baby-tävlingarna förmedlade rashygieniska reformer till medborgarna. Thomson menar att tävlingarna var medel för att nå politiska mål, det vill säga att få medborgarna att producera fler barn och ”rätt” barn.²³⁵

Det rörde sig alltså om två former av tävlingar. De riktade sig visserligen båda till föräldrar som målgrupp, men hade helt olika syften. I *Svenska Dagbladet* handlade det om en tävlan i fotografi med barn som bildmotiv. Det var föräldern som fotograf och bildens konstnärliga och fototekniska kvaliteter som stod i fokus. Denna form av tävlande anknyter till andra former av tematiska fototävlingar som genre. *Aftonbladet* däremot kom med något helt nytt i tävlingsväg. Det var tävlingar som satte föräldraskapet som sådant i fokus, där föräldrarnas barnavårdande kompetenser stod på spel. Med barn som insats gällde det att i konkurrens med andra föräldrar utmärka sig som särskilt dugliga föräldrar. Syftet att förevisa ”det rätta” sättet att sköta barn får A-barnstävlingarna att framstå som en form av kommersiella välfärds-satsningar. En social upplysning riktad till föräldrar, som också speglade samtida idéer om ”folkförbättring” och social ingenjörskonst. De förhöll sig därmed tydligt till den samtida politiken.

Jag ska nu närmare undersöka vilka professionella aktörer som organiserade tävlingarna.

Professionella aktörer

Svenska Dagbladets 1930 tävling var ett helt igenom inom-redaktionellt evenemang. Det var redaktörer på den så kallade Marginalredaktionen som var involverade. Redaktionen ansvarade för kolumnen ”I marginalen”, som även var den plats i tidningen där tävlingen huvudsakligen genomfördes. Information om vilka det var som genomförde tävlingen har dock varit svårt att få klarhet i. Det figurerar ett antal namn och signaturer i tävlingsspalten i samband med tävlingen, som exempelvis skribenten E. W Olson, under signaturerna ”Eveo” och ”von Oben” och poeten Erik Lindorm.²³⁶ Det finns

²³⁴ Broberg & Tydén (2005), 178-184; Frykman & Löfgren (1985), s. 33-75; Habel (2002).

²³⁵ Thomson (2000/2001), s. 35; Pernick (2002), s. 707.

²³⁶ En som troligtvis ingick var E. W Olson (”Eveo”) då denne har skrivit förordet till fotoboken *1000 svenska barn* (1930), där skriver fram sig själv som en del av ett redaktionellt ”vi”. Som skribent ses även Erik Salander. Som medarbetare på Marginalsidan under 1930-talets första år fanns utöver dessa även Alf Gradien (”Mr Gay”), Hasse Zetterström och Ivan Oljelund, Anderson (1960), s. 322, 349, 350

däremot inga tydliga hänvisningar till vilka enskilda skribenter som var direkt inblandade i tävlingsorganisationen eller i bedömningen av tävlingsbidragen. Vilka aktörer som döljer sig bakom det redaktionella ”vi:et” är därför svårt att med säkerhet säga något om.

I A-barnstävlingarna framträder aktörerna desto tydligare. Tävlingarna var samarbeten mellan tidningsredaktioner, enskilda skribenter och ett antal namnkunniga läkare. Barnläkaren, docenten och sedermera professorn Curt Gyllenswärd var en central aktör i *Aftonbladets* A-barnstävling 1938. Han var då redan ett känt namn i barnavårdskretsar och hade tidigare under 1930- talet medverkat i publika upplysningssammanhang.²³⁷ Han medverkade senare även i fotoböckerna *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938) och *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942). Han agerade även på den nationella politiska arenan genom aktivt deltagande i befolkningspolitiska debatter och genom medverkan som sakkunnig i *Befolkningsutredningen* (1941-46). Han var en politisk aktör som räknades till en konservativ socialreformatoriskt sinnad politisk falang som önskade förena upplysning med socialpolitiska åtgärder för att stimulera barnafödande och förbättra kvalitén på befolkningen. Detta innebar bland annat en befolkningspolitik där specifika samhällsgruppers nativitet särskilt uppmuntrades.²³⁸

Vid tiden för tävlingens genomförande 1938 var Gyllenswärd medlem i *Riksföreningen Sverige-Tyskland* (RST). Det var en tyskvänlig organisation som verkade för att upprätthålla en god relation mellan länderna. Organisationen hade flera läkare bland sina medlemmar, däribland rasbiologen Herman Lundborg.²³⁹

I A-barnstävlingen 1944 var Adolf Lichtenstein ansvarig läkare. Han var professor i pediatrik och överläkare vid Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn.²⁴⁰ Lichtenstein hade tidigare gett ut både vetenskapliga och

²³⁷ Bland annat i en barnavårdsfilm från 1934, vilken initierades av tidningen *Husmodern* i samarbete med Röda Korset och sällskapet Barnavård, ”Baby” (1934), Svensk Filmdatabas.

²³⁸ Hatje (1974), s. 53ff, 72, 182, 227f, 232.

²³⁹ Högberg (2013), s. 84. För en översikt av föreningens medlemmar se Tobias Hübinettes sammanställning av Riksförbundet Sverige-Tyskland (RST) medlemsregister åren 1938-1942 som bygger på Professor Hugo Odebergs arkiv (Lunds universitetsbibliotek), Riksföreningen Sverige-Tysklands arkiv, <http://www.tobiashubinette.se/rst.pdf> [Elektronisk resurs] (hämtad 2016-04-29).

²⁴⁰ Förutom dessa medverkade även andra läkare i tävlingarna. År 1938 medverkade Per Nordenfelt och *Aftonbladets* ”Doktorn” och 1944 medverkade Gustaf Severin och S.T Hultman.

populärvetenskapliga texter, däribland en rad böcker i barnavård.²⁴¹ Man kan därför antaga att både Lichtenstein och Gyllenswärd var läkare som i alla fall delar av tidningsläsarna kände till vid tiden för tävlingarnas genomförande.

De medverkande var läkare som innehade stor professionell och social kredibilitet, eller makt inom fältet om man så vill. De var professorer och överläkare och hade redan tidigare medverkat i publika upplysningssammanhang i frågor som rörde barn och familj. Aktörernas bakgrund kan ha påverkat tävlingarnas status och genomslag. Läkarna var aktiva i både organiseringen och genomförandet av tävlingarna.

Till både innehåll och form befinner sig A-barnstävlingarna inom ramen för det under 1930- och 40-talen framväxande folkhälsofältet.²⁴² Som Eva Palmblad och Bengt Erik Eriksson har visat var barnfamiljer och föräldrar särskilt intressanta i det folkhälsopolitiska projektet.²⁴³ A-barnstävlingarna och barnläkarnas medverkan i dem kan förstås som ett sätt att via tävlingsformen nå föräldrar för att därigenom kunna påverka även bredare gruppers tankemönster, värderingar och handlingar.

Det är tydligt att tävlingarna organiserades på olika sätt. *Svenska Dagbladets* tävling var en inom-redaktionell tävling som initierades och genomfördes av tidningens redaktörer och skribenter. Den hade därmed inga kopplingar till andra professionella grupper. A-barnstävlingarna var däremot samarbeten mellan tidningen *Aftonbladet* och i upplysningssammanhang kända barnläkare som på olika sätt var engagerade i barn- och familje frågor. Jag ska i det följande granska tävlingsprocessen som sådan.

En kommunikativ process

Svenska Dagbladets tävling och A-barnstävlingarna var uppbyggda kring en tydlig dramaturgi – som berättelser med början, handling och slut. Tävlingsprocessen inleddes med en introduktion av tävlingarna för läsarna. Den var

²⁴¹ Adolf Lichtenstein, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/11325>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Lars Öberg), (hämtad 2016-04-29). Lichtenstein medverkade även i boken *Mor och barn. En bok om barnens vård och fostran* (1936) som utgavs i samarbete med Röda Korset i samband med utställningen *Mor och barn* (1936). Han var även ordförande i Barnläkarförbundet och Svenska Läkaresällskapet. Som en länk mellan *A-barnstävlingarna* finns även journalisten Bigi Rybrant ("Bigi"), som innehade rollen som sekreterare, skribent och jurymedlem både 1938 och 1944. Hon återkommer som skribent i fotoböckerna *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938) och som redaktör för fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942).

²⁴² Habel (2002); Johannisson (1997); Palmblad & Eriksson (1995); Hörnfeldt (2009); Palmblad (1990); Hammarberg (2001).

²⁴³ Palmblad & Eriksson (1995), s. 63ff, se även Palmblad (1990); Fridh (2007); Hammarberg, (2001), s. 258f; Hörnfeldt (2009), s. 127-129, 251-252.

central eftersom det var där arrangörerna stakade ut riktlinjerna, lockade till deltagande och satte tonen för hela evenemanget.

Introduktionerna rymde en mängd viktig information. De talade om för publiken vad tävlingarna gick ut på, till vilka de vände sig, hur läsarna skulle gå till väga om de ville delta, vilka vinster som delades ut, vilka specifika krav som gällde och vad som förväntades av de tävlande. Där presenterades även, som i *Aftonbladets* fall, centrala begrepp som "A-barn". Annonseringen av tävlingarna skedde genom en kombination av text och bild. A-barnstävlingarna introduceras till läsarna med rubriken: "Har Ni Stockholms A-barn?", skriven i fet stil allra överst på tidningssidan (Bild 2).²⁴⁴ Därunder presenteras tävlingen i en längre text tillsammans med flera foto-

Bild 2. *Aftonbladet*
1944-10-15, s. 12.

grafier på barn och vuxna. Bland bilderna finns porträttbilder på de barnläkare som var med i genomförandet av tävlingarna. Redan inledningsvis visste läsarna därmed vilka de centrala aktörerna var. Att *Aftonbladet* lät visa porträttbilder på läkare i samband med annonseringen av tävlingarna var ingen tillfällighet. Den här typen av professionell representation kan liknas vid det som kallas "talking heads", som är en visuell representationsform med ursprung i konstens sätt att förevisa samhällets elit, och då förträdevis maktens män.²⁴⁵ Avporträtterandet av de medverkande läkarna framstår som ett sätt att legitimera A-barnstävlingarna som sådana.

²⁴⁴ *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12; *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14.

²⁴⁵ Becker et al (2000), s. 28ff; Hirdman (2000), s. 110-114; Widholm (2008), s. 112f.

Introduktionen av A-barnstävlingarna upptar en stor del av tidningssidan. Med stora fotografier och mycket text drar de blickarna till sig. Introduktionen av *Svenska Dagbladets* tävling har en betydligt diskretare framtoning (Bild 3). Tävlingen annonseras med ett fotografi på ett yngre barn tillsammans med rubriken "Den bästa barnbilden." Därutöver finns en kortare text som upptar ungefär en fjärdedels tidningsspalt.²⁴⁶ Varken till storlek eller till form avviker den något nämnvärt från annat bild- och textmaterial på sidan. Introduktionen framstår som mer eller mindre "insmugen" bland annat tidningsmaterial. Den uppenbara skillnaden mellan tävlingsintroduktionernas utformning kan närmast förstås utifrån tidningarna som sådana. *Svenska Dagbladet* var generellt en mer textorienterad tidning med annat innehåll och formspråk än mer den bildinriktade och "populärt" utformade *Aftonbladet*. Men skillnaden handlar även om tävlingarnas syfte. A-barnstävlingarna presenterades som propaganda medan *Svenska Dagbladets* tävling framställdes som underhållning.²⁴⁷ Hur stor plats introduktionerna tog på tidningssidorna kan också säga oss något om det från redaktionellt håll förväntade publika intresset för tävlingarna.²⁴⁸ När *Aftonbladet* genomförde sina tävlingar hade barn- och familjepolitiken, som vi tidigare sett, blivit rejält uppmärksammas i samhällsdebatten.

Tävlingsintroduktionernas information förmedlades i komprimerad form till läsarna under hela den tidsperiod som tävlingarna pågick. Den ständiga upprepningen gjorde det möjligt för läsare att "hoppa in" i tävlingen under vägen, vilket innebar att fler fick chansen att delta. Det framstår som ett

Bild 3. *Svenska Dagbladet*
1930-10-19, s. 10.

²⁴⁶ *Svenska Dagbladet* 1930-10-19, s. 10.

²⁴⁷ *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12; *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14; *1000 svenska barn* (1930)

²⁴⁸ I *Svenska Dagbladet* tilldelades tävlingen mer utrymme i tidningen efterhand som den pågick. Mot slutet av tävlingsperioden visades exempelvis tävlingsbilder på en helsida i söndagsbilagan. Huruvida detta hörde samman med det stora läsarintresset eller ej är svårt att påvisa. *Svenska Dagbladet*, 1930-11-23, s. 10; *Svenska Dagbladet* 1930-11-30 (Söndagsbilaga).

öppet och läsarvänligt tilltag, men bör även ses i ljuset av att tidningarna var kommersiella produkter, som var beroende av att sälja lösnummer och av att ha ett ständigt tillflöde av nya läsare för att fortsätta existera i den konkurrensutsatta tidningsmarknaden. Ett sätt att möta konkurrensen var kanske att arrangera tävlingar som engagerade läsarna.

Genomförandet av tävlingarna byggde på deltagande. Den grundläggande tävlingsstrukturen gick ut på att läsarna skickade in bidrag som bedömdes av en tävlingsjury. A-barnstävlingarna byggde vidare på en redan etablerad struktur i *Aftonbladet* som gick ut på att läsare skickade in privata fotografier till tidningen, som sedan visades i speciella bildserier. Återkommande bildserier som uppmärksammade barn och föräldraskap var "Barnet" och "Veckans mamma" (Bild 4).²⁴⁹ Det var bildserier som både till form och till innehåll korrelerade med A-barnstävlingarna.

Bild 4. *Aftonbladet*
1944-10-15, s. opag.

Under tävlingarnas gång publicerades inskickade tävlingsbidrag, som en form av "smakprov" eller exempelbilder, från de inskickade bidragen. Tillvägagångssättet innebar att tävlande föräldrar och den läsande publiken fick ta del av ett urval av tävlingsmaterialet under tiden som tävlingarna pågick. Samtidigt hemlighölls själva bedömningsprocessen, vilket vidmakthöll tävlingarnas dramaturgi och spänningsstruktur.

²⁴⁹ Ett exempel från bildserien "Veckans mamma" i *Aftonbladet* 1944-10-15. Bildserien "Barnet" var återkommande i båda A-barnstävlingarna., se exempelvis *Aftonbladet* 1938-10-23, *Aftonbladet* 1944-11-12, s. 11. Även i *Svenska Dagbladet* fanns bildinslag på barn och mödrar, dock inte utformade som återkommande bildserier, se exempelvis *Svenska Dagbladet* 1931-01-04, opag. (söndagsbilaga), *Svenska Dagbladet* 1931-01-11, s. 20 (söndagsbilaga).

Bild 5. Svenska Dagbladet
1930-12-07, s. 24.

utfallet. I tidningen skrevs följande: ”[v]alet har varit mycket svårt, det är framförallt så många rent tekniska synpunkter, som måst anläggas. Prisnämnden har emellertid enats om att tilldela här avbildade foto första pris.”²⁵⁴ Läsarna fick helt enkelt hålla till godo med att det var en skickligt utförd bild.

Efter nästan två månaders tävlan kunde segrarna i *Svenska Dagbladets* och *Aftonbladets* fototävlingar koras.²⁵⁰ Vinnande tävlingsbidrag i belönades med prispengar, presentkort, diplom eller hedersutmärkelser.²⁵¹ De erhöll även äran att visas upp separat i tidningarna, tillsammans med mer eller mindre utförliga motiveringar till vinsten.²⁵² I *Svenska Dagbladets* tävling 1930 vann tävlingsbidraget ”Lillan” (Bild 5).²⁵³ Varför just detta foto valdes ut bland de tusentals fotografier som skickats in till tävlingen fick läsarna inte någon närmare information om. Tävlingsjuryn nöjde sig med att i generella termer hänvisa till fackmässiga aspekter som avgörande för

²⁵⁰ Samtliga tre tävlingar genomfördes under årets sista kvartal, med tävlingsavslutning i december. *Svenska Dagbladets* tävling Den bästa barnbilden (1930) pågick mellan 19 oktober till den 7 december 1930 (*Svenska Dagbladet* 1930-10-19, s. 10, *Svenska Dagbladet* 1930-12-07, s. 24), samt därutöver publicerat tävlingsmaterial fram till 1930-12-18, *Aftonbladets* A-barnstävlingar har exakt samma startdatum. *Aftonbladets* A-barnstävling (1938) pågick mellan 15 oktober 1938 till 3 december 1938 (*Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14; *Aftonbladet* 1938-12-03, s. opag.), samt därutöver publicerat tävlingsmaterial fram till 1930-12-04 (eventuellt längre). *Aftonbladets* A-barnstävling (1944) pågick mellan 1 oktober till 4 december 1944 (*Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12; *Aftonbladet* 1944-12-04, s. opag.).

²⁵¹ Tävlingsformen betonades genom att beskriva dem som ”pristävling” eller ”pristävlan”, *Svenska Dagbladet* 1930-12-07, s. 24; *Aftonbladet*, 1944-10-15, s. 12.

²⁵² *Svenska Dagbladet* 1930-12-07, s. 24; *Aftonbladet* 1938-12-03, s. 14; *Aftonbladet* 1944-12-03, s. förstasida. Efter finalen fortsatte tidningarna att publicera tävlingsbidrag eller extraprisvinnare. Det innebar att läsarna kunde ta del av de inskickade tävlingsbilderna även efter det att tävlingarna avslutats. Tillvägagångssättet gjorde att rapporteringen kring tävlingarna utsträcktes i tid. Se exempel på extraprisbilder *Svenska Dagbladet* 1930-12-08, s. 10; *Svenska Dagbladet* 1930-12-10, s. 12; *Svenska Dagbladet* 1930-12-14, s. 12; *Svenska Dagbladet* 1930-12-18, s. 12.

²⁵³ *Svenska Dagbladet* 1930-12-07, s. 24.

²⁵⁴ *Svenska Dagbladet* 1930-12-07, s. 24.

Bild 6. Aftonbladet
1938-10-27, s. 14.

Som en grund till tävlandet låg den värderande, sorterade och bedömande strukturen. Tävlingsarnas olika syften präglade i hög grad både tävlingsbidrag och juryns sammansättning. I *Svenska Dagbladet* bestod juryn av tidningsredaktionen på den tidningssida där tävlingen huvudsakligen genomfördes. I *Aftonbladets* tävlingar utgjordes bedömargruppen av en kombination av redaktionell personal och läkare. Även bidragens utformning skiljde sig åt mellan tävlingarna. I *Svenska Dagbladets* tävling utgjorde de inskickade fotografierna hela bedömningsunderlaget. Det var, som sagt, bildens konstnärliga uttryck och det tekniskt skickliga hantverket som skulle utgöra grunden för bedömningen.

I A-barnstävlingarna fordrades ett mer utförligt tävlingsbidrag. Det huvudsakliga bidraget utgjordes av fotografier på barn och därtill bifogad skriftlig information om barnen. Informationen bestod av frågor som föräldrar skulle besvara för att få delta i tävlingen. Frågorna handlade om barnens födelsevikt, mat- och dagsschema, läkarbesök, ansvarig omvårdare (mamma, sköterska eller barnkrubba), antal syskon, hemförhållanden samt utomhusaktiviteter.²⁵⁵ Svaren syftade till att ge en detaljerad bild av barnens skötsel, utveckling, och sociala miljö under deras första år.²⁵⁶ Under tävlingarnas gång publiceras enstaka exemplar av besvarade frågeformulär tillsammans med fotografier på berörda barn.²⁵⁷ I exemplet är det flickan Ulla-Märtas mamma som har besvarat frågorna (Bild 6).²⁵⁸

Som en del i bedömningsprocessen tillkom även särskilda hälsoundersökningar som genomfördes när den första urvalsprocessen var avklarad och endast finalisterna kvarstod. Bedömningsmomentet byggde på ett

²⁵⁵ Aftonbladet 1938-10-15, s. 14. Ett par frågor hade modifierats inför tävlingen 1944, men var i stort sett desamma, Aftonbladet 1944-10-14, s. 14.

²⁵⁶ Aftonbladet 1938-10-15, s. 14; jfr Habel (2002), s. 80f. Utformningen av frågorna var i stort sett densamma i båda tävlingarna.

²⁵⁷ I A-barnstävlingen 1938 publicerade Aftonbladet tre besvarade frågeformulär (Aftonbladet 1938-10-22; Aftonbladet 1938-10-27; Aftonbladet 1938-11-06) och i A-barnstävlingen 1944 ett (Aftonbladet 1944-11-10). Ett undantag kan ses i Aftonbladet 1938-10-22 då det barn som frågeformuläret avser inte visas på bild. Istället är det två andra tävlande barn som kan ses.

²⁵⁸ Aftonbladet 1938-10-27, s. 14

”verkligt” möte mellan barn, föräldrar och ansvariga läkare på ett barnsjukhus i Stockholm. En förutsättning för detta var A-barnstävlingarnas relativt begränsade geografiska upptagningsområde. Med hjälp av den okulära besiktningen fällde läkarna det avgörandet omdömet och beslutade om vilka tre barn i respektive tävling som skulle få titeln ”A-barn”.²⁵⁹

Bedömningsprocessen i A-barnstävlingarna bestod av flera olika led där både skriftliga och visuella aspekter vägdes in. Fotografier och beskrivningar av barns utveckling och skötsel bedömdes, men också läkarundersökningar var centrala. Den detaljerade skriftliga informationen, frågeformulären, framstår som en form av dokumenterad barnavård. Den var ett redskap för urval och värdering. Praktiken kan jämföras med bruket av poängkort i nordamerikanska Better Baby-tävlingar, i vilka barns hälsa poängsattes utifrån hur väl de motsvarade föreställningen om ett ”perfekt” barn. Ju högre poäng desto bättre.²⁶⁰ Frågeformulären i A-barnstävlingarna fyllde även en funktion som pedagogiska exempel. Genom att publicera besvarade formulär konstruerades en svarsmodell för andra föräldrar att förhålla sig till.

Läkarna intog rollen som ”barnexperter”, även om själva bedömningen av tävlingsbidragen skedde i samverkan med den redaktionella personalen. Den skriftliga och visuella praktiken anknyter till en expertkultur som var uppbyggd kring professionella grupper som läkare, psykologer och pedagoger.²⁶¹ A-barnstävlingarnas bedömningsprocedur liknade etablerade praktiker inom den nationella skol- och barnhälsovården i Sverige. Tidigare forskning har visat att bruket av skriftlig information, så kallade journalkort (hälsokort) och genomförandet av hälsoundersökningar var centrala delar i det hälsoförebyggande arbetet med barn.²⁶² Skolhälsoundersökningars betydelse

²⁵⁹ Själva tävlingsproceduren skiljer sig åt något mellan 1938 och 1944. Den stora skillnaden är att det 1944 var 30 barn, mot tidigare tio barn, som fick genomgå läkarundersökningen, för att därefter utse vilka tio som skulle utses till A-barn. Det var bland dessa tio som avgörandet sedan stod. Tävlingsfinalerna filmades av SF journalfilm och visades på biografier runt om i landet, se SF Veckorevyn 1938-12-05; SF Veckorevyn 1944-12-11.

²⁶⁰ Denna typ av information ingick även i de nordamerikanska tävlingsmotsvarigheterna. Gerald S. Thomson beskriver hur en presentation av ett vinnande barn i en tidning 1923 betonade renlighet, en hälsosam uppsyn, frånvaron av fysiska ”fel” och hudåkommor, matschema, längd, vikt, tänder, hjärta osv., men även på den så viktiga utomhusvistelsen, Thomson (2000/2001); Stern (2002), s. 748.

²⁶¹ Rose (1994), s. 49.

²⁶² Helena Hörnfeldt beskriver hur blivande skolbarn vid inskrivningen i första klass fick speciella hälsokort upprättade där bland annat sjukdomar, längd- och viktmått och syskons sjukdomshistoriska skulle föras in. I samband med detta genomfördes även hälsoundersökningar, se Hörnfeldt (2009), s. 119, 130f, 171f, även Münger (2000), s. 246.

för vad som betraktades som friska och sunda barn har särskilt uppmärksamhets.²⁶³ Till skillnad från barn- och skolhälsovårdens kontroller, vilka skulle upptäcka tecken på ohälsa eller avvikelser hos enskilda barn, syftade bedömningsprocessen i A-barnstävlingarna till, i likhet med deras internationella motsvarigheter, att med hjälp av det normala också urskilja det ideala.²⁶⁴

Tävlingsprocessen byggde visserligen på en kommunikativ process mellan deltagare, redaktörer och läkare, men var helt styrd av de senare, det vill säga redaktörer och läkare. Det innebar att arrangörerna kunde forma tävlingarnas innehåll och styra budskapen i riktningar som passade deras syften. Läsarna var dock centrala för genomförandet av dem, både som tävlande och som publik. Tävlingarna vände sig till föräldrar, som gjordes delaktiga på olika sätt, genom att bidra med fotografier och skriftlig information och, som i A-barnstävlingarna, genom att infinna sig vid de avslutande hälsoundersökningarna. Deltagandet i *Svenska Dagbladets* och *Aftonbladets* tävlingar innebar en mobilisering av tidningarnas läsare. Det faktum att tävlingarna var uppbyggda kring enskilda föräldrars fotografier på barn innebar att det privata lyftes fram i offentligheten för kategorisering och bedömning.²⁶⁵ Både tävlande och publik kunde ta del av tävlingsbidragen och själva jämföra och värdera fotografier och barn. Tävlingarna bidrog genom detta till att synliggöra ideal och normer.

Det fanns uppenbarligen gemensamma mönster i tävlingarnas genomförande. De byggde på likartade tävlingsprinciper och dramaturgi. Men tävlingarnas skilda syften, som tävling i fotografi respektive i föräldraskap, tycks ha påverkat såväl tävlingsintroduktioner som tävlingsbidragens utformning, och tävlingsprocessens struktur. A-barnstävlingarna hade, som jag tidigare visat, ett uttalat pedagogiskt och upplysande syfte som också uttrycktes genom tävlingsprocessen och tävlingarnas utformning. Utifrån A-barnstävlingarnas visuella och skriftliga bedömningspraktiker kan man tydligt relatera dem till det framväxande barnhälsofältet och till samtida satsningar på barnavårdscentraler.²⁶⁶ Jag ska nu undersöka tävlingarnas inramning i tidningarna och dess publika tilltal.

²⁶³ För en fördjupning av skolhälsovårdens praktiker och organisation, se Hammarberg (2001); Frih (2007).

²⁶⁴ *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 12; *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 14.

²⁶⁵ Habel menar på ett liknande sätt att A-barnstävlingen 1938 öppnade upp den privata sfären för kontroll, Habel (2002), s. 82.

²⁶⁶ För fördjupning om barnavårdscentralernas framväxt, se Weiner (1995).

Inramning och tilltal

Tävlingarna iscensattes huvudsakligen i tidningsspalter och på sidor som karaktäriserades av en lättsam framtoning. *Svenska Dagbladets* tävling genomfördes på en sida där det diskuterades samhällsfrågor, kulturevenemang, nyutkommen litteratur, kungligheter och andra celebriteter. Det var en populär tidningsspalt, som trots sitt namn, "I marginalen", har tillskrivits en stor opinionsbildande funktion.²⁶⁷ Med sin blandning av politik och underhållning hade den ett brett läsartilltal som vände sig till både män och kvinnor.

I *Aftonbladet* får däremot tävlingarnas placering, innehåll och tilltal kvinnor att framstå som den huvudsakliga tävlingspubliken, och som de primära tävlingsdeltagarna. A-barnstävlingarna organiserades på sidor som uttalat riktade sig till en kvinnlig läsekrets, som exempelvis tidningssidan "Vi kvinnor".²⁶⁸ Det var sidor där nöjesreportage och kåserier varvades med kultur- och modereportage, matlagningsrecept, husmortips, skildringar av kulturpersonligheter, kändisar och utländska kungahus. Sidorna innehöll även ett rikt bildmaterial. Till form och innehåll kan de liknas vid samtida svenska veckotidningar som *Husmodern*, *Svensk damtidning* och *Idun*.²⁶⁹ Tävlingarnas placering på "kvinnosidor" innebar ett betydligt snävare läsartilltal än det som adresserades i tävlingsintroduktionen, där både mammor och pappor inkluderades i uppropet. Det fanns alltså ett tydligt kvinnligt tilltal.

Bild 7. *Aftonbladet* 1938-10-22, s. 14.

²⁶⁷ Anderson (1960), s. 322f, 349.

²⁶⁸ Tidningssidan "Vi kvinnor" gäller för *Aftonbladets* tävling 1938. A-barnstävlingen 1944 genomfördes i en spalt utan egentligt namn, men som på andra ställen omnämns som kvinnosidan.

²⁶⁹ Hadenius (1980), s. 277; Tolvhed (2008), s. 72ff; Tornbjør (2002), s. 60ff.

På uppslagen blandades tävlingsmaterial med annat tidningsmaterial.²⁷⁰ Tidningsupplaget ovan är ett exempel på detta (Bild 7). Där finns tävlingsmaterial bestående av fotografier på barn och en artikel om barnavård Därutöver består sidans innehåll av ett illustrerat modekåseri med rubriken ”På tok för kort kjol”, en bildsatt dikt och en längre illustrerad text med den åskådliga rubriken ”Mamma får bakläxa”. Den senare dryftade ämnen som barnuppfostran och föräldraskap.²⁷¹ Olika texter och bilder talar till varandra och förstärker varandras budskap. Att klä sig enligt tidens norm och att uppfostra och vårda barn på ”rätt” sätt, framställs som olika delar av en och samma kvinnliga uppgift. ”Kvinnlighet” och moderskap framstår som något som läsaren måste lära sig. Tilltalet anknyter därmed till tävlingarnas pedagogiska syfte.

Tävlingarna genomfördes främst på särskilda platser i tidningarna. Men bilder och textmaterial från dem figurerade även på andra sidor.²⁷² Enstaka tävlingsuppslag och notiser förekom exempelvis på tidningarnas förstasidor, bildrika sistasidor eller i särskilda söndagsbilagor.²⁷³ Det faktum att tävlingarna uppmärksammades på tidningarnas förstasidor är viktigt att belysa, eftersom förstasidan var den enskilda plats där särskilt intressanta tilldragelser eller artiklar som ansågs ha högt nyhetsvärde presenterades för den läsande publiken.²⁷⁴

På en förstasida i *Aftonbladet* 1944 syns, tillsammans med huvudnyheten om det pågående kriget, en stor bild på det vinnande A-barnet och en text som handlar om tävlingen (Bild 8).²⁷⁵ Trots krigsrubriken i stor stil är det fotografiet som utgör blickfånget. Den uppförstorade bilden säger oss något om tävlingens popularitet och det förväntade läsarintresset. Tillvägagångssättet kan också förstås utifrån att tävlingarna var tänkta att bidra till ökad tidningsförsäljning.

²⁷⁰ *Aftonbladet* 1938-10-22, s. 14.

²⁷¹ Texten ”mamma får bakläxa” var signerad skribenten Amé. Den fortsätter över på nästa uppslag.

²⁷² Se exempelvis *Svenska Dagbladet* 1930-11-07, s. 11; *Svenska Dagbladet* 1930-11-17, s. 6; *Svenska Dagbladet* 1930-11-22, s. 12.

²⁷³ *Svenska Dagbladet* 1930-11-23; *Svenska Dagbladet* 1930-11-30, s. 6 i söndagsbilaga, *Aftonbladet* 1938-12-03, opag.; *Aftonbladet* 1944-10-14, s. förstasida; *Aftonbladet* 1944-10-15, s. förstasida; *Aftonbladet* 1944-11-29, s. förstasida; *Aftonbladet* 1944-11-16, s. opag.; *Aftonbladet* 1944-11-29, s. opag.; *Aftonbladet* 1944-12-03, s. opag.; *Aftonbladet* 1944-12-04, s. opag.

²⁷⁴ Becker (2000), s. 132f; Ellefson (2007), s. 19f; Fredriksson (red.) (1980), s. 268.

²⁷⁵ *Aftonbladet* 1944-12-03, s. opag.

(motsvarande ungefär 2800 kr i dagens penningvärde).²⁷⁶ Det ges inga närmare upplysningar om hur vinsterna skulle fördelas, förutom i *Aftonbladet* 1938, där det från redaktionellt håll uttrycktes önskemål om att prispengarna skulle "komma barnen till godo".²⁷⁷ Vad detta innebar utvecklades inte vidare. Specifieringen kan tolkas som ett sätt att skicka signaler till läsare och deltagare att det i föräldraskapets uppgifter också ingick konsumtion till/för barn. Att tävlingarna var en del av en större konsumtionskultur syns även på det sätt reklam användes på de sidor där tävlingarna iscensattes. I samband med tävlingsuppslag visades företagsreklam, för exempelvis barnfotoateljéer, och produktreklam för hygienartiklar, kläder, skor.²⁷⁸ I flera annonser förekommer illustrationer av barn.

Tidningsupplaget till höger visar en annons för en tandkrämsprodukt (Bild 9). Reklambilden innehåller en illustration av ett barn och en tillhörande text med orden "Nybadad och nyborstad" i

Bild 9. *Aftonbladet* 1938-10-27, s. 14.

²⁷⁶ I *Svenska Dagbladets Den bästa barnbilden* (1930) bestod prissumman ursprungligen av 25 kronor till den vinnande bilden, men på grund av det stora intresset för tävlingen höjdes prissumman till 100 svenska kronor. Därutöver utdelades även ett antal extrapris om 10 kronor (*Svenska Dagbladet* 1930-10-19, s. 10, *Svenska Dagbladet* 1930-12-07, s. 24). Enligt en uträkning skulle denna summa 2015 ha ett värde av 2 834 SEK. Se <http://www.sverigeisiffror.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/prisomraken/>. I A-barnstävlingen 1938 belönades föräldrarna till A-barnen med presentkort på 100, respektive 60 och 40 svenska kronor. Ett extra presentkort på 25 kr delades ut, samt även två stycken á 25 kronor. I A-barnstävlingen 1944 bestod den huvudsakliga tävlingsvinsten av 100 kronor. Omräknat i dagens penningvärde motsvarade prispengarna år 1938 2 783 SEK och år 1944 1962 SEK. Själva värdet på prispengarna sjönk mellan 1938 till 1944. Se <http://www.sverigeisiffror.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/prisomraken/> [Elektronisk resurs].

²⁷⁷ *Aftonbladet*, 1938-12-03, s. 14.

²⁷⁸ *Svenska Dagbladet* 1930-12-14, s. 12; *Aftonbladet* 1938-10-27, s. 14; *Aftonbladet* 1938-11-15, s. 14; *Aftonbladet* 1944-10-18, s. 14.

stor skrift. Tandkrämsannonsens bildmotiv, det avklädda barnet, avbildat lite snett från sidan, påminner om de inskickade läsarfotografierna som finns lite högre upp på tidningsupplaget. Visuellt anknyter bilderna till varandra. Reklamen talar också innehållsmässigt till A-barnstävlingen så till vida att en god skötsel av barns tänder med lätthet kan ”passa in” under tävlingens vårdtema. *Aftonbladets* A-barnstävlingar kan relateras till det som Alexandra Minna Stern, utifrån amerikanska Better Baby-tävlingar, beskrivit som en samhällelig kommersialiseringsprocess där professionell barnavård och konsumtion kopplades samman. Tävlingarna var delar av kommersiella satsningar där företag och produkter, genom reklam och tävlingsvinster, kunde etablera sig på marknaden.²⁷⁹ Tillvägagångssättet anknyter till det som Habel kallar för ett mångfaldigt åskådartilltal, som var det typiskt för den medialt medierade upplysningen under 1930-talet.²⁸⁰ Växlingen mellan olika publika tilltal gjorde att ”[r]eklambudskap och populärmedicinsk information sammansmälte på ett sådant sätt att köp-, nöjes- och bildningsargument smidigt och pedagogiskt korsbefruktade varandra.”²⁸¹ Genom underhållningsmoment populariserades så vetenskaplig kunskap om barn.

Det var medelklassföräldrar som mobiliserades genom tävlingarna. De talade till en modern grupp, uppenbarligen tidningsläsande, föräldrar intresserade av kultur, mode, skönhetsideal, hushållsskötsel och barnuppfostran. A-barnstävlingarnas tilltal synliggör även ett könsrollsmönster där kvinnor och mödrar betraktades som sammankopplade med barn. Det var ett mönster som var etablerat i samhället. I Sverige riktades under 1930- och 40-talen flera socialpolitiska reformer till kvinnor och barn, vilket även fick genomslag i den offentliga sociala upplysningen och beredskapspropagandan.²⁸² En kvinnlig publik eller läsekrets adresserades i frågor som gällde barnavård eller barnuppfostran. Detta går att se bland annat i den rådgivnings- och upplysningslitteratur som gavs ut vid tiden, till exempel från Medicinalstyrelsen.²⁸³ Utbildningsprogram i radion är ett annat exempel på detta.²⁸⁴ A-barnstävlingarna kan på ett motsvarande sätt läsas som ett sätt att nå en kvinnlig publik med välfärdsfrågor.

De kommersiella inslagen aktualiserar även tävlingsformen som underhållning och nöje. De underhållande inslagen ska inte underskattas. För att

²⁷⁹ Stern (2002), s. 748.

²⁸⁰ Habel (2004), s. opag.

²⁸¹ Habel (2004), s. opag.

²⁸² Jönsson (2011).

²⁸³ *Friska barn i åldern 1-10 år. En handledning för föräldrar* (1942), utgiven av Medicinalstyrelsen.

²⁸⁴ Seifart (2007); Runcis & Sandin (2006); Gullberg (2004).

genomföra tävlingar behövde tidningsläsarnas engagemang väckas. Vid genomförandet av fototävlingarna var *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet* tydliga med att lyfta fram tävlingarna som just detta. Uttryck som ”roliga barnbilder, ”lustigaste barnporträttet” och ”rolig pristävlan” där ”[m]ånga överraskningar vänta” markerade tydligt tävlingarnas underhållande inriktning.²⁸⁵ Som ytterligare förstärkning av detta fanns de i tävlingsprocessen inbyggda spänningsmomenten och tävlingarnas placering på tidningssidor med en lättsam framtoning. Tävlingarna framstår som en kombination av underhållning och estetik och representerade därmed något annat än majoriteten av tidningarnas innehåll som bestod av samhällsrapportering och nyheter.

Underhållande moment, tävlingsvinster och skapandet av deltagargemenskap syftade till en mobilisering av läsarna. Det ligger i linje med internationell och svensk forskning som har visat att läsartävlingar under mellankrigstiden var mötesplatser för underhållning, upplysning och konsumtion, och att tävlingar som sådana bidrog till att i en underhållande form popularisera vetenskaplig kunskap och föra ut moderna ideal.²⁸⁶ Det är tänkbart att utdelningen av prispengar och presentkort också var en mobiliserande faktor.

Undersökningen av tävlingarnas tilltal har synliggjort tävlingsformens koppling till konsumtion och underhållning. Tävlingspriser och underhållande moment kan ses som medel för att mobilisera läsarna till delaktighet i det offentliga samtalet. Det var den moderna stadsbaserade medelklassen som var den tänkta publiken och tävlingsdeltagaren. Som vi sett fanns det i *Aftonbladet* ett tilltal som riktade sig till kvinnor i rollen som mödrar, barnvårdare och konsument. Genom tilltalet och tävlingens inramning framstår vården och skötseln av barn som ett framförallt kvinnligt projekt, i linje med den offentliga barnvården.

Jag har hitintills granskat tävlingarnas syfte och målgrupp, aktörer, själva tävlingsprocessen, läsartilltal och tävlingarnas inramning i tidningarna. I det följande vänds blicken mot tävlingsuppslagens layout. Jag ska nu undersöka hur tävlingsbilder och texter presenterades för läsarna.

²⁸⁵ *Svenska Dagbladet* 1930-10-19, s. 10, *Aftonbladet* 1938-11-22, s. 14, *Aftonbladet* 1938-12-02, s. 14, *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12.

²⁸⁶ Literat (2013), s. 784-787; Stern (2002), s. 742-752. Ylva Habel placerar A-barnstävlingen 1938 i en tid och i ett svenskt medielandskap som präglades av ökat samarbete mellan politiska och kommersiella intressen. Habel lyfter fram kongressen ”Folkhälsa och reklam”, 1938, som ett exempel på hur politiska och kommersiella intresse överlappade varandra, Habel (2002), s. 59f.

Texter, bilder och bildklustrandets betydelse

Den visuella utformningen av tävlingarna är betydelsefull för läsningen av innehållet. Det rör tävlingarnas layout, hur fotografier och texter är ordnade i förhållande till varandra.

Genomgående presenteras bilder och texter tillsammans. Det förekommer att tävlingsuppslag upptar hela tidningssidor, men det vanligaste är att text- och bildmaterial som tillhör tävlingarna är integrerat med annat material i tidningen. På tävlingsuppslagen figurerar flera olika texttyper tillsammans med bilderna. Där finns introduktionstexter, informationstexter, bildtexter och rubriker och, i *Aftonbladets* A-barnstävlingar, artiklar och frågeformulär. Det mest iögonfallande på tävlingsuppslagen är dock bilderna, tillsammans med bildtexter och rubriker. Eftersom det var tävlingar som baserades på fotografiskt material kommer jag här att fokusera på hur bilder tillsammans med bildtexter och rubriker presenterades för tidningspubliken. Först ska jag diskutera bildtexters och rubrikers funktion i presentationen av tävlingsbilder och därefter hur en kollektiv bildpresentation konstruerade gemenskap mellan avbildade barn.

Bildrubriker och bildtexter är viktiga i förhållande till bildmaterialet. Texterna "drar till sig" läsarnas blickar och informerar om tävlingsprocessen som sådan. Bildrubrikerna är korta och informativa och presenteras i regel direkt ovanför fotografierna. I *Svenska Dagbladet* innehåller de ofta metaforiska uttryck, som exempelvis "Småttingarnas parad" eller "Ett knippe småfolk".²⁸⁷ Bildtexterna å sin sida varierar mellan att innehålla ett par ord

Bild 10. *Aftonbladet* 1938-11-18, s. 14.

²⁸⁷ I *Svenska Dagbladet* användes exempelvis bildspråk som "Från småttingparaden", *Svenska Dagbladet* 1930-11-04, s. 10. En snarlik rubriksättning är "Barnparaden", *Svenska Dagbladet* 1930-11-30, s. opag. (söndagsbilaga), 1930-11-23, s. opag. Den vanligast förekommande rubriksättningen var "Småttingarnas parad", *Svenska Dagbladet* 1930-10-30, s. 10; 1930-11-07, s. 11; 1930-11-13, s. 8; 1930-11-17, s. 6; 1930-11-23, s. 10. Ett annat exempel på rubriksättning är "Ett knippe småfolk", med bildled hämtade från naturen. *Svenska Dagbladet* 1930-10-23, s. 8.

till att ge en mer fyllig kommentar till bildens motiv. Återkommande i tävlingarna är bildtexter som innehåller information om enskilda tävlingsdeltagare eller som ger uttryck för värderande formuleringar avseende de avbildade barnen. Både bildrubriker och bildtexter fungerar därmed som vägledning för läsningen av bilderna genom att peka på specifika innehållsliga detaljer eller genom att ge kommentarer som riktar tolkningen av dem åt vissa håll. Exempel på det senare är just rubriksättningar som innehåller ord som "småttingar" eller "småfolk", vilka förstärker budskapet om att det är barn som sådana som står i fokus. I *Aftonbladets* tävlingar finns bilder som är rubriksatta med "A-barn", vilket talar om för läsaren vad det är för barn som förvisas (Bild 10).²⁸⁸

I *Svenska Dagbladets* tävling såväl som i *Aftonbladets* A-barnstävlingar består det dominerande framställningssättet av en kollektiv representation av bilder, som innebär att flera tävlingsbilder visas tillsammans på samma uppslag. Bildpresentationerna innehåller allt från enstaka bilder till grupper om två till tre bilder, till mer omfattande kollage på upp till tjugo fotografier.²⁸⁹ Själva formen, bildklustrandet som sådant, framstår som betydelsefullt i presentationen av tävlingarna. Hur kan man då tolka ett sådant kluster av bilder? Som exempel kommer jag att använda två tävlingsuppslag i *Svenska Dagbladets* tävling, för att visa hur man på olika sätt kan analysera en kollektiv representation.

Bild 11. *Svenska Dagbladet*
1930-11-13, s. 8.

²⁸⁸ *Aftonbladet* 1938-11-18, s. 14.

²⁸⁹ Det mest omfattande kollaget innehåller 20 fotografier och finns i *Svenska Dagbladet*, 1930-11-23, s. 10. I tävlingarna visades fotografierna sida vid sida, lodrätt i spalter eller i grupper om flera fotografier. Bilden grafiska form varierade mellan tävlingarna och uppslagen. Genomgående förekommer en rektangulär bildform, men även runda eller ovala fotografier, så kallade medaljongbilder, figurerar i bildmaterialet. De senare, som framförallt återfinns i *Svenska Dagbladet*, kan kopplas till en äldre form av porträttbruk som fortfarande var aktuell i dagspressen på 1930-talet. Om porträttbildernas framväxt och bruk, se Dahlgren (2013), s. 96-101; Widholm (2008), s. 210f.

På ett uppslag i *Svenska Dagbladets* tävling visas sex fotografier (Bild 11).²⁹⁰ Bilderna är presenterade i sammanhållen form högt upp i mitten på tidningssidan. Den kollektiva representationen tycks betydelsefull för synliggörandet av tävlingsinnehållet bland annat tidningsmaterial. Genom att sammanfoga flera små fotografier till ett kluster av fotografier skapas en större gemensam bild. Det gör att tävlingsmaterialet sticker ut och drar till sig läsarens blick på de sidor där det presenteras. Framställningssättet bidrar därmed till att ge tävlingsfotografierna en mer framskjuten position på uppslaget. Rubriksättningen av bilder är också viktig eftersom det i tidningarna även förekom andra avbildningar av barn under den tid då tävlingarna pågick. Bildklustrandet och gemensamma rubriksättningar visade tydligt för läsarna att det pågick en tävling, som dessutom var möjlig att delta i. Den kollektiva representationen fungerade därmed som reklam för tävlingarna som sådana.

På ett annat uppslag från samma tävling visas tolv fotografier (Bild 12). I helt bilddominerande uppslag, som detta, är fotografierna uppförstorade och textmängden nedminskad till förmån för bilderna.²⁹¹ Att låta uppslagen på det här sättet domineras av fotografier skapar en visuell effekt – en slags massverkan. Bildstorleken, mängden fotografier och reduceringen av texten sätter fotografierna i fokus. Det är fotografierna som talar till läsaren. Tävlingsfotografierna är också uppenbart redigerade för att passa samman eller kontrastera mot varandra. Överlappande bilder, likartad grafisk form, bildmotiv eller bakgrund, och gemensam rubriksättning, suddar ut gränserna mellan enskilda fotografier och får dem att framstå som en helhet, som en gemenskap.²⁹²

Den kollektiva presentationsformen innebär också att deltagande föräldrar och den läsande publiken på ett överskådligt sätt kunde jämföra fotografier och avbildade barn med varandra. Den medverkade därmed till att framställa barn i tävlingarna som både enskilda individer och som medlemmar i ett kollektiv.

²⁹⁰ *Svenska Dagbladet* 1930-11-13, s. 8.

²⁹¹ *Svenska Dagbladet* 1930-11-30, s. 6 (söndagsbilaga). I *Aftonbladets* A-barnstävling 1944 förekommer det ett tävlingsuppslag som på flera sätt liknar den fjorton år äldre upplagan, *Aftonbladet* 1944-11-16, s. opag.

²⁹² Anderson (1992/1996).

Tävlingarnas visuella utformning var central för presentationen av tävlingarna. Rubriksättning och bildtexter ramade in tävlingsbilder och fungerade som vägledning i läsningen av dem. Genom bildklustrandet syntes tydligt tävlingsbilder och texter i relation till annat tidningsmaterial på sidorna. Den kollektiva bildpresentationen kan därför förstås som ett sätt för tävlingsredaktionerna att kunna visa upp så många inskickade tävlingsbidrag som möjligt och att synliggöra tävlingen som sådan. Genom den kollektiva representationen av barn etablerades och förmedlades också idéer om gemenskap.

Som vi har sett organiserades tävlingarna av tidningsredaktörer och, i *Aftonbladets* fall, av läkare. Tävlingarna vände sig också till föräldrar. Genom tilltal, tävlingspriser, reklam och underhållande moment knöts tävlingarna till underhållning och konsumtion i en vidare bemärkelse. De talade till andra tematiska fototävlingar i pressen där amatörfotografer konkurrerade med varandra om tävlingspriser och pengar. De tävlingar som ingår i studien delade flera utgångspunkter, men skiljde sig också åt. *Svenska Dagbladets* tävling utgör i det här sammanhanget ett exempel på hur barn som bildmotiv knöts till moderna estetiska uttrycksformer så som fotografiet, och till ett på ett mer abstrakt plan, övergripande intresse för barn, föräldraskap och familjeliv under de första decennierna på 1900-talet. Det innebär inte att tävlingen som sådan saknar betydelse i relation till aktuella politiska frågor. Genom denna tävling, och andra liknande mediala praktiker som hade bilder på barn i fokus, lades en grund för ett publikt tilltal som ”plockades upp” av andra aktörer i syfte att etablera och förmedla budskap av mer visionärt innehåll. Det är tydligt att till exempel *Aftonbladets* A-barnstävlingar representerade en sådan tävling. Här knöts tävlingsformen genom professionella aktörer, våletablerade läkare, till folkhälsoprojektet och till det barn- och familjepolitiska arbetet som bedrevs i befolkningsutredningarna under 1930- och 40-talen. Kombinationen av underhållning och social upplysning för föräldrar, och då företrädesvis mödrar, får A-barnstävlingarna att framstå som kommersiella satsningar med fokus på barn, familj och välfärd.

FOTOBÖCKER MED BARN SOM BILDMOTIV

Den här delen av kapitlet handlar om fotoböckerna. De var som tidigare påpekats delvis en konsekvens av fototävlingar. Att publicera fotografier på barn i bokform var inte unikt för den här perioden. Barn som bildmotiv hade ingått i publikationer i kommersiella, vetenskapliga och socialreformatoriska sammanhang.²⁹³ Om det i Sverige tidigare än 1930 har getts ut ett samlat bokverk med fotografier på barn som bärande element är däremot osäkert.

I studien ingår fotoböcker med olika utgångspunkter. Analysen baseras på fotoböckerna *1000 svenska barn* (1930), *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942) och *Svenska barn i bild* (1942). Det jag har kallat fotoböcker skiljer sig åt i sin utformning.

²⁹³ Swärd (2003), s. 121-148.

I stora drag handlar det om två kategorier av fotoböcker, kommersiella fotoböcker och en publikation som närmast kan beskrivas som en form av bildbaserad socialpolitisk informationsbroschyr. Som jag tidigare nämnt, gavs den senare ut av en statlig kommitté med nära kopplingar till det svenska utredningsväsendet.

Jag inleder med en undersökning av fotoböckerna, deras syften och målgrupp. Därefter följer en analys som rör de medverkande aktörerna och fotoböckernas organisering. Det gäller tilltal, bildinsamlingsprocesser och distribution. Efter detta granskar jag hur fotoböckerna såg ut och då särskilt bokuppslagens utseende och sammansättning. Det handlar främst om relationen mellan bild och text, och bildernas sammansättning.

Syfte och målgrupp

Majoriteten av de fotoböcker som ingår i studien var kommersiella produkter, som både vände sig till och var beroende av allmänheten. Samverkan mellan föräldrar och bokredaktioner var helt central. Fotoböckernas genomförande var därför helt avhängiga föräldrars önskan att medverka. Detta gäller *1000 svenska barn*, *Stockholms A-barn och andra bra barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid*. Gemensamt för dem var att de var uppbyggda av privata fotografier, det vill säga amatörbilder eller bilder från professionella fotografer för privat bruk. Bilderna visar huvudsakligen barn.²⁹⁴

Två av fotoböckerna gavs ut, som tidigare nämnts, i anslutning till fototävlingar som genomfördes i tidningarna *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet*. Det var fotoboken *1000 svenska barn* och *Stockholms A-barn och andra bra barn*. Innehållet i dessa båda fotoböcker var därmed baserat på ett urval av det bild- och textmaterial som skickats in till tävlingarna. Urvalet motiverades utifrån kvalitetsaspekten att det var de ”bästa” fotografierna från tävlingarna som skulle återges i bokform.²⁹⁵ Vad som rymdes i ordet ”bästa” utvecklades inte närmare, förutom att tävlingsredaktionen i exempelvis *Svenska Dagbladet* menade att det var bildernas ”allmänna kvalitet” och

²⁹⁴ Det förekommer också bilder som innehåller både barn och vuxna. Därutöver finns ett fåtal fotografier som uteslutande visar vuxna personer. I *1000 svenska barn* finns fem fotografier som visar vuxna tillsammans med barn (s. 26, 32, 57, 134, 143). Fotografier som visar enbart vuxna saknas helt. I *Stockholms A-barn och andra bra barn* visas fem fotografier på barn tillsammans med vuxna (s. 2, 3). Även i denna saknas fotografier som visar enbart vuxna. I *Sveriges barn Sveriges framtid* finns åtta fotografier som visar barn tillsammans med vuxna. Därutöver finns det tolv fotografier som visar enbart vuxna.

²⁹⁵ *Svenska Dagbladet* 1930-12-24, s. opag.; *Aftonbladet* 1938-12-03, s. 14.

produktionstekniska egenskaper, deras originalitet och reproduktionsbarhet, som var avgörande.²⁹⁶ Kvalitetskriterierna framstår dock som något oklara.

De här fotoböckerna riktade sig främst till föräldrar, men hade även ett bredare anslag. *Sveriges barn Sveriges framtid* avsågs även att läsas av ”lärare och andra barnintresserade”²⁹⁷ och de andra av en bredare allmänhet generellt.²⁹⁸ Även om fotoböckerna vände sig till i stort sett samma publik varierade deras syften. Avsikten med *1000 svenska barn* skildrades i termer om att ge fler människor möjlighet att ta del av de många barnfoton som skickats in till *Svenska Dagbladet* i samband med tävlingen. Publikationen skulle ge fler en chans att på egen hand få se ”[s]å många rara söta barn det ändå, trots alla farhågor för nationens framtid, finns här i landet!”²⁹⁹ Därmed kopplades den samman med den befolkningspolitiska diskussionen i början av 1930-talet som inrymde frågor om nativitetsminskning och barnafödande.³⁰⁰ När tävlingsinnehållet publicerades i bokform uttrycktes även andra sätt att uppfatta bildmaterialet. I ett läsarbrev i samband med utgivningen av fotoboken *1000 svenska barn* placerades den in i en rasbiologisk diskurs. I det citerade brevet hyllar den manlige brevskrivaren boken och menar att den borde intressera också andra än rasbiologerna. Det samlade bildmaterialet beskrevs även som en exportprodukt. Enligt *Svenska Dagbladet* hade fotoboken och den tillhörande utställningen på N.K:

... väckt uppmärksamhet i utlandet, där man funnit idén utmärkt och rikt givande. Man framhåller att utställningen ger en alldeles utmärkt bild av hur svenska barn se ut just nu och att boken för framtiden kommer att bli av stort värde som ett rent historiskt etnografiskt dokument. – Nordische Gesellschaft i Lybeck har till *Svenska Dagbladet* gjort framställning om att erhålla urval av bilderna för publicering i vissa tyska tidningar och tidskrifter.³⁰¹

Boken framställs här som en form av kulturdokument och som en gestaltning av den svenska nationen. En liknande uppmärksamhet hade Herman

²⁹⁶ *1000 svenska barn* (1930), s. opga. (förord).

²⁹⁷ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. (förord).

²⁹⁸ *1000 svenska barn* (1930), s. opag. (förord); *Aftonbladet* 1938-12-03, s. 14. I förorden beskrivs ett par fotoböcker även som ”unika” bokverk. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. (förord); *1000 svenska barn* (1930), s. opag. (förord).

²⁹⁹ *1000 svenska barn* (1930), s. opag. (förord).

³⁰⁰ För en fördjupning av den befolkningspolitiska debatten i Sverige under 1930- och 40-talen, se Hatje (1974), s. 7-11.

³⁰¹ *Svenska Dagbladet* 1931-01-29, s. 8.

Lundborgs rasbiologiska forskning rönt i Tyskland och USA. I presentationen av vetenskapliga resultat till allmänheten spelade fysiska och visuella aspekter en central roll för att förmedla dessa ideal.³⁰²

De tusentals fotografierna på barn i *Sveriges barn Sveriges framtid* i beskrevs också i termer av gemenskap, men på ett annat sätt. När fotoboken gavs ut 1942 hade andra världskriget redan pågått i flera år, och det var i den här kontexten som den bäddades in. Det fanns en förhoppning att de många fotografierna på barn skulle skänka hopp inför framtiden. Bokens mer textbaserade avsnitt syftade även till att vara ”trevlig och nyttig läsning”.³⁰³ Detta gäller även för fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* som utkom 1938. Denna innehöll ingen direkt avsiktsförklaring men tycks ha haft, liksom den föregående A-barnstävlingen, en ambition att verka som propaganda för en bättre barnavård.³⁰⁴ Hänvisningarna till nyttan, vilket framförallt handlade om att bistå föräldrar med kunskaper i ämnen som rörde barn, föräldraskap och familj, relaterar fotoböckerna till andra former av social upplysning riktad till föräldrar och allmänhet.

Fotoboken *Svenska barn i bild* (1942) skiljer sig, som jag tidigare nämnt, på flera sätt från de andra fotoböckerna. Först och främst vände den sig delvis till en annan målgrupp än de andra. Föräldrar som grupp nämns inte specifikt. Den riktade sig istället till olika sociala aktörer och allmänheten mer generellt. Enligt förordet var syftet med boken att förevisa samhällets samlade åtgärder inom den offentliga barnavården.³⁰⁵ Läsarna erbjöds en fotobok sammansatt av ett rikt bildmaterial och en omfattande skriftlig redogörelse över framväxten av olika sociala verksamheter och institutioner för barn. Fotobokens titel anspelar på tidningen *Folket i bild* som gavs ut mellan åren 1934 och 1963, och som var en folkbildande tidning för arbetarklassen.³⁰⁶ Det kan säga något om vilken inriktning boken hade. Fotoboken består huvudsakligen av fotografier på barn i offentliga verksamheter och institutionella miljöer. Det knyter samman *Svenska barn i bild* med det framväxande välfärds- och barnavårdsfältet.

Fotoböckernas skilda utgångspunkter förefaller även ha påverkat hur mycket information som läsarna gavs om de barn och vuxna som förekom i den. Böckerna varierar mellan att ge en relativt fyllig biografisk data om de

³⁰² Kjellman (2013), s. 183ff; Hagerman (2015), s. 273.

³⁰³ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. (förord).

³⁰⁴ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. opag. (förord).

³⁰⁵ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. (förord).

³⁰⁶ Öhman (1984).

som syns på bild och beskrivs i text, till att inte ge några som helst personliga upplysningar om enskilda individer. I *Stockholms A-barn och andra bra barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid* redovisas genomgående uppgifter om avbildade barns namn och ålder. I den senare förekommer även föräldrars namn och yrkestillhörighet och familjens bostadsort. Läsarna ges därmed information om enskilda barn, men även om dess närmaste familjekrets. Men det är inte så enkelt som att säga att alla fotoböcker med ett föräldratilltal, visade barn på samma sätt. I *1000 svenska barn* saknas, trots att dess målgrupp var föräldrar, en liknande systematisk presentation av enskilda barn. Att avbildade barns namn eller smeknamn står utskrivet i bildtexten förekommer visserligen, men det är inget genomgående mönster. Personlig data rör framförallt bildernas avsändare, det vill säga den medverkande föräldern.³⁰⁷ Detta kan kopplas till fototävlingen som föregick fotoboken, i vilken det inte gavs några instruktioner om att bifoga uppgifter om avbildade barn. I de fall där fotografierna inte kan ge ledtrådar och då tilltalsnamn eller könsbeskrivande ord saknas i rubrik sättningen är det heller inte möjligt att avläsa barnens könstillhörighet. Det var barn som bildmotiv och den fotograferande föräldern som var centrala, snarare än de enskilda barn som avbildades. I de kommersiella fotoböckerna hamnar antingen det enskilda barnet och/eller föräldrar i fokus. Det får till följd att familjekontexten ges en framskjuten roll. I *Sveriges barn Sveriges framtid* förstärks detta ytterligare genom bokens utformning. På de inledande sidorna uppmanas föräldrar till de barn som medverkar i boken att fylla i uppgifter om barnen.

³⁰⁷ Medverkande föräldrar presenteras med namn och bostadsort i en parentes i bildtexten.

Bild 13. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942).

Boken inleds med 8 tomma anteckningssidor, sånär som på förtryckta rutor och linjer. Under två av rutorna står orden MOR och FAR (Bild 13). I texten som står skriven högst upp på sidan uppmanas föräldrar att klistra in fotografier på sig själva och skriva in särskilda uppgifter och händelser i barnens liv. På sidorna finns också plats för fotografier på och information om andra släktingar och anhöriga till barnet. Enskilda barns familje- och släktförhållanden över

generationer betonas därigenom, som ett slags familjetråd. Den dokumenterande formen har likheter med andra typer av böcker som syftade till att kartlägga enskilda barns liv i text och bild. Bland dessa kan nämnas så kallade babyböcker, som fanns på den svenska marknaden redan i början av 1900-talet, i vilka föräldrar uppmanades föra in uppgifter om spädbarnets utveckling.³⁰⁸ En annan form för att visualisera släktskap var det klassiska fotoalbumet där fotografier på barn var arrangerade tillsammans med bilder på den närmaste familjen och den omgivande släkten.³⁰⁹ Genom fotobokens, och liknande mediala praktikers, utformning hamnar så det enskilda barnet och det dess familjesammanhang i fokus för läsningen.

Den biografiska dokumentationen framstår som en mångbottnad kulturell praktik där fotografier på barn vävdes samman med allmänna normer om föräldraskap och familj. Det kan förstås som ett sätt för föräldrar att inför sig själva, och kanske framförallt inför andra, skriva in sig i en moralisk tradition där kärnfamiljen och släkten utgjorde själva källan till samhällets utveckling.

Den familjära inramningen återspeglades också i distributionen av fotoböckerna. Bokutgivningen för *Sveriges barn Sveriges framtid*, liksom för *1000 svenska barn* och *Stockholms A-barn och andra bra barn*, skedde lagom till de familjebetonade jul- och nyårshelgerna.³¹⁰ Den valda tidpunkten

³⁰⁸ Dahlgren (2013), s. 160ff.

³⁰⁹ I USA gavs det även ut så kallade familjealbum där hela familjer och släkter skulle ordnas, kategoriseras och visas upp, Dahlgren (2013), s. 152ff.

³¹⁰ Det gäller fotoböckerna *1000 svenska barn* (1930) och *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), *Svenska Dagbladet* 1930-11-25, s. 5; *Aftonbladet* 1938-12-03, s. 14.

gör att fotoböckerna framstår som potentiella julgåvor till familjemedlemmar, släktingar och vänner.

Om *Sveriges barn Sveriges framtid* befinner sig i ena änden av spektrumet återfinns *Svenska barn i bild* i den andra. I den senare handlar tematiken i text och bild om den sociala vården och omsorgen för barn. I boken förekommer heller ingen personlig information om avbildade barn eller vuxna.³¹¹ Det är inte det enskilda barnet, eller individer som sådana, som står i fokus för berättandet, utan snarare samhället och dess professionella.

Fotoböcker kunde uppenbarligen användas på olika sätt. *1000 svenska barn*, *Stockholms A-barn och andra bra barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid* riktade sig främst till föräldrar som målgrupp och syftade till att underhålla och/eller upplysa. Till största delen var dessa uppbyggda kring privat bildmaterial. Presentationen av biografisk data om deltagarna får till följd att enskilda barn och/eller föräldrar står i fokus för läsningen. Fotoböckerna rör sig därmed i skärningspunkten mellan det intima och publika. Genom barn som prisma görs det privata tillgängligt för offentlighetens blickar. Formen knyter också an till etablerade mediala former för visualisering av barn och familj, som exempelvis babyböcker eller fotoalbum. I *Svenska barn i bild* är förhållandet ett annat. Den adresserade framförallt sociala aktörer, och inte privatpersoner i första hand. Syfte och målgrupp reflekterades även i bokens bildmaterial som visade barn och professionella i offentliga miljöer. Frånvaron av information om avbildade individer lyfter istället fram sociala verksamheter och miljöer, och därmed snarare samhället som sådant. Fotoböckerna hade även uppenbara beröringspunkter med varandra. Det gällde särskilt ambitionen att upplysa och informera sina läsare i frågor rörande barns vård och omsorg, även om själva innehållet i upplysningen hade helt olika fokus. På olika sätt kan de knytas till den pågående politiska diskussionen om barn- och familj och till mediala former för uppvisning av barn.

Jag ska i det följande fördjupa diskussionen om syftet genom att rikta blicken mot de aktörer som medverkade i fotoböckerna och genomförandet av dem.

³¹¹ Ett undantag utgörs av en bildtext där ett avbildat barns förnamn finns angivet (se uppslag Barnsjukhus).

Professionella aktörer och organisering

Fotoboken *1000 svenska barn* organiserades och gavs ut av redaktörer på *Svenska Dagbladet* och kan i den bemärkelsen ses som en helt igenom tidningsredaktionell produkt. *Stockholms A-barn och andra bra barn* var däremot en produkt sprungen ur ett samarbete mellan *Aftonbladets* redaktion på tidningssidan "Vi kvinnor" och barnläkaren Curt Gyllenswärd. I *Sveriges barn Sveriges framtid* medverkade också flera aktörer.

Huvudredaktör för *Sveriges barn Sveriges framtid* var Bigi Wennberg, som även var redaktör för *Aftonbladets* A-barnstävlingar, 1938 och 1944, och för fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn*. I boken, *Sveriges barn Sveriges framtid*, medverkade läkare, pedagoger, psykologer, filantroper, reportrar, konstnärer och musiker som artikelförfattare. Flera av dem var välkända ansikten, till exempel pedagogen Alva Myrdal, journalisten Barbro Alving "Bang" och radioreportern och programledaren Sven Järring. Andra medverkande var, återigen, barnläkaren Curt Gyllenswärd, Rädda barnens ordförande Margit Levinson, föreningen Majblommans grundare Beda Hallberg, barnpsykologen Carin Ulin, konstnären Molly Faustman "Vagabonde", musikdirektören Knut Brodin, journalisten Erik Lundegård "Eld" och journalisten Maud Adlercreutz.³¹² De medverkande gavs rollen som "barnspecialister" som altruistiskt ställt sitt kunnande till förfogande för den goda sakens skull, för barnens och nationens väl.³¹³ Majoriteten av artikelförfattarna var kvinnor.³¹⁴ Könsfördelningen kan förstås mot bakgrund av att barn- och familjefrågor även offentligt tillhörde den kvinnliga samhällsdomänen.

I *Stockholms A-barn och andra bra barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid* gavs representanter för olika yrkesgrupper möjlighet att breda ut sig kring olika ämnen. Artiklarna varierade mellan sakkunskap, upplysning och mer allmänna betraktelser av barn. Där behandlades ämnen som barnavård, pedagogik, psykologi, barn i krig, kungliga barn och underbarn, beroende på fotobok. Innehållet i artiklarna illustrerade aktuella sociala och kulturella ämnen och frågor. Att fotoböckerna innehåller den här typen av texter visar på en ambition att, utifrån olika utgångspunkter och mål, informera, utbilda och upplysa föräldrar och allmänhet i frågor som rör barn och familj och det sociala arbetet med/för barn. Det visar att aktörerna bakom dem ville säga

³¹² *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942). Som illustratör bidrog även konstnären Georg Lagerstedt.

³¹³ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. Förord.

³¹⁴ Nästan 70 % av artiklarna är författade av kvinnor.

något mera än att bara visa fotografier på söta barn. Det sätter in fotografierna i ett bredare ideologiskt och politiskt sammanhang. Signifikant för exempelvis Gyllenswärd och Myrdal var att de även figurerade i politiska debatter och i de statliga socialpolitiska och/eller befolkningspolitiska utredningar som genomfördes vid tiden. Genom de medverkande aktörerna var fotoböckerna tydligt kopplade till den samtida samhällsdebatten och politiken.

Detta gällde även i allra högsta grad fotoboken *Svenska barn i bild*. Den gavs ut, som jag tidigare nämnt, av *Redaktionskommittén för Svenska barn i bild*. Kommittén bestod av högt uppsatta svenska tjänstemän, administratörer och politiker, varav en var statssekreteraren på socialdepartementet och tillika ordföranden i 1941-års befolkningsutredning, Tage Erlander. Han kom senare att bli ledare för det socialdemokratiska partiet och därefter statsminister. Vid tidpunkten för fotobokens utgivande var han antagligen mindre känd för allmänheten, men kunde associeras till den grupp av unga akademiker som deltog i flera av de statliga utredningarna under 1930-talet och 40-talen. Andra personer som stod bakom utgivningen ansvarade bland annat för verksamheter inom fattigvården, barnavården och skolan och deltog i olika utredningsarbeten. Ordförande för kommittén var landshövding Bror C. Hasselrot, och andra ledamöter, förutom Erlander var statens inspektör för fattigvård och barnavård Ali Berggren, förste folkskoleinspektören Bror Jonzon samt direktören Edvard Lindström. Redaktör var skribenten Margit Palmaer som även hon var involverad i sociala verksamheter för barn. Sammantaget var aktörerna aktiva i tre omfattande statliga utredningar under 1940-talet; 1941-års befolkningsutredning, Socialvårdskommitténs utredningar om den svenska socialvården och 1940-års skolutredning. Det fanns därmed en stark förbindelse mellan fotoboken och det svenska utredningsarbetet rörande barn- och familjefrågor.³¹⁵ Genom Erlander fanns dessutom en koppling till den sittande samlingsregeringen under andra världskriget. Samtidigt med utgivandet av fotoboken ingick alltså Erlander tillsammans med den tidigare nämnda Gyllenswärd som sakkunnig i befolkningsutredningen. Intressant nog medverkade de, en socialdemokrat

³¹⁵ Bror Jonzon som var förste folkskoleinspektör och kommittémedlem i 1940-års skolutredning. Bror C. Hasselrot (liberal), ordförande i kungliga direktionen över allmänna barnhuset och landshövding, delaktig i tillsättandet av utredningar inom den sociala barnavården i Stockholm. Ali Berggren statens inspektör för fattigvård och barnavård. Ali Berggren ledde en utredning om upptagningshem som ingick i Socialvårdskommitténs utredning om barnhem, SOU 1942:45, Socialvårdskommitténs betänkande V: Statistisk undersökning angående Barnhemmen, Stockholm, s. 79-96. Se också SOU 1944:20, Skolan i samhällets tjänst. Frågeställningar och problemläge, i 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar, Stockholm, s. 5-8.

och en högersinnad, i en varsin fotobok samma år, *Svenska barn i bild* och *Sveriges barn Sveriges framtid*, som hade helt olika utgångspunkter och målgrupper.

En central del i organiseringen av fotoböckerna rör bildinsamlingsprocesser och distribution. Arbetet med fotoböckerna styrdes från redaktionellt håll. Det var tidnings- och bokredaktioner som stod för urval av texter och bilder, för produktion och/eller redigering av materialet och för helhetsprodukten. Men organiseringen och genomförandet av dem byggde helt på föräldrars delaktighet och engagemang. Föräldrars roll var framförallt att bistå med material i form av fotografier på och texter om barn.³¹⁶

Fotoböckerna *1000 svenska barn* och *Stockholms A-barn och andra bra barn* bestod, som vi vet, huvudsakligen av privata fotografier inskickade av föräldrar till tidningsredaktioner.³¹⁷ Fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* bestod också av privata bilder. Hur annonseringen kring boken, som ju inte byggde inte på tävlingsmaterial, såg ut och hur bildmaterialet samlandes in är svårare att uttala sig om. Från andra sammanhang är det känt att dagspressen hjälpte till med att väcka allmänhetens intresse i syfte att få privatpersoner att bidra med privata fotografier till bokverk och fotoutställningar. Genom upprop och annonsering i pressen informerades då läsare och andra om vad som var på gång och gavs erbjudande om att delta.³¹⁸ Någon närmare beskrivning av hur själva insamlingsprocessen eller kontakterna mellan redaktionen och de medverkande familjerna sett ut står inte att finna. Det enda som sägs är att utsända sekreterare har befunnit sig i samhällen över hela landet, för att samla in bilder från allmänheten.³¹⁹ Att så även kan ha varit fallet stärks av att det i fotoboken finns en geografisk representation av barn från såväl södra som norra Sverige.

³¹⁶ Föräldrar bjöds till viss del in i det redaktionella arbetet genom att de gavs möjlighet att korrekturläsa texter innan tryck, *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. (förord). De erbjöds även möjligheten att avstå från vidare medverkan, i de fall då fotoböcker var en följd av genomförda tävlingar, *Svenska Dagbladet* 1930-11-18, s. 10.

³¹⁷ *1000 svenska barn* (1930), *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942).

³¹⁸ Det gäller bland annat insamlingen av fotografier till svenska rasbiologiska publikationer under 1920-talet och "Folktypsutställningen" (1919), se Kjellman (2014), s. 585f, Hagerman (2015), s. 149, 158. Andra tänkbara platser för annonsering om deltagande kan ha varit BVC:er och andra offentliga platser dit föräldrar gått med sina barn.

³¹⁹ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. (förord).

Fotoböckerna spreds genom försäljning eller utdelning till allmänheten och mer specifikt till tidningarnas läsare. Försäljningspriset varierar mellan 4,50 kr och 2 kr.³²⁰ De såldes hos bokhandlare, men kunde även erhållas genom tidningsredaktioner. Vid förbeställning blev priset betydligt billigare (Bild 14).³²¹

Informationen om upplagesiffror är knapphändig. Baserat på *Svenska Dagbladets* uppgifter ska 1000 svenska barn ha tryckts i 2000 exemplar, som snabbt sålde slut. Därefter trycktes boken i en ny upplaga.³²² *Stockholms A-barn och andra bra barn* trycktes och gavs ut i samband med A-barnstävlingen 1938. Enligt *Aftonbladet* delades den också ut till medverkande föräldrar i den senare tävlingen, 1944.³²³ Det tyder på att bokupplagan inte helt sålde slut i samband med den första tävlingen.

Vad gäller *Sveriges barn Sveriges framtid* är det osäkert om fotoboken överhuvudtaget varit ute till försäljning till allmänheten. De få uppgifter som jag har visar att den gavs ut som en numrerad upplaga och att det i vissa fall funnits ett bifogat insättsblad där enskilda barns namn stått förtryckt. Det tyder på att de upptryckta exemplaren delades ut, eller mer troligt, såldes till de barn och föräldrar som medverkat i fotoboken.³²⁴

Fotoboken i *Svenska barn i bild* visar, som jag ovan nämnt, fotografier på barn i offentliga miljöer och verksamheter. Om det är bildbyråer eller enskilda institutioner som bidragit med verksamhetsbilder eller om en eller ett par fotografer rest runt i landet och producerat bilder för redaktionens räkning är oklart.³²⁵ Hur fotoboken distribuerades är ovisst. Liksom andra

Bild 14. *Svenska Dagbladet* 1930-11-25, s. 5.

³²⁰ 1000 svenska barn (1930), var prissatt till 4, 50 sek, *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938) kostade 2 sek. Summan 4, 50 sek 1930 är 2016 värt 128 sek, 2 kr 1938 är 2016 värt 56 sek, se <http://www.sverigeisiffror.se/bitta-statistik/sverige-i-siffror/prisomraknaren/> (2016-05-02).

³²¹ *Svenska Dagbladet* 1930-11-25, s. 5.

³²² *Svenska Dagbladet* 1931-01-17, s. opag.

³²³ *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12.

³²⁴ Jag har eftersökt information om fotoboken (via titel och förlagsnamn) i Riksarkivet och på Centrum för näringslivshistoria utan resultat.

³²⁵ Som exempel kan nämnas att en och samma bild förekommer i flera av fotoböckerna. Det gäller bilder från Rädda barnens klädsamlingar, *Svenska barn i bild* (1942) och *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942).

statliga upplysningsbroschyrer såldes i bokhandeln eller delades ut på sjukhus och barnavårdscentraler är det troligt att även denna distribuerades på liknande sätt.³²⁶ Även denna fotobok kan förstås i termer av en kommersiell produkt. Den var prissatt och fanns till försäljning. Det som ändå gör att jag menar att det finns en skillnad mellan *Svenska barn i bild* och övriga fotoböcker var att intäkterna från den förra gick till samhällets sociala skyddsnät för barn, och inte till enskilda bokredaktörer eller dagspressen. Intäkterna från försäljningen av *Svenska barn i bild* fördelades till behövande genom barnavårdsförbundens försorg och gick därmed till den offentliga barnvården.³²⁷ Fotoboken var tydligt en del av den samhälleliga välfärds- och omsorgsapparaten.

Det är uppenbart att de här publikationerna var olika typer av fotoböcker. Flera former av fotografier på barn, privata och offentliga, användes i produktionen av dem, för att tilltala och mobilisera olika aktörer och samhällsgrupper. I organiseringen deltog aktörer med skiftande professionell bakgrund och institutionell tillhörighet, som kan delas upp i två övergripande kategorier. Den ena rymmer dagspressen och enskilda redaktörer i samarbete med företrädare för professionella yrkesgrupper och den andra en kommitté med koppling till det statliga utredningsväsendet. Ett flertal av aktörerna deltog på mer än en arena samtidigt, och i flera av fotoböckerna. Flertalet av dem var dessutom välkända för den samtida publiken.

Frånvaron eller närvaron av professionella aktörer kan förstås mot bakgrund av det förändrade politiska klimatet i Sverige under 1930- och 40-talen. Fotoböckerna gavs ut under olika faser av uppbyggnaden av den svenska välfärdsstaten, och ju längre fram vi kommer i undersökningsperioden, desto tydligare blir kopplingen mellan fotoböcker och det politiska arbetet om barn och familj som pågick genom utredningar och genomförandet av socialpolitiska reformer. I fotoboken *1000 svenska barn* från 1930 saknas medverkan av andra professionella aktörer än redaktörer och skribenter, och därmed också den direktförbindelse till det politiska arbetet runt barn och familj, som i senare fotoböcker blev en realitet. Fotoböcker, liksom fototävlingar, kan därför förstås som kanaler för de som vill förändra samhället, att nå ut till specifika samhällsgrupper och allmänheten. Att de också i sin samtid uppmärksammades i dessa termer visar kapitlets inledande citat.

³²⁶ *Svenska barn i bild* (1942) erhöll ett pris på 2 sek. 2 kr 1942 är 2016 värt 40 sek, se <http://www.sverigeisiffror.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/prisomraknaren/>. Exempel på statliga broschyrer som såldes via bokhandlare och som kunde fås på sjukhus, barnavårdsnämnder och BVC var Medicinalstyrelsens skrift *Friska barn i åldern 1-10 år*.

³²⁷ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. omslagets baksida.

Där betonar barnläkaren Curt Gyllenswärd just pressens betydelse för spridningen av propaganda.

Texter och bilder – porträttgalleri och bildkollage

Det fanns som vi sett uppenbara skillnader mellan de kommersiellt inriktade fotoböckerna och *Svenska barn i bild* vad gäller målgrupp, aktörer och organisering. När det kommer till fotoböckernas utseende och bokuppslagens layout ser vi andra skiljelinjer än tidigare. När fotoböckerna analyseras med den visuella kompositionen i fokus framträder nya grupperingar mellan dem. Det rör hur bilder och texter samverkar på uppslagen och vad det får för betydelser. Vad åstadkom kompositionen av bild och text på boksidorna? Analysen kommer i det följande att inriktas mot fotoböckernas formspråk, bildpresentationer och publiktilltal.

Fotoböckerna har flera gemensamma drag. De har en likartad grundstruktur som består av en inledande, huvudsakligen skriftlig, del och en bildbaserad del.³²⁸ Det är emellertid fotoböckernas bildbaserade del som utgör det centrala innehållet och som ger dem deras karaktäristik som bildmedium. Fotoböckerna utmärks också av en kollektiv representation av bilder som det dominerande framställningssättet.³²⁹ På boksidorna visas huvudsakligen bilder på barn, som presenteras tillsammans med rubriker och/eller bildtexter.³³⁰ En genomgång av fotoböckerna klargör dock att det vi ser är helt olika sätt att presentera bildmaterialet för läsarna.

Fotoböckerna *1000 svenska barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid* rymmer studiens mest omfattande bildmaterial. De innehåller tusentals fotografier på barn.³³¹ Utmärkande för bildpresentationerna är att de är uppbyggda kring en relativt strikt och formell visuell struktur.³³² Genom det formella formspråket anspelar de tydligt på bokformen som associeras med bildning

³²⁸ *Sveriges barn Sveriges framtid* innehåller fler delar. I denna och i *Svenska barn i bild* förekommer även fotografier i inledningsdelen.

³²⁹ I *Svenska barn i bild* och *Sveriges barn Sveriges framtid* förekommer även enskilda helsidesbilder. Fotografierna fungerar som ett blickfång och som en förstärkning av det som berättas i texterna.

³³⁰ I *Svenska barn i bild* finns det enstaka bilder som visas okommenterade av text.

³³¹ Se Tabell 2, s. 53.

³³² Undantag från det formella formspråket finns. I *Sveriges barn Sveriges framtid* rymms även mindre formella och strikta bildkollage bland artiklarna. Dessa har ett formspråk mer likt det som finns i *Stockholms A-barn och andra bra barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid*.

och bildande aktiviteter.³³³ Som jag tidigare nämnt kan de placeras inom ramen för en etablerad genre av fotoböcker som genom fotografiskt illustrerade boksidor förevisar yrkesgrupper och andra sociala grupper för den läsande publiken. Som jämförande exempel finns böcker som visade upp det svenska skolväsendets organisation eller socialvårdens verksamhet.³³⁴ Att barn ges plats i liknande fotoböcker kan tolkas som en uppvärdering av barns status i samhället.

Stockholms A-barn och andra bra barn och *Svenska barn i bild* utgör närmast en egen kategori av fotoböcker. Som sådan skiljer de sig så pass från de andra att det inte är helt självklart att benämna dem fotoböcker. De skulle lika gärna kunna betecknas som bildbaserade broschyrer.³³⁵ Med mjuka papperspärmar och kolorerade och bildsatta omslag kan de till form och sidantal associeras med andra, om än textbaserade, offentliga upplysnings- eller informationsbroschyrer från myndigheter och organisationer (Bild 15 och Bild 16). Ett sådant exempel är Medicinalstyrelsens instruerande publikation *Friska barn i åldern 1-10 år*, som delades ut till föräldrar via barnavårdscentraler (Bild 17).³³⁶

³³³ *Sveriges barn Sveriges framtid* har ljusa textilklädda omslagspärmar med illustrationer av två små barnansikten i profil i gulddekor. *1000 svenska barn* har enklare prägel. Den har ett bruna, relativt kraftiga papperspärmar med en oansenlig infälld textruta med bokens titel. Det finns inget med bokens omslag som avslöjar att den innehåller fotografier på barn.

³³⁴ *Svenska folkskolans ledning i ord och bild* (1942), (red.) Wagnsson, Ruben och Wikström, Nils, AB Biografisk förlag, Stockholm, *I socialvårdens tjänst. Ett samlingsverk om svensk socialvård och dess företrädare* (1944-45), (red.) Wagnson, Otto, Bokförlaget Gothia Aktiebolag. Denna typ av fotoböcker har även likheter med så kallade fotoalbum som innehöll kungligheter och andra officiella personer, se Dahlgren (2013), s. 120-128.

³³⁵ Som publikation betraktat kan broschyren förstås som ett enklare, och ur ett produktionsperspektiv billigare, alternativ till boken.

³³⁶ Medicinalstyrelsen broschyr *Friska barn i åldern 1-10 år* som gavs ut återkommande under ett flertal år under 1930- och 40-talen.

Bild 15. *Svenska barn i bild* (1942).

Bild 16. *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938).

Stockholms A-barn och andra bra barn och *Svenska barn i bild* innehåller dessutom ett betydligt mindre omfattande bildmaterial än de andra mer omfattande fotoböckerna. Istället för tusentals bilder, rymmer de mellan ett knappt hundratal till lite drygt två hundra fotografier.

Den största skillnaden handlar dock om själva formspråket och bildkompositionens struktur. Bokuppslagen är uppbyggda kring ett formellt framställningssätt, som närmast kan liknas vid veckopressens bildrika tidningssidor.³³⁷

Utifrån dessa skilda utgångspunkter kommer jag nu att närmare undersöka fotoböckernas bildpresentationer

Bild 17. *Friska barn i åldern 1-10 år* (1948).

³³⁷ Även bokomslagen följde samma mönster. Mot kolorerade bakgrunder fanns fotografier (på barn) och boktitlar sammansatta som bildkollage.

och resonera kring hur de kan förstås i relation till aspekter som bildning och underhållning.

En återkommande framställningsform är vad jag har kallat porträttgalleriet, som finns i *1000 svenska barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid*. Bildpresentationen består av fotografier som på ett likartat sätt presenteras tillsammans på boksidor och bokuppslag.

Bild 18. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 124-125.

På uppslaget ovan presenteras tolv barn med bild och en textbaserad information om barnens namn, ålder, bostadsort och deras föräldrars namn och yrke (Bild 18). Framställningssättet ger ett formellt och strukturerat intryck, som en sakligt utformad produktkatalog eller en vetenskaplig presentation. Bildernas placering på bokuppslagen för också tankarna till privata och offentliga fotoalbum. Vid fotoböckernas genomförande var detta en etablerad form för framställning av fotografiskt material inom både vetenskapliga och privata sammanhang.³³⁸

En stor del av bildmaterialet i fotoböckerna består av porträttbilder på barn. Själva porträttbilden i sig var ett bildbruk som var förknippat med samhällsmakt.³³⁹ Anna Dahlgren har visat att bilder i fotoalbum och porträttkolektioner med offentliga personer under 1800-talet rangordnades i en hierarkisk skala. Principen om "finast först" var den förhärskande. Det gällde även för privata album. I dessa placerades fotografier på kvinnor och barn sist. Rangordningen rörde därmed klass och kön, liksom ålder. En viktig del i Dahlgrens resonemang är att denna praktik kom att ändras under

³³⁸ Anna Dahlgren har även beskrivit det privata fotoalbumet som ett visuellt system som ordnar och klassificerar olika innehåll. Hon menar att själva presentationsformen påverkar, eller styr, sendepraktiker och tolkningar av bildmaterial, Dahlgren (2013), s. 8. Broberg (2001), s. 145-160.

³³⁹ Becker et al. (2000), s. 29; Widholm (2008), s. 210f.

1900-talet. Från en relativt undanskymd plats i fotoalbumet hamnade nu barnbilderna på första parkett tillsammans med fotografier på den övriga familjen och släkten. Det var en utveckling som löpte parallellt med vetenskapliga idébildningar kring biologiskt arv och utveckling. Utifrån detta menar Dahlgren att det privata fotoalbumet kan ses som ”en normaliserande och internaliserande praktik av ursprungliga vetenskapliga praktiker, baserade på föreställningen att den enskildes antropocentriska och medicinska data bidrog till hela samhällskroppens sundhet och utveckling.”³⁴⁰ Det synliggör fotografiets värde som kunskapsförmedlare och fotoalbumen som ”medium för visuell bildning”.³⁴¹ Det är en tankegång som med enkelhet låter sig överföras även till fotoböckerna, och som knyter samman dem på både idémässiga och konkreta plan med barn och familjepolitiken, folkhäl-san och, i vissa fall, de rasbiologiska initiativen.

I *Svenska barn i bild* och *Stockholms A-barn och andra bra barn* är bildkollaget det dominerade presentationssättet. Det består av flera bilder, och texter som sammanfogats till en helhet. I relation till det konventionella porträttgalleriet ger detta ett modernt och lekfullt intryck. Det innehåller en visuell dynamik som skapar rörelse och variation i läsningen. Innehållsliga eller formmässiga teman som sommarbilder eller vintermotiv gör även att fotografier på en och samma boksida eller uppslag ser ut att ”höra ihop”. Det medvetna arrangemanget bidrar till att förstärka tematiker och till konstruktionen av gemenskap.

Den visuella utformningen delar formmässiga aspekter med den bildbaserade underhållningsindustrin och veckopressen under 1930- och 40-talen. Formspråket var typiskt för funktionalismen och återfinns till exempel på samtida affischer och broschyrer. Karaktäristiskt var uppförstorade och rikligt förekommande fotografier, ofta överlappande varandra i bildkollage eller snett placerade på baksidan, med korta texter inklämda här och där.³⁴² I *Svenska barn i bild* är det tydligt att man har lånat ett formspråk från den samtida pressen och populärkulturen för att gestalta de politiska budskapen (Bild 19). Genom detta fick boken en modern prägel och ett populariserat tilltal i ett svep. Bildkompositioner och formspråk lättar upp och gör det sakligt politiska innehållet mer åskådligt för läsaren. På motsvarande sätt

³⁴⁰ Dahlgren (2013), s. 121-123, citat, s. 164.

³⁴¹ Dahlgren (2013), s. 167ff.

³⁴² Blomberg (2006), s. 99, 110f. Eva Blomberg påpekar visserligen, utifrån tidningen *Filmjournalen* som exempel, att bildens dominans mattades av i början av 1940-talet och att texten därefter intog en större plats på tidningssidorna.

Bild 19. *Svenska barn i bild* (1942), uppslag Barnens ö.

bidrar formen till att förenkla och tillgängliggöra den medicinska terminologins måsten och förmaningar i *Stockholms A-barn och andra bra barn*.

Kollektiva framställningssätt i porträttgalleri eller bildkollage satte fokus på mängden barn. Det gav läsarna, i likhet med tävlingsuppslagen som jag tidigare visat, en möjlighet för läsarna att jämföra och värdera barnen. Denna pedagogiska princip var exempelvis etablerad i vetenskapliga sammanhang, där bilder sågs som redskap för att beskriva och organisera verkligheten.³⁴³ Själva bokformen anspelar tydligt på bildning. Som om man ville understryka att fotoböckerna inte enbart innehöll "söta" barn, utan även ville förmedla kunskap. Ett sätt att göra detta var att anamma en striktare och mer formell form, eller en form som anknöt till underhållningsindustrin och veckopressens moderna och lekfulla formspråk. Oavsett formen bidrog fotoböckerna till att popularisera vetenskaplig kunskap och förmedla budskap till allmänheten.³⁴⁴

³⁴³ Tagg (1993); Eriksson & Qvarsell (2003); Rosengren (2003).

³⁴⁴ *Svenska Dagbladet* 1931-01-29, s. 8, *1000 svenska barn* (1930), s. opag. (förord), *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. opag. (förord), *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. (förord), *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. (förord).

SAMMANFATTANDE ANALYS

Syftet med detta kapitel har varit att undersöka fototävlingar och fotoböcker som samhällsfenomen under 1930- och 40-talen. Analysen har inriktats på tävlingar och fotoböcker som mediala praktiker. Jag har undersökt hur de producerades och organiserades, vilka syften de hade, vilka som deltog i att producera dem och hur publiken mobiliserades att delta. I undersökningen har jag också granskat hur tävlingar och fotoböcker förhöll sig till andra tryckta medier under perioden, som reklam och upplysningsbroschyrer, och till det politiska arbetet kring barn, familj och välfärd.

En övergripande slutsats är att fototävlingarna och fotoböckerna befann sig i skärningspunkten mellan politik, underhållning, bildning och upplysning. Det gick heller inga vattentäta skott mellan de olika mediala praktiker som sådana.

Fototävlingar och fotoböcker kan beskrivas som mötesplatser för olika aktörer i samhället.³⁴⁵ Varje enskild tävling eller bok representerar ett specifikt sätt att förhålla sig till detta. De aktörer som organiserade eller medverkade i dem hade skilda professionella bakgrunder och institutionella tillhörigheter, och var i flera fall välkända för publiken. Bland dem fanns läkare, pedagoger eller skribenter med hög professionell, social och kulturell status. Flera var dessutom engagerade inom den nationella politiska arenan. En som var aktiv i politiska debatter och statliga utredningar, samtidigt som han organiserade och deltog i tävlingar och fotoböcker var barnläkaren Curt Gyllenswärd, som tillhörde en socialkonservativ politisk falang. En annan var socialdemokraten Tage Erlander. Genom aktörerna knöts enskilda tävlingar och fotoböcker till det pågående politiska arbetet i utredningar och kommissioner. Detta gäller främst för de tävlingar och fotoböcker som producerades under den senare delen av 1930-talet, och under första halvan av 1940-talet, då barn- och familjefrågor också prioriterades i det nationella politiska arbetet.³⁴⁶ Utredningar, tävlingar och fotoböcker hade uppenbarligen olika former, men kan sägas ha delat den politiska målbilden om behovet av fler och bättre barn. Det synliggör hur den politiska arenan och åskådningskulturen stod varandra nära i talet om barn.

I majoriteten av tävlingarna och fotoböckerna spelade föräldrar, och särskilt mödrar en nyckelroll. Föräldrar skulle skicka in fotografier på sina

³⁴⁵ Även utställningar och radioprogram betraktas som mötesplatser, se Ekström (1994); Seifarth (2007), s. 27.

³⁴⁶ Lundquist (2007), s. 253.

barn, fylla i särskilda hälsokort, infinna sig med sina barn vid hälsoundersökningar och bidra med information om barns namn, ålder och familjeförhållanden, beroende på vilken tävling eller fotobok det rörde sig om. Det knyter an till en form av personligt läsartilltal som också finns i veckopressen, ett så kallat human touch- perspektiv, där privata aspekter av människors liv lyfts fram i tidningarnas reportage och därigenom etablerar en närhet till publiken.³⁴⁷ Men tävlingar och fotoböcker var inte bara riktade till föräldrar utan helt beroende av deras engagemang och medverkan för själva genomförandet. Organiseringen av dem byggde därmed på samarbetet mellan föräldrar och arrangörer. Rollfördelningen mellan föräldrar och professionella grupper som läkare, pedagoger och psykologer kan förstås inom ramen för den framväxande expertkulturen under 1930- och 40-talen. Man lånade uppenbarligen uttryck, som hälsokorten, och interagerade med det framväxande barnavårdsfältet under 1930- och 40-talen.

Fototävlingarna och fotoböckerna balanserade skickligt mellan den individuella bilden, familjen och det kollektiva. Privata fotografier sattes samman till en ny publik helhet. Sättet som fotografier presenterades för den läsande publiken öppnade upp för jämförelser. Bilders innehåll kunde ställas i relation till varandra och kategoriseras och bedömas. Föräldrar skulle så kunna spegla sig själva och sitt föräldraskap i det innehåll som presenterades i fototävlingarna och fotoböckerna. Fototävlingar och fotoböcker var en del av åskådningskulturen, men kunde genom sin form konsumeras privat i hemmen – vid frukostbordet, i soffan eller i samband med kaffebjudningar. De befann sig därmed i gränslandet mellan en kulturell offentlighet och en privat och vardaglig kontext. Den individuella tävlingen och uppvisningen blev till en del i den nationella tävlings- och utställningskulturen.

Fototävlingarna och fotoböckerna skulle underhålla, upplysa och informera. Flera av dem förmedlade råd och stöd i föräldraskapet. Här framstår barnbilderna och uppvisningen av alla söta barn som central. Det gör att fototävlingar och fotoböcker kan läsas som en form av förevisande av normer och mönster av pedagogiskt slag riktade till familjen som vård- och omsorgsenhet. Att man vände sig till och direkt tilltalade föräldrar knyter an till det som Habel tidigare har påtalat som ett nytt fenomen som utmärkte 1930-talets åskådningskultur. Dialogen med medborgarna innebar en möjlighet för gemene att ta en aktiv del i det moderna projektet.³⁴⁸ Det var en specifik grupp av föräldrar man ville mobilisera, moderna medelklassföräldrar, vilket

³⁴⁷ Hirdman (2001), s. 17f.

³⁴⁸ Habel (2002), s. 10f, 31, 54.

kopplar till tidigare forskning som har visat att medelklassen framställdes som den samhällsbärande klassen i det moderna projektet.³⁴⁹ A-barnstävlingarna och flera av fotoböckerna kombinerades inslag av spänningsmoment och roande kåserier, med sakkunskap och samhällsinformation i artiklar som behandlade vård- och omsorgsfrågor. På så sätt bekräftar undersökningen tidigare forskning som pekat på utställningars och tävlingars mobiliserande och förmedlande funktion.³⁵⁰ Fototävlingarna var också kopplade till konsumtion genom tävlingspriser och produktreklam. Befolkningspolitiken och det nationella hälsoprojektet speglades och gjordes till underhållning som innehöll etablerade idékoncept. I A-barnstävlingarna är detta särskilt tydligt och konsumtionen för barn tycks där sammanvävd med hälsoprojektet som sådant. De framstår därför som kommersiella satsningar som drog fördel av intresset för barns välfärd.

Fotoboken *Svenska barn i bild* står för något annat. I denna vände man sig *inte* till föräldrar specifik utan till det officiella Sverige, till dem som organiserade välfärden för barn, sociala aktörer, institutioner och till allmänheten mer generellt. Där presenterades fotografier på barn i offentliga miljöer och verksamheter. Framställningen syftade till att presentera det offentliga insatser för barn. Fotoboken kan därmed läsas om ett förevisande av politiska resultat. Det finns därför skäl att återkomma till vad det var för idéer eller representationer som den innehöll.

Tävlingarnas och fotoböckernas syften påverkade utformningen av dem. Det gällde tävlingsbidragen och bedömningsprocessens utformning såväl som fotoböckernas utseende. Den kollektiva presentationsformen var signifikativ. Genom bilder på barn marknadsfördes tävlingarna i tidningarna. Sammansättningen av barnbilder i grupper på tidnings- och boksidor etablerade också en slags gemenskap.

Fototävlingar och fotoböcker var olika typer av mediala praktiker. Fotoböckerna producerades när allt material, fotografier och texter, fanns på plats, när helheten var överblickbar. När de nådde läsarna var de redan färdiga produkter. En bok var något beständigt, som kunde köpas hem, ställas i bokhyllan och plockas fram för att läsas vid flera tillfällen. Fototävlingarna präglas av en helt annan slags flyktighet, som hör samman med att de genomfördes i dags- och kvällspressen med sina snabba pressläggningstider. Att delar av tävlingarnas innehåll omstöptes i fotoböcker kan tolkas som ett

³⁴⁹ Frykman & Löfgren (1985), s. 67-84.

³⁵⁰ Ekström (1997); Ehn et al. (1993); Habel (2002); Mattson & Pettersson (2006); Blomberg (2006); Hagerman (2015).

sätt för aktörerna att skapa något mer beständigt. Något för läsarna att återkomma till, och kanske, som i *Aftonbladets* fall även använda sig av i sitt föräldraskap, snarare än den tillfälliga mobiliseringen av föräldrar i tävlingarna.

Bokformen var inte enbart en färdig produkt när den nådde läsarna, den anspelade dessutom på bildning och bildande aktiviteter. Presentationen av barnbilder kan läsas som en pendang till uppvisandet av professionella grupper, som läkare, lärare eller stadsförvaltning, i yrkesböcker. Att lyfta fram barn i omfattande och formellt utformade bokverk med porträttbilder kan förstås som ett uttryck för barns ökade sociala och kulturella status under 1930- och 40-talen. Eller ska kanske inramningen uppfattas som nödvändig för att få barn- och familjefrågor att framstå som betydelsefulla. Det lättare och mer lekfulla funktionalistiska formspråket i *Svenska barn i bild* och *Stockholms A-barn och andra bra barn* som också återkom i populärmedicinska broschyrer, kan förstås som ett sätt att popularisera och tillgängliggöra bokinnehållet genom ett närmande till mer moderna uttrycksformer.

Tävlingar och fotoböcker var inte några isolerade fenomen. De relaterade både till varandra och till en vidare åskådningskultur, där den visuella gestaltningen av företeelser och föremål var central för formandet av olika visioner om samhället. Tävlings- och fotoböckernas form refererar också till andra sätt att representera barn i reklam, upplysning och politisk propaganda. Olika bildmedier medverkade uppenbarligen till en spridning av diskurser kring föräldraskap, familj och samhälle. Om hemmet och huset var själva kärnan i samhällsförändringen, som Hirdman påpekat,³⁵¹ kan fototävlingar och fotoböcker genom att de nådde in i hemmen läsas som en önskan att påverka hem- och familjelivet. Genom att formulera politiska budskap i ett underhållande format kunde stora folkgrupper nås, vilka ansågs betydelsefulla för samhällets utveckling. Fototävlingar och fotoböcker var då en del i välfärdsbygget och det moderna projektet.

Vad var det då för innehåll som gestaltades i fototävlingar och fotoböcker? Som vi sett adresserades flera av tävlingarna och fotoböckerna till föräldrar, och mödrar framförallt. I dessa var den privata och familjära inramningen central. Det föranleder en närmare analys av vad det var för bild av familjen som etablerades och spreds genom tävlingar och fotoböcker.

I det följande kapitlet ska jag undersöka hur familjen konstruerades i åskådningskulturen och vilka budskap och politiska visioner som därigenom kom till uttryck?

³⁵¹ Hirdman (1989/2010), s. 16, 222.

FAMILJEN SOM PLATS FÖR BARNNS VÅRD OCH FOSTRAN

I föregående kapitel har jag visat att föräldrar adresserades som en särskilt betydelsefull samhällsgrupp att nå ut till i frågor som rörde barn och familj. Familjen har historiskt sett lyfts fram som en ideal form för samlevnad och en grundval för samhällets utveckling. Ansvar för barns vård, fostran och omsorg har tillskrivits föräldrar. Men familjen har också blivit granskad och varit föremål för en rad politiska initiativ. Tidigare forskning har beskrivit 1930- och 40-talen som en period då förhållandet mellan individer, samhälle och stat omförhandlades. Olika former av statliga regleringar innebar eller byggde på förändringar i synen på familjen och på relationen mellan barn och föräldrar. Föräldraskapet sågs inte som en privat familjeangelägenhet utan som ett offentligt intresse.³⁵² Den statliga familjepolitiken präglades av flera ideal. Åsa Lundqvist har kallat 1940-talet ”de ambivalenta familjeidealens tid”.³⁵³ Genom familjepolitiska initiativ ville staten uppmuntra till ökat barnafödande och till vissa typer av familjebildningar, och samtidigt minska stigmatiseringen av andra. Särskilt brännande var frågan om gifta kvinnors förvärvsarbete i relation till den kvinnliga uppgiften att sörja för barns vård och omsorg.³⁵⁴ Det fanns uppenbarligen ett spänningsförhållande mellan privat och offentligt, och traditionellt och modernt.

I det här kapitlet ska jag undersöka hur familjen konstruerades i åskådningsskulturen och vilka visioner om samhällets och välfärdens utformning som därigenom kom till uttryck. Vad var det för bild av familjen som presenterades i fototävlingarna och fotoböckerna? Hur vi kan förstå den bild som producerades i förhållande till andra vård- och omsorgsdiskurser vid tiden?

³⁵² Bergman & Johansson (2002); Lindgren (2006); Lundqvist (2007).

³⁵³ Lundqvist (2007), s. 161-165, citat på 108.

³⁵⁴ Frangeur (1998); Hatje (1974); Lundqvist (2007).

Mellankrigstiden var en socialt och politiskt turbulent tid. Den präglades av internationell och nationell konjunkturedgång, hög arbetslöshet, klasskonflikter och befolkningskris.³⁵⁵ Även familjen ansågs befinna sig i en kris.³⁵⁶ Tre sammanvävda problemområden som berörde barn- och familjepolitiken var centrala – befolkningskrisen, folkhälsan och bostadsfrågan. Under 1930-talet gifte sig människor i högre uträkning än tidigare, men trots detta föddes det färre barn per kvinna än det gjort i föregående perioder. Det låga barnafödandet utmärkte sig i ett nationellt historiskt perspektiv, men stod ut även i jämförelse med andra samtida europeiska länder.³⁵⁷ Det föranledde ett omfattande intresse för familjens roll i samhällsutvecklingen. Befolkningskrisen aktualiserade en diskussion om barnafödande, och barns livsvillkor och barns kroppar, egenskaper och förmågor blev föremål för vetenskapligt och politiskt engagemang. I riksdagsdebatter och utredningar fördes samtal om familjen som plats för barns vård och socialisation och föräldraskapets innebörd.³⁵⁸ Inom ramen för befolkningsutredningarna föreslogs flera reformer som riktade sig till föräldrar och barn.³⁵⁹ Mödrar lyftes fram som ansvariga för barns vård och fostran. Det fanns dock områden som politiker och debattörer ansåg väldigt problematiska. Det gällde framförallt mödrars bristande kunskap i barnavård och omsorgsfrågor, och huruvida det var möjligt att kombinera moderskap och förvärvsarbete. Och det var här som statens skyldigheter att agera för barns och samhällets bästa kom in. Det resulterade i en utbyggnad av offentligt organiserade vård- och omsorgsverksamheter för barn.³⁶⁰

Under 1800-talet nådde barnadödligheten höga nivåer. Statistiskt sett hade den svenska barnadödligheten minskat över tid, men fortfarande dog vid 1930-talets början fyra till fem av 100 barn under det första levnadsåret.³⁶¹ Det saknades botemedel mot vanliga barnsjukdomar och dåliga bostäder och näringsfattig mat bidrog till sjukdomars spridning.³⁶² Barns överlevnad och hälsa var områden som diskuterats i samband med befolkningsfrågan och frågor om barns fysiska och psykiska utveckling. Att möjliggöra

³⁵⁵ Åmark (2005), s. 62f; Frykman & Löfgren (1985); Seifarth (2007), s. 15, 44-45.

³⁵⁶ Lundqvist (2007), s. 43-45.

³⁵⁷ Det låga barnafödandet i ett europeiskt perspektiv gällde antal födda barn per kvinna. Åmark (2005), s. 44ff; Åmark (2002), s. 260f.

³⁵⁸ Hatje (1974); Hirdman (1989); Lundqvist (2007).

³⁵⁹ För en översikt, se SOU 1938:57 och SOU 1946:5.

³⁶⁰ Hatje (1974); Hirdman (1989); Lundqvist (2007); Bergman & Johansson (2002).

³⁶¹ Statistiska Centralbyrån, *Historisk statistik för Sverige, Del 1 Befolkning = Population 1720-1967*, s. 89. Att vara pojke och född utanför äktenskapet ökade riskerna för att avlida före ett års ålder. Att bo på landsbygden var även det en riskfaktor, om än marginell, se Statistiska Centralbyrån, *Historisk statistik för Sverige, Del 1 Befolkning = Population 1720-1967*, s. 115.

³⁶² Henschen et al. (1979), s. 173ff.

för familjen att axla ansvaret för barn, och öka föräldrars kunskap om barns hälsa och utveckling, var viktiga samhällsmål. Det offentliga engagemanget för barns hygien och fysiska hälsa involverade förutom de politiska aktörerna även Sociala barnavårdsförbundet, läkare och filantropiska föreningar.

Bostäder var också ett prioriterat politikområde. På Stockholmsutställningen 1930 stod bostadsfrågan i fokus. Där förevisades allmänheten hur den moderna människan skulle bo.³⁶³ I bostadssociala utredningen (1933-1947), som skulle kartlägga bostadsförhållanden i Sverige, utarbetades förslag på åtgärder för att förbättra bostadssituationen för framförallt barnfamiljer. Utredarna betonade att vissa bostäder i städer och stadsliknande samhällen var direkt olämpliga att låta minderåriga barn växa upp i. Genom finansiellt stöd till fattiga familjer ville man istället möjliggöra en hygieniskt och moraliskt bättre uppväxtmiljö för barn.³⁶⁴ Framförallt trångboddheten antogs vara speciellt farlig för barns kroppsliga och andliga utveckling. Därför vidtogs statliga åtgärder som exempelvis byggandet av så kallade barnrikehus.³⁶⁵ Bostadsfrågan under 1930- och 40-talen handlade mycket om föreställningen om *det goda hemmet*.³⁶⁶ Det gällde kvinnans roll och hemmets skötsel, storlek och tillgång till materiella resurser, men också hemmet som en plats där barn kunde utvecklas. Här stod valet mellan en betoning av familjen eller behovet av offentliga institutioner.

Till diskussionen om hemmet hörde också en diskussion om barns utveckling. I denna framhölls uppväxtmiljöns påverkan på barns psykosociala utveckling. Barnpsykologin kom att särskilt intressera sig för normalitet och barns beteende och känslor.³⁶⁷ I denna diskussion kom hemmet som plats och syskonskap att ges en central betydelse. Att ge barn en god och lycklig barndom ansågs vara en uppgift och ett ansvar som åvilade föräldrar, och mödrar i synnerhet. Peter N. Stearns har pekat på att föreställningen om "the happy child", som fick genomslag i USA under 1920-talet, innehöll en värdering av moderskapet. Genom bilder på glada barn gestaltades den goda barndomen.³⁶⁸ Möjligen går det att urskilja något liknande också i fototävlingar och fotoböcker i Sverige under 1930- och 40-talen.

De politiska frågor som beskrivs ovan aktualiserar vad föräldrar tillskrevs för uppgifter och ansvar, hemmets roll och vad som var barns plats. Mot

³⁶³ Frykman & Löfgren (1985), s. 133; Seifarth (2007), s. 17.

³⁶⁴ SOU 1937:43, s. 7-11.

³⁶⁵ Seifarth (2007), s. 44.

³⁶⁶ Se exempelvis Åker (2000); Ohrlander (1992), s. 170-171. För en diskussion om sekelskiftets hemideologi, se Edling (1996), s. 24ff.

³⁶⁷ Henschen et al. (1979), s. 219-228; Hammarlund (1998), s. 22-40.

³⁶⁸ Stearns (2010), s. 166-167, 173-174.

denna bakgrund kan de övergripande frågeställningarna preciseras. Hur presenterades föräldrars uppgifter och ansvar för barn? Jag undersöker vilken betydelse som föräldrar tillskrevs för barns fysiska hälsa, vård och omsorg, och vilka föräldraegenskaper och kvalitéer som lyftes fram. Hur framställdes familjen som uppväxtmiljö och plats för barns fostran? Här analyserar jag hur uppfostran i hemmet beskrivs och hur syskonskap gestaltas. Hur skildrades hemmet? I undersökningen fokuserar jag på hur interiörer, föremål och kläder aktualiseras som markörer för omsorg och tillgångar, men också på hemmets geografiska plats, hur förhållandet mellan stad och land kom till uttryck.

Analysen bygger på de fototävlingar och fotoböcker som riktade sig till föräldrar som målgrupp. Det var fototävlingarna *Svenska Dagbladets* "Den bästa barnbilden" och *Aftonbladets* båda A-barnstävlingar, samt fotoböckerna *1000 svenska barn*, *Stockholms A-barn och andra bra barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid*.

Kapitlet är uppdelat i tre avsnitt. I det första, *En vårdande familj*, analyseras representationer av hälsa och sjukdom och hur föräldraskapets ansvar och uppgifter för barns vård och hälsa framställdes. I det andra avsnittet, *Att växa upp i en familj*, står barns sociala utveckling i fokus. Jag granskar hur uppfostran i hemmet skildrades i relation till andra omsorgsformer och hur syskonskap diskuterades och visualiserades. Det tredje avsnittet heter *Hemmets ordnande*. Där undersöker jag hur stad och land framställdes som uppväxtmiljöer och hur hemmets materiella resurser skildrades. Sist i kapitlet sammanfattar och diskuterar jag resultaten i relation till de frågor som ställdes inledningsvis.

EN VÅRDANDE FAMILJ

Barnhälsa var som vi sett ett prioriterat politikområde under 1930- och 40-talen. Svensk och internationell forskning har visat att föräldrars okunskap i barnavård ansågs vara ett stort problem.³⁶⁹ I befolkningskommissionens *Betänkande i näringsfrågan* 1938 stod barnhälsovård i fokus. En barngrupp som uppmärksammades var barn i förskoleåldern. Den dåliga hälsa som de här barnen uppvisade menade utredarna hade uppstått när barnen var små.³⁷⁰ Resonemanget kan indirekt tolkas som en kritik riktad till dem som

³⁶⁹ Stern (2002); Crnic (2009); Thomson(2000/2001); Johannisson (1997); Palmblad (1990); Hatje (1974); Hörnfeldt (2009).

³⁷⁰ SOU 1938:6, s. 52.

i vardagen haft ansvar över barnen och deras hälsoutveckling – föräldrarna.³⁷¹ Samma år som det här betänkandet gavs ut publicerade den statliga Medicinalstyrelsen föräldrahandledningen *Friska barn i åldern 1-10 år*.³⁷² Broschyren, som utkom i ett antal varianter under de följande decennierna, var riktad till föräldrar i syfte att öka föräldrars kunskaper i barnavård. I denna, liksom i den offentliga diskussionen om barns fysiska hälsa generellt, var den sjukdomsförebyggande kunskapen i fokus. Kroppslig hygien och välmående handlade om att andas frisk luft, hålla kroppen ren, visats i solljus, gymnastisera och äta vitaminer.³⁷³ Medicinalstyrelsens broschyr och befolkningskommissionens betänkande i näringsfrågan ingick i den allmänna hygienisk-medicinska samhällsdiskursen där barns hälsa var ett centralt tema.

Föräldrars behov av mer och bättre kunskaper i barnavård löper som en röd tråd i politiken och i fototävlingarna och fotoböckerna. Det här avsnittet handlar om hur barns hälsa framställdes som en del av föräldraskapets uppdrag. Vilka föräldraegenskaper och kvaliteter var det som betonades i samband med barnhälsofrågor? Som vi såg i föregående kapitel framställdes i fototävlingar och fotoböcker framförallt kvinnor som målgrupp för propaganda och utbildning. Jag kommer i det följande att fördjupa denna analys.

Föräldraskapet vägs och mäts

A-barnstävlingarna tycks ha lockat framförallt mödrar att delta. I tävlingarna kom det visuella – det som ögat kunde se via fotografier eller uppleva genom verkliga möten mellan barn, föräldrar och läkare – att ges en central roll. När mödrarnas kompetens skulle mätas och kontrolleras behövdes bedömningsmallar. Som jag tidigare visat bestod bedömningsprocessen i A-barnstävlingarna av flera steg utifrån tre olika typer av bedömningsunderlag: hälsokort, fotografier och hälsoundersökningar. Jag ska nu granska dessa lite närmare.

³⁷¹ SOU 1938:6, s. 54.

³⁷² Den gavs ut ett flertal gånger under 1930, 40 och 50-talen, se även Palmblad (1990).

³⁷³ Hörnfeldt (2009), s. 160.

Hälsokorten var centrala i bedömningen av barnen. Därigenom förmedlades information om tävlande barns utveckling och skötsel. Till hälsokorten hörde även fotografier. I A-barnstävlingen 1944 fick läsarna stifta bekant-
skap med flickan Anita och hennes mamma (Bild 20).³⁷⁴

A-barnen.

— Hallå, hallå, det här är Anita Hallin i Åkershov, och så här besvarar min mamma de tio frågorna:

1. Vad vägde barnet vid födseln? 3,430 gr. Vid 6 mån.? 7.140 gr. Vid 1 år? 9.750 gr.
2. Hur länge ammadess barnet? 9 mån.
3. När kunde barnet gå? När talade det sammanhängande meningar? 14 mån. 18 mån.
4. Har barnet haft några sjukdomar? Vilka? Kikhosta.
5. Har någon läkare haft kontroll över barnet? Vilken? Dr Sytten.
6. Hur ser barnets nuvarande dygnschema ut (sömn, utevistelse, mattider, lekstunder)? Sömn kl. 19–8. Mat kl. ½ 8, 12, 17. Ute den övriga tiden.
7. Vem har skött och sköter barnet (mamma, slätska, barnkrubba)? Mamma.
8. Har barnet några syskon? I vilken ålder? En syster 7 år.
9. Har barnet alltid haft egen bädd? Ja.
10. Har ni några särskilda anteckningar om barnet (som belyser dess utveckling, anlag etc.)? Sjöng ensam en sång (Lill-Mariken) vid två års ålder. Skod i vagnen vid 7 mån.

Obs! Föräldrar som deltar i tävlingen förbinder sig att inte utnyttja resultatet i reklam syfte.

Lördag, söndag . . . Absolut sista dagen i övermorgon för att få deltaga i A-B:s prisfärd om Stockholms A-barn. Det gäller som bekant att besvara tio frågor — se det ifyllda förmläret här inbill — samt skicka in foton av eder tre- eller fyraåring. Märk kuvertet "A-barn, Aftonbladet." Alla uppgifter givas mellan 10–12 i A-B:s despatchkontor, där frågeformulär finnas att hämta.

Bild 20. Aftonbladet, 1944-11-10, s. 14.

På bilden syns en flicka som står i ett badkar. I det besvarade frågeformuläret som presenteras bredvid bilden får läsarna ta del av en mängd information. Texten berättar att mamman har varit den person som skött om flickan, att barnet har ammat i nio månader, stått under läkarkontroll, varit i stort sett frisk, haft regelbundna mat-, sov- och utevistelsetider, sovit i egen säng och har syskon. Svaren på frågorna skapar en slags vård- och omsorgsberättelse med barnet i centrum. Fotografiet på den tillsynes friska och glada flickan förstärker berättelsen genom att tillägga ombesörjandet av kroppslig hygien som ytterligare en aspekt. Det framstår därmed som ett bevis för den goda skötsel som barnet fått under sitt första år. Den friska flickan är resultatet av mammans ansträngningar. Genom text och bild framträder mamman och

³⁷⁴ Aftonbladet 1944-11-10, s. 14.

hennes vårdande egenskaper och förmågor för läsaren. Det sätt som mamman i exemplet skött om barnet på innehöll samtliga de kriterier för det som i tävlingen lyftes fram som en god barnavård.³⁷⁵

Den personliga och vardagliga berättelsen i text och bild gör att mammas vård och omsorger framstår som möjliga att efterlikna även för andra föräldrar. Hälsokortan får därför, som tidigare nämnts, en dubbel pedagogisk funktion genom att både fungera som en uppvisning av det goda exemplet och som anvisning för *hur* föräldrar skulle göra. Meghan Crnic framhåller att mödrar i samband med amerikanska Better baby-tävlingar skulle lära sig själva innebörden av barnhälsa.³⁷⁶ Jag menar att hälsokortan och tävlingsdeltagandet fungerade på ett liknande sätt i den svenska tävlingsmotsvarigheten.

I A-barnstävlingarna var nakenheten av särskild betydelse. För att bedöma barns hälsa behövde barnkroppen göras synlig för granskarens, läkarens, öga. Detta betonades redan i inledningen till tävlingen 1938. Där skrevs följande:

Det insända fotografiet – det får gärna vara flera förresten – skall visa barnet i helfigur och helst naket.³⁷⁷

Det är en tämligen snäv ram för föräldrar att hålla sig inom, och det var uppenbarligen inte heller något som helt efterlevdes. En granskning av tävlingsbilderna har visat att i tävlingen 1938 är det knappt hälften av bilderna som visar nakna barn, och motsvarande siffra för den senare tävlingen är en knapp fjärdedel.³⁷⁸ En liknande formulering som i citatet, ovan återfinns också i A-barnstävlingen 1944. Intressant är dock att det i den senare tävlingen väcktes frågor om detta. Skälen förtydligas ett par dagar in i tävlingen:

³⁷⁵ Det handlade främst om moderns närvaro, regelbunden läkartillsyn (BVC), bröstmatning, syskon och frisk luft. Jfr med tävlingsvinnarna i A-barnstävlingen 1938, *Aftonbladet* 1938-11-26, s. 14.

³⁷⁶ Crnic (2009), s. 12; se även Thomson (2000/2001), s. 31-32; Stern (2002), s. 748.

³⁷⁷ *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14, se en omformulering av texten i *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12.

³⁷⁸ 29 fotografier av 61 visar nakna barn (1938). I båda A-barnstävlingarna finns därutöver ytterligare ett antal bilder som visar barn som är klädda i exempelvis underkläder. I fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938) visar 41 av 91 fotografier av nakna barn, därutöver finns även här ett antal som visar barn som är delvis klädda.

En annan fråga [från föräldrar] gäller fotografiet och fotografierna. *Måste* det vara flera och måste man ha med ett nakenfoto? Naturligtvis inte – någotdera. Det är endast ett önskemål hos arrangörerna att få en så allsidig bild av barnet som möjligt. Ni kan ju själva förstå att om juryn har att välja mellan två småttningar, som enligt svaren verkar lika kvalificerade, men den ena presenterar sig i helfigur och alla möjliga situationer medan den andra bara tjuvar oss med ett täckt ansikte, vi för säkerhets skull väljer ungen med de många tydliga bilderna. Något tvång finns däremot inte.³⁷⁹

I citatet framställs nakenheten som en förutsättning för granskningen. Om inte läkarna kan *se* barnkroppen, kan de heller inte bedöma dem. Men det är uppenbart att kravet blev ifrågasatt, och att föräldrar inte nödvändigtvis följde dessa anvisningar.³⁸⁰ Det behöver inte betyda att det var nakenheten som sådan man satte sig emot, utan mer formuleringen av ett krav som kunde vara svårt att efterleva för föräldrar som ville delta i tävlingen.

Det fanns emellertid de föräldrar som gav läkarna vad de efterfrågade. I tävlingen 1944 återges två fotografier som exempel på ”bra” fotografier.³⁸¹ Bilderna visar en och samma flicka (Bild 21 och Bild 22). På den ena bilden är flickan påklädd och på den andra är hon avklädd. Fotografierna presenteras med texten: ”Den idealiska fotograferingen för deltagare i A-barnstävlingen – juryn har ju nytta av att även se hur barnet ser ut utan kläder.”³⁸² Nakenheten kopplas i texten samman med seendet och det visuella som ett redskap att sortera och kategorisera.

För att förstå uppvisningen av nakna barnkroppar i det här sammanhanget måste man se till den historiska kontexten och det rådande hälsoidealet.³⁸³ Nakenheten var ett sätt att synliggöra det eftersträvarsvärda, och för att påvisa avsaknaden av sjukdom. Det var den friska barnkroppen, den av sjukdom omärkta kroppen, som skulle visas fram. I Sverige under mellankrigstiden utvecklades en kroppskultur där den nakna kroppen sågs som naturlig och självklar. Nakenhetidealet sammanföll med tidens hygiendiskurs

³⁷⁹ *Aftonbladet* 1944-10-18, s. 14, (kursiv i original).

³⁸⁰ Av sammanlagt 45 fotografier är det 10 fotografier som visar nakna barn (1944).

³⁸¹ *Aftonbladet* 1944-11-04, s. 14.

³⁸² *Aftonbladet* 1944-11-04, s. 14.

³⁸³ Liknande bilder på nakna barnkroppar skulle idag möjligtvis vara svåra att publicera i exempelvis tävlingar eller fotoböcker på grund av en ökad oro för vem som kan betrakta dem. För en diskussion kring nakenhet, barn och bild idag, se Sparrman (2014), s. 65f, 73f.

Bild 21. *Aftonbladet* 1944-11-04,
s. 14.

Bild 22. *Aftonbladet* 1944-11-04,
s. 14.

och kom att förknippas med hälsa, rekreation och estetik.³⁸⁴ Genom bilder på nakna barn i tävlingar förmedlades sådana ideal till allmänheten.

Mödrarnas kompetens bedömdes också genom hälsoundersökningar. I A-barnstävlingarna visas bilder där den kroppsliga inspektionen, genom mätning och vägning, står i fokus (Bild 23). Bilderna är tagna i samband med tävlingsfinaler, och visar läkare och sjuksköterskor som genomför olika undersökningar av barnen. Undersöknings- och mätinstrument som vågar och stetoskop sätter fokus på mätningen och värderingen av barns hälsa (Bild 24). Det enskilda barnets kropp framstår som ett objekt som ska definieras, kategoriseras och bedömas. Det vetenskapliga tillvägagångssättet etableras och förstärks genom att man i texter talar om de enskilda barnen som ”fall”, och tävlingarna som ”experiment”, och bedömningsgruppen som en ”sakkunnig jury”.³⁸⁵ I andra bilder syns läkare iklädda vita rockar blicka ner mot högar av tävlingsbidrag (Bild 25).³⁸⁶ Det ger intryck av en noggrann vetenskaplig blick, men som kräver hjälp av den redaktionella erfarenheten.

³⁸⁴ Habel (2002), s. 167-189; Johannisson (1997), s. 252ff; Frykman (1993), s. 161-201.

³⁸⁵ *Aftonbladet* 1944-11-07, s. odef., se läkares uttalanden om sakkunskap i *Aftonbladet* 1944-11-11, s. 14.

³⁸⁶ *Aftonbladet*, 1938-11-26, s. 14.

Bild 23. *Aftonbladet*
1944-11-29, s. opag.

Bild 24. *Aftonbladet* 1938-12-03, s. opag.

Tävlingarna innehåller också fördömanden av vad man ansåg vara förlegade kunskaper och praktiker, så kallade vanföreställningar, och bruket av "kloka gummor".³⁸⁷ Den barnavård som praktiseras i A-barnstävlingarna framställs däremot som vetenskapligt belagd och rationell. Synen på gamla betraktelsesätt och ideal kontrasteras därmed mot föreställningar om ett nytt

Bild 25. *Aftonbladet* 1938-11-26, s. 14.

³⁸⁷ *Aftonbladet* 1938-11-29, s. 14; *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 40. Se Gyllenswärd för liknande resonemang i en artikel i fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid*, se "Vidskepelse och vanföreställningar om barnavård", *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 28.

modernt vetande. I bedömningen av mödrarna framstår förmågan att omfamna det nya vetandet ha varit central. Det innebar en tydlig värdering av moderskapet som också iscensattes visuellt.

I slutet av tävlingen 1938 visades ett fotografi på en pojke tillsammans med en kvinna som sitter på huk (Bild 26). Kvinnan, vilken i sammanhanget framstår som en mamma, tittar leende mot kameran och håller i pojkens arm. Det är inte vilken pojke som helst på bilden, utan självaste vinnaren tävlingsåret 1938.

Det versala A:et i bildtexten, som finns vid kvinnans huvud, bildar förledet i ordet A-barnet, vilket refererar till pojken som tävlingsvinnare. Men A:ets placering gör att det likaväl kan tas för en värdering av mamman. Samspelet mellan texten och fotografiet får även föräldern att framstå som en vinnare, en A-mamma. Tävlingarna uppmuntrade så föräldrar att förkroppsliga de moderna idealen. För mödrarnas del handlade det främst om att rådfråga expertisen, att ta till sig ”rätt” kunskap och att kunna omsätta den i praktiken. Det var en idealbild av föräldraskapet som skildrades som kan kopplas samman med en idealisering av den moderna människan – en A-människa – vars liv var uppbyggt kring rationalitet och struktur.³⁸⁸

Genom bilder på nakna barn, tekniska apparater och läkare i vita rockar gestaltades den moderna barnvården. Observationen och det språkliga registrerandet av vikt, längd, näringsintag och sömnvanor, och dokumenterandet av egenskaper och förmågor liknar de hälsoundersökningar som genomfördes i skolorna. Under 1930- och 40-talen var normaliseringssträvandena starka inom hälsovården, och det upprättades standardiserade tabeller för hur mycket ett normalt barn borde väga eller skulle se ut.³⁸⁹ Som Nikolas

Bild 26. *Aftonbladet*
1938-12-03, s. opag.

³⁸⁸ Frykman & Löfgren (1985), s. 68; Johannisson (1991).

³⁸⁹ Palmblad (1990), s. 107.

Rose har framhållit var särskilt medicinen betydelsefull i de processer där det normala och avvikande skapades.³⁹⁰ I tävlingarna spelade uppenbarligen den okulära granskningen av barn en central roll. Genom nakenheten gjordes kroppen tillgänglig för den medicinska blicken. Det innebar, som andra påpekat, att makten över barn hamnade hos andra än föräldrarna. Föreställningar om det normala barnet ställde även krav på föräldraskapet.³⁹¹ Det var inte endast barnen som bedömdes – som vägdes och mättes – utan också indirekt mödrarna.

Läkarna framstår som mödrarnas samarbetspartners. De skildrades också som experter. Genom kontrasterna mellan läkarnas kunskap och allehanda vanföreställningar och vidskepelser framstår texter och bilder som ett statuerande av exempel på läkarprofessionens etablerande inom barnavården. Detta sammanfaller med utbyggnaden av barnavårdscentraler och en av stat eller kommun kontrollerad barnavård. Genom bilder som visade barn som blev kontrollerade och bedömda enligt vetenskapliga kriterier etablerades läkarprofessionens kunskapsmonopol. Vilken kunskapsform som räknas i ett samhälle handlar om makt och sociala positioner, menar Palmblad och Eriksson.³⁹² Makten ligger därmed inte i kunskapen i sig utan i vem som uttalar den.³⁹³ I det här fallet var det läkare som kunde tala utifrån en position som uttolkare av världen, utan att behöva redovisa för premisserna bakom kunskapen. Detta har kallats en ”tvingade kunskap”, en kunskapsform som tar sig ut för att vara självklar. Företrädarna för denna har därför makt att tala om för andra vad kunskap är och vad som inte räknas som kunskap, utan till vidskekelse och vanföreställningar.³⁹⁴ Det var mot denna måttstock som barn och föräldrar bedömdes.

Som vi sett skildrades barns hälsa som en uppgift för mödrar. I det följande ska jag fördjupa detta resonemang genom en undersökning av hur hälsa och sjukdom framställdes i tävlingarna och fotoboken.

³⁹⁰ Rose (1994), s. 50-51.

³⁹¹ Sandin (2003), s. 265f.

³⁹² Palmblad & Eriksson (1995), s. 148.

³⁹³ Palmblad & Eriksson (1995), s. 148.

³⁹⁴ Palmblad & Eriksson (1995), 148f.

Det sjuka och friska barnet

Präktiga, glada, friska och välskötta barn äro inte endast sina föräldrars och vårdares stolthet utan ett helt lands framtidsgaranti. Efter barnens skötsel och utseende bedömer man i våra dagar ett lands standard och kultur. Trasiga, spinkiga, övergivna ungar, lekande på bakgårdar och i rännstenar sätta en mycket ful fläck på nationens sociala anseende. Barnavården har därför blivit ett lika ömmande kapitel för folket i sin helhet som för föräldrar och hem.³⁹⁵

Citatet är hämtat från introduktionen till *Aftonbladets* A-barnstävling 1938. Texten innehåller en rad beskrivningar av barn som i kontrast till varandra tydligt signalerar vad som ses som bra och dåligt. Kroppsliga tillstånd och egenskaper som "friska" och "glada" tillskrivs det välskötta barnet, medan det "spinkiga" och "trasiga" utgör beskrivningen av dess fundamentala motsats, det "övergivna" barnet. Citatet är ett belysande exempel på hur beskrivningar av barns kroppar, materiella tillgångar och livsmiljöer tycks ha använts för att gestalta olika bilder av föräldraskap. Det är alldeles uppenbart att kontrastering fungerat som en sätt att förmedla ideal. Lena Hammarberg, som undersökt skolbarns hälsa runt sekelskiftet 1900, menar att det är just i ljuset av det sjuka som det friska framstår tydligt. Det sjuka fyller en funktion av att få de andra – de friska – att verka normala.³⁹⁶ I A-barnstävlingarna gäller frågan hur föreställningar om sjukdom och hälsa etablerades genom representationer av barn, och relaterades till mödrars förmåga att vårda. Jag ska nu granska hur sjukdom skildrades, samt hur hälsa associerades till sol, vind och vatten, och till amning och uppfödning av spädbarn.

Beskrivningar av sjukdom

I fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* diskuterar Gyllenswärd sambandet mellan sjukdomsutveckling och föräldrars bristande kunskap i barnavård. En mindre allvarlig åkomma som lyfts fram i boken är svampsjukdomen torsk. I en kortfattad artikel beskriver Gyllenswärd åkomman på följande sätt:

³⁹⁵ *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14. Citatet finns även återgivet i Habel (2002), s. 81.

³⁹⁶ Hammarberg (2001), s. 259.

Den [torsken] är en slags svamp och växer i munnen på klena, försumpade och ofta litet illa skötta barn. Sådana barn har ofta diarré. Men de har inte diarré därför att de har torsk. Tvärtom får de ofta torsk därför att de fått diarré och genom denna blivit klena.³⁹⁷

I citatet sammankopplas den fysiskt nedsatta barnkroppen, den ”klena” och ”försumpade”, med graden av skötsel och vård av barnet. Torsken i sig skildras inte som det egentliga problemet, utan snarare den vanskötsel som lett fram till att åkomman har uppstått. I en annan artikel lyfter Gyllenswärd fram den betydligt allvarligare sjukdomen engelska sjukan (rakitis) och dess följder. Artikeln fokuserar framförallt på den förebyggande vården och hur sjukdomar som denna, vilken uppkommer av D-vitaminbrist, kunde undvikas helt genom amning, solljus och vitaminer.³⁹⁸ Allra värst sägs de barn drabbas som växer upp i solfattiga och kalla länder som England eller Sverige. Gyllenswärd skriver följande:

Engelska sjukan sitter inte i magen, som folk ofta tror. Sina svåraste symtom ger den genom att skelettet blir mjukt. Barnen få gåsbröst, skallar som mjölsäckar, trånga bäcken, hjulben, puckelrygg. Det mjuka skelettet pressas ihop genom belastningen. Engelska sjukans följder följa ofta barnen livet ut. Gåsbröst, trånga bäcken, puckelryggar kunna vålla livslånga lidanden.³⁹⁹

Genom den detaljerade beskrivningen av sneda, krokiga och deformerade kroppar etableras och reproduceras en idéer om hälsa. Det är en gestaltning av den sjuka barnkroppen. Barn som bar spår av engelska sjukan beskriver Gyllenswärd i artikeln som en ”fruktansvärd anklagelse mot sina föräldrar.”⁴⁰⁰ Som orsak till detta pekar han ut föräldrars bristande kunskaper i barnavård. Beskrivningar av sjuka och deformerade barnkroppar illustrerar därför ytterligare innebörden av de trasiga, spinkiga och övergivna barn som diskuterades i tävlingsintroduktionen 1938. Det rymmer en idé om att föräldrars (o)lämplighet att vara föräldrar kan avläsas i den sjuka barnkroppen.

³⁹⁷ Gyllenswärd, Curt (1938) ”Vanskött barn får torsk” i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 38.

³⁹⁸ Ett liknande budskap återfinns även i Medicinalstyrelsens broschyr *Friska barn i åldern 1-10 år*, se Hörnfeldt (2009), s. 160f.

³⁹⁹ Gyllenswärd, Curt (1938), ”Engelska sjukan.” i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 14.

⁴⁰⁰ Gyllenswärd, Curt (1938), ”Engelska sjukan.” i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 14; Gyllenswärd, Curt (1938) ”Förkylning – barnkrubbornas gissel” i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 32. I andra artiklar är det istället förkylningssjukdomar, mässling, kikhosta och tuberkulos som diskuteras.

Den visuella framställningen av välskötta och friska barnkroppar i tävlingarna stod i stark kontrast till denna bild. Som jag tidigare nämnt har forskning visat att kategoriseringar av barn genom beskrivningar av fysiska kännetecken och själsliga egenskaper varit ett etablerat sätt att tala om barn i en rad sammanhang, ofta kopplade till skolans verksamheter.⁴⁰¹ I skolhäl-sundersökningar stod den kroppsliga hälsan och åtgärder för att förebygga ohälsan i fokus.⁴⁰² Anna-Karin Frih har pekat på att skolläkarna under 1930-talet sökte efter sjukdomar och avvikelser som "tuberkulos, deformitet i skelettet, körtelsjukdomar, kroniska sjukdomar, syn- och hörsel, karies, halslymfkörtlar, hållningsfel".⁴⁰³ Som skuld till ohälsan lyftes framförallt hemförhållanden och fattigdom fram. Den bild av barn som aktualiserades är vad Frih kallar för "det sjuka fattiga barnet".⁴⁰⁴ Men som bildligt uttryck hade den sin motpol. Det fullt friska skolbarnet skildrades utifrån fysiska kännetecken som en frisk hud, klara ögon, en glad uppsyn, hela tänder och ett kraftfullt bröstparti.⁴⁰⁵ På motsvarande sätt är kontrasten i beskrivningar av den sjuka barnkroppen och den friska tydlig i A-barnstävlingarna och fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn*. Genomgående finns där en idé om det friska barnet närvarande. När hälsa aktualiserades handlade det inte om att diagnosticera sjukdomar eller hitta det som avvek från det normala, utan om att förebygga att sjukdomar uppstod. Det berör således förebyggande hälsovård och vad som framställdes som föräldrars uppgifter och ansvar, och hur idéer om hälsa och sundhet producerades och reproducerades genom representationer av barn i bild och text.

Visualiserad hälsa - sol, vind och vatten

I fototävlingarna och fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* framstår utomhusvistelsen och den friska luften som särskilt betydelsefull – barnen skulle vädras.⁴⁰⁶ Tanken om luftens hälsobringande effekter var inte ny. Frisk luft och utomhusvistelse ansågs både förebygga och bota sjukdomar.⁴⁰⁷ Återkommande i tävlingarna och fotoboken är bilder som presenterar barn i olika utomhusmiljöer. I runt hälften av de publicerade fotografi-

⁴⁰¹ Münger (2000), s. 248f; Gullberg (2004).

⁴⁰² Hammarberg (2001), s. 245.

⁴⁰³ Frih (2007), s. 223.

⁴⁰⁴ Frih (2007), s. 232.

⁴⁰⁵ Frih (2007), s. 229. Fridh återger ett citat från skolhygienikern Gustav Nylin hämtat ur C.A Ljunggren (1933); se även Johannisson (1997), s. 237ff.

⁴⁰⁶ Gyllenswärd, Curt (1938), "Ut och vädra ungarna", i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 34.

⁴⁰⁷ Se exempelvis Münger (2000), s. 206ff.

erna visas barn som badar, cyklar, promenerar, åker skidor, leker i trädgårdar eller vid strandkanten.⁴⁰⁸ Det är barn som exponeras för sol, vind, kyla, värme och vatten. Att själva utomhusvistelsen spelar en central roll för framställningen är uppenbart.⁴⁰⁹ Ett exempel på detta finns i A-barnstävlingen 1938 (Bild 27).

På uppslaget presenteras tävlingsfinalisterna under rubriken ”Stockholms A-barn korade”. Uppslaget innehåller korta beskrivningar av de tävlande

Bild 27. Aftonbladet 1938-11-26, s. 14.

⁴⁰⁸ I Aftonbladets A-barnstävling 1938 finns 31 utomhusbilder av 61 fotografier, i Aftonbladets A-barnstävling 1944 finns 18 utomhusbilder av 45 fotografier, i fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* finns 55 utomhusbilder av 91 fotografier sammanlagt.

⁴⁰⁹ Se en diskussion kring tron på den friska luftens inverkan på kolonibarns hälsa, Münger (2000), s. 206f.

barnen och fotografier på varje barn. Sju av tio bilder visar barn i utomhusmiljöer upplysta av starkt solljus. I texten framställs barnen som prima och välmående. De framstår som det föredömliga resultatet av en god skötsel och vård. Genom fotografier och texter etableras och reproduceras idén om att utomhusvistelse, luft och sol är särskilt hälsobringande för barns utveckling. Att låta barn visats utomhus framstår som en del av det ansvarsfulla föräldraskapets uppgifter. Vikten att som förälder förstå betydelsen av frisk luft och sol framhålls även mer utförligt i artikelform. I tävlingen 1938 använder Gyllenswärd växtmetaforer för att förtydliga sitt budskap:

Ingen människa sätter sina blommor i mörker! Hur bleknar inte ett barn av i småbarnsåldern, när det inte får gå ut! Ett spädbarn behöver solljuset lika väl. De ultraviolettera strålarna skydda mot engelska sjukan och stärka kroppens motståndskraft genom att aktivera skyddsämnen i huden. [...] Den "friska" luften härdar också luftvägarnas slemhinnor mot förkylningssjukdomar. Den är därför ett skydd mot luftröskatarrer och lunginflammationer. Spädbarnen skola ut alltså, men naturligtvis inte hur som helst. Man får vänja dem förnuftigt och klä dem förnuftigt.⁴¹⁰

I citatet betonas en koppling mellan sol, luft, hälsa och växande. Att växter behöver ljus för att växa är allmänt känt. I texten, genom att indirekt skildra barn som "blommor", konstrueras en analogi mellan naturens växande och barns fysiska hälsa och utveckling. Själva ljuset och luften framställs som något som skyddar barnet mot en rad olika sjukdomar, och som främjar dess växande. Men för att uppnå hälsa krävs den rätta kunskapen, i texten framställd genom uttryck som "förnuftigt". Än en gång faller ansvaret tillbaka på den enskilde föräldern. Utomhusvistelse, sol och luft diskuteras i citatet, huvudsakligen utifrån ett sjukdomsförebyggande perspektiv.

Fysisk renlighet och vatten skildras också som centrala aspekter för att förebygga ohälsa. Detta illustreras genom fotografier på barn som badar i

⁴¹⁰ *Aftonbladet* 1938-11-29, s. 14. Samma text återfinns även i fotoboken från samma år, se Gyllenswärd, Curt (1938), "Ut och vädra ungarna", i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 34.

Bild 28. *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 29.

Bild 29. *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 21.

sjöar och hav, i badkar och tvättbaljor eller som leker vid strandkanter och bryggor (Bild 28 och Bild 29).⁴¹¹ Aktiviteter beskrivs i bildtexter som "solbad" och barn som "plaskbarn", "baljbadare" och "baddare till badare".⁴¹²

Vattnet kopplas i bilderna framförallt till aktivitet och rörelse, men även till renlighet. Själva badandet innebär en frånvaro av smuts. Vatten har sedan längre även sammankopplats med hälsobringande effekter.⁴¹³ Strandlek och badande kan placeras in i en bredare hälsodiskurs, vilken innehöll, för att tala med Karin Johannisson, tanken om det hygieniska barnet.⁴¹⁴ Den badande aktiviteten kan utifrån det läsas som en gestaltning av renlighet. Genom den visuella framställningen av avklädda, solbelysta och badande barn får då betraktaren med egna ögon se hur rena barnen är. Renlighet sammankopplas visuellt även med modernitet, som i exemplet ovan till höger, som visar ett barn som badar i ett badkar. Att ha rinnande vatten, wc, badkar

⁴¹¹ I *Aftonbladets A-barnstävling 1938* finns 14 fotografier som visar barn som badar eller leker vid stränder eller på bryggor, i *Aftonbladets A-barnstävling 1944* finns 6 fotografier och i *Stockholms A-barn och andra bra barn* finns 24 fotografier. Barn i tvättbaljor, se *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 21.

⁴¹² *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 5, 13, 21, 29.

⁴¹³ Palmblad (1990), s. 41.

⁴¹⁴ Johannisson (1991), s. 162-168.

Bild 30. *Aftonbladet* 1938-10-15, s.14.

och dusch inomhus var en nymodighet som många familjer fortfarande saknade under 1930-talet.⁴¹⁵ Men, som för att visa att renhållande av barn inte var beroende av moderna tvättfaciliteter, presenteras i samma kollage en bild på ett barn som tvättar sig i ett tvättfat. Strandbilder på barn sätter även ljus

⁴¹⁵ Lubbe Nordström skrev om behovet att förbättra bostadsstandarden i boken *Lort-Sverige* 1938; Runcis & Sandin (2006), s. 58; Johannisson (1991), s. 188f.

på familjesemestern som en del i den goda barndomen, vilket kan sammankopplas med genomförandet av den lagstadgade rätten till två veckors semester genom Semesterlagstiftningen 1938.⁴¹⁶

De avbildade barnen förfaller vara vältvättade, men det finns ett belysande undantag. I tävlingsintroduktionen 1938 finns ett fotografi på den snart fyrfåriga svenska prinsessan Margareta av Haga (Bild 30). Prinsessan är avbildad utomhus iklädd en ljus sommarklänning. Som helhet avviker bildmotivet inte från andra fotografier, förutom på en liten detalj – ett smutsigt knä som sticker fram under den uppdragna klänningsfällan. I bildtexten beskrivs flickan som ”ett kungligt A-barn”.⁴¹⁷

Fotografiet, bildtexten och det tidigare återgivna citatet från tävlingsintroduktionen rymmer en intressant ambivalens. Smutsen som i introduktionstexten framställdes sammanvävd med övergivenhet och ett bristfälligt föräldraskap ges här en annan betydelse. Det associeras inte alls med okunskap eller ointresse utan förstärker snarast bilden av den lilla prinsessan som ett barn – ett aktivt och lekande kungligt barn. Exemplet visar att det inte är smutsen i sig som är problemet, utan vilken innebörd det smutsiga ges. Genom representationer av fysiskt aktiva, lekande, rena och hälsosamma barn produceras och reproduceras idéer om föräldrars uppgifter och ansvar att tillgodose barns behov. Att hålla barn rena och friska genom att exponera deras kroppar för sol, vind och vatten framstår som en central uppgift för föräldrar. Det handlade uppenbarligen om att ge förutsättningar för en frisk kropp att utvecklas.

Tanken om den friska kroppen innehöll också antaganden om fysisk styrka och smidighet. Det friska barnet framställs i mångt och mycket som ett aktivt barn. Ett barn som är i lek och rörelse och som har en sund och stark kropp. Jonas Frykman har visat att gymnastiken under 1930- och 40-talen tillskrevs en betydande samhällsuppgift för att höja folkhälsan. Att den atletiska kroppen hamnade i fokus för politiska hälsosatsningar och folkhälsokampanjer var därför ingen tillfällighet. Intresset för kroppen var en del av en samhällsomvandlingsprocess där individen skulle ”tvättas av, hygieniseras, moderniseras och gymnastiseras loss ur de gamla kollektiven för att sålunda trimmade integreras i det nya samhället som medborgare.”⁴¹⁸ Detta var en förändring som även verkar ha påverkat synen på barns kroppar.⁴¹⁹

⁴¹⁶ SOU 1937:49.

⁴¹⁷ *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14

⁴¹⁸ Frykman (1993), s. 166ff, 175, citat från s. 167.

⁴¹⁹ Se exempelvis Münger (2000), s. 209ff.

Bild 31. *Aftonbladet*
1938-11-27, s. 12.

Bild 32. *Aftonbladet*
1938-11-27, s. 12.

Bild 33. *Aftonbladet*
1938-11-27, s. 12.

I *Aftonbladets* A-barnstävling 1938 visas tre fotografier på barn (Bild 31, Bild 32 och Bild 33). Där presenteras en flicka och två pojkar med namn och ålder. De avbildade barnen gestaltar fysisk rörelse på olika sätt. Det rör sig om bestämda rörelser, om starka muskler och kroppskontroll som kan associeras med gymnastikövningar. Flickan på bilden till vänster ser glad ut och har en stolt hållning med rak rygg, indragen mage och armarna hållna högt bakom huvudet. Pojken i mitten har tydligt definierade muskler och uppvisar styrka genom den raka utsträcka armen. Den andra pojken, på bilden ovan till höger, uppvisar armstyrka genom att ha kraften att bära sin egen kropp. Utomhusmiljön, pojkarnas kroppspositioner och aktiviteter för tankarna till OS-grenar som gymnastik och spjutkastning. Flickan, som avbildas i en inomhusmiljö, associeras snarast med hemmet och den typ av hemgymnastik som riktade sig till husmödrar via nationella radiosändningar. Sammansättningen av fotografierna etablerar en könad föreställning om den atletiska barnkroppen.⁴²⁰ Detta förstärks i bildtexten som finns under fotografiet på flickan: "Anita Fagersten är fyra år och ser både duktig och söt ut".⁴²¹ Ordet söt neutraliserar intrycket av det starka och smidiga och förtydligar för betraktaren att även atletiska flickor kan bibehålla sina "kvinnliga" estetiska egenskaper. Barns kroppar skulle så, för att återvända till Frykmans ord, "trimmade integreras i det nya samhället som medborgare."⁴²²

⁴²⁰ Framställningarna har därför likheter med hur vuxna idrottare (män och kvinnor) framställdes i veckotidningar, Tolvhed (2008).

⁴²¹ *Aftonbladet* 1938-11-27, s. 12.

⁴²² Frykman (1993), s. 167.

Positioneringen av kropparna, med armarna bortdragna från torson, möjliggjorde även betraktarens blick på barnkroppen. De öppna positionerna satte fokus på barnens breda bröstparti, stolta hållning, raka armar, ryggar och ben. Fotografierna kontrasterar så texternas beskrivningar av den sjuka barnkroppen utifrån fysiska kännetecken som "gåsbröst", "hjulben" och "puckelrygg".⁴²³ Genom visuella gestaltningar av atletiska och friska barnkroppar formuleras implicita påståenden om föräldrars uppgifter och ansvar för att dana starka svenska medborgare.

Uppvisningen av friska barnkroppar handlade om en visuell frånvaro av det sjuka och ohälsosamma. Istället visades rena, knubbiga barn som var välnärda, men inte feta, och som hade raka ryggar och ben. Det var barn som vistades utomhus, som badade, lekte i trädgårdar, promenerade och gymnastiserade. Solljus, luft och vatten sammankopplades med ideal om hälsa och hygien. Tävlingarnas representationer associerar till andra liknande framställningar. De var därmed en del av en bredare samhällelig folkhälsodiskurs. Det anknyter till tanken om en hälsosam befolkning som grunden för ett friskt och starkt samhälle.⁴²⁴ Också i det här sammanhanget får nakenheten en central betydelse genom att den synliggör frånvaron av smuts och sjukdom.

Budskapet som förmedlas i *Aftonbladets* tävlingar och fotobok är att sjukdom och ohälsa kunde undvikas med hjälp av *rätt* kunskap. Framskrivningen av det sjuka barnet får därför en kontrastverkan och fungerar som en slags lägesrapport som beskriver aktuella problem. Arbetet för barnhälsa framställs som en kamp mot smuts och sjukdom, och den visuella gestaltningen av utomhusvistelse, bad och vattenlek, solljus, renlighet, hälsoundersökningar och systematisk registrering av hälsan presenteras som lösningen på hälsoproblemet. Uppvisandet av "goda exempel" framstår som ett organiserat spridande av idealbilder. Genom representationer av friska och välskötta barn formuleras ett påstående om föräldraskap och kompetens, i vilket mödrar tilldelades ett stort ansvar för barns hälsa och utveckling.

Mödrarnas ansvar var viktigt också i ett annat avseende, nämligen näring. I A-barnstävlingarna och fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* tog man utgångspunkt i de allra yngsta barnens näringsbehov. I fokus stod amning och dess betydelse för att förebygga sjukdom och död.

⁴²³ Gyllenswärd, Curt (1938) "Engelska sjukan." i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 14.

⁴²⁴ Frykman (1993); Qvarsell (1994); Johannisson (1991).

Amning på liv och död – en fråga om moral, kunskap eller ekonomiskt stöd

Tidigare forskning har visat att amning och spädbarnsuppfödning har framställts som ett moraliskt, kunskapsbaserat eller socialpolitiskt problem att lösa.⁴²⁵ Amningen hade sedan 1800-talet ansetts vara ett medel i kampen för att motverka sjukdom och död hos de allra yngsta barnen. Barnadödligheten var särskilt utbredd bland barn som föddes utanför äktenskapet. För att få ner dödligheten deltog läkare i kampanjer där de agiterade för en utbredd amning.⁴²⁶ Det fördes också diskussioner om bröstmjölakens fördelar i läkarvetenskapliga tidskrifter. Under 1930-talet producerades även broschyrer där amning förespråkades, som delades ut till nyblivna mödrar på BB.⁴²⁷ Frågor om barnadödlighet och spädbarnsuppfödning aktualiserades också i befolkningskommissionens arbete.

Jag kommer här att närmare undersöka hur amning och spädbarnsuppfödning framställdes i tävlingarna och fotoboken, och hur framställningarna förhöll sig till den förda politiken.

Att befolkningskommissionen intresserade sig för näringsfrågan hade sin bakgrund i en tidigare genomförd undersökning av näringsstandarden i landet. Enligt utredarna fanns det en stor anledning till oro. Utifrån det befolkningspolitiska perspektiv som utredarna arbetade efter var det barnfamiljerna, främst barn och gravida och ammande kvinnor för vilkas fysiska hälsa näringsstandarden ansågs ha särskilt allvarliga verkningar, som skulle stå i centrum för den förebyggande reformpolitiken.⁴²⁸ Befolkningskommissionens *Betänkande i näringsfrågan* blev färdigställt 1938, samma år som *Aftonbladet* genomförde den första A-barnstävlingen och gav ut fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn*. Det fanns på flera sätt paralleller mellan den förda politiken och A-barnstävlingarna. Men även stora skillnader.

I A-barnstävlingarna hade uppfödningen av spädbarn en central betydelse i bedömningen av tävlande barn och föräldrar. I tävlingen 1938 var man noga med att poängtera för tidningsläsarna att samtliga av de tio barn som gick till final hade ammat i minst sju månader, och att de tre vinnande A-barnen fått bröstmjolk ytterligare någon månad.⁴²⁹ Tävlingen 1944 följde samma mönster. I en statistisk sammanställning av de 360 tävlande barnen meddelades att: ”90 proc. av alla mödrarna har ammat sina barn i minst

⁴²⁵ Palmblad (1990), s. 85ff; Lithell (1981); Lithell (1999); Weiner (1995), s. 69-81.

⁴²⁶ Palmblad (1990), s. 85ff; Lithell (1981); Lithell (1999).

⁴²⁷ Weiner (1995), s. 69-81.

⁴²⁸ SOU:1938:6, s. 12.

⁴²⁹ *Aftonbladet* 1938-11-26, s. 14.

7 månader. Endast tre helt flaskbarn förekommer.”⁴³⁰ Amningen var uppenbarligen central när det kom till frågor om barnhälsa.

”Modersmjölk är en ’särskild saft’ och någon likvärdig annan näring finns icke.”⁴³¹ Så uttryckte sig barnläkaren Adolf Lichtenstein i A-barnstävlingen 1944 om amningens fördelar. Några år tidigare hade Curt Gyllenswärd i samma anda hävdad att ”[...] uppfödningen vid bröstet är bestämmande för hela barnets framtid.”⁴³² I artiklar och kortare texter hävdade läkare som Lichtenstein och Gyllenswärd att amningsfrekvensen bland svenska mödrar var ett problem. Den var för låg och tiden som spädbarn ammas var för kort. Särskilt alarmerande ansågs den tilltagande flaskmatningen vara:

Ett flaskbarn har aldrig den chans i livet som ett bröstbarn får. Dödligheten redan under föresta [sic.] levnadsåret är 4-5 ggr. så hög för de förra som för de senare. Med god vård kan ett spädbarn fås att överleva flaskuppfödning, likvärdigt med vad det kunde blivit om det ammas blir det aldrig. Bröstmjölken är därför den enda naturliga näringen under barnets första levnadstid, varje annan uppfödning är onaturlig.⁴³³

I citatet ovan framställs valet av uppfödningssätt som en skiljelinje mellan ett barns liv eller död. Ordet ”likvärdighet” signalerar en jämförelse mellan två ting – ”amning” eller ”flaskuppfödning”. Men inte om två likställda ting, utan där det ena värderas som bättre än det andra. Genom kontrastering skapas två motsatta kategorier av barn: ”flaskbarn” och ”bröstbarn”. Den ena barnkategorin associeras med liv och den andra med död och sjukdom. I texten ställs även begrepp som ”naturlig” och ”onaturlig” mot varandra. Att åberopa det naturliga med amning och bröstmjölk är att framställa det som objektivt, som något av naturen ordnat. Tillsammans med bruket av en kvantifierad sannolikhet ger det texten drag av vetenskaplighet. Tävlingsläkarnas betoning av amning, som i exemplet ovan, var inte unik. Tidigare forskning har visat att i den samtida barnavårdsdiskursen sågs ute-

⁴³⁰ *Aftonbladet* 1944-11-25, s. 14.

⁴³¹ *Aftonbladet* 1944-11-11, s. 14. Han använde inte ord som bröstmjölk eller bröstuppfödning utan istället modersmjölk. Den språkliga förskjutningen signalerar att amning även handlar om relationsskapande. Den livgivande bröstmjölken framställdes som en saft, en söt och ”barnig” dryck, med speciella och särskilda egenskaper som knöt den enskilda modern till hennes barn. Det var modern och ingen annan som stod som garant för barns liv och välbefinnande.

⁴³² *Aftonbladet* 1938-11-21, s. 14.

⁴³³ *Aftonbladet* 1938-11-25, s. 13.

bliven eller för tidigt avbruten amning som ett problem och en fara för spädbarns överlevnad och hälsa. I debatten generellt var budskapet att bröstmjolk var att rekommendera framför mjölksubstitut på flaska.⁴³⁴

Men vad var det som ansågs vara så speciellt med bröstmjölken? Främst handlade det om näring. I tävlingarnas artikelserier framhåller läkarna bröstmjölken som en ändamålsenlig sammansättning med vitaminer och näringsämnen som barn behöver för att överleva och för att bygga upp ett fysiskt försvar mot en rad sjukdomar, däribland olika bristsjukdomar som i sin tur kunde ge bestående fysiska men.⁴³⁵ Bröstmatningen associeras med överlevnad och hälsa. De främsta skälen till barnadödligheten anser Gyllenswärd vara föräldrars okunskap, men också (o)moral:⁴³⁶

Bröstuppfödning är inte bara den riskfriaste, den är också den billigaste, den bekvämaste och den enklaste uppfödningen. Det enda obekväma är att den tvingar mamman att själv ge barnet mat. Men är det en uppoffring? Är inte det tvånget livets största lycka; att ge en hjälplös varelse av sitt eget kött och blod det bästa en människa kan ge en annan och därtill vara den enda, som i högsta mening kan ge detta.⁴³⁷

I det här citatet används religiösa symboler för att skildra den goda modern, vilken likt en kristusgestalt offrar sig för mänskligheten. Den moraliska aspekten framkommer även i samband med att Gyllenswärd ifrågasätter ett betänkande som befolkningskommissionen lagt gällande kvinnors arbetsrelaterade rättigheter vid barnafödande.⁴³⁸ I betänkandet föreslås att arbetande mödrar efter en förlossning skulle bli ekonomiskt kompenserade av staten för att stanna hemma under barnets första två månader och genom detta förse barnet med den vård och amning som behövdes. Gyllenswärd kritiserar kommissionen för förslagets brist på förankring i en medicinsk kunskap om spädbarns behov. Han anmärker främst på den föreslagna amningstiden som för snålt tilltagen:

⁴³⁴ Palmblad (1990), s. 85ff.

⁴³⁵ *Aftonbladet* 1944-12-04, s. 14.

⁴³⁶ *Aftonbladet* 1938-10-22, s. 14, se även Gyllenswärd, Curt, "Vidskepelse och vanföreställningar om barnavård", i *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 23.

⁴³⁷ *Aftonbladet* 1938-11-25, s. 13.

⁴³⁸ SOU 1938:13.

I sitt betänkande över gift kvinnas rättsliga och ekonomiska ställning har befolkningskommissionen ”sträckt sig” till möjliggörande av en digivningstid av – 2 månader. Det är den rätt man anser sig kunna ge barnet i ”barnets århundrade” i vårt land. Vore det inte riktigt att tala om de överlevande barnens århundrade.⁴³⁹

Här använder Gyllenswärd Ellen Keyes bok *Barnets århundrade* för att ironisera över vad som blev kvar av de stora förhoppningarna. Genom argumentationen etableras ett synsätt om att staten inte kunde garantera svenska barns liv eller hälsa. Båda hans uttalande kan tillsammans uppfattas som en uppmaning till mödrar att ta på sig uppgiften att ansvara för barns liv genom amningen. Hanteringen av bröstmatningens olika aspekter, däribland ekonomiska påfrestningar vid bortfall av arbetsinkomster, görs till en moralisk fråga för mödrar att lösa. Argumentationen ligger i linje med de konservativas uppfattning i befolkningsdebatten, till vilka Gyllenswärd hörde, som genom upplysning vädjade till människors plikt och ansvarskänsla för att lösa sociala problem.⁴⁴⁰ Att hävda amningen betydelse i formandet av en frisk barnkropp var, som jag inledningsvis nämnde, inte särskilt utmärkande för de läkare som medverkade i A-barnstävlingarna. Det fokus på moral som lyftes fram i A-barnstävlingarna uttrycktes delvis också i befolkningskommissionens utredning om näringsfrågan. Där lyftes både familjeekonomiska och kunskapsbaserade skäl som grund till svenska barns dåliga hälsotillstånd.⁴⁴¹ Spädbarnsproblemen handlade framförallt om den förhöjda barnadödligheten bland de lägsta inkomstskikten. Utredarna menade att detta inte var en ”biologisk nödvändig företeelse, utan att den i första hand är beroende av moderns levnadsbetingelser och barnets omvårdnad”.⁴⁴² De definierade spädbarnsdödligheten som ett i grunden ekonomiskt problem som innefattade dålig närings- och boendestandard, undermålig allmän hygien, avsaknad av medicinsk kontroll och en för kvinnor alltför hög arbetsbelastning.

⁴³⁹ *Aftonbladet* 1938-11-25, s. 13.

⁴⁴⁰ Hatje (1974), s. 53ff, 72, 182, 227f, 232.

⁴⁴¹ SOU:1938:6, s. 10f. Den påkallade uppmärksamheten kring näringsproblemet i de svenska barnfamiljerna gjorde att utredarna gav förslag om ett stödbidrag. Detta innebar kostnadsfri tillgång till skyddsfödoämnen och vitaminer till samtliga gravida och ammande kvinnor, samt till barn som upp till skolåldern var i behov av extra näringstillskott. Strödtärgården sågs som en del av den framväxande hälsokontrollen för dessa grupper via utbygganden av mödra- och barnavårdscentraler, se SOU 1938:6 s. 54f, 154. Tanken var att vitaminer och andra näringstillskott skulle förbättra hälsan för ofödda och yngre barn medan gratis skolmåltider skulle verka hälsofrämjande för skolbarn. De båda förslagen pekade mot de generella samhälleliga stödinsatser som de sociala reformerna i ett senare skede kom att inriktas mot. I fallet med skolmåltiderna dröjde det dock innan reformmålet realiserades i praktiken. För skolmåltidens framväxt, se Gullberg (2004), s. 168f.

⁴⁴² SOU 1938:6, s. 50

Betoningen på de sociala orsakerna innebar ett förtydligande av att utredarna inte såg det som ett biologiskt eller moraliskt betingat problem.⁴⁴³ För spädbarnens del framhöll utredarna amningen som den absolut viktigaste näringskällan, men även behovet av tillskott av nödvändiga vitaminer betonades. Vad gällde amningsfrekvensen tydliggjorde utredarna att det hade skett vissa förbättringar, men att det fortfarande fanns många mödrar som inte tog till sig den kunskap som fanns att tillgå.⁴⁴⁴ Även i utredningstexterna framställdes mödrar som okunniga och lite bekväma av sig. Mödrars bristande kunskap uppfattades som ett problem genom att okunnigheten resulterade i för tidigt avbruten amning, flaskuppfödning, att spädbarn gavs kaffe eller att barnen blev alltför feta.⁴⁴⁵ För att åstadkomma friskare barn ansåg utredarna att mödrar helt enkelt behövde få upplysning i lämplig barnavård.

Frågan om amning handlade om näringstillgång och bröstmjölkenes välgörande egenskaper. Dess koppling till moderskapet som sådant innebar dock även att det blev en fråga av moderskapspolitisk art. Som vi ser fanns både skillnader och likheter mellan läkarnas och utredarnas syn på amningen. Gemensam var uppfattningen om amningens centrala betydelse för att skapa friska barn och en livsduglig befolkning. Frågan hade därmed en tydlig koppling till den befolkningspolitiska debatten. Det rådde uppenbarligen även samsyn i uppfattningen om mödrar som lite lata och bekväma av sig. Både A-barnstävlingarna och befolkningskommissionen lyfte dessutom fram upplysning som ett sätt att öka föräldrars, och i synnerhet mödrars, kunskaper inom området. En tydlig skiljelinje berör sambandet mellan amning och barnadödlighet. Där läkarna i A-barnstävlingarna främst lyfte fram moral som en orsak till barnadödligheten, pekade utredarna snarare på bristande ekonomiska förutsättningar och på behovet av att med statliga medel öka förutsättningarna för föräldrar att ta hand om sina barn. Lösningen på näringsproblemet i A-barnstävlingarna skildrades i termer av ett ökat engagemang och moderlig hängivenhet, medan det i befolkningskommissionens utredningen handlade mer om att med socialpolitiska medel möjliggöra för mödrar att ta sitt föräldraansvar.

I A-barnstävlingarna och fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* framställdes föräldraskapet som ett rationellt projekt med mätbara resultat: de duktigaste föräldrarna belönades. Det var den omdömesgilla och goda barnavården som skulle visas upp. Den ideala föräldern framställdes

⁴⁴³ SOU 1938:6, s. 50f

⁴⁴⁴ SOU 1938:6, s. 33.

⁴⁴⁵ SOU 1938:6, s. 33.

som en moder som både lyssnade till och följde de råd som gavs av den medicinska expertisen. Genom att lyfta fram de föräldrar som visste hur man skulle göra förmedlades ett ideal för andra föräldrar att förhålla sig till, det gavs något att sträva efter. Bilden som framträder i tävlingarna och fotoboken kan associeras med bredare hälsoideal i samhället.

Familjen framställdes genom bilder och texter som betydelsefull för barns kroppsliga välbefinnande. Liknande tankegångar genomsyrade också presentationerna av barns psykosociala miljö. Vad som inte här har undersökts närmare är hur familjen skildrades i förhållande till frågor om fostran och socialisation. Det gäller barns sociala, kulturella och emotionella utveckling och om syskonskap och social gemenskap i synnerhet. Jag ska i det följande fördjupa resonemanget om detta.

ATT VÄXA UPP I EN FAMILJ

Barns psykosociala miljö blev ett prioriterat politikområde under 1930- och 40-talen. Baserat på vetenskapliga teorier om barns behov och utveckling framhölls uppväxtmiljöns påverkan på barns sociala och emotionella utveckling. Inom pedagogiken och barnpsykologin talades det om moralisk fostran och socialisation, och om beteenden och känslor.⁴⁴⁶ En bärande tanke handlade om att anpassa barnen till det moderna samhällets krav och behov. Det handlade både om att förebygga social misär och att fostra barn till dugliga och skötsamma medborgare. Diskussionen innehöll radikala idéer om en ny syn på familjen där uppfostran delvis lämnades över till experter, som pedagoger,⁴⁴⁷ men även mer traditionella idéer som förespråkade hemuppfostrans betydelse för barns utveckling.

I det här avsnittet undersöker jag hur familjen skildrades som uppväxtmiljö och plats för barns fostran. Det berör uppfostran i hemmet, kvinnligt förvärvsarbete, den offentliga barnomsorgen, samt syskonskap. Jag granskar hur uppfostran i hemmet beskrevs och hur syskonskap framställdes i relation till synen på barns behov av social gemenskap. I det här sammanhanget kommer också frågan om svåruppfostrade barn att beröras. Jag undersöker även hur framställningen av familjen som uppväxtmiljö kan förstås i relation till andra omsorgsdiskurser.

⁴⁴⁶ Henschen et al. (1979), s. 221ff; Hatje (1999), s. 223, 227f, 245f; Hammarlund (1998), s. 22-40.

⁴⁴⁷ Hatje (1999), s. 223, 227f, 245f.

Jag inleder med att undersöka hur barns uppväxtmiljö i hemmet framställdes i termer av tillsyn och uppfostran. Därefter vänds blicken mot hur syskonskapet skildrades i text och bild.

Hemuppfostran som norm

Frågan om den offentliga barnsomsorgen, som barnkrubbor och storbarnkammare, var omdebatterad under 1930- och 40-talen. Det var en komplex fråga som rörde synen på barns behov av social stimulans och föräldrars ansvar och uppgifter, men också synen på de professionellas roll i barns utveckling och på arbetsmarknadens behov av kvinnlig arbetskraft.⁴⁴⁸ I befolkningsdebatten lyftes kvinnligt förvärvsarbete fram som en möjlig anledning till den sjunkande nativiteten, och röster höjdes därför om att förbjuda kvinnor från att arbeta efter att de gift sig.⁴⁴⁹ För att utreda frågan tillsattes 1938 två statliga utredningar, vilka båda kom att argumentera för ett förbud för arbetsgivare att avskeda kvinnor som gifte sig eller blev gravida.⁴⁵⁰

Jag kommer här att undersöka hur frågor om barnomsorg och fostran skildrades i tävlingarna och fotoböckerna. I befolkningskommissionens förslag betonades att kvinnligt förvärvsarbete låg i samhällets intresse, och att utbyggnaden av välfärdsinstitutioner som daghem och storbarnkammare skulle ses som en anpassning till detta.⁴⁵¹ Utredarna uttryckte det också på följande sätt:

Den, som ännu lever kvar i äldre betraktelsesätt om hemmet såsom kvinnans rätta för att inte säga enda plats, må ogilla eller beklaga den moderna samhällsutvecklingen. Genom att fördomsfritt acceptera de nya livsformerna och söka utjämna ännu förefintliga motsättningar torde man dock i längden bäst gagna samhällets intressen.⁴⁵²

I skarp kontrast till den politiska diskussionen i utredningarna för Gylensvärd i fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn*, fram sin syn

⁴⁴⁸ Hatje (1999); Hammarlund (1998); Hultqvist (1990); Frangeur (1998); Henschen et al. (1979).

⁴⁴⁹ De utredningar som tillsattes var SOU 1938:13 och SOU 1938:47, se Frangeur (1998), Lundqvist (2007), s. 73-100.

⁴⁵⁰ Frangeur (1998); Lundqvist (2007), s. 73-100. Kvinnligt förvärvsarbete diskuterades under den så kallade beredskapstiden, då staten på grund av det pågående kriget uppmuntrade kvinnor att, om än tillfälligt, ta plats i arbetslivet. Då männen låg inkallade behövdes den kvinnliga arbetskraften för att hålla industrier igång och de ekonomiska hjulen snurrande, se Overud (2005).

⁴⁵¹ SOU 1938:13, s. 19, 24. För en fördjupad diskussion, se Lundqvist (2007), s. 78-83; Hatje (1974), s. 39-40.

⁴⁵² SOU 1938:13, s. 19.

på den offentliga barnomsorgen. I framställningen skildras barnkrubbor som en fara för barns liv och hälsa.⁴⁵³ Samvaron med andra barn ökar risken för smittspridning av sjukdomar som tbc, anser han.⁴⁵⁴

Att onödigtvis utsätta små barn för en smittorisk, som kan undgås, är i bästa fall en tanklöshet, som nästan kan rubriceras som ett brott.⁴⁵⁵

I texten belyses frågan utifrån ett medicinskt perspektiv. Eventuella emotionella eller sociala skäl som grund till en offentlig barnomsorg omnämns inte. Det gjordes det däremot på andra håll. I Medicinalstyrelsens broschyr *Friska barn i åldern 1-10 år* framställs den offentliga barnomsorgen som ett alternativ för trångbodda stadsfamiljer.⁴⁵⁶

Frihet under övervakning är ett önskemål för småbarnsåldern. Detta är svårt att genomföra i städernas små bostadsutrymmen och trafikerade gator. Där ha småbarnen ingen frihet inomhus och utomhus ingen övervakning. Storbarnkammarna kunna här ha en uppgift att fylla.⁴⁵⁷

Genom att jämföra utsagorna med varandra framgår det att frågan om den offentliga barnomsorgen kunde betraktas utifrån både sociala och medicinska perspektiv. Kärnan i debatten handlade framförallt om kvinnligt förvärvsarbete. I A-barnstävlingen 1944 framställdes förvärvsarbetet som ett särskilt problem. Den tävlingsansvarige läkaren Adolf Lichtenstein beskriver frågan om mödrars förvärvsarbete som ”en brännande fråga”.⁴⁵⁸

Det frågas efter vem som skött barnet, och här stöter man ju på en brännande fråga, nämligen konflikten mellan en mors förvärvsarbete och vården av hennes barn.⁴⁵⁹

⁴⁵³ Som för att understryka faran var skildringen full av krigsmetaforer som ”attacker”, ”kamp”, ”rustade” och ”skydd”. *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 32.

⁴⁵⁴ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 32.

⁴⁵⁵ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 32.

⁴⁵⁶ *Friska barn i åldern 1-10 år. En handledning för föräldrar* (1942), utgiven av Medicinalstyrelsen, s. 38-39.

⁴⁵⁷ *Friska barn i åldern 1-10 år. En handledning för föräldrar* (1942), utgiven av Medicinalstyrelsen, s. 38-39.

⁴⁵⁸ *Aftonbladet* 1944-11-11, s. 14, Frågan löd: ”Vem har skött och sköter barnet (mamma, sköterska, barnkrubba)?”, i *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12. Samma fråga ställdes för övrigt även i A-barnstävlingen 1938, i *Aftonbladet*, 1938-10-15, s. 14.

⁴⁵⁹ *Aftonbladet* 1944-11-11, s. 14.

För att betona budskapet fastslås i tävlingens slutfas följande:

En förkrossande majoritet för mamman som barnets vårdare kan noteras. Endast någon enstaka procent anförtrors helt åt krubba eller barnsköterska.⁴⁶⁰

I texten understryks vikten av en vardaglig relation mellan mor och barn genom formuleringen ”barnets vårdare”. Den fysiska närvaron som sådan förefaller vara signifikativ i konstruktionen av den vårdande och fostrande mamman. Den allmänna frånvaron av fäder i tävlingarna är intressant. Att de inte syns i fotografier eller tillskrivs vårdande eller fostrande uppgifter och ansvar innebär inte att de saknas i tävlingarnas och fotoböckernas berättelser. De finns där, exempelvis i A-barnstävlingarna genom tilltal och korta, ibland förlöjligande, omnämmanden, men utan att beskrivas som en del av den direkta vården och omsorgen om barnen.⁴⁶¹ Istället fungerar de som en (o)synlig del i framställningen av kärnfamiljen.⁴⁶²

Den uppfattning som det i tävlingarna gavs uttryck för – att det var kvinnans ansvar att ta hand om hem och barn medan mannen arbetade och försörjde familjen – låg helt i linje med en i samhället rådande manlig familjeförsörjarmodell. Där förväntades inte kvinnan ta ekonomiskt ansvar för familjen, utan sågs i första hand som moder och hustru.⁴⁶³ Det var kvinnans omvårdande roll inom familjen och hemmet som stod i centrum. Men även om lagstiftning och socialpolitiska insatser i stort stödde en sådan uppdelning av familjeansvaret har forskning visat att det i praktiken var många kvinnor och mödrar som förvärvsarbetade.⁴⁶⁴

Det ågnades också utrymme i tävlingarna och fotoböckerna åt behovet av mödrars kunskaper i barnuppfostran. Diskussionen rörde särskilt barns uppförande. I A-barnstävlingen 1944 aktualiseras detta genom en beskrivning av A-barnen: ”A-barn, ser ni, det är helt vanliga busiga ungar [...]”.⁴⁶⁵ Därefter följer en berättelse om några av de barn som kommit vidare i den

⁴⁶⁰ *Aftonbladet* 1944-11-25, s. 14.

⁴⁶¹ *Aftonbladet* 1944-10-18, s. 14.

⁴⁶² Jfr Holland (2004), s. 60-61.

⁴⁶³ Bergman & Johansson (2002), s. 9.

⁴⁶⁴ Frangeur (1998), s. 71, 365; Åmark (2002), s. 243.

⁴⁶⁵ *Aftonbladet* 1944-11-28, s. 7.

första utgallringen. Barnen skildras som impulsiva, roliga, glupska och lill-gamla. Men, det poängteras samtidigt att A-barn är barn som också villigt låter sig undersökas av doktorn:

Men vad ska man säga om den ljuvaste lilla Eva, som absolut inte låter ta på sig och som skriker och sprattlar i stackars mammas armar, trots löfte om blund-docka och allting! Där blev en av doktorerna besviken på sin favorit.⁴⁶⁶

Det uttrycks alltså finnas en betydande skillnad mellan att vara ”busig” och att inte göra som man skall. Att vara busig innebär att hålla sig inom ramarna för det förväntade, att vara ouppfostrad är att överskrida detta. Följande citat från samma tävling förtydligar detta ytterligare:

Och slutligen spelar en klok uppfostran ofta en avgörande roll. Ett barn som tidigt lärt självbehärskning och hänsyn till andra, som tidigt vant sig att fördraga smärre obehag och motgångar med gott humör och som lärt sig utföra och fullfölja ett arbete även om detta ej är roligt – ett sådant barn undgår vanligen de anpassningssvårigheter som illa fostrade barn så ofta råka ut för och som kan förbittra barnens och hela familjens liv. Ökade kunskaper i barnavård samt i barnpsykologi och pedagogik hos föräldrar, barnvårdarinnor och lärarpersonal skulle till sist i hög grad bidra till förebyggande av fysiskt och psykisk ohälsa hos barn.⁴⁶⁷

I texten ges uttryck för en direkt relation mellan barns uppförande och föräldrars förmåga att uppföstra sina barn. Uppförandet skildras som ett resultat av föräldrars kunnande och engagemang, eller som en följd av brist på detsamma. Genom texten förmedlas också en uppfattning om att vissa betenden går att förebygga med kunskap och hjälp från professionella. Budskapet är att föräldrar behöver utbildas i barnuppfostran.

I en artikel i fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid*, skriven av barnpsykologen Carin Ulin, framställs kunskaper i barnpsykologi och pedagogik som viktiga för i stort sett alla som ansvarar eller arbetar med barn,

⁴⁶⁶ *Aftonbladet* 1944-11-28, s. 7.

⁴⁶⁷ *Aftonbladet* 1944-12-04, s. 14.

såväl inom hemmet som på offentliga institutioner.⁴⁶⁸ Ulin framför kritik mot att det inte satsas tillräckligt med resurser inom området barnpsykologi:

Och dock är det just detta, som barnen äro mest i behov av sedan den medicinska vetenskapen kämpat fram en förbättrad fysisk hygien.⁴⁶⁹

I artikeln visades också bilder på barn i Pedagogiska institutets avdelningar. Verksamheten skildrades också i text. Av beskrivningen framgår att avdelningarna består av lekstugor och eftermiddagshem dit många barn med förvärvsarbetande föräldrar eller barn som saknar syskon kan komma på dagarna. En avdelning för ”psykisk undersökning, observation och terapeutisk behandling” finns också.⁴⁷⁰ Den besökes särskilt av barn som, enligt Ulin, har ”företett uppfostringsproblem av mer eller mindre allvarlig art”.⁴⁷¹ I fokus för utredningen står barns psykiska hälsa och frågan om barnen utvecklas ”normalt” eller inte.⁴⁷² När så barn undantagsvis i fotoboken visas i offentliga verksamheter handlar det om barnuppfostran och om hur institutioner kan fungera som ett stöd i föräldraskapet och i uppfostran i hemmet.⁴⁷³

Kunskaper i barnpsykologi och pedagogik framställdes således som betydelsefulla för föräldrar att förvärva. Ett professionellt stöd skildrades som centralt för att barn skulle kunna utveckla och bibehålla en god psykisk hälsa. Framställningarna kan läsas om ett uttryck för ett ökat inflytande av kunskaper om barns sociala och emotionella behov, hämtade från områden som psykologi och pedagogik. Även om socialvetenskaperna fick en tydligare utbredning efter andra världskriget, fanns vissa idéer i den familjepolitik som fördes redan tidigare. Det märktes exempelvis genom rådgivning som riktades till barnfamiljer.⁴⁷⁴

I tävlingarna och fotoböckerna förhöll man sig till de frågor om offentlig barnomsorg, uppfostran och kvinnligt förvärvsarbete som diskuterades i de

⁴⁶⁸ Ulin, Carin, ”Utvecklas mitt barn normalt? Barnpsykologins uppgifter”, i *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 35

⁴⁶⁹ Ulin, Carin, ”Utvecklas mitt barn normalt? Barnpsykologins uppgifter”, i *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 35

⁴⁷⁰ Ulin, Carin, ”Utvecklas mitt barn normalt? Barnpsykologins uppgifter”, i *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 35

⁴⁷¹ Ulin, Carin, ”Utvecklas mitt barn normalt? Barnpsykologins uppgifter”, i *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 35.

⁴⁷² Ulin, Carin, ”Utvecklas mitt barn normalt? Barnpsykologins uppgifter”, i *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 35.

⁴⁷³ Det gäller i hög grad också för den artikel som Alva Myrdal skrivit om barns lek. På bilderna visads barn tillsammans med leksaker i hemmiljö och institutionsmiljö, se Myrdal, Alva ”Leksaker och lekmaterial”, i *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 47ff.

⁴⁷⁴ Henschen et al. (1979), s. 221-228; Hatje (1999), s. 223f; Seifarth (2007), s. 162-174, 294.

statliga utredningarna. Man förhöll sig också till en diskussion om barns psykosociala hälsa och uppväxtmiljöns betydelse för denna.

I A-barnstävlingarna formulerades tydligt tankegångar som gick emot de uppfattningar som uttrycktes i de statliga utredningarna, där man yrkade på en utbyggnad av social välfärd för att därigenom försäkra sig om en god social fostran för barn, och för att kunna stötta ensamma eller fattiga mödrar.⁴⁷⁵ Befolkningskommissionen förordade, som vi sett, en utbyggnad av barnomsorgen och mödrars möjligheter att förvärvsarbeta.⁴⁷⁶ Vad som av befolkningskommissionen framställdes som ett klass- och könsrelaterat problem gestaltades i A-barnstävlingarna, genom en medicinskt grundad argumentation, som ett individuellt och moraliskt problem. I tävlingarna etablerades uppfattningar om att kärnfamiljen, med en yrkesverksam man som familjeförsörjare, var den enda tänkbara platsen för barns fostran. Barnkrubbor skildrades inte som ett alternativ. Istället underströks vikten av en nära relation mellan mor och barn, och att mödrar fick kunskaper i barnuppfostran. Av särskild vikt framställdes kunskaper om barns psykosociala hälsa och utveckling vara. Det kan förstås som en gestaltning av hemuppfostran som norm och ett hävdande av familjens betydelse för barns utveckling.

I familjens uppdrag ingick det också att tillgodose barns behov av social och emotionell stimulans. Ett sätt att sörja för detta var att låta barn växa upp i en syskonskara. Hur gestaltades då frågan om syskon i tävlingar och fotoböcker?

”Enda barnets sjukdom”

En återkommande diskussion i tävlingar och fotoböcker rör syskon. Syskonskapet framställs omväxlande som en moralisk, social, själslig eller befolkningspolitisk fråga. Vikten av syskon betonas särskilt i A-barnstävlingarna.⁴⁷⁷ Att ingå i en syskonskara anses betydelsefullt för barns emotionella och sociala utveckling. Att vara ”endabarn” tycks däremot direkt skadligt. En uppväxt utan syskon antas föranleda en hel rad olika problem för barnet. Inte minst anses det kunna leda fram till ett sjukdomstillstånd kallat ”enda

⁴⁷⁵ Jfr Hammarlund (1998), s. 9f, 17.

⁴⁷⁶ SOU 1938:13, s. 24.

⁴⁷⁷ *Aftonbladet* 1938-11-26, s. 14, jfr Habel (2002), s. 81.

barnets sjukdom”.⁴⁷⁸ I skildringarna framställs oansvariga och okunniga föräldrar vara den bidragande orsaken till detta.

I A-barnstävlingen 1938 diskuterar barnläkaren Curt Gyllenswärd i en artikel kallad ”Enda barnets sjukdom” vad som kunde hända om uppfostran var alltför styrd eller alltför fri från styrning.⁴⁷⁹ I artikeln lyfter han fram syskonskapet som en lösning:

Inget system och ingen pedagog har ännu överträffat syskon som uppfostrare. Diamanten får inte sitt värde genom hårda hammarslag, än mindre genom att lämnas otuktad. Den slipas genom tusende små friktioner. På samma sätt är det med uppfostran och syskonens inverkan. [...] Samvaro för ett ensamt barn med andra barn utom hemmet ersätter därför inte syskon. Det blir inte det utflyttande från centrum, det delande med andra och den hänsyn till andras rätt i stort och smått, som är kärnan i och förutsättningen för ett humant socialt tänkande och inte är medfött, utan som vi uppfostras till. En barnträdgård ger inte heller ersättning för syskon, om den än kan vara ett värdefullt komplement. Syskon, det är barn i olika åldrar i ett alldeles speciellt känslöförhållande till varandra och till den fostrande auktoriteten. Ingenting kan ersätta syskon, varje försök till ersättning blir ett surrogat. Enda barnet blir alltså ofta problembarnet, som i förfärande grad befolkar rådgivningsställen för svåruppfostrade barn.⁴⁸⁰

I texten framställs syskonskap som en lösning på frågan om barnuppfostran. Barn beskrivs metaforiskt som ”diamante[r]”. Formuleringar som att ”[diamanten] slipas genom tusende små friktioner” sätter fokus på den vardagliga interaktionen mellan barn i en syskonskara, att syskon fostrar varandra och genom detta lär sig att visa hänsyn. Det väluppfostrade barnet beskrivs indirekt som en slipad diamant, som något dyrbart. Det som i texten kallas ”[e]nda barnet” beskrivs däremot som ”problembarnet”, som i värsta fall kan komma att ligga samhället till last i framtiden.⁴⁸¹ Till skillnad mot när barnkrubbor diskuterades utifrån ett medicinskt perspektiv, ser vi här, när fostran och barns behov av socialt umgänge står i fokus, att barnkrubbor beskrivs som ett ”värdefullt komplement” för endabarn. Men med tillägget

⁴⁷⁸ På tyska kallades det ”Krankheit des einzigen Kindes”, *Stockholms A-barn och andra bra barn*, (1938), s. 28.

⁴⁷⁹ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 28.

⁴⁸⁰ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 28.

⁴⁸¹ Jfr *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 86.

om att den offentliga barnomsorgen aldrig kan ersätta syskonskapet som sådant. Det tycks som att behovet att fostra barn i vissa fall övervägde de medicinska riskerna att vistas på offentliga institutioner. Texten kan tolkas som en politisering av syskonskapet genom att det knyter samman det individuella föräldraansvaret med ett övergripande samhällsansvar. Det kan även läsas som ett uttryck för normen om hemuppfostran, och därmed erbjuda motstånd mot befolkningskommissionen och betoningen av expertfostran.

Syskonskap handlade även enskilda barns psykosociala behov. Det blir särskilt tydligt i A-barnstävlingen 1944 i en artikel av barnläkaren Adolf Lichtenstein. Än en gång är det utifrån "endabarnet" som syskonskap diskuteras.

Ropet på "barn, flera barn" har sin orsak i faran för avfolkning om endabarnssystemet allmänt skulle anammas i vårt land. Men kravet på en ökad nativitet är ej blott ett statsintresse. Det är också ett barnets eget intresse att få växa upp i en syskonkrets. Enda barn löper stor fara att pedagogiskt felbehandlas. Det innebär en ansträngning för barnet att ständigt vara tillsammans med vuxna. Lek med andra barn är det lilla barnets normala sysselsättning. [...] En harmonisk andlig utveckling tryggas bäst i en normal syskonskara, där föräldrarnas intresse rättvist fördelas på flera barn, och där många pedagogiska problem lösa sig själva.⁴⁸²

Barns behov beskrivs framförallt i termer av lek med andra barn. Det framstår som föräldrarnas uppgift och ansvar att se till att detta behov blir tillfredsställt. Leken och den sociala samvarons betydelse för barns psykosociala utveckling kan läsas om ett uttryck för en influens av sociologiska och psykologiska perspektiv i barnavårdsdiskursen under 1930- och 40-talen.⁴⁸³ I texten ges även en beskrivning av "allsköns nervösa symptom" som "näringsvägran", "sömnrubbingar", "trotsighet" och "affektutbrott" som man ansåg kunde drabba de barn som växte upp utan syskon. Det är symptombeskrivningar som synliggör innebörden av den så kallade enda barnets sjukdom. Missanpassning och barns psykosociala ohälsa framställs framförallt som miljöbetingade och därmed som påverkbara. Det kan tolkas som en betoning på uppväxtmiljön i förhållande till arvets betydelse för barnets sociala utveckling. Betoningen av miljöns betydelse innebär ett större ansvar för den enskilde föräldern eller fostraren och på hemmet som uppväxtmiljö. Det är också en normerande utsaga på andra sätt. Att ha flera barn framstår

⁴⁸² *Aftonbladet* 1944-11-29, s. 14.

⁴⁸³ Hatje (1999), s. 223f.

som föredömligt. I texten anges inget direkt antal, men det förekommer uppgifter i befolkningskommissionens slutbetänkande som fastställer det normala barnantalet till minst fyra barn i en syskonskara.⁴⁸⁴ Flerbarnsretoriken stämmer väl in i det kvantitativa befolkningspolitiska budskapet om att höja nativiteten. Men det är uppenbart att det också handlade om åtgärder för att förbättra befolkningens sociala förmågor och anpassa barnen till samhällsutvecklingen.

Syskonskap framstår alltså som en central del i presentationen av familjen och hemmet. Att vara del av en familj där det fanns flera barn framställdes som viktigt för enskilda barns utveckling. Ett återkommande bildmotiv i tävlingarna och fotoböckerna är bilder som förevisar syskon eller barn som kan tolkas som syskon. Syskonskap var en tematik som gestaltades i både bild och text. Hur framställdes då syskonskap visuellt? Vilka ideal kom till uttryck genom bilderna?

Bild 34. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 672.

⁴⁸⁴ SOU 1938:57, s. 154.

Bilden på föregående sida, som finns i fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid*, visar en syskonskara med flickor och pojkar i åldern ett till sju år (Bild 34). Barnen står och sitter tätt tillsammans. Det minsta barnet sitter i knäet på en av de äldre flickorna. Den fysiska närheten mellan barnen får dem att framstå som sammanhörande med varandra, som en grupp. Visualiseringen av syskon ger så uttryck för idéer om gemenskap. Att det är barn av olika kön och att de är flera till antalet, hela fem stycken, bekräftar också det befolkningspolitiska budskapet och rådande familjeidealet om flera barn. Det faktum att den avslutar fotobokens omfattande porträttgalleri ger den även en särskild status. Den framstår som en uppvisning av det ideala syskonskapet.

Syskongemenskap gestaltas också genom kläder och utseendemässiga likheter.

Bild 35. *1000 svenska barn*
(1930), s. 119.

Bild 36. *Sveriges barn Sveriges framtid*
(1942), s. 414.

Bilden till vänster visar två barn i olika åldrar iklädda likadana ljusa shorts och tröjor (Bild 35). Bilden är rubriksatt med titeln "Syskonen". Samma tematik återfinns i den andra bilden (Bild 36). Där visas fem bröder i åldern två till nio år. Även dessa är klädda i enhetliga kläder. De äldre barnen har mörka byxor, skjorta och fluga, medan den allra yngsta har en kortärmad skjorta med hängselbyxor. Genom klädseln, och den fysiska när-

heten mellan barnen, etableras idéer om en gemenskap. Likhet och tillhörighet tycks som sammanvävda aspekter som handlar om att vara en del av en familj som ser ut på ett visst sätt.

En liknande tankegång återkommer i andra sammanhang, särskilt då nya familjer skulle konstrueras, som genom adoptioner. Cecilia Lindgren har visat att adoptionsförmedlare under 1950-talet anmodades att vid placeringar av barn ta hänsyn till att barn och adoptivföräldrar skulle passa ihop, att de inte skulle skilja sig åt alltför mycket. För att bygga en god gemenskap och för att barnet skulle känna tillhörighet ansågs det viktigt att familjemedlemmarna liknade varandra utseendemässigt. Ett snarlikt yttre skulle göra att barn och föräldrar framstod som en vanlig familj.⁴⁸⁵

Bild 37. *Sveriges barn Sveriges
framtid* (1942), s. 353.

Bild 38. *Sveriges barn Sveriges
framtid* (1942), s. 433.

Syskonskap gestaltas också som en känslomässig relation. Det görs främst genom bilder som visualiserar olika former av interaktion mellan syskon. I bilden ovan till vänster syns två barn som pussas (Bild 37). Barnen håller armarna om varandra. Bilden ovan till höger visar två flickor, som enligt bildtexten är systrar (Bild 38). Flickornas ansikten är vända åt samma håll. Den äldre flickan skrattar tydligt. Det som förenar de båda bildmotiven är barnens känslomässiga samspel. Syskonskapet framställs som en emotionell relation och en källa till glädje, ömhet och närhet för barn.

⁴⁸⁵ Lindgren (2006), s. 127-129.

Den här granskningen har visat flera saker. I analogi med texterna fyllde den visuella gestaltningen en funktion som "bildbevis" på vad syskonskapet innebar för barn. Genom bilder och texter skildrades syskonskap som en tillgång för barn. Bilder på glada barn, som pussas och skrattar, sätter fokus på en delad gemenskap och på närhet. I tävlingarna och fotoböckerna framställdes syskon ha en stor betydelse för barns psykosociala utveckling. Att få växa upp tillsammans med andra barn i en familj skildrades som ett kriterium för en god uppväxtmiljö. Bilder och texter förmedlade idéer om att familjen inte kan ersättas som uppfostringsmiljö.

Framställningen av syskon var också ett inlägg i den befolkningspolitiska debatten. Det talade tydligt till den befolkningspolitiska retoriken och det politiska målet om fler och bättre barn, med familjen som utgångspunkt. Genom tävlingarnas och fotoböckernas skildringar kan vi se hur de befolkningspolitiska budskapen mötte allmänheten. Sterns resonemang om barndomen som en glädjens tid erbjuder en förståelsegrund till det fokus på glada barn som kan ses i visuella gestaltningar av barn i Sverige under 1930- och 40-talen. Glada och väluppfostrade barn framstår som ett mått på mödrars förmåga att vara föräldrar. Genom bilder på glada barn förmedlades moderskapsideal och föreställningar om hemuppfostran.

Familjen, och särskilt modern, framstår som ytterst ansvarig för barns emotionella och sociala utveckling. Men uppfostran i hemmet krävde också ett hem som var anpassat till barns behov. Jag ska i det följande undersöka hur hemmet gestaltades i fototävlingar och fotoböcker.

HEMMETS ORDNANDE

Bostadsproblemet är på ett sätt nyckelproblemet i barnvården. All erfarenhet visar, att det egna hemmet är den fasta punkten i tillvaron. [...] För att ett hem skall kunna bli ett hem krävs en någotsånär rymlig och ändamålsenlig bostad. Barn kräva utrymme. Trångboddheten är ett fördärv.⁴⁸⁶

I citatet ovan, hämtat från fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn*, skildras hemmet som grunden i ett barns liv. Men det beskrivs även som ett problemområde. Den intensiva debatt om hemmet som fördes under mellankrigstiden handlade, som vi såg inledningsvis, om hemmets innehåll

⁴⁸⁶ Gyllenswärd, Curt (1938), "Egen vrå för de små" i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 22.

och utformning, och om klass, genus och modernitet. I fokus stod framförallt barnfamiljernas bostadssituation. Arbetarklassens dåliga bostadsstandard uppfattades som ett problem som behövde åtgärdas. Moderniseringen omfattade också medelklassens hem, som i och för sig ansågs hålla en relativt hög materiell standard, men som dömdes ut som alltför traditionella och ofunktionella. Frågan gällde huvudsakligen hur de moderna bostäder som visats upp på Stockholmsutställningen 1930 kunde göras tillgängliga för så många familjer som möjligt.⁴⁸⁷ Debatten om bostäder innefattade även idéer om staden som uppväxtmiljö för barn. Karin Johannisson har pekat på de motsägelsefulla uppfattningar om stad och landsbygd som existerade under 1930-talet. Samtidigt som det fanns en stark agrarromantisk strömning som innehöll en idealisering av landsbygden skedde en attitydförändring till staden. Det innebar att staden gick från att ha setts som en sjukdomens, smutsens och eländets plats till att representera det nya, rena och moderna. Förändringen innefattade också synen på de människor som befolkade städerna.⁴⁸⁸

En bakomliggande tanke i tidens bostadsförbättrande ambitioner verkar ha handlat om hemmiljöns påverkan på barns utveckling. Det satte hemmets materiella tillgångar för att tillgodose barns behov under lupp. Men också hemmets geografiska plats. Diskussionen rörde *var* och *hur* människor bodde. I föreställningen om det goda hemmet tycks modern ha haft en central roll. Som vi sett i tidigare kapitel ingick det i den kvinnliga uppgiften att sörja för barns fysiska och sociala omvårdnad. I denna ingick det också att sköta om hemmet och se till att barns materiella behov tillgodosågs. I ansvaret ingick det bland annat att se till att barn hade bra kläder. Beklädnadens beskaffenhet ansågs nämligen påverka barns fysiska och psykiska utveckling.⁴⁸⁹ Liksom bostäderna var barnkläder, och framförallt kostnaderna för dem, ett ämne för politiken.

I det här avsnittet undersöker jag hemmets plats och ordnande. Hur skildrades hemmet? Jag undersöker hur interiörer, föremål och kläder aktualiseras som tillgångar, liksom hemmets geografiska plats, hur förhållandet mellan stad och land kommer till uttryck. Jag inleder avsnittet med en analys av staden och landet som hemmets plats och de uppfattningar som kom till uttryck om framförallt staden som uppväxtmiljö. Därefter följer en undersökning av hemmets innehåll med betoning på dess materiella tillgångar.

⁴⁸⁷ Frykman & Löfgren (1985), s. 123-129; Seifarth (2007), s. 17.

⁴⁸⁸ Johannisson (1991), s. 188.

⁴⁸⁹ Berggren Torell (2007), s. 116, 205.

I skildringen av hemmet förefaller dess geografiska lokalisering ha tillmätts betydelse: om det var beläget i staden eller i en mer naturnära miljö. Det rör vad det var för hemideal som förmedlades genom tävlingarnas och fotoböckernas framställningar?

Ett hem i staden eller på landet – ambivalenta hemideal

År 1930 bodde hälften av Sveriges befolkning på landsbygden. Det pågick en ständig rörelse av människor som flyttade från landsbygden till de expanderande städerna. Att bo och leva i staden var ofta dyrare än på landsbygden.⁴⁹⁰ Men även om det var ett dyrare levnadsalternativ lockade de stora städerna. I tävlingarna och fotoböckerna är det framförallt städernas och de större orternas barn som visas fram. Trots det är det inte mycket i framställningarna som lyfter fram staden som en särskilt lämplig uppväxtmiljö för barn.

Den här ambivalensen är särskilt framträdande i fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn* från 1938. I en av artiklarna, skriven av barnläkaren Curt Gyllenswärd, får läsarna ta del av hans syn på barn i stadsmiljö. Han skildrar städernas bostadsproblem och hävdar att varken gamla eller nya moderna lägenheter passar som uppväxtmiljö för barn. Särskilt problematiskt anser han det vara att det i staden saknas möjligheter för barn att vistas ute. Istället ser han en så kallad småstuga som barnfamiljens bästa bostadsalternativ.⁴⁹¹

Det bästa är säkert en småstuga, där man så hava kan. Där finns utrymme och utrymme [*sic.*], som kan växa med barnantalet. Där finns sol, ljus och luft, tre av hälsans grundpelare. [...] Småbarn och storstäder är ett elände, hur man än vänder på saken. [...] Att i denna bostad skapa ett hem blir sedan en uppgift för vårt folks mödrar och fäder, tillsammans med barnen den treenighet, vars vara eller icke vara till slut även blir en fråga om vårt folks vara eller icke vara.⁴⁹²

Idealet framställs vara en rymlig bostad och en naturnära belägen uppväxtmiljö. Att det var att föredra motiveras utifrån barns behov. Där skildras det finnas möjlighet att låta barnen växa upp i enlighet med rådande hygien-

⁴⁹⁰ Åmark (2002), s. 260.

⁴⁹¹ Småhusen påminner om de bidragsunderstödda *egnahemmen* som Bostadssociala utredningen lyfter fram förslag om, SOU 1937:43, s. 7-11, 37ff.

⁴⁹² Gyllenswärd, Curt (1938), "Egen vrå för de små", i *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 22

Bild 39. *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 23.

och hälsosideal. I texten framställs det goda hemmet som befolkat av en mamma, pappa och barn. Här framträder normen om kärnfamiljen tydligt. Budskapet förstärks genom de bilder som visas på bokuppslaget tillsammans med artikeln. Över bildrubriken "Sol ute..." presenteras en bildkomposition som visar fyra barn i olika utomhusmiljöer (Bild 39).⁴⁹³ Det höga gräset, sjön och den vidsträckta vyn associerar mer med landsbygden än med staden.

⁴⁹³ *Stockholms A-barn och andra bra barn*, s. 23.

Hemidealet kommer därmed också indirekt till uttryck i den visuella gestaltningen. Det produceras därmed ett påstående om att det är familjens ansvar att barn får växa upp under goda uppväxtförhållanden i lantliga miljöer. Det lantliga hemidealet kan även kopplas till de så kallade trädgårdsstäder som växte fram i städernas utkanter under 1930-talet. Det är möjligt att det var dessa Gyllenswärd hade i åtanke i talet om småstugan.

Det barndomsideal som framträder tävlingarna och fotoböckerna genom bilder på lekande barn i trädgårdar och i den fria naturen kan förstås som ett uttryck för den romantiska barndomen.⁴⁹⁴ Naturen skildras, som i bildkompositionen ovan, som en plats för rörelse och aktivitet, för lek, utforskande och kontemplerande. Ytterligare en aspekt av relationen mellan barn och natur kan ses i de bildtexter som finns i *Svenska Dagbladets* tävling 1930. Barns kroppar knyts där till naturen genom språkliga naturreferenser som en liten ”bukett”⁴⁹⁵, ”[e]n ståtlig dagsskörd”, ”[e]tt knippe småfolk”⁴⁹⁶ och ”ett klöverblad”⁴⁹⁷. Gestaltningen av förhållandet mellan barn och natur får naturen att framstå som en ”naturlig” del i barns liv, och som en del i själva konstruktionen av vad som kan betraktas som en ideal barndom.⁴⁹⁸ Gunilla Halldén menar att i de sammanhang då begreppen barn och natur sammanförs är det alltid den goda naturen som fokuseras. Naturen ges då positiva innebörder och tilldelas rollen som en bra plats för barn att visas i.⁴⁹⁹ Den idealiserade föreställningen av naturnära och lantliga miljöer som presenterades i tävlingar och fotoböcker stod inte oemotsagd. År 1938 gav författaren och journalisten Lubbe Nordström ut landsbygdskildringen *Lort-Sverige*. Boken byggde på en serie välkända radiosända socialreportage som beskrev olika delar av den svenska landsbygden. Ett centralt problem som behandlades rörde just hur dåliga bostadsförhållanden påverkade de kvinnor, män och barn som levde där.⁵⁰⁰ Bilden av det lantligt belägna hemmet får i *Lort-Sverige* därmed en annan innebörd än i Gyllenswärdts beskrivningar av småstugan.

Sättet att resonera kring barns uppväxtförhållanden rymde en motsägelsefull bild. Ambivalensen blir ännu tydligare i relation till bilder där idén

⁴⁹⁴ Bildmotivet barn-natur tycks ha varit en befäst bildkonvention redan i början av 1900-talet. Tematiken återfinns i konst, litteratur och i populärpressens bilder.

⁴⁹⁵ *Svenska Dagbladet* 1930-10-26, s. 10

⁴⁹⁶ *Svenska Dagbladet* 1930-10-23, s. 8, *Svenska Dagbladet* 1930-11-09, s. 10

⁴⁹⁷ *Svenska Dagbladet* 1930-11-22, s. 12.

⁴⁹⁸ Halldén (2009), s. 17.

⁴⁹⁹ Halldén (2009), s. 22.

⁵⁰⁰ Nordström, Ludvig (1938), *Lort-Sverige*, Stockholm : Kooperativa förbundets bokförlag, s. 18, 137-142; se även Johannisson (1991), s. 188.

om staden som en dålig uppväxtmiljö problematiseras. I undantagsfall visades bilder på barn i karakteristiska stadsmiljöer med gator och höghus.⁵⁰¹

I A-barnstävlingen 1938 visas en bild på en flicka, som håller en hink i sin ena hand (Bild 40). Ett flervåningshus framträder i bildens bakgrund. Flickan befinner sig uppenbarligen i en stadsmiljö, men där finns inget i bilden som associerar till staden som en farlig eller olämplig plats för barn. Barnets hink får den snarare att framstå som en plats för lek.

Ett annat bildexempel, i *Sveriges barn Sveriges framtid*, visar en promenadklädd flicka som går på en stenlagd trottoar (Bild 41). Solen skiner och flickan ler. Runt om kring flickan är det helt folktomt. I bakre hörnet av bilden syns bilar köra. Den raka stenläggningen och den tillsynes välordnade gatumiljön ger ett rent och snyggt intryck. Bilden visualiserar den moderna staden, en funktionell och hygienisk plats där människor kan leva skyddade från smuts och trängsel. Här ser vi kanske just den förändring som Karin Johannisson påtalat som handlade om att staden omvärderades under 1930-talet och började ses som en symbol för utveckling och framsteg och som en plats för den moderna människan.⁵⁰²

Stadsmiljön gestaltas som en relativt barnvänlig plats, där barn kan leka och promenera runt utan att riskera sina liv.

Bild 40. *Aftonbladet* 1938-11-17, s. 14.

Bild 41. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 228.

⁵⁰¹ Se exempelvis *Aftonbladet* 1938-11-17, s. 14; *1000 svenska barn* (1930), s. 143

⁵⁰² Johannisson (1991), s. 139-195, 188.

Det är alltså inte den otrygga, smutsiga och eländiga stadsmiljö som har sagts förorsaka barn sjukdom och lidande som visas. Istället underordnas den potentiellt farliga staden bilden av det goda hemmet som uppväxtmiljö.

När barn visualiserades i utomhusmiljöer var det huvudsakligen lantliga vyer, trädgårdar och natursköna omgivningar som syntes. I analogi med detta skildrades småstugan och det naturnära boendet som en ideal uppväxtmiljö för barn. Framställningarna ger sammantaget uttryck för en kluven inställning till staden som plats för barn. Vad vi ser är ambivalenta hemideal. Å ena sidan framhölls stadsbarnen som en slags nationell elit uppbackad av en modern barnavård. För att upprätthålla standarden förordades besök på barnavårdscentraler eller mjölkdroppar som främst fanns i städerna. Det förutsatte ett relativt stadsnära boende. Staden framställs heller inte bara som en dålig uppväxtmiljö, utan också som en modern och barnvänlig plats. Å andra sidan skulle barn helst inte bo i städerna, utan mer lantligt. Hemidealet gestaltades genom bilder på barn vid soldränkta sandstränder i sjö- och kustmiljöer, i trädgårdar omgivna av ymnig grönska och i snötäckta skogslandskap.⁵⁰³

Beskrivningar av barn som klöverblad och som små knippen av blommor och bilder på lekande barn i landsbygdsmiljö kan ses i ljust av vad Alexandra Minna Stern kallar "the language of crops and breeding"⁵⁰⁴. I en studie om amerikanska Better Baby Contests på 1920- och 30-talen visar hon hur användandet av ett för lantortsbefolkningen bekant agrart språk skulle verka som medel för dem att tillgodogöra sig kunskaper om hur en vetenskapligt baserad barnavård skulle genomföras.⁵⁰⁵ På motsvarande sätt har Laura L. Lovett resonerat kring relationen mellan stad och land och tradition och modernitet utifrån en liknande tävlingsform, så kallade Fitter Family Contests. Det var tävlingar som under 1920-talet adresserades till den amerikanska landsbygdsbefolkningen i syfte att höja statusen för familjen som social enhet, samt att stimulera till ökat barnafödande. Lovett menar att tävlingarnas fokus på landsbygdsfamiljens traditioner och ideal var en strategi för att förena det industrialiserade samhället, där individen stod i fokus, med traditionella familjevärden. Genom att använda en agrar kontext för att föra fram familjen som enhet, kunde traditionella värden i en tid av utflyttning från landsbygden till städerna flätas samman med ett vetenskapligt synsätt på

⁵⁰³ *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938).

⁵⁰⁴ Stern (2002), s. 745.

⁵⁰⁵ Thomson (2000/2001); Crnic (2009); Lovett (2007).

barnafödande och familjebildning, och därmed bidra till att en form av social kontroll kunde upprätthållas.⁵⁰⁶

Resonemanget går även att applicera på de svenska tävlingarna och foto-böckerna, som genomfördes och publicerades i en tid av utflyttning från landsorten till de växande städerna. Att förankra det moderna innehållet i exempelvis A-barnstävlingarna i en traditionell kontext kan därför tolkas som ett sätt att skapa både legitimitet och igenkänning. Det kan då läsas som ett uttryck för en estetiserad ruralism och en livsstil som var på väg att försvinna.⁵⁰⁷

Lantliga miljöer framställdes följaktligen som barnvänliga och ”naturliga” platser för barn. Genom texter där staden beskrivs som en olämplig uppväxtmiljö och genom bilder på lekande barn i trädgårdar och i det fria, förmedlas ett lantligt och naturnära hemideal. Det lantligt belägna hemmet framstår som en plats för utveckling, och hemmet och familjen som den fasta punkten i barns tillvaro.

Som vi inledningsvis såg ansågs även hemmets materiella tillgångar vara betydelsefulla för barns utveckling. Vad var det då för resurser som presenterades?

Det goda hemmet

Det pågick alltså under 1930- och 40-talen ett politiskt arbete för att förbättra bostadssituationen för barnfamiljer. I Medicinalstyrelsens broschyr *Friska barn i åldern 1-10 år* framställdes sunda bostadsförhållanden som en fråga om hygien och utrymme, om att städa och vädra och skydda barnen från drag och fukt. I hemmen skulle det även finnas plats för lek och avskildhet och därtill en egen säng att sova i.⁵⁰⁸ Det gavs således tydliga riktlinjer för hur ett gott hem skulle utformas och vad det skulle innehålla. Tidigare forskning har visat hur detaljerade framställningar av barns hemmiljö och familjemedlemmar har utgjort bedömningsmaterial i barnavårdsnämnders beslut att skilja barn från deras föräldrar. Ett ostädat och torftigt hem sågs som tecken på föräldrars bristande moral och förmåga att säkra en god upp-

⁵⁰⁶ Lovett (2007), s. 69.

⁵⁰⁷ Holland (2004), s. 99.

⁵⁰⁸ *Friska barn i åldern 1-10 år. En handledning för föräldrar* (1942), utgiven av Medicinalstyrelsen, s. 34-39.

växtmiljö för sina barn. Inbyggt i skyddssystemet fanns ett tydligt klassperspektiv.⁵⁰⁹ Den sociala barnavården syftade till att skydda barn från olämpliga föräldrar, men även om att utbilda och fostra föräldrar och få dem att anpassa sig efter rådande samhällsnormer. Mödrar tilldelades ansvaret över barn och hem och skulle lära sig deras skötsel och uppfostran på vetenskaplig basis i samarbete med experter.⁵¹⁰

Som vi sett föreföll viktiga principer för ett gott hem ha varit en god ordning och tillgång till materiella resurser som kunde främja barns lek och utveckling. I fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* finns ett fyrtiotal fotografier som visar barn i vad som kan uppfattas som en hemlik inomhusmiljö.⁵¹¹ I flera bilder visas endast en liten glimt av den omgivande hemmiljön – en del av ett köksbord, en soffa, en fåtölj eller en säng, men det finns även fotografier som låter läsaren betrakta mer av rummet som omger barnen. I det här avsnittet ska jag undersöka vad det var för hem som presenterades för läsarna.

Bilderna visar hemmiljöer med rum för skilda aktiviteter, för umgänge, måltider och sömn. På fotografiet på nästa sida syns en del av ett vardagsrum (Bild 42). De föremål som skymtar fram, en orientalisk matta, en länstol, ett skrivbord och en kandelaber kan associeras till materiella tillgångar. Uppfattningen om att det är ett hem med relativt god ekonomi förstärks av bildtexten där det framgår att pappan i huset är ingenjör. Bilden visar även två barn. Det ena barnet hänger med benet över ramen på en trehjuling. När barn avbildas med leksaker skapas och upprätthålls föreställningar om barndomen som en tid för lek. Leksaker fungerar då som visuella markörer för den goda barndomen.⁵¹²

⁵⁰⁹ Lindgren (2006), s. 124-136; 148-153; Sundkvist (1994), s. 241f; Runcis (2007), s. 244f.

⁵¹⁰ Runcis (2007), s. 243-247.

⁵¹¹ Det är fotografier där jag tolkar bakgrundsmiljön som hemlik. På bilderna syns soffor, fåtöljer, gardiner, bokhyllor, köksbord och sängar.

⁵¹² Holland (2004), s. 95-97; Hörnfeldt (2009), s. 105; Biagi & Marconcini (2014), s. 363-39; Sjöberg (2013), s. 211ff.

**BIRGIT MARI-ANN och CARL-ERIK
BERTIL**

födda resp. den 20 febr. 1937 och den 13 maj 1939,
dotter och son till Ingenjör Carl-Otto Persson och
hans maka Anna, född Danielsson, Malmö.

Bild 42. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 568.

En annan bild visar fyra syskon i en sovrumsmiljö (Bild 43). De tre äldre barnen står samlade runt ett yngre barn, som ligger i en säng. Bakom barnen syns draperade gardiner. Den dekorativt utformade himmelssängen, den bäddade sovplatsen och de förhängda gardinerna får rummet att se ombonat och omsorgsfullt ordnat ut. Att det lilla barnet dessutom har tilldelats en egen sovplats i hemmet får här en speciell innebörd. I relation till det uttalade idealet att barn skulle sova i egna sängar, som vi tidigare såg uttryckt i Me-

**LARS-ERIK HOLGER, KARL-OLOF HARRY, ELSA
BIRGITTA och ANN-MARIE MARGARETA**

födda resp. den 10 dec. 1941, den 27 dec. 1936, den 20 nov.
1940 och den 24 juni 1938, söner och döttrar till 2:dre Stads-
läkaren Sigurd Harry Karlson och hans maka Anna-Brita,
född Svensson, Nyköping.

Bild 43. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 389.

dicinalstyrelsens broschyr, signalerar det en god barnavård. Tillsammans illustrerar bilderna rådande värderingar om barns behov av lek och omsorg, och idealet om ett materiellt välutrustat och trivsamt hem.

Ytterligare visuella markörer för ett välordnat hem kan kopplas till kultur och bildning. I fotoboken finns bilder som visar barn som läser böcker och dagstidningar, och bilder där barn framställs tillsammans med bokhyllor och musikinstrument.⁵¹³ En bild visar en pojke som sitter vid ett uppfällt piano (Bild 44). På en annan syns en pojke som står på en stol (Bild 45). I bakgrunden framträder en mörk bokhylla som är fylld med böcker. Den stora bokhyllan, de många böckerna och pianot kan associeras till bildning och kultur. Hemmet framstår därmed som en plats för det enskilda barnets kultivering.

⁵¹³ Se exempelvis *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 120 (piano), s. 308 (gitarr), s. 161, 122 (barn som läser böcker).

Bild 44. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 445.

Bild 45. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 344.

Bilder på barn i hemmiljöer tillsammans med objekt som bär på kulturella värden får de avbildade hemmen att framstå som välordnade och utrustade med materiella tillgångar för lek, kultur och bildning. Bilderna visualiserar ideala uppväxtmiljöer som tar tillvara på barns olika behov, så som de formulerades i politiken. Uppväxtmiljöerna svarade därmed upp till tidens ideal om vad ett bra hem för barn skulle innehålla.

Gestaltningarna för också tankarna till medelklassens hemmiljöer. Det är en uppvisning av medelklassens hemideal. I fokus står folkskollärarnas, ingenjörernas och läkarnas, men också de kvalificerade yrkesarbetarnas bostäder.⁵¹⁴ Fotobokens framställning skiljer sig från bilder på andra hem, framförallt på trånga och slitna arbetarhem där tvätten hänger från taket.⁵¹⁵ Tävlningar och fotoböcker visualiserade medelklassens miljöer som norm för alla, även de mindre bemedlade.

Liksom hemmet är också den klädda kroppen är sammankopplad med föreställningar om klass, såväl som kön, etnicitet och ålder. Välbärgade barn har klätts annorlunda än barn från andra samhällsklasser. Det sätt på vilket

⁵¹⁴ Som exempel kan nämnas verkmästare (s. 405), övermaskinist (s. 495), målarmästare (s. 405), montör (454).

⁵¹⁵ Henschen et al. (1979), s. 179; Runcis (2007), s. 106; Åker (2000), s. 59; Frykman & Löfgren (1985), s. 123-129.

barn har ekiperats har inte enbart handlat om ekonomiska tillgångar, utan också om uppfattningar om barn och av idéer om kläders form och funktion.⁵¹⁶ Viveka Berggren Torell har visat genom en studie av statliga broschyrer, tidningsmaterial och reklam hur diskurser om barn påverkade synen på barnkläder under det hon kallar folkhemmets tid (1920-1950). Tankegångar kring det resurskrävande barnet, det aktiva barnet och moderiktigt klädda barnet ändrades i takt med att samhällets syn på barn förändrades. Hon visar också hur både staten och marknaden framställde mödrar som ansvariga för barns kläder.⁵¹⁷

En liknande föreställning om mödrar går igen i fototävlingarna och fotoböckerna. Det är alldeles uppenbart att barns kläder och utseende spelade roll i presentationen av familj och hem. Detta trots att det i texterna saknas generella diskussioner om kläder eller tydliga uppmaningar till föräldrar att klä sina barn på det ena eller andra viset. Det är istället genom bilderna kläder blir betydelsefulla som markörer för det goda hemmet. Hur barnen på bilderna är klädda producerar och reproducerar idéer om barns behov och familjens och hemmets ansvar att ombesörja dessa. Det handlar framförallt om klädernas utseende och funktion. Men även om representation av kön och gestaltningen av sociala och kulturella mönster.

En aspekt gällde kläders utseende och funktion. I tävlingarna och fotoböckerna visades barn klädda i olika typer av kläder, allt från enkla vardagskläder till finare klänningar och pälskappor. Men oavsett stil, kön- och åldersanpassning framstår kläderna som hela och rena. Den funktionella aspekten handlar framförallt om kläder anpassade för lek och väder och vind, om enklare snickarbyxor, löst sittande tröjor och klänningar. Med andra ord om

Bild 46. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 173.

⁵¹⁶ Wintzell (1972); Berggren Torell (2007).

⁵¹⁷ Berggren Torell (2007), s. 205-216.

kläder som är lediga och rymliga och anpassade till att kroppen ska kunna röra sig.

I bilder med vintermotiv syns barn varmt klädda i overall, stövlar, vantar och mössa (Bild 46). När det rör vår- och sommarmotiv framträder barn istället i tunna lekkläder eller i små solhattar som skydd mot en brännande sol (Bild 47 och Bild 48). Här blir Berggren Torells resonemang om hur synen på det aktiva och lekande barnet påverkade uppfattningar om hur barnbeklädnaden skulle utformas relevant. Hon menar att den utvecklingspsykologiska diskursen, som betonade att barns utveckling var beroende av rörelse och lek, och det medicinska synsättet, som lyfte fram utomhusvistelsen som viktig för barns hälsa, förenades i samband med diskussionen om barnklädernas utformning. För att möjliggöra lek och utveckling skulle kläder vara både enkla, mjuka och sköna.⁵¹⁸ Att klä barnen på *rätt* sätt illustrerade en förmåga att vara förälder.

Klädernas funktion och utseende spelade uppenbarligen en roll i gestaltningen av familjen som vård- och omsorgsenhet. Genom bilder på klädda barn etablerades och förmedlades idéer om barns behov och föräldrars ansvar för att ombesörja dessa. Föräldrasvaret gällde också att åstadkomma välanpassade medborgare och att reproducera samhället som sådant.

Bild 47. *1000 svenska barn* (1930), s. 11.

Bild 48. *1000 svenska barn* (1930), s. 163.

⁵¹⁸ Berggren Torell (2007), s. 115-177.

Bild 49. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 152.

I fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* visas ett flertal bilder på pojkar i yngre skolåldern som är klädda i skjortor, rockar, hattar eller kavajer.⁵¹⁹ En bild visar en pojke i smoking och fluga (Bild 49). Han står snett lutad mot en bordskiva med blicken riktad ut från bilden. I en annan bild, i

fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn*, syns en flicka som är iklädd en sjömansinspirerad sommarklänning (Bild 50). Flickan sitter upprätt med korsade ben och blicken riktad mot kameran.⁵²⁰

Den avbildade pojkens kläder kan tydligt associeras till vuxenvärlden. Kläder och kroppshållning signalerar den unge pojkens vuxenhet. På motsvarande sätt kan bilden på flickan tolkas i termer av vuxenhet. Flickans raka och upprätta kroppshållning, de korsade benen, det svagt lutande huvudet, leendet och den självsäkra blicken mot kameran, gör att hon framstår mer som en vuxen kvinna än som ett barn. Klänningens bälte och veckade liv

Bild 50. *Aftonbladet* 1938-11-23, s. 14.

⁵¹⁹ Se exempelvis *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 180, 551, 446, 319, 292.

⁵²⁰ Fotografiet är hämtat från *Aftonbladets A-barnstävling* 1938. Samma fotografi finns även i fotoboken, fast då något beskuret. För att visa så stor del som möjligt att bilden har jag valt att använda bilden från tidningen.

förstärker det vuxna intrycket genom att de skapar en illusion av kvinnliga former som bröst och midja. Det är inte ett lekande eller aktivt barn som visas fram, utan ett barn vars skönhet står i fokus. Här reproduceras så en relation mellan estetiska värden och en föreställning om "det kvinnliga". På motsvarande sätt reproduceras idéer om "det manliga". Bildframställningarna rymmer föreställningar om kön. Fotografierna på välklädda och tillsynes väluppfostrade barn ingår som en del av en tradition med syfte att visa upp den borgerliga individen, den kultiverade och samhällsbärande.⁵²¹ Det är relationen mellan barnet och den vuxne individen som står i fokus, snarare än barnet självt.

Patricia Holland lyfter fram hur visuella representationer av familjen, innehåller både köns- och ålderskodade föreställningar om och förväntningar på de barn som finns avbildade. I familjefotografier tycks äldre pojkar placeras nära fadern och små barn och flickor nära modern. På liknande sätt iscensätts föreställningar om kön och ålder i kläder. Holland menar att dylika visuella representationer är "part of the ritual of family life, and contribute to a sense of continuity and personal identity."⁵²² I fototävlingarna och fotoböckerna finns, med några få undantag, inga fotografier som framställer familjer i den bemärkelsen som Holland avser. Men även om den vuxna förebilden saknas i fysisk mening finns föreställningen om den vuxna mannen eller kvinnan likväl där, iscensatt genom kläder och kroppshållning. Ett liknande sätt att iscensätta sammanhang och förväntningar har även lyfts fram av Maria Sundkvist som i en studie av svenska gymnasieföreningar har visat att bruket av kavaj var ett sätt för gymnasisterna att ikläda sig rollen som vuxna.⁵²³

Relaterat till den visuella representationen av välklädda barn finns förstås en ekonomisk dimension som handlar om att som förälder ha råd att klä sina barn. För att resonera kring detta behövs en annan bild av hur barnkläder diskuterades under 1930- och 40-talen. Barnkläder var dyrt och under kriget rådde dessutom ransonering på tyger. Det var långt från alla svenska barn som hade tillgång till fina eller funktionella kläder av det slag som var återgivna bland fototävlingarnas eller fotoböckernas bilder. Inom befolkningskommissionens ramar genomfördes 1938 en statlig utredning om barnbeklädnadsbidrag till behövande familjer.⁵²⁴ Betänkandets förslag syftade till

⁵²¹ Dahlgren (2013), s. 155ff.

⁵²² Holland (2007) s, 51f.

⁵²³ Sundkvist (2006), s. 145-149.

⁵²⁴ SOU 1938:7.

en ”utgiftsavlastning eller förbilligande av konsumtion för ändamål av särskild vikt för barnens fysiska och psykiska hälsa och uppfostran”.⁵²⁵ Det handlade helt enkelt om att med ekonomiska bidrag säkerställa att barnfamiljer kunde tillgodose barns beklädnadsrelaterade behov. Bristande ekonomiska resurser framställdes som orsak till den dåliga beklädnadsstandard som man tyckte sig ha sett bland barn i fattiga familjer.

Beklädnadsfrågans medborgarfostrande aspekter betonades också i utredningen.⁵²⁶ De argument som lyftes fram handlade om såväl medborgarskap, som moral och hälsa, men också om sociala aspekter. Det ansågs viktigt att barn inte avvek allt för mycket från andra barn.⁵²⁷ Som för att illustrera vad en god standard innebar innehöll utredningen även detaljerade klädesanvisningar för barn i olika åldrar uppdelat på kön.⁵²⁸ På motsvarande sätt kan bilder på välklädda barn i fototävlingar och fotoböcker läsas som klädesanvisningar i visuell form. Bilderna kan förstås som ett uttryck för att politiska visioner nådde hela vägen in i hemmen. Nu kom inte beklädnadsbidraget att omsättas i en faktisk socialpolitisk reform, men att barnkläder och kostnader för barnkläder togs upp till politisk diskussion, visar på dess aktualitet och relevans i relation till barn- och familjepolitikens utformning.⁵²⁹

I det goda hemmet ingick barns kläder som en del av omsorgsuppdraget, både att använda rätt kläder till barnen, men även att ha råd att konsumera dem. Det klädda barnet ges därmed en symbolisk innebörd. Kläderna fungerade som en markör för relationen mellan det avbildade barnet och den som tog hand om barnet. Genom bilder på välklädda barn gestaltades ett föräldraskap som var omhändertagande, och föräldrar som hade tillgång till ekonomiska medel. Att barns klädsel bidrog till att producera och reproducera föreställningar om föräldraskap, och framförallt moderskap, ligger i linje med Berggren Torells argumentation.⁵³⁰ Genom fotografier och texter etablerades och förmedlades även föreställningar om könens roller. En re-

⁵²⁵ SOU 1938:7, s. 22.

⁵²⁶ SOU 1938:7, s. 24.

⁵²⁷ SOU 1938:7, s. 93.

⁵²⁸ SOU 1938:7, s. 94. Liknande detaljerade anvisningar kunde även ses i utställningar om barnkläder. Ett exempel var Dagens Nyheter och Nordiska Kompaniets barnklädesutställning 1939. Utställningen och tillika tävlingen var ett samarbete mellan DN och NK och genomfördes i NKs lokaler i Stockholm. Utställningen riktade sig till mödar och syftade till att visa upp vad man ansåg var en god barnklädesstandard. Dagens Nyheter, 1939-02-21. I samband med denna gavs även en utställningskatalog med detaljerade barnklädesanvisningar och kostnadsuträkningar ut - ”Vad kostar det att årligen klä sina barn?”, DN:s Civiltr., Stockholm 1939.

⁵²⁹ Berggren Torell (2007), s. 18, Berggren Torell bygger sitt resonemang på Hatje (1974).

⁵³⁰ Berggren Torell (2007), s. 205-207.

producerad könsordning som kan sägas bidra till bevarande av samhällsstrukturer. Familjen framstår därmed som grund till samhällets reproduktion. Hela, rena och funktionella kläder tilldelas en symbolisk funktion som signalerar omsorg, tid och framförallt föräldranärvaro. Den visuella gestaltningen gjorde barns vardag och hemmets sociala och materiella standard synlig för en utomstående blick, för föräldrar och allmänhet. Väklädda barn i välskötta och funktionella hemmiljöer reproducerade därmed en vision som det moderna samhället hade att sträva efter.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Syftet med det här kapitlet var att undersöka hur familjen konstruerades i åskådningskulturen, i fototävlingar och fotoböcker, och vilka visioner om samhällets och välfärdens utformning som därigenom uttrycktes. Det rör vilka bilder av familjen som presenterades och hur dessa kan förstås i relation till andra vård- och omsorgsdiskurser under 1930- och 40-talen. I analysen har jag fokuserat på hur föräldrars uppgifter och ansvar för barn presenterades, hur familjen framställdes som uppväxtmiljö och plats för barns fosteran, samt hur hemmet skildrades.

Moderskap, vetenskapligt baserad barnavård, hemmets organisering, hemuppföstran och syskonskap stod i fokus när frågor om barn och familj adresserades till allmänheten. Det var teman som tydligt anknöt till de problemområdena – befolkningskrisen, folkhälsan och bostadsfrågan – som också togs upp i befolkningsutredningarna. I det här kapitlet har jag haft anledning att närma mig utredningar som belyst barn- och familjefrågor. Det är signifikativt att de framställer familjen som en enhet i behov av offentligt stöd. Det gällde beklädnad, barntillsyn, amning och uppfödning. Den bilden står i kontrast till den bild som presenterades i de fototävlingar och fotoböcker som diskuterats i kapitlet.

I fototävlingarna och fotoböckerna verbaliserades och visualiserades föreställningar om familj och föräldraskap. I föräldrars uppgifter ingick att ombesörja barns skiftande behov. Genom representationer av glada, friska, aktiva och lekande barn konstruerades en idealbild av en närvarande och medveten förälder, som förstod barns behov av näringsrik föda, av lek och rörlighet och samvaro med andra barn, och som hade råd att klä sina barn i funktionella och fina kläder. Hur barn såg ut, utvecklades och uppförde sig ansågs alltså vara möjligt att spåra till framförallt mödrars omsorger och

engagemang. Det var genom barnen som föräldraskapets tillgångar eller brister blev synliga. Barn fungerade därmed som värdemätare på föräldrars förmåga att vara föräldrar.

De deltagande barnen framstår som objekt för föräldrar och professionella. Jag har visat hur detta påverkade synen på föräldraskapets uppgifter och ansvar. För att mödrar skulle kunna uppfylla sin uppgift att sörja för barns hälsa krävdes ett samarbete med professionella. I vården av barnen framställdes läkarna som mödrarnas samarbetspartners. I samarbetet positionerades läkarna som representanter för den medicinska vetenskapen, som stod för det *rätta* och moderna kunnandet om barn och som hade tillgång till en rad vetenskapliga metoder för att värdera det friska eller sjuka. Mödrars uppgift var att se och lära och framförallt omsätta de nya kunskaperna i praktiken. Det gavs inga alternativ till hur barn skulle skötas. Det var en tydligt regisserad berättelse som mödrar och barn placerades in i. Den medicinska blicken på barnet innebar att normaliseringen eller makten över vad som var normalt eller avvikande hamnade hos läkarna. Det var i detta sammanhang som nakenheten blev betydelsefull. Den oklädda barnkroppen synliggjorde det normala och det eftersträvansvärda, det ideala. Kroppen framhävde mödrars omvårdnad och skötsel, och frånvaron av spår av sjukdom och bristande vård blev påtagligt synlig för betraktaren. Uppvisningen av friska, sunda och väl omhändertagna barn hade så en uppenbar pedagogisk ambition – mödrarna skulle uppfostras, men också allmänheten. Att söka upp expertisen och ta emot deras vägledning tycks vara själva förutsättningen för ett gott föräldraskap. Hälsoundersökningarna, hälsokorten och fotografierna fungerade som redskap för att iscensätta denna ambition. Expertisens råd och vägledning i arbetet med barnen var en manifestation av den rådande expertkulturen.

Framställningar av vårdande och kompetenta mödrar förstärkte traditionella hem- och familjeideal och en traditionell könsordning. Kvinnors lojalitet framstod som riktad inåt, mot familjen, hemmet och barnen. Fäder fanns representerade i skildringarna, men huvudsakligen som en form av bakgrundsfigurer, omnämnda i korta textpassager, men ingalunda synliga i bild och inte heller framskrivna som delaktiga i barns vård, omsorg och fostran. Faderskapet framstod likväl som centralt för konstruktionen av de budskap som förmedlades. I gestaltningen av familjen och hemmet som vård- och omsorgsenhet fungerade de som representanter för en ideal familjestruktur uppbyggd kring en manlig försörjarmodell. Analysens bekräftar därmed tidigare forskning som visat att moderskapet framhölls som ett kvinnligt

ideal och kärnfamiljen som en central för barns vård och fostran.⁵³¹ Modersideal producerades och återspeglades således i åskådningskulturens representationer, genom fototävlingar och fotoböcker.⁵³²

Familjens huvuduppgift framställdes vara att erbjuda barn en god uppväxt och ett gott hem. Framställningar av barn i hemmiljöer gav läsarna en genomträngande inblick i privata hem. Genom visuella skildringar av barn i hemlika miljöer producerades idealbilder av kulturellt, socialt och ekonomiskt resursstarka hem. Bostäderna framställdes som välskötta och trygga hem med närhet till natursköna omgivningar för lek och rekreation. Staden skildrades som en direkt olämplig uppväxtmiljö, men samtidigt som det modernas centrum. Hemmet var en social markör som synliggjorde familjens tillgångar. Det enskilda hemmet skulle kunna erbjuda barn samvaro med andra barn, helst syskon. Idealet var en syskonskara med så pass många barn att de kunde socialisera varandra och genom vardaglig interaktion slipas till diamanter, som läkaren Curt Gyllenswärd metaforiskt uttryckte det. Hemmet skildrades med andra ord som en plats för tillväxt och kultivering och som den fasta punkten i barns tillvaro.

Tävlingarna och fotoböckerna riktades huvudsakligen till en kvinnlig medelklasspublik. De var redskap för att gestalta medelklassens sätt att "göra" familj, men också för att belysa befolkningsfrågor. Det framstod som att det var genom familjen som en positiv befolkningsutveckling skulle realiseras. Betoningen på syskonskapets betydelse talade exempelvis direkt till den pågående politiska debatten, men förutsatte inte ett statligt stöd. Det var kvinnornas ansvar att se till att föda tillräckligt många och bra barn.

A-barnstävlingen 1938 har tidigare framhållits som en del av den pågående befolkningsfrågan, om än inte direkt kopplad till den.⁵³³ Den här studien visar delvis en annan bild. Det var visserligen så att samma teman och frågor diskuterades som också förekom i utredningar och i den politiska diskussionen. Min analys har visat att A-barnstävlingen dels gjorde en direkt referens till befolkningskommissionens betänkande, och dels ställde sig i opposition mot förslaget som kommissionen lade fram. A-barnstävlingen var ett direkt kritiskt inlägg i den offentliga debatten om befolkningsfrågan och familjens funktion under 1930- och 40-talen.

Mellankrigstiden har beskrivits som en period då det var viktigt att visa sitt samhällsansvar och att på det personliga planet ställa om och anpassa

⁵³¹ Lundqvist (2007), s. 101; Hatje (1974); Tornbjer (2002); Hirdman (SOU 1990:44), s. 84-87.

⁵³² Jfr Tornbjer (2002), s. 262-265; Ladd-Taylor (2001), s. 298-327, s. 301, 32f1; Kozol (1994), 13, 51-95.

⁵³³ Habel (2002), s. 81.

sig till rådande moderna ideal och normer.⁵³⁴ Deltagandet i tävlingar och fotoböcker kan läsas om ett sådant ansvarstagande. Presentationen av privata bilder och framställningen av enskilda barns och föräldrars namn och andra personliga uppgifter framstår också som en form av intimisering av det offentliga rummet. Bilder och texter öppnade upp det privata hemmet, det gjordes offentligt och därmed tillgängligt för andras blickar.⁵³⁵ Med en Hirdmans terminologi kan man säga att tävlingarna och fotoböckerna var delar i en process där privatlivet församhälleligades samtidigt som samhällets frågor formulerades som privata angelägenheter.⁵³⁶

Genom representationer av barn och hemmiljöer i text och bild etablerades och naturliggjordes familj och hem som platser för barn, och demonstrerade därigenom familjens förmåga som vård- och omsorgsenhet. Staten och det statliga engagemanget kring barn och familj syntes inte. Barn framställdes inte som ett gemensamt åtagande. Ansvar för att ombesörja barns hälsa och omvårdnad, och för att "leverera" sunda medborgare till nationen, lades på enskilda föräldrar, och framförallt på mödrar. De framställdes som ansvariga för sina egna barn och för befolkningens och samhällets utveckling i stort. Det innebar att både ansvar *och* skuld lades på mödrarna. Men vad betyder det att staten och statens engagemang var osynligt? I tävlingar och fotoböcker förhöll sig aktörer uppenbarligen kritiska till de förslag som framfördes i utredningsväsendet, om kvinnligt förvärvsarbete och organiseringen av den offentliga barnomsorgen. Det synliggörs därför en konflikt mellan olika synsätt.

Som framgått i tidigare kapitel fanns det också andra aktörer som adresserade allmänheten genom fotoböcker i frågor som rörde barn och familj. I följande kapitel undersöker jag hur välfärdsstaten och det offentliga insatser för barn presenterades i fotoboken *Svenska barn i bild*.

⁵³⁴ Frykman & Löfgren (1985), s. 137-139.

⁵³⁵ Habel (2002), s. 82.

⁵³⁶ Hirdman (1989/2010), s. 216-239.

VÄLFÄRDSSTATEN OCH DET OFFENTLIGAS ANSVAR FÖR BARN

I det intensiva reformarbetet under 1930- och 40-talen var välfärd för barn och familj ett särskilt prioriterat politikområde. Barns livsvillkor var en central statlig angelägenhet. I befolkningsutredningarna uttrycktes, som vi såg i det tidigare kapitlet, en positiv syn på statens inblandning i barns och familjers liv. Målet var att åstadkomma fler och bättre barn.⁵³⁷ Det var genom satsningar på barn som samhället skulle förändras. I den här processen tillskrevs ”experter”, personer med förankring i både professionella fält och i politiken, en bärande roll.⁵³⁸

Trots flera gemensamma utgångpunkter fanns det skilda politiska uppfattningar kring hur den svenska välfärden för barn och familj skulle organiseras. Dessa gällde framförallt tilltron till socialpolitiska reformer som lösning på befolkningsfrågan, och statens roll. Där socialdemokrater såg undanröjandet av ekonomiska hinder för familjebildande och uppbyggnaden av offentliga verksamheter som den mest effektiva vägen framåt, såg de konservativa mer och förbättrad upplysning, propaganda och samhällsinformation till allmänheten som medel för att åstadkomma förändring.⁵³⁹ Exempel på sådan upplysning och propaganda har vi sett i föregående kapitel, där familjen och hemmet betonades som helt centrala för att ”leverera” friska och starka barn.

I det politiska arbetet var förmedlingen av politiska budskap till allmänheten viktig. Utredningars och reformers innehåll populariserades genom folkbildande informations- och upplysningsverksamhet via skola, press, radio och film.⁵⁴⁰ Genom den så kallade dubbla strategin, att både genomföra

⁵³⁷ Hatje (1974); Källemark (1980); Hirdman (1989/2000); Lundqvist (2007); Sandin (2012).

⁵³⁸ Om experternas roll i de nordiska välfärdsstaterna, se Lundqvist & Petersen (2010).

⁵³⁹ Hatje (1974), s. 227f, 230-236. Socialpolitikens organisering var även en konflikt inom partierna, se Hirdman (1989/2000).

⁵⁴⁰ Palmblad & Eriksson (1995); Habel (2002); Lindgren (1999); Seifarth (2007). Inom hemushållningen (i vilken även barn- och familjefrågor ingick) fanns exempelvis upplysningsbyrån *Aktiv hushållning*, SOU 1947:46, s. 258f.

reformer och informera och upplysa, kunde så politiken få en bred spridning i samhället.⁵⁴¹ I det här kapitlet ska jag undersöka hur man från politiskt håll förmedlade samhällsinformation och propaganda till allmänheten, och på så vis gav sin version av välfärdens organisering kring barn och familj. I fokus för undersökningen står den bild av välfärdsstaten som kommittén bakom fotoboken *Svenska barn i bild* ville föra fram. Hur presenterades det offentliga insatser för barn i åskådningskulturen? Vad var det för vision om samhället och välfärdens utformning som därigenom kom till uttryck? Hur förhöll sig fotoboken till de samhällsproblem som aktualiserades och utreddes i det barn- och familjepolitiska utredningsarbetet?

Under de första krigsåren lades flera av de reformförslag som befolkningskommissionen under 1930-talet arbetat fram på is tills vidare.⁵⁴² Men befolkningsfrågan glömdes inte bort. Ett förändrat politiskt klimat och det faktum att nativiteten, återigen, sjunkit mellan åren 1939-1941 mobiliserade en intensiv utomparlamentarisk aktivitet. Syftet var att få regeringen, vilken inte ansågs ta frågan på tillräckligt allvar, att intressera sig på nytt. Pådrivande var framförallt en borgerlig och konservativ opinion och familjepolitiskt orienterade organisationer.⁵⁴³ Opinionsarbetet ledde till en livlig samhällsdebatt. Under våren 1941, skickades en framställan, undertecknad av en bred politisk uppslutning, till regeringen där man krävde ett befolkningspolitiskt handlingsprogram och en av staten sanktionerad upplysningsverksamhet i befolkningsfrågan riktad till allmänheten.⁵⁴⁴

Hösten 1941 tillsatte regeringen en ny befolkningsutredning. Utredningsdirektivet innehöll, utöver ett uppdrag att följa upp befolkningskommissionens arbete, också en formulering om att utredningen skulle se över möjligheterna till en ökad upplysningsverksamhet i befolkningspolitiska frågor.⁵⁴⁵ Det var uppenbarligen viktigt att förklara politikens betydelse på ett kommunicerbart sätt till allmänheten. I det här sammanhanget, året efter tillsättandet av 1941-års Befolkningsutredning, utkom fotoboken *Svenska barn i bild*. Det var en publikation med tydliga kopplingar till det pågående utredningsarbetet, och särskilt till tre utredningar: befolkningsutredningen, 1940 års skolutredning och socialvårdskommitténs utredningar. Bakom bokens

⁵⁴¹ Palmblad & Eriksson (1995), s. 25-44.

⁵⁴² Hatje (1974), s. 47, 49f.

⁵⁴³ Hatje lyfter bland annat fram Gyllenswärd som aktiv i det opinionsbildande arbetet, liksom organisationen Svenska Familjevärnet, Hatje (1974), s. 53, 61f; Berg (2009), s. 290-291.

⁵⁴⁴ Hatje (1974), s. 53f, 59ff, 62, 65f.

⁵⁴⁵ Direktivet angav också att de sakkunniga skulle undersöka inrättandet av ett särskilt statligt centralt organ (institut) som skulle ansvara för befolkningsfrågan, samt fördelningen av kostnader för barns försörjning och uppfostran, se Hatje (1974), s. 68.

utgivning stod en kommitté sammansatt av tjänstemän och politiker som också var engagerade i de nämnda utredningarna.⁵⁴⁶ Bland politikerna fanns exempelvis socialdemokrater och liberaler.⁵⁴⁷ Boken var ett resultat av en samverkan mellan olika politiska krafter inom ramen för utredningarna om det framtida välfärdssamhället. Fotoboken representerar därmed en direkt koppling mellan den politiska arenan och åskådningskulturen.

I analysen fokuserar jag på följande frågor: Vilka institutioner och verksamheter presenterades? Till vilka barn riktades insatserna? Vilka aktörer skulle ansvara för insatserna? När det gäller institutioner och verksamheter undersöker jag vilken form av stöd som förevisades och hur det offentligas åtgärder framställdes. För att undersöka vilka barn som omfattades av välfärdsinsatserna analyserar jag de behov som institutioner och verksamheter skulle tillgodose och vilka barn som inkluderades i presentationen. I undersökningen av välfärdsstatens aktörer fokuserar jag på hur professionella och föräldrar framställdes och innebörden av det offentliga så som det presenterades i framställningen. Det rör särskilt hur relationen mellan staten och civilsamhället presenterades.⁵⁴⁸

I granskningen av materialet, med utgångspunkt i frågorna, har jag identifierat tre innehållsliga teman – hälsa, fostran och bildning. Jag har uppmärksammat att framställningar av måltider är återkommande, liksom skildringar av barns utomhusvistelse och lek i offentliga miljöer. Det är gestaltningar som framförallt är kopplade till barns fysiska välbefinnande. När det gäller fostran och bildning, vilket rör barns psykosociala utveckling, har jag sett att olika former av barnomsorg och skolverksamheter lyfts fram. Hälsa, fostran och bildning är teman som överlappar varandra och det finns inga tydliga gränser mellan dem. Till temat hälsa kan exempelvis både måltider och utomhusvistelse och lek räknas, samtidigt som utomhusvistelse och lek också kan handla om fostran. Jag har också uppmärksammat välfärdsstatens materialitet. Det rör sig om återkommande framställningar av ny arkitektur, byggnader, vetenskapliga framsteg och modern teknik.

Till grund för analysen ligger fotoboken *Svenska barn i bild*. Fotoboken är uppdelad, som jag tidigare nämnt, i två delar: en inledande textdel, som

⁵⁴⁶ Byråchefen Ali Berggren var inte en del av socialvårdskommittén som sådan, men deltog i kommitténs arbete genom utarbetande av en redogörelse av en undersökning inom det sociala området, se SOU 1942:45, Socialvårdskommitténs betänkande V: Statistisk undersökning angående Barnhemmen, Stockholm, s. 6, 79-96.

⁵⁴⁷ Här kan nämnas Tage Erlander som var socialdemokrat och Bror C. Hasselrot som var liberal.

⁵⁴⁸ Med civilsamhället avser jag icke-statliga organisationer, föreningar och stiftelser. Wijkström & Lundström (2002), s. 109-152.

också innehåller ett fåtal bilder, och en längre bildpresentation. De två delarna talar till varandra genom att den inledande delen skapar en förståelseram för den visuella framställningen, som i sin tur åskådliggör delar av det som skildras i texten. I fotobokens inledningstext ges läsaren en övergripande bild av offentliga insatser för barn i Sverige. Där skildras sociala, medicinska, pedagogiska och kulturella institutioner och verksamheter. I den följande bildpresentationen åskådliggörs sedan ett flertal av dessa genom bilder och bildtexter, under sammanlagt 30 rubriker: *B.B, barnavårdscentraler, modersmjölkcentralen, daghem, HSB, barnträdgårdar, Skansen, spädbarnshem, upptagningshem, Fredrik Eens minne, konvalescent- och dispensärbarnhem, psykopatiska barn, vanföra barn, Tomtebodan, barnsjukhus, sommarkolonier, Barnens ö, dagkolonier, parkbarnsverksamhet, skolan, tandvård, barnbeklädnad, söndagsskola, skolresor, arbetsstugor, lappbarn, skolradio, konsten i skolorna, barnteater och bibliotek.*

Kapitlet är disponerat på följande sätt. Först granskar jag vilka som framställdes som välfärdsstatens aktörer, de som skulle genomföra insatserna för barn, och innebörden av det offentliga. Därefter analyseras framställningar av ätande och drickande barn och hur barns fysiska välbefinnande och näringsintag länkades till konstruktionen av välfärdsstaten. Den kroppsliga hälsan står i fokus också i det följande avsnittet som berör utomhusvistelse och lek. Här undersöker jag hur framställningar av barn i friluftsverksamheter och lekaktiviteter integrerades i presentationen av välfärdsbygget. Därefter inriktas granskningen mot barns psykosociala utveckling och hur barn framställdes i pedagogiska verksamheter med fokus på fostran och bildning. Slutligen undersöker jag hur framställningar av barn och byggnader och teknisk apparatur samspelade i presentationen av välfärdsstaten. Sist i kapitlet sammanfattas och diskuteras de resultatet i relation till de frågor som ställdes inledningsvis.

INSTITUTIONER OCH DEN PROFESSIONELLA BLICKEN

I bokens inledningstext ger fotobokskommittén, med redaktör Margit Palmaer vid pennan, en redogörelse över vad det offentliga har åstadkommit för barn inom det sociala området. Det är en berättelse om progression och utveckling som möter läsaren. Palmaer beskriver hur välfärden har utvecklats och moderniserats, att verksamheter och institutioner har förbättrats och ett nytt vård- och omsorgssystem för barn har byggts upp. Det kommunala arbetet i barnavårdsnämnder, Allmänna barnhusets verksamhet, Allmänna arvsfonden skildras, liksom enskilda organisationer som Röda korset, Rädda barnen och Solstickan. samt framväxten av sociala, pedagogiska och medicinska institutioner för barn.⁵⁴⁹ Det berättas om en förändring från en privat till en allt mer offentligt organiserad välfärd. I skildringen pekas professionella barnavårdare ut som centrala. Palmaer betonar att arbetet måste fortsätta på den inslagna vägen att med gemensamma medel åstadkomma förbättringar för de svenska barnen. Bärande i berättelsen är synen på barn som en gemensam angelägenhet:

Som man ser, har sedan sekelskiftet mycket gjorts för barnen. Samhället har tillförsäkrat barnen ständigt nya förmåner och iklätt sig ett allt större ansvar för dem och enskilda institutioner har gjort betydande insatser. [...] Barnen är vår dyrbaraste egendom, vi måste göra vårt yttersta för att få dem lyckligt genom nuvarande påfrestande tider. De tillhör oss gemensamt, och vi har ansvar för vartenda ett av dem.⁵⁵⁰

Utgångspunkten i boken är att barn som grupp hade en särskild prioritet i det politiska arbetet. Ett ökat samhällsengagemang framställs som en nödvändighet. Texten innehåller begrepp som "samhället" och "vi". Men vilka är det som här räknas till samhället? Ska det tolkas som att det är staten som avses? Det har tidigare uppmärksammats hur det i svenskt språkbruk ofta sätts likhetstecken mellan staten och samhället.⁵⁵¹ "Vi:et" som åsyftas i texten ovan innefattar inte bara staten utan också flera aktörer. Det inkluderar stat och kommun, men även enskilda aktörer och ideella organisationer.⁵⁵² Samhället som presenteras är som större än staten i sig. Att både offentliga

⁵⁴⁹ Palmaer, Margit (1942) i *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. "Vad vi gör för våra barn".

⁵⁵⁰ Palmaer, Margit (1942) i *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. "Vad vi gör för våra barn".

⁵⁵¹ Frykman & Löfgren (1985), s. 59.

⁵⁵² Jfr Sandin (2012), s. 116; Sandin (2014), s. 41; Hallberg & Sandin (2014).

och privata aktörer inkluderas i "vi:et" innebär att skillnaden mellan dem suddas ut och stat och samhälle framstår som samma sak. Samtidigt är också "vi:et" ett tilltal som implicerar politisk handling genom politiken och staten. Vid tiden för fotobokens utgivning var inte den starka välfärdsstat som huvudsakligen utvecklades efter kriget genomförd. En stor del av den offentliga barnvården organiserades ännu genom civilsamhällets aktörer. Tidigare forskning har beskrivit välfärdsstatens framväxt som en process präglad av kontinuitet och samarbete mellan statliga aktörer och enskilda initiativ, snarare än som ett snabbt skifte och ett uttryck för en stark statlig maktutövning.⁵⁵³ I fotobokens framställning skildras ett sådant samarbete.

Den inledande texten innehåller en berättelse om de sociala landvinningar som gjorts. Barns vård, omsorg och fostran beskrivs som ett kollektivt ansvar för stat, kommun, ideella organisationer och enskilda aktörer. Det är samma budskap som återkommer i de statliga utredningar som genomfördes vid tiden, som framgick i tidigare kapitel. Barn framställdes där som en samhällsgrupp med behov som behövde ombesörjas.

I tidigare kapitel såg vi också att familjen och hemmet presenterades som en primär vård- och omsorgsenhet för barn. Genom föräldrars, och framförallt mödrars, ansträngningar och hemmets resurser skulle barns fysiska och psykosociala utveckling tillgodoses. Med det privata hemmet som fond visades glada, lekande och friska barn upp som "bevis" på en väl fungerande barnavård. När den framväxande välfärdsstatens ansvar för barns vård, omsorg och fostran skildras förmedlades en annan bild av familj och föräldraskap. Då tonades den enskilde föräldern, familjen och hemmet som vård- och omsorgsenhet genomgående ned.

I bildpresentationen finns bara en bild som visar en familj i traditionell mening. Den återfinns talande nog på ett uppslag som presenterar barnbeklädnadsstöd till fattiga barnfamiljer (Bild 51).⁵⁵⁴ Fotografiet visar en man och en kvinna och åtta barn i olika åldrar. Bakom dem ses avlödade trädgrenar. Bilden är suddig och oskarp. Bildtexten talar om för läsaren att "[b]arnbeklädnad ombesörjer Rädda barnen, inte minst till barnrika familjer [...]". De många barnen och den karga miljön berättar en historia om en familj i nöd och i behov av offentligt stöd. Det är också en skildring av ett fungerande samhälle som ställer upp, vilket illustreras av barnens hela och rena kläder. Bilden ger ett ansikte till den fattigdom och utsatthet som man

⁵⁵³ Weiner (1995), s. 307- 310; Ohrlander (1992), s. 292; Bergman (2003), s. 326-327, 331-337; Hatje (1999), s. 31-46, 271ff; Seip (1984), s. 11-15.

⁵⁵⁴ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnbeklädnad.

Bild 51. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnb eklädnad.

ville avhjälpa. Det inte är den kommunala fattigvården som lyfts fram, utan den stödverksamhet som ordnas av frivilligsektorn, här representerad av organisationen Rädda barnen. Representationen av den fattiga och behövande familjen utmanar tydligt idén om familjen och hemmet som en stark vård- och omsorgsenhet, men visar samtidigt också fram ett samarbete mellan staten och frivilligorganisationerna kring barn och familj.

I bild och text skildas också andra stödinsatser för barnfamiljer. När de presenteras visas i några fall också föräldrar. Det gäller särskilt i presentationen av institutioner för spädbarn och yngre barn, som exempelvis barnavårdscentraler.⁵⁵⁵ De föräldrar som då syns är uteslutande mödrar. Kvinnodominansen kan förklaras utifrån en rådande vård- och omsorgsdiskurs där kvinnor tilldelades rollen som primära barnvårdare, och var de som förväntades samarbeta med sjukvården kring spädbarns hälsa. Bilderna visualiserar mödrars uppgifter och ansvar. Där skildras också en statlig stödform, som känns igen från andra håll, men som ges en annan kontextuell inramning

⁵⁵⁵ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnavårdscentraler.

genom fokus på det statliga ansvaret, och inte primärt genom en privat hem- och familjesfär som i A-barnstävlingarna.

Men det finns anledning att titta närmare på vilka mammor det är som visas i presentationen. När barnavårdscentraler skildras ges nästintill inga kommenterar om mödrarna. I något fall används ordet "mamma"⁵⁵⁶. Huruvida de var gifta eller inte lämnas därmed okommenterat. På andra ställen i fotoboken tycks dock mödrars civilstånd ha varit desto viktigare att lyfta fram. Det gäller särskilt i framställningen av spädbarnshem och mödrahem, som var institutioner där nyfödda och yngre barn kunde bo tillsammans med sina mödrar. I bildtexter betonas kvinnors civilstånd genom ordval som "ensamma mödrar"⁵⁵⁷ och "yrkesarbetande ogifta mödrar"⁵⁵⁸. Genom uttrycken särskiljs dessa mödrar från andra "vanliga" mammor. Orden understryker att det är omständigheter som gjort att de hade behov av stöd. När spädbarnshem och mödrahem visas upp är det en positiv bild som förmedlas.

Bild 52. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Spädbarnshem.

⁵⁵⁶ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnavårdscentraler.

⁵⁵⁷ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Spädbarnshem. Det innebär inte automatiskt att det var ogifta mödrar som avsågs. Beteckningen kan innefatta såväl änkor och frångilda som gifta kvinnor. Betoningen på "ensamma" mödrar gör att det framstår som mödrar som står utan möjlighet att på egen hand ta hand om sitt barn under amningstiden.

⁵⁵⁸ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Fredrik Eens minne.

Uppslaget på föregående sida förevisar spädbarnshem (Bild 52). På bilderna syns barn, mammor och sköterskor i olika institutionsmiljöer. Bildtexter berättar om "glada" och "stolta" mödrar och "duktiga, "välskötta" och "praktiga telningar".⁵⁵⁹ Bilderna visar, med ett undantag, barn i grupp. Både barnsköterskor och mödrar syns syssla med barnen och hålla dem i sina famnar. De representeras på ett tämligen likartat sätt som vårdande och omsorgsgivande. Uppslaget visualiserar samarbetet mellan mödrar och professionella, och ett delat ansvar. Men det är inte enbart de professionella som utgör själva stödet till mödrarna, utan även kontexten som sådan, institutionsbyggnaden och de ändamålsenliga lokalerna. Gruppbilderna på barn förstärker intrycket av storskalighet. Det är en representation av modernitet och kollektivitet, underbyggd av bilder på tvättrum och många barn. Institutionerna framställs som hem där barn kan växa sig stora och friska genom mammakärlek och genom tillsyn och omvårdad under uppsikt av professionella barnavårdare. Genom att samtidigt skildra "ensamma mödrar" som "stolta", och varken i nedsättande eller moraliserande termer, neutraliseras och normaliseras också deras moderskap, och de blir inkluderade. Mödrarna presenteras som vilka mödrar som helst.

På ett annat uppslag presenteras mödrahem för yrkesarbetande ogifta mödrar, och där uttrycks följande: "På Fredrik Eens minne i Stockholm får yrkesarbetande ogifta mödrar bo med sina barn. Barnen blir väl omhändertagna, får leka, slöjda o.s.v., samt – bästa av allting – behöver inte skiljas från mödrarna."⁵⁶⁰ Texten understryker värdet i att barn får bo tillsammans med sina mödrar. Framställningen etablerar därmed påståenden om att den ensamma eller ogifta mamman och hennes utomäktenskapligt födda barn utgör en *familj*. Moderskap och förvärvsarbete framställs här inte som någon motsättning. I berättelsen om spädbarnshemmen och mödrahemmen skildras samarbetet och det delade ansvaret mellan mammor och professionella som centralt. Barn och mödrar placeras här i samhällets rum, som en lösning på problemet att alla borde förda tre till fyra barn i genomsnitt, även de utan ekonomiska resurser eller tillgångar av annat slag. När det offentliga ansvar för barn visas upp gestaltas familjen och föräldraskapet på sätt som skiljer sig från det som skildrades i de andra fotoböckerna och fototävlingarna.

Inom ramarna för socialvårdskommitténs utredningar genomfördes i början av 1940-talet en undersökning av barnhemsvården i Sverige. Bakgrunden

⁵⁵⁹ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Spädbarnshem.

⁵⁶⁰ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Fredrik Eens minne.

var att man från statligt håll ville skaffa sig en överblick över de verksamheter som bedrevs av kommuner, föreningar och stiftelser, och undersöka om det fanns behov av en utbyggnad av institutionsvården.⁵⁶¹ Utredningsbetänkandet som utkom samma år som *Svenska barn i bild*, 1942, berörde flera av de institutioner som också visades upp i fotoboken, däribland spädbarnshem och mödrahem.⁵⁶² Enligt en statistisk sammanställning som presenterades i betänkandet var majoriteten av de barn som vårdades inom båda dessa vårdformer utomäktenskapligt födda. Det gällde dock särskilt för mödrahemmen där 70 % av barnen betecknades vara födda utom äktenskapet.⁵⁶³ Sett i relation till den rådande kärnfamiljsnormen är det är intressant att man i fotoboken synliggjorde ogifta mödrar och deras barn. Som tidigare forskning har visat var det en social kategori som under en lång tid ansetts vara särskilt problematisk.⁵⁶⁴ Abortfrågan diskuterades exempelvis intensivt under 1930- och 40-talen och knöts till behovet av sociala reformer. Den bakomliggande tanken var att om kvinnor inte tilläts fri abort, borde samhället se till så att dessa barn fick en god uppväxt, och att ensamstående mödrar inte stigmatiserades. I de befolkningspolitiska utredningarna betonades, i ljuset av befolkningskrisen, att det viktiga var att det föddes många barn, snarare än huruvida mödrarna var gifta eller inte.⁵⁶⁵ Möjligtvis ser vi spåren av detta i fotobokens framställning av ogifta mödrar och deras barn som en familj. Att uppmärksamma och normalisera denna familjekonstellation, tolkar jag som ett sätt att vidga traditionella familjeideal och att möta det befolkningspolitiska målet om fler och bättre barn. Det är en skildring av en inkluderande välfärdsstat och en välfärdspolitik som möjliggör att en god barndom också kunde garanteras de barn som fötts utanför äktenskapet, utan att ifrågasätta familjen som norm.

Som vi sett finns mödrar, om än sparsamt, representerade i fotoboken. Det innebär att moderskapet som sådant gavs en plats i skildringen av den framväxande välfärdsstaten. Fäder saknas däremot nästan undantagslöst.⁵⁶⁶ De skildras därmed inte heller som involverade i barns vård och omsorg. Vad som visas upp är istället ett samhälle som tar ansvar för att ombesörja barns hälsa och utveckling.

⁵⁶¹ Siffran gäller för barn som vårdades under året 1940. SOU 1942: 45, s. 7.

⁵⁶² Andra barnhem som utreddes och som förekommer i fotoboken var upptagningshem, till vilka även dispensärbarnhem, och hem för psykopatiska barn räknades, SOU 1942:45, s. 7f.

⁵⁶³ SOU 1942: 45, s. 15.

⁵⁶⁴ Bergman (2003), s. 324.

⁵⁶⁵ Palmblad (2000), s. 32f; Sandin (2013), s. 372.

⁵⁶⁶ Endast två bilder visar pappor. Det ena fotografiet har redan diskuterats i samband med beklädnadsstöd till fattiga barnfamiljer (se ovan). Det andra finns på ett uppslag som framställer skolinstitutionen och dess verksamheter, *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Skolan.

Det offentliga rummet presenterades som ett vårdande folkhem, som kunde erbjuda stöd och trygghet för barn som var i behov av det. Tanken om det goda hemmet var, som tidigare forskning visat, central i utbyggnaden av den sociala barnavården.⁵⁶⁷ Samhällsplaneringen under början av 1900-talet resulterade i en expansion av vård- och omsorgsinstitutioner för barn. Samhällsfostran skulle ge barn möjligheter till ett bättre liv än vad fattiga eller på andra sätt undermåliga hemförhållanden kunde erbjuda. Valfärdsinrättningarna skulle ge barn en riktig barndom och göra dem till ansvarsfulla framtida medborgare.⁵⁶⁸ För detta ändamål byggdes en rad stora institutioner runt om i Sverige. Uppbyggnaden var en del av professionaliseringen av den sociala barnavården. Det ansågs också viktigt att de offentliga institutionerna var lika välkomnande som privata hem. Att trivsamma miljöer skulle forma goda människor var en bärande tanke i den så kallade hemideologin.⁵⁶⁹ Det gällde i synnerhet för institutioner för barn som av olika anledningar inte kunde bo med sina föräldrar. Hur framställdes då sådana institutioner i *Svenska barn i bild*?

Bilduppslaget på nästa sida presenterar ett skolhem under rubriken Arbetsstuga (Bild 53).⁵⁷⁰ Uppslaget visar upp arbetsstugans lokaler och innehåll. Där finns rum för måltider, hushållsarbete, lek, gymnastik och kroppslig hygien. På bilderna syns barn och unga som äter, hänger i ribbstolar, tvättar sig under rinnande vatten, diskar, åker släde och syr. I bakgrunden framträder också vuxna. Genom representationer av glada, aktiva och lekande barn etableras en bild av arbetsstugan som en trivsam plats. Den framställs också, genom vältvättade kroppar och ändamålsenliga lokaler, som en

⁵⁶⁷ Runcis (2007); Söderlind (1999), s. 125ff; Andresen et al. (2011), s. 163f.

⁵⁶⁸ Runcis (2007), s. 241; Söderlind (1999); Andresen et al. (2011), s. 137-215

⁵⁶⁹ Ohrlander (1992), s. 170-171, 174. Ohrlander menar att den trivsamma institutionen gällde framförallt för små barn och barn som ansågs oskyldiga till institutionsplaceringen. Uppfostringsanstalter däremot skulle vara mer kasernlika.

⁵⁷⁰ Skolhemmen var ämnade för barn som på grund av sin skolgång hade behov av att bo hemifrån. Uppfödningshem var institutioner där barn bodde temporärt i väntan på att fosterhemsplaceras. Både skolhem och uppfödningshem gestaltas i fotoboken. Arbetsstugan var en pedagogisk verksamhet som växte fram i svenska städer under slutet av 1800-talet och som skulle svara mot behovet att lösa tillsynsfrågan för barn efter skoldagens slut eller för barn som hade en lång väg till skolan. I särskilda fall fungerade även arbetsstugan som ett hem för skolbarn under terminerna, Henschen et al. (1979), s. 127-151; Olsson (1999), s. 11f.

Bild 53. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Arbetsstugor.

plats som kan främja barns sociala och fysiska utveckling. Detta förstärks i bildtexten:

Arbetsstugorna eller skolhemmen har betytt ofantligt mycket för barnen i Övre Norrland. Där vistas under terminerna barnen från de ensliga ödemarkshemmen och får kroppslig och själslig omvårdnad. Här ser vi hur det går till i arbetsstugan i Arjeplog.⁵⁷¹

Gemenskap och samhörighet kontrasteras i texten mot den ensliga tillvaro som de privata hemmen erbjöd. Ord som "ödemarkshemmen" kan tolkas som en förskönande omskrivning av socialt dystra och materiellt torftiga hemmiljöer. I kontrast till detta skildras institutionen som ett hem som kunde tillföra mer än barnens hem kunde ge. Att det var skolhem i landets norra delar som förevisades är signifikativt med tanke på att Norrland tidigare uppfattats som ett nationellt problemområde. Medicinalstyrelsens Norrlandsundersökning som genomfördes mellan 1929 och 1931 hade visat på en brist på både näring och kunskaper i befolkningen.⁵⁷² I fotoboken visualiserades den kapabla välfärdsstaten som med sitt stöd, sina kunskaper och materiella tillgångar, tog ansvar för att de norrländska barnen gavs det

⁵⁷¹ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Arbetsstugor.

⁵⁷² Torell (2015), s. 217ff; se även SOU 1938:6, s. 35.

stöd som föräldrar och det privata hemmet inte kunde ge. Genom det offentligas försorg kunde så den gode och hälsosamme medborgaren formas.

Den professionella blicken på barn är central i fotobokens presentation av sociala insatser för barn.⁵⁷³ Framställningen innehåller återkommande representationer av den barnavårdande expertisen. Det offentligas ansvar skildras genom professioner med uppgift att övervaka och kontrollera, vårda, fostra, bilda och agera lekledare. Där visas läkare, tandläkare, sköterskor, lärare och annan skolpersonal, barnskötare, kolonipersonal, parktanter och lektanter. Det är en bred bild av det offentligas professionella kompetens som beskrivs. Uppgiften att övervaka barns fysiska hälsa och utveckling tillskrivs framförallt den medicinska expertisen, som läkare, sjuksköterskor och annan vårdpersonal. Bilden nedan exemplifierar hur denna uppgift presenteras (Bild 54).

Fotografiet förevisar en vårdsituation. I bildens förgrund syns ett yngre barn och en läkare iklädd vit rock, som håller en spruta mot barnets arm. Bakom dem finns ytterligare ett barn, en flicka som håller en hand mot sin axel. I bildtexten beskrivs vaccination som ”ett viktigt kapitel som inte får försummas”.⁵⁷⁴ I fokus står själva handlingen, det vill säga utdelningen av vaccinet. Med en

Bild 54. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag.

Barnavårdscentraler.

koncentrerad noggrannhet och precision delar läkaren ut den viktiga dosen. Barnet i bakgrunden, med handen på axeln, som om hon redan fått sin spruta eller sitter i kö för att få den, bidrar till att ge ett intryck av en systematiserad vård. Bilden presenteras på ett uppslag tillsammans med två andra bilder, varav den ena visar en läkarundersökning och den andra en rådgivningssituation. Tillsammans illustrerar uppslagets bilder och texter den förebyggande

⁵⁷³ Jfr Sandin (2012), s. 116.

⁵⁷⁴ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnavårdscentraler.

vårdens tre hörnstenar, undersökning, behandling och rådgivning.⁵⁷⁵ Bilden och uppslaget som helhet gestaltar statens, här representerad av den medicinska expertisen, ansvarstagande för ombesörjandet av en frisk befolkning genom vaccinationsprogram, läkarundersökningar och föräldrarådgivning. Det framställs som ett påtaget ansvar för att se till att den så viktiga vården inte glöms bort eller rent av "försummas", som det uttrycktes i bildtexten.

I skildringen av den statliga barnavården tilldelas den manlige läkaren en central roll. Han framställs som aktör, den som undersöker, ger behandling och delar ut råd. Det är han som besitter kunskaper om barn. Det är en framställning av experten som återkommer också i andra sammanhang, som exempelvis A-barnstävlingarna. I folkhälsodiskursen, och i det socialpolitiska reformarbetet, tillskrevs läkaren ett särskilt ansvar för barns och medborgares hälsa. Den medicinska blicken gjorde barn till objekt som kunde studeras, förklaras och framförallt formas.⁵⁷⁶ I både *Svenska barn i bild* och i A-barnstävlingarna var det den framåtblickande, professionella och vetenskapligt belagda barnavården som skildrades. Men i *Svenska barn i bild* presenteras den som vård som kom barn tillgodo genom den gemensamma statliga vårdapparaten, och inte via kommersiella och privata sammanhang så som i A-barnstävlingarna. Det är heller inte den enskilde namngivne läkaren, som i tävlingarna, som står i fokus utan professionen som sådan.

Det offentligas uppsikt och kontroll över barns kroppar skildras också på andra sätt, till exempel genom en presentation av den offentligt organiserade lekverksamheten. Den expertis som då hänvisas till är kvinnor anställda av kommuner för att ha uppsikt över leken i städernas parker, så kallade parktanter.⁵⁷⁷

I bilden på nästa sida ser vi en sådan parktant (Bild 55). Hon står tillsammans med en grupp skidklädda barn i skolåldern utanför en träkåta. Enligt bildtexten befinner de sig i Humlegården i Stockholm. Kvinnan är placerad på en avsats lite högre upp än barnen, vilket gör att hon kan betrakta dem från ovan. Bildtexten lyder: "Även på vintern övervakar parktanten barnen, här i Humlegården."⁵⁷⁸ Kvinnans professionella status signaleras tydligt genom armbindeln hon bär på överarmen. Den upphöjda positionen och den uniformsliknande jackan, och textens "övervakar" sätter fokus på hennes

⁵⁷⁵ Utdelning av vaccin till barn mot smittkoppor, difteri och tuberkulos ingick i den förebyggande barnavården och var en del av det pågående folkhälsöarbetet, Levin Bengtsson (2005), s. 120; Sköld (2005), s. 170f.

⁵⁷⁶ Palmblad & Eriksson, s. 65ff; Berg (2009), s. 171-177.

⁵⁷⁷ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Parkbarnsverksamhet. För parklekverksamhetens utveckling, se Asker (1986), s. 225ff.

⁵⁷⁸ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Parkbarnsverksamhet.

Bild 55. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Parkbarnverksamhet.

uppdrag. Hon ska hålla koll på barnen, som ett slags kvinnligt beredskaps- ansvar. Genom bild och text förmedlas ett budskap om att det offentliga kunde bistå barn och föräldrar med en trygghet och kontroll. Fotografiet är

på ett sätt typiskt för fotobokens framställning som helhet. Genomgående visas kvinnliga professionella: barnsköterskor, pedagoger, sjuksköterskor, parktanter, lektanter och kolonipersonal tillsammans med barn. Kvinnor, med några undantag som exempelvis manliga läkare, framstår därmed som särskilt engagerade i vården, omsorgen och fostran av barn. Ansvar för barns fysiska och psykosociala utveckling skildras därigenom som en huvudsakligen kvinnlig uppgift.

Det offentliga stödet för barns fysiska hälsa och psykosociala utveckling gestaltades genom institutioner och professioner. En expertfostran med ett ansvar som sträckte sig utöver det medicinska till att också omfatta kollektivt organiserade lekaktiviteter, och som vi snart ska se, också omsorg, fostran, bildning och kultur. Staten och dess professionella presenterades som en ”superförälder”. Stödet skildrades, som vi såg, också i termer av kontroll och övervakning av barn. Palmblad och Eriksson har lyft fram att den reformpolitik som bedrevs under 1930- och 40-talen innebar att samhällets kontroll över individen ökade, och att kartläggningen av medborgarnas liv påverkade integritet och självbestämmande. De menar att betoningen på det kollektiva syftet att förbättra folkhälsan, och i synnerhet barns hälsa, innebar att negativa konsekvenser inte diskuterades.⁵⁷⁹

I fotobokens framställning skildrades den övervakning som samhället erbjöd som något bra, som kom barn och familjer till godo. Det var alldeles uppenbart en kollektivistisk linje som förespråkades. Vad som också blir tydligt är hur grupper av barn och kvinnor, som tidigare stått utanför samhällets gemenskap, som till exempel ogifta mödrar och deras barn, inkluderades i välfärdsstaten. Där rymdes stöd och kontroll, men också samarbete, delat ansvar och inkludering. Genom skildringen av ensamma eller ogifta mammor sammanvävdes synen på moderskapets centrala roll för barns utveckling med idén om välfärdsstaten.

Den förebyggande barnavården framställdes som ett viktigt offentligt ansvarområde, i vilket uppgiften att ombesörja en god kosthållning för barn ingick. En annan tematik rör måltidens centrala roll.

⁵⁷⁹ Palmblad & Eriksson (1995), s. 97ff; se även Hirdman (1989/2010), s. 227-234.

ATT BYGGA FRISKA KROPPAR – MÅLTIDEN I FOKUS

Offentliga åtgärder för främjande av barns hälsa var en central del av familjepolitiken under 1930- och 40-talen. Insatser för barn motiverades utifrån att det på sikt skulle gynna befolkningens hälsa generellt. Särskilt tydligt hälsofokus fanns i befolkningsutredningarna, där hälsofrågor sammankopplades med befolkningskvalitativa överväganden.⁵⁸⁰ En aspekt av förbättrandet av den allmänna folkhälsan, och barns hälsa i synnerhet, handlade om näring och kosthållning.⁵⁸¹ Befolkningskommissionen ägnade uteslutande, som tidigare nämnts, ett betänkande till att utreda frågan om barns näringsintag. Där uppmärksammades näringsproblem och stora brister i särskilt barnfamiljers mathållning. Bakomliggande orsaker ansågs fattigdom och okunnighet vara. Särskilt problematiskt bedömdes det vara att födans kvalitet inte uppfyllde de krav som den moderna näringsläran hade ställt upp. ”De skador, som därigenom tillfogas befolkningens kvalitet, äro mycket avsevärda [...]”, menade utredarna.⁵⁸² Trots svårigheter med att mäta omfattningen på skadorna, vidhöll de att ”åtgärder för ett förbättrat kosthåll sannolikt skulle stegra befolkningens hälsa och livsduglighet mer än någon annan särskild reform.”⁵⁸³ En näringsriktig och väl sammansatt mat för barn skildrades därmed som en nationell investering för framtiden. För att avhjälpa de värsta problemen föreslogs bland annat fria skolluncher för barn.⁵⁸⁴

Upptagenheten kring barns näringsintag har jag också identifierat i fotoboken. Granskningen av bilder och texter visar att måltiden har fått en central roll i framställningen. Där visas bilder på mat- och mjölkbespisning, på tallrikar, bord, glas och muggar och barn som äter och dricker, som förbereder måltider, leker med köksredskap eller med serviser.⁵⁸⁵ Det visuella förstärks av bildtexter som på varierande sätt lyfter fram matutdelningen och ätandet: ”N.T.O.-barnen på Blidö har god aptit”⁵⁸⁶, ”Aptiten är god i matsalen”⁵⁸⁷ eller ”HSB i Malmö har egna badbarn, som också bespisas.”⁵⁸⁸. Att barn skulle tilldelas mat genom det offentliga framhålls vara av särskilt

⁵⁸⁰ Palmblad & Eriksson (1995), s. 63, 97.

⁵⁸¹ Palmblad & Eriksson (1995), s. 38f; Münger (2000), s. 194; Gullberg (2004), s. 164f

⁵⁸² SOU 1938:6, s. 10.

⁵⁸³ SOU 1938:6, s. 10, citatet finns även återgivet i Palmblad & Eriksson (1995), s. 39.

⁵⁸⁴ Palmblad & Eriksson (1995), s. 38f; Gullberg (2004), s. 82ff, 161-170. Förslaget om fria skolluncher blev inte åtgärdat då, utan först på 1940-talet.

⁵⁸⁵ Sammanlagt är det 26 bilder som innehåller mat och dryck eller bilder som kan relateras till måltider.

⁵⁸⁶ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Sommarkolonier.

⁵⁸⁷ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Arbetsstugor.

⁵⁸⁸ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Dagkolonier.

betydelse "under kristiden".⁵⁸⁹ Det offentligas tillgodoseende av barns tillgång till mat och näring presenteras i bilder och texter.

Bild 56. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnens ö.

Bilden ovan föreställer en matbespisningslokal på kolonin Barnens ö (Bild 56). I bildens mitt syns ett yngre barn vid ett högt bord. Barnet håller en sked mot sin mun. På bordet framför står en tallrik med mat. Kontrasten mellan det kroppsligt sett lilla barnet och den överdimensionerade skeden, den stora tallriken och det höga bordet understryker föremålets storlek, som för att visa att barnet får i sig tillräckligt mycket mat.

⁵⁸⁹ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Skolan.

Temat går igen i bildtexten som beskriver hur kolonierna varje sommar tar emot ”tusentals lyckliga stockholmsbarn” som får ”äta upp sig”.⁵⁹⁰ Texten etablerar att det är stadens barn som åtgärderna riktar sig till och att ”lycka” bland annat består av att få äta sig mätt. Det är bilden av den enskilda individen, det mättade stadsbarnet, som gestaltas. I presentationen av välfärdsstaten skildras ett offentligt engagemang med resurser att ombesörja enskilda barns näringsbehov, trots det nationella krigsläge som det pågående kriget orsakade.

Genom representationer av individuella barn förmedlas budskap om näring. På andra bilder presenteras ätandet som en kollektiv aktivitet. Där visas grupper av barn som äter eller som sitter tillsammans vid dukade bord.

Bild 57. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnens ö.

Bilden ovan visar barn som sitter samlande runt ett bord (Bild 57). På bordet står tallrikar med mat. Vid sidan om barnen står kolonipersonal. Bilden är tagen med en kameravinkel som förlänger perspektivet och utökar bordets utsträckning i rummet. Uppradade barn och tallrikar i raka linjer ger ett närmast industriellt intryck, som ett löpande band av ätande barn. Känslan förstärks av personalen som förefaller övervaka själva ätandeprocessen. Bildens komposition och motiv sätter fokus på massverkan och kollektivise-

⁵⁹⁰ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnens ö.

ring, snarare än på enskilda barns näringsintag. Bilder som denna åskådliggör en idé om ett effektivt och kapabelt samhälle som kan utfodra *alla* sina medborgare, och följaktligen kan "leverera" friska och starka barn.

På motsvarande sätt presenteras bilder på grupper av mjölkdrinkande barn. Parallellt med maten framställs mjölk som en välsmakande dryck och som en viktig källa till näring. En hel bildsida ägnas exempelvis åt att skildra Modersmjölkcentralen och dess verksamhet. Bildtexten talar om att man där tar vara på mjölk som sedan säljs vidare till mödrar som själva har ont om bröstmjölk.⁵⁹¹ Andra bildkompositioner förevisar mjölkutdelning vid sommar- och dagkolonier, vid parkbarnsverksamheter och pedagogiska institutioner. Bildtexter bidrar till att lyfta fram mjölkbudskapet: "Vatten smakar

Bild 58. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Sommarkolonier.

⁵⁹¹ På en bilderna syns bland annat ett litet barn som dricker mjölk ur en flaska. Man förhåller sig således till normen om bröstmjölkens vikt för barns hälsa, men utifrån perspektivet att det offentliga går in och stödjer den enskilda modern om det uppstår svårigheter med amningen.

bra – men mjölk ännu bättre, tycker Flatenbarnen.”⁵⁹² eller ”Kvällsmjölken smakar bra på Råbyholmshemmet”⁵⁹³. Representationer av mjölkdrickande barn, enskilda eller i grupp, figurerar genomgående i framställningen.

Fotografiet på föregående sida visar barn i förskoleåldern (Bild 58).⁵⁹⁴ Barnet, som är närmast i bild, dricker ur ett glas som ser ut att innehålla mjölk. I det här fallet är bilden tagen ur ett grodperspektiv vilket får både glaset och flickan att förstoras upp. I analogi med bilden ovan, på barnet med den stora skeden, produceras en bild av det offentliga resurser och förmåga att i överflöd tillgodose barns behov av näring. Flickans kroppsliga storlek understryker att det var åtgärder som fick barn att växa.

Bildmotivet kan associeras med andra bilder på mjölkdrickande barn i samtida reklam och propaganda. Mjölakens närande och stärkande kraft var ett budskap som låg i tiden och dess hälsofrämjande egenskaper framhölls i allt från statliga utredningar och informationsmaterial till rikstäckande propagandakampanjer som syftade till att öka befolkningens mjölkdrickande.⁵⁹⁵ I befolkningskommissionens näringsbetänkande diskuterades införandet av rabatterade priser på livsmedel som smör, mjölk, kött och grönsaker som åtgärder för att förbättra barnfamiljers kosthållning. Utredarna menade att en konsumtionsökning av mjölk och andra mejeriprodukter skulle vara särskilt önskvärd ur ”såväl näringshygienisk som jordbruksekonomisk synpunkt”.⁵⁹⁶ Särskilt aktiv i spridandet av mjölkbudskapet var föreningen Mjölpropagandan som lanserade en kampanj som pågick mellan 1937 och 1938. I progandan förenades visuella friskhets- och sundhetsideal med tidstypisk A-människoretorik och befolkningspolitiska budskap. Kontentan var att med mjölakens hjälp skulle både den enskilde individen och samhället bli friskt och starkt.⁵⁹⁷

Det fanns en tydlig intertextualitet mellan fotobokens framställningar av mjölk och mjölkdrickande barn och pågående politiska utredningar och kända kampanjer. Satsningarna på särskilda livsmedel, som mjölk, var delar av ett större intresse på 1930-talet och ingick i ett jordbrukspolitiskt och arbetsmarknadspolitiskt program för att stärka svensk industri, jordbruk och export.⁵⁹⁸ Det var en del av konsensusbygget under 1930-talet med den

⁵⁹² *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Dagkolonier.

⁵⁹³ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Psykopatiska barn.

⁵⁹⁴ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Sommarkolonier.

⁵⁹⁵ Se exempelvis SOU 1938:6, s. 15, 25f, 126ff; *Friska barn i åldern 1-10 år. En handledning för föräldrar* (1938), utgiven av Medicinalstyrelsen, s. 10f.

⁵⁹⁶ SOU 1938:6, s. 127.

⁵⁹⁷ Habel (2002), s. 71-76; Habel (2011), s. 98-111; även Johannisson (1991), s. 181.

⁵⁹⁸ En annan samtida kampanj var sockerkampanjen som gick ut på att få människor att konsumera mer socker. Om sockrets roll i moderniseringen av Sverige, se Torell (2015), s. 213-237.

strategiska överenskommelsen mellan bondeförbundet och socialdemokraterna, den så kallade kohandeln, som bäddade för både jordbrukspolitiskt stöd och sociala reformer.⁵⁹⁹

Fotobokens representationer av ätande och mjölkdrinkande barn gav maten och mjölken en symbolkraft som sammanflätades med det moderna projektet, välfärdsstatens framväxt och det offentliga ansvarstagande för barns hälsoutveckling. Det stämde väl in i berättelsen om nationen: den rationella, med effektiv livsmedelsförsörjning och ett starkt jordbruk. Genom ett utbrett mat- och mjölksutdelningssystem, förvaltat via exempelvis skola och koloniverksamhet, skulle barn växa, bli friska och starka. Det som gestaltas var kollektiva åtgärder som lösningar på det som i befolkningskommissionens betänkande sågs som ett näringsproblem för barnfamiljer. De bilder som skildrade detta synliggjorde en spänning mellan individen och kollektivet. Utspisning av enskilda barn illustrerade omsorgen om det individuella barnets växande, medan grupper av ätande och mjölkdrinkande barn formulerade ett påstående om ett samhälle som förmådde producera många sunda medborgare. Det etablerade en bild av ett samhälle som såg till alla barn, oberoende av social klass. Den visuella argumentationen fångade därmed upp både kvalitativa och kvantitativa befolkningspolitiska ambitioner. I bild och text förkroppsligades en framtidsvision uppbyggd kring relationen mellan individen och kollektivet, med andra ord det gemensamma samhällsbygget. Det är viktigt att poängtera att gestaltningen av enskilda barn skiljer sig från den som jag har visat i tidigare kapitel. I *Svenska barn i bild* var det inte familjen som utgjorde det enskilda barnets sammanhang, utan det var kontextualiserat i relation till det offentliga ansvaret.

Som vi sett skildrades ett samhälle med resurser att tillgodose barns behov av mat och näring. I framställningen fanns ytterligare ett genomgående tema, som knöt an till ansvaret för barns fysiska välbefinnande. Det rörde idéer om barns behov av behov av utomhusvistelse, fysisk aktivitet och lek.

I RÖRELSE - UTOMHUSVISTELSE OCH LEK

Under 1930- och 40- talen fördes, som jag visat i föregående kapitel, en intensiv diskussion om staden som livsmiljö. Barnfamiljer i städer hade i regel, troligtvis, ont om bostadsyta vilket innebar att barn spenderade mycket av sin tid utomhus. Det moderna stadslivet ansågs utsätta familjelivet för stora

⁵⁹⁹ Åmark (2005), s. 72f.

påfrestningar. För att stödja familjer och säkra att barn fick en god uppväxtmiljö förordades ett ökat samhällsengagemang.⁶⁰⁰ I det barn- och familjepolitiska arbetet diskuterades olika åtgärder för att främja en positiv hälsoutveckling hos städernas, och underförstått arbetarklassens, barn. En fråga som upptogs till behandling var sommarkolonier. Befolkningsutredningen framförde bland annat förslag om ökade statliga bidrag till koloniverksamhet på landsbygden.⁶⁰¹ Till grund för ambitionerna låg en uppfattning om lantvistelsens och den friska luftens goda inverkan på den växande barnkroppen. Men tanken var också att nya sunda och hälsosamma vanor skulle ingjutas i arbetarklassens barn.⁶⁰² Ann-Charlotte Münger har visat att den huvudsakligen filantropiskt ordnade koloniverksamheten genomgick en förändring under 1930-talet då ökad statlig inblandning innebar att många kolonier integrerades i den offentligt organiserade barnvården. Avsikten med det statliga engagemanget var att effektivisera och modernisera koloniverksamheten. Staten skulle ansvara för att ge barn en god barndom.⁶⁰³

Diskussionen om staden som uppväxtmiljö handlade inte enbart barns hälsa. En samhällsfara med barn som sprang omkring och störde stadslivet påtalades i samhällsdebatten.⁶⁰⁴ Det offentliga åtagandet gällde därför också barntillsyn och om att möjliggöra meningsfulla sysselsättningar för barn i stadens rum. Från kommunalt håll innebar detta bland annat satsningar på lekverksamheter och utomhusaktiviteter i städernas parker och grönområden.⁶⁰⁵

Fotobokens innehåll anknyter tydligt till det som diskuterades i utredningar och debatt kring barns behov av frisk luft och sysselsättning. Men vad var det för skildring av det offentligas ansvar som mötte läsaren när politiken skulle åskådliggöras? I fotobokens inledningstext lyfter redaktören fram att "[b]etydelsen av att barnen får vistas utomhus, i synnerhet under den varma årstiden, kan knappast överskattas."⁶⁰⁶ Särskilt fokus i texten ges stadsbarnen och deras behov av frisk luft och sysselsättning. Det berättas om kommunalt ordnande och övervakade lekparkar och om bad- och duschanord-

⁶⁰⁰ För hur dessa tankar framfördes vid tiden, se Myrdal (1935), opag. "Till läsaren".

⁶⁰¹ SOU 1945:55, s. 131. Frågan om sommarkolonier togs upp till behandling redan i befolkningskommissionen under 1930-talet, SOU 1938:20.

⁶⁰² Münger (2000), s. 58ff.

⁶⁰³ Münger (2000), s. 271ff.

⁶⁰⁴ Sundqvist (1994).

⁶⁰⁵ Asker (1986), s. 225-234.

⁶⁰⁶ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Inledning "Vad vi gör för våra barn".

ningar, men också om sommarkolonier och om hur barn genom det offentligas försorg "forslas med bussar eller tåg" till badstränder utanför städerna där de "får bada, sola sig och leka samt erhålla någon form av traktering".⁶⁰⁷

I analogi med inledningstexten visas i bildpresentationen fotografier på barn och unga som leker på stränder, badar i hav och utomhusbassänger och som är på utflykt, liksom barn sover utomhus i sängar, leker i parker och som klättrar i klätterställningar, samt åker släde och skidor.⁶⁰⁸ Variationen i aktiviteter och sammanhang gestaltar utomhusvistelse och friluftsvksamhet som viktiga delar i vården och omsorgen om *alla* barn.

Fotografiet nedan ingår i ett uppslag som beskriver verksamheter för barn med synnedsättning (Bild 59). På bilden syns åtta barn och en kvinnlig barnskötare. Bildtexten lyder: "I barnträdgården promenerar man med hjälp av ett snöre."⁶⁰⁹ I bild och text kombineras utomhusvistelse och aktivitet genom att betona utförandet av sysselsättningen, det vill säga promenaden.

Bild 59. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Tomteboda.

⁶⁰⁷ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Inledning "Vad vi gör för våra barn".

⁶⁰⁸ Sammanlagt finns det 84 bilder som visar barn och unga i olika utomhusmiljöer.

⁶⁰⁹ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Tomteboda.

Folkhälsoprojektet sammanvävs här med ordnandet av den sociala barnvården. Bilden visualiserar därmed hur man löste den så viktiga utomhusvistelsen också för barn med särskilda behov.

Som jag tidigare nämnt berättades det i fotoboken om hur det från statligt och kommunalt håll skapades fysiska rum för barn i staden. Det uppfördes lekplatser och ordnades så kallad parkbarnsverksamhet. När dylika åtgärder presenteras visuellt är det verksamhetens utbredning och dess utomhusaktiviteter som står i fokus. Där visas bilder på utomhuslekande barn samtidigt som bildtexter berättar för läsaren att Stockholms stad hade parkbarnsverksamhet ”i ett tjugotal parker i staden” där barnen ”knådar i lera, klättrar i klätterdjungel samt gör ibland utfärder till Haga.”⁶¹⁰

Bild 60. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Parkbarnsverksamhet.

Uppslaget ovan förevisar barn och vuxna i parkliknande utomhusmiljöer (Bild 60). Där syns barn som plaskar i vatten, leker i en sandlåda, som gungar gungbräda, klättrar på räck och drar en skottkärra. Där syns också vuxna, som ser ut att ha uppsikt över leken. Allt i gassande solsken. Texten talar om för läsaren att ”[p]arkbarnsverksamheten har slagit igenom i landsorten – bl.a. i Örebro och Eskilstuna, där hundratals parkbarn varje år får en skön

⁶¹⁰ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Parkbarnsverksamhet.

sommar i det fria med lek, bad och mjölkbespisning”.⁶¹¹ På uppslaget presenteras växelvis fotografier på enskilda lekande barn och grupper av barn. Tillvägagångssättet synliggör individen och kollektivet på samma gång. Genom bildtexten vägleds dock läsningen mot kollektivet och gemenskapen och det stora antal barn – ”hundratals” – som omfattas av dylika utomhusverksamheter runtom i landet.

Orienteringen mot utomhusvistelse för barn under 1930- och 40-talen hörde, som jag tidigare påpekat, ihop med tron på den friska luftens goda effekter på hälsan. Den ansågs både bota och förebygga sjukdomar som tuberkulos och engelska sjukan. Ken Worpole har lyft fram förhållandet mellan ett medvetet folkhälsoarbete och social samhällsplanering. För att förbättra folkhälsan anlades i städerna stora öppna parker tillgängliga för allmänheten. Förutom solbelysta grönytor anpassade för lek och sportutövning fanns även bassänger och promenadstråk. Parkerna fungerade som offentliga mötesplatser för alla åldrar, som förenade nytta med nöje.⁶¹² Fotobokens bilder på lekande barn i parker och på lekplatser synliggör i linje med detta hur städernas barn hålls sysselsatta, aktiva, friska och sunda. Det som presenteras för läsaren är kollektiva lösningar på samhällsproblem.

På bilder med utomhusmotiv förfaller vatten ha getts en särskild betydelse. Återkommande framställs barn tillsammans med vatten eller vattenaktiviteter i någon form. Nästan undantagslöst är det grupper av barn som visas. Bildtexterna talar om ”badbarn”, och om hur vattnet och solens hälsobringande kraft ska göra klena barn till ”riktiga A-barn”.⁶¹³ På uppslagen presenteras både badanläggningar i staden och i mer kustnära och lantliga miljöer.

Ett uppslag visar så kallade friluftsbad, som var kommunalt uppförda badanläggningar i städer eller stadsnära områden. I en av bilderna syns två äldre skolbarn som står i en nedsänkt bassäng (Bild 61). Över deras huvuden forsar vatten. Bildtexten lyder: ”Dusch i Vandadisbadet är inte illa, tycker Stockholmsungdomen”.⁶¹⁴ I den övergripande hygiendiskursen var vattnet förknippat med hälsa och renlighet. Bilder på badande och duschande barn anknyter till denna idé, men också till uppfattningar om att barns hälsa skulle stärkas och att hygieniska vanor skulle läras ut genom fysisk fostran.

⁶¹¹ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Parkbarnsverksamhet.

⁶¹² Worpole (2000), s. 95-98. Ken Worpole menar att utformningen av dessa urbana rekreationsområden utgjorde ett stilbildande socialdemokratiskt ideal som spreds från Skandinavien till resten av Europa under och efter andra världskriget.

⁶¹³ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Konvalescent- och dispensärbarnhem m.m, Dagkolonier.

⁶¹⁴ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Dagkolonier.

Dusch i Venädisbadet är inte illa, tycker
Stockholmsungdomen.

Bild 61. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Dagkolonier.

Bilden, och uppslaget som helhet, visualiserar ett samhälle med resurser, i form av moderna frilufts- och rekreationsanläggningar i staden, som kan producera friska och hygieniska medborgare.

Under 1930- och 40-talen fick också landsbygden nytt innehåll. Den införlivades i det moderna projektet och blev en självklar plats för friluftsliv och fysisk aktivitet. Landsbygden betraktades som "ett geografiskt vitt utspritt hälsoinstitut", där klasskillnader skulle överbryggas genom fysiska aktiviteter.⁶¹⁵

Bild 62. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnens ö.

I fotoboken återspeglas denna inställning i uppslag som visar utomhusliv och vattenaktiviteter på landsbygden. Då visas framförallt badstränder och havsbad. Bilden ovan visar en grupp med badklädda barn och vuxna som ses springa ut i havet (Bild 62). Sceneriet, det vill säga stranden, vattnet och den lantliga miljön talar till ett ideal som vi sett illustrerat i andra visuella framställningar av badande barn. Där gestaltades framförallt idén om den gemensamma familjesemestern på landet. Representationer av barn som badar och leker i sjö- och havsmiljöer i bilder som den ovan speglar på liknande sätt lantlivets betydelse för skapandet av starka, friska och hygieniska medborgare, men med en annan inramning. Det är ett åskådliggörande av den

⁶¹⁵ Frykman (1993), s. 184.

offentligt ordande sommarvistelsen, eller semestern, för barn. Framställningen fungerar därmed som ett stöd för den politik, om bland annat sommarkolonier, som fördes genom utredningar och nationellt politiskt arbete.

I fotobokens argumentation tycks nytta vara förenat med nöje: att vara utomhus, att vara fysiskt aktiv och att hålla sig ren sammankopplas med en syn på barndomen som en tid av lek.⁶¹⁶ Som Dominick Cavallo har framhållit, utifrån en amerikansk kontext, rymde den organiserade utomhusleken för barn en politisk ambition att göra goda medborgare av städernas barn. Det baserades på en idé om att samhällsmoral kunde "lekas in" i barn. Progressiva lärare, socialarbetare och barnpsykologer drev i USA runt sekelskiftet 1900 igenom en storskalig utbyggnad av offentligt finansierade och övervakade lekplatser. Den bärande idén bakom projektet betonade miljöns betydelse för barns utveckling och statens roll i samhällets framtidskridande. Lekaktiviteterna skulle generera friska och starka kroppar och samtidigt ingjuta laganda och demokratiska värden (moral) i barnen. Leken skulle därmed stärka relationen mellan den autonoma individen och gruppen – det omgivande samhället. Själva övervakningen av barns lek var därför en central aspekt av verksamheterna.⁶¹⁷ På liknande sätt signalerar representationen av fysiskt aktiva och lekande barn ett kollektivt ansvar och kollektiva lösningar för medborgarnas hälsa.

I fotoboken är solljus, värme och sommar också återkommande teman. Det goda samhället beskrivs som ett "solskenshem"⁶¹⁸ och bildtexter fäster läsarens uppmärksamhet på solbadande som aktivitet.⁶¹⁹ Betoningen på solljuset kan eventuellt förklaras utifrån dåtida tekniska begränsningar. För att få fotografier av god kvalitet krävdes tillgång till dagsljus. Men oavsett de tekniska förklaringarna, är det svårt att ignorera den bildliga användningen av solljus. Det tycks spela en närmast symbolisk roll i framställningen av samhället. Ken Worpole menar att socialdemokratin skapade en egen estetik som förenade tankar om medborgarskap och kollektiv gemenskap med modern design, framburen av en stark folkhälsodiskurs. I estetiken kom solen och solljuset att spela en central roll i de progressiva samhällsförbättrarnas önskan att förvandla städernas mörka gränder till ett solbelyst Utopia. Med

⁶¹⁶ Barnleken som idé har omförhandlats kontinuerligt under hela 1900-talet. Å ena sidan har leken betraktats som ett redskap för exempelvis lärande, konsumtion eller terapi, å andra sidan har den fria och syfteslösa leken som sådan hyllats. Oavsett har lekens frigörande aspekter fått den att karaktärisera barndomen som en tid skild från vuxenlivet. Holland (2004), s. 95ff, 98.

⁶¹⁷ Cavallo (1981), s. 1ff, 147ff.

⁶¹⁸ *Svenska barn i bild* (1942), opag. Dikten är skriven av Maria Kjellmark.

⁶¹⁹ Se exempelvis uppslagen Konvalescent- och dispensärsbarnhem m.m., Barnsjukhus och Spädbarnshem.

solens hjälp skulle både individuella kroppar och samhällen reformeras. I den progressiva utopistiska retoriken representerade solen framtiden.⁶²⁰ Friska solbelysta barnkroppar och soldränkta parkområden gestaltade i linje med detta drömmen om det moderna samhället.

I framställningen skildrades frisk luft, sol, utomhusvistelse, vatten och lek som centrala aspekter av en god barnavård. Där sammanvävdes en folkhälsodiskurs med ideologiska målsättningar om social utjämning och pedagogiska idéer om lekens betydelse för barns utveckling. De offentliga åtgärderna skildrades som omfattande. Det var en uppvisning av en inkluderande välfärdsstat, vars åtgärder kom många barn tillgodo: barn med funktionsvariationer, barn i staden eller barn vars föräldrar saknade ekonomiska eller andra resurser att tillgodose barns primära behov. I skildringen aktualiserades spänningen mellan idealen stad och landsbygd. Men tvärtemot att framställa staden som en olämplig och ohälsosam uppväxtmiljö för barn, och propagera för utflyttning till en mer naturnära miljö, lyfte redaktionskommittén fram de åtgärder som vidtagits i stadens rum. I text och bild berättades det om rekreatiomsområden, badanläggningar och lekplatser. De nybyggda friluftsbaden skildrades dessutom som moderna anläggningar. Men det berättades också om ett påtalat behov av barns vistelse på landsbygden och de åtgärder som det offentliga vidtagit för att tillgodose detta. Genom att explicit namnge orter och städer, runtom i landet, där det fanns institutioner och verksamheter producerades en bild av en utbredd social välfärd för barn. Det var den resursstarka välfärdsstaten och det kollektiva ansvaret för barns hälsa som gestaltades. Genom uttryck som "A-barn" använde man också ett gemensamt språk med A-barnstävlingarna, men kontextualiserade det på helt annat sätt, som för att säga: om bara staten och det offentliga fick "göra sitt" kunde alla svenska barn bli A-barn.

Jag har hitintills visat hur det offentligas engagemang med fokus på kroppslig hälsa och fysisk fostran, genom näring och utomhusvistelse, aktivitet och lek framställdes. Det skildrades också ett ansvar för barns psykosociala utveckling. En tematik berörde särskilt barns sociala fostran, lärande och bildning.

⁶²⁰ Worpole (2000). Sol-hälsotemat var också en etablerad bildkonvention som exempelvis återfinns inom den kommersiella marknaden och i reklam. Lena Johannesson diskuterar hur fruktreklamen i början av 1900-talet anammade en sol-hälsa-friska-barn tematik i sitt tilltal till konsumentgruppen mödrar och barn. Se Johannesson (1997), s. 207f. I Sverige fick även konstnären Einar Nermans avbildning av pojken och solen på tändsticksasken i Solstickan-kampanjen 1936 stort genomslag. Aronsson & Sandin relaterar solstickepojken till ett rådande barndomsideal, se Aronsson & Sandin (1996), s. 185-202.

ATT FOSTRA OCH BILDA FRAMTIDEN

I boken *Stadsbarn*, som utkom 1935, argumenterade Alva Myrdal för behovet av en offentligt organiserad pedagogisk verksamhet för barn. I fokus stod städernas barn. Barnomsorgen skulle ge trångbodda barn lekutrymme i ändamålsenliga lokaler, förvärvsarbetande mödrars barntillsyn, syskonlösa barn en chans till samvaro med andra barn och svårfostrade barn pedagogiskt stöd. Särskilt stor var barnomsorgens betydelse för barns psykosociala utveckling.⁶²¹ Liknande tankegångar kan skönjas också i det befolkningspolitiska utredningsarbetet under 1930- och 40-talen.⁶²² Frågan om barnomsorgen fick uppmärksamhet i befolkningskommissionens arbete, menar Palmblad och Eriksson, genom att den kunde länkas ihop med hälsofrämjande verksamheter. Genom daglig vistelse på institutioner kunde barns fysiska och psykiska hälsa och utveckling, via tillgång till läkarvård och utbildad personal, kontrolleras och stödjas.⁶²³ Behovet av kollektiv fostran kunde därmed kopplas samman med det befolkningspolitiska målet om fler och bättre barn.

Granskningen av utredningar har visat att det fanns fler skäl, än de hälsogrundade, till att frågan behandlades i politiken, däribland pedagogiska och moraliska. Genom barnomsorgsverksamhet, hävdar de sakkunniga i befolkningsutredningen, skulle barn "tränas i samlivets och samarbetets svåra konst" och därigenom "fostra[s] till samhällsdugliga medborgare".⁶²⁴ Barnomsorgen skildras som betydelsefull för barns sociala fostran och för samhällets utveckling. Men för att verksamheterna ska bli lämpliga för sitt ändamål behövde de, menar utredarna, genomsyras ett högt kvalitetstänkande gällande omsorg, pedagogik och fysisk miljö.⁶²⁵ Som tidigare forskning visat lades det 1943 fram ett förslag om en utbyggnad av daghem och förskolor med stöd av statliga medel, av bland annat pedagogiska och arbetsmarknadspolitiska skäl.⁶²⁶ Trots att bara delar av förslaget klubbades igenom,⁶²⁷ kan det, menar jag, ses som en omsvängning i statens hållning i barnomsorgsfrågan. I utredningen deltog den tidigare nämnde barnläkaren Curt Gyllenswärd, som med sin medicinska utgångspunkt annars varit tveksam

⁶²¹ Myrdal (1935), s. 20ff.

⁶²² SOU 1938:20; SOU 1943:9.

⁶²³ Palmblad & Eriksson (1995), s. 63ff.

⁶²⁴ SOU 1943:9, s. 40.

⁶²⁵ SOU 1943:9, s. 44.

⁶²⁶ SOU 1943:9, s. 40ff, 8.

⁶²⁷ Enligt Ann-Katrin Hatje var det ett blygsamt understöd, som motiverats med hänsyn till beredskaps- och arbetsmarknadspolitiska överväganden, se Hatje (1999), s. 41f; Henschen et al. (1979), s. 205.

till utbyggnaden av barnomsorgen. Vad politiker och debattörer betonade var att den offentliga gemensamhetsfostran hade flera samhällsfunktioner att fylla. Hur förhöll sig då fotobokens representationer till utredningars och debattörers visioner? Jag kommer först att undersöka hur den fostrande uppgiften presenterades, och därefter hur bildning skildrades.

I fotobokens inledning diskuteras gemensamhetsfostran utifrån arbetsmarknadens behov av kvinnligt förvärvsarbete. Utan att moralisera eller skuldbelägga de mödrar som behövde arbeta för att försörja sina familjer uttrycks ett stöd för den offentliga verksamheten. Bokens kommitté betonar att "[ö]kad kunskap om vad barnen behöver av fysisk vård har fått allmänheten att inse, att de yrkesarbetande mödrarnas barn inte kan lämnas åt den mera tillfälliga tillsyn, som vänner och grannar kan ge." På motsvarande sätt menar man att barnpsykologin uppmärksammat "de tidiga barndomsårens betydelse för personlighetsdanningen, och den intellektuella utvecklingen."⁶²⁸ Det som argumenteras för är att låta samhället, med dess expertkunskaper och resurser, överta en del av de uppgifter som tidigare legat inom moderns, familjens och hemmets ansvarsområden. Men det är ingen entydig bild som presenteras. Å ena sidan utmanas rådande könsstrukturer genom att synliggöra och normalisera kvinnligt förvärvsarbete, å andra sidan befästs i framställningen en syn på att ansvaret för barns vård, omsorg och fostran är en huvudsakligen kvinnlig uppgift, gestaltat genom uppslag som visar mödrar och barn. Här synliggörs de överlappande diskurser i reformpolitiken mellan olika kvinnoideal som bland annat Yvonne Hirdman och Åsa Lundqvist tidigare har pekat på.⁶²⁹ Fotoboken artikulerar därmed ett tydligt ställningstagande för kvinnligt försvarsarbete och för kollektiva lösningar på "tillsynsproblemet" med de yrkesarbetande mödrarnas barn.

På fotobokens uppslag presenteras olika former av omsorgsverksamheter. I sammanlagt fyra på varandra följande uppslag förevisas daghem, lekstugoverksamhet och barntädgårdar.⁶³⁰ Presentationen av barnomsorgen följer en tydlig dramaturgi genom att daghem för yngre barn inleder berättandet, följt av barntädgårdar för äldre barn. Några av uppslagen visar barn och professionella, i andra är den professionella närvaron tydligt nedtonad. Istäl-

⁶²⁸ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag.

⁶²⁹ Hirdman (1989/2010), s. 153-158, 225; Lundqvist (2007), s. 9ff, 78-83, 87.

⁶³⁰ Sammanlagt visas 27 fotografier. I dessa syns främst barn, ofta i grupp. I 18 av fotografierna visas enbart barn. I ytterligare ett fall, vid presentationen av en julfest syns konturerna av vuxen, mestadels dold bakom en gran. I 8 bilder syns barnskötare och i 1 bild endast en institutionsbyggnad. Antalet avbildade barn i år, förutom i tre undantagsfall, alltid fler än tre per bild.

Innehållet i presentationen är tydligt strukturerat kring barns lek, men också kring fostran till samarbete och ansvarstagande.

Ett uppslag om daghem visar spädbarn och äldre barn i samband med måltider, lek, sömn och kroppsvård (Bild 63). Bildtexterna beskriver vad barnen gör: bygger ett skepp, borstar håret, tar vara på soltimmarna, sover middag, (är) på utflykt. Fotografiernas och bildtexternas fokus på barnet som aktör, på aktiviteter och handlingar, tillsammans med frånvaron av vuxna, ger uttryck för idén om ett kompetent barn. Ett barn som kan kamma håret själva och hålla upp mjölk utan en vuxens understödjande. Det handlar även om hjälpsamhet: ”HSB-barnen får lära sig klara sig själva och hjälpa varandra. Här hjälper en HSB-pojke till med serveringen.”⁶³² Något som även återspeglas i fotografierna. I tre av bilderna ses äldre barn bistå

⁶³² *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Daghem.

Bild 64. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barntädgårdar.

yngre barn med att äta, hålla upp mjölk och dra en skrinda. I bildtexter och fotografier framträder samarbetet som centralt.

På motsvarande sätt gestaltas också samarbete i bilder som mer explicit lyfter fram förhållandet mellan den enskilda individen och gruppen, eller mellan del och helhet om man så vill. En bild visar en lekaktivitet på en barntädgård (Bild 64). Där syns en grupp barn som sitter samlade runt ett bord, i färd med att lägga ett gemensamt pussel. Bilden är försedd med bildtexten: "Hälsingborgsbarnen lägger puzzle, vart barn i sin sektion av lekbordet."⁶³³ De "sektion[er]" som bildtexten refererar till är de tårbitsliknande intarsior som finns på bordsskivan. Liksom bordet är också pusslet uppdelat i delar inom ramen för en sammanhållen enhet. Bilden åskådliggör samarbetets innebörd, nämligen att varje individ bidrar till helhetens genomförande, här symboliskt iscensatt som ett pussel.

I fokus för framställningen av barnomsorgen står den pedagogiska blicken på barn. Den medicinska kopplingen till omsorgsverksamheterna som Palmblad & Eriksson menar fanns i befolkningskommissionens arbete,

⁶³³ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barntädgårdar.

har ingen framträdande roll i fotobokens berättelse.⁶³⁴ Där visas inga läkare eller hälsokontroller av något slag. Det är istället institutionernas pedagogiska och fostrande funktion som står i centrum. I bilder och texter presenteras miljöer som möjliggör lek och samarbete. Framställningen förmedlar ett budskap om att samhällets gemensamhetsfostran var viktig för barns utveckling och för att ingjuta samhällsmoral och normer till barn.⁶³⁵ Barns sociala behov av lek och umgänge med andra barn framställs som något som kan tillgodoses genom den offentliga omsorgsverksamheten. Här förefaller därför heller inte mängden barn tala till syskonskapet utifrån ett individuellt perspektiv. Det är snarare ett samhälleligt syskonskap som gestaltas, en ”syskonskara av jämnåriga kamrater”, som Alva Myrdal uttryckte det.⁶³⁶ Den ”bild” av gemensamhetsfostran som skildras i fotoboken, återfinns i befolkningsutredningens betänkande som utkom ett år efter fotoboken. Som jag tidigare nämnt lyftes där pedagogiska verksamheters betydelse för att forma ”samhällsdugliga medborgare”.⁶³⁷

Fotobokens texter och fotografier lyfte alltså den pedagogiska inriktningen, på fostran och kunskapen det genererar – att se och lära av varandra och om samarbete. När den offentligt organiserade barnomsorgen visades upp aktualiserades frågan om individens ansvar för kollektivet. Barn framställdes som aktiva och kompetenta. Det faller väl in i bilden av den goda samhällsmedborgaren. Att framställa barn som aktiva och engagerade menar Patricia Holland var typiskt för den progressiva pedagogiken under första halvan av 1900-talet. I skildringar av verksamheter framställdes barn som aktörer. Det var huvudsakligen barn och inte de professionella som stod i fokus i framställningarna. Holland menar dock att pedagogernas nedtonade roll inte ska misstas för en icke-kontroll över verksamheten. Det var inte en ömsesidig maktrelation mellan barn och pedagoger som gestaltades, utan snarare kontroll. Vad det innebär var att barn gjordes synliga för den pedagogiska blicken.⁶³⁸

Att som i fotoboken strukturera innehållet i den pedagogiska verksamheten kring barn som aktörer var inte unikt. Det gjordes även andra sammanhang. Anne-Li Lindgren har visat, utifrån en studie om skolradion under 1930-talet, att barn även i dessa sammanhang framställdes som kompetenta och delaktiga medborgare. Skolradioprogrammen var ett sätt för lärare och

⁶³⁴ Palmblad & Eriksson (1995), s. 63f.

⁶³⁵ Jfr Cavallo (1981).

⁶³⁶ Myrdal (1935), s. 75.

⁶³⁷ SOU 1943:9, s. 40.

⁶³⁸ Holland (2004), s. 80ff.

andra aktörer att sprida pedagogiska idéer och politiska visioner. Barn framställdes även som oberoende av sina föräldrar och ställdes därmed i en direkt relation till staten. Bilden av det kompetenta barnet sammanföll med föreställningar om en aktiv och deltagande medborgare som skulle medverka till folkhemmets genomförande.⁶³⁹ På motsvarande sätt, menar jag, var kommitténs framställning av barnomsorgen en gestaltning av idéer om kollektiva lösningar på samhällsproblem och den förda välfärdspolitiken.

Som jag tidigare nämnde var också bildning en central aspekt av fotobokens presentation. På flera uppslag förevisas skolinstitutionen och statliga kulturinstitutioner som bibliotek och museer. Även det kungliga slottet lyfts fram. Att skolan var central för barn och ungas bildning återkommer i det politiska skolutvecklingsarbetet där särskilt skolan skulle, som det uttrycks i 1940-års skolutredning, stödja barn och ungdomars fysiska och moraliska utveckling och fostra dem ”till trohet mot vårt folks traditioner och andliga arv” och bredda den sociala rekryteringen.⁶⁴⁰ I utredningen diskuteras framtidens skola och dess innehåll. Det läggs särskild vikt vid hur barns och ungas karaktär och personlighet kan utvecklas. Barn skulle fostras till ”rådiga och handlingsdugliga människor” och till både individuellt ansvarstagande och en kollektiv nationell gemenskap.⁶⁴¹ Vid sidan om rena ämneskunskaper, menar utredarna, att den estetiska fostran är viktig. Det kulturella intresset behöver ”väckas, övas [och] förädlas”⁶⁴² och barn och unga lära sig att uppskatta ”det sköna” som ”litteratur, sång och musik, skön konst, natur.”⁶⁴³ Kulturell bildning ingår i det övergripande målet att göra unga människor till goda samhällsmedborgare.

I fotoboken gestaltas just detta. När statens ansvar för kommande generationers bildning visas upp, sker detta inte endast genom traditionella klassrum och lärarstyrda verksamheter, utan också genom att skolresor, radiosändningar och museibesök lyfts fram. En bild förevisar en skolradiosändning i ett klassrum (Bild 65).⁶⁴⁴ Där syns skolbarn och en kvinnlig lärare. I bildens nedre höga hörn står en radioapparat på en kateder. Radions placering i klassrummet, på lärarens plats, och att skolbarnens blickar nästan

⁶³⁹ Lindgren (1999), s. 272, 277.

⁶⁴⁰ SOU 1944:20, s. 28. Jfr Sjöberg (2003), s. 54f, 61f.

⁶⁴¹ SOU 1944:20, s. 2.

⁶⁴² SOU 1944:20, s. 60.

⁶⁴³ SOU 1944:20, s. 58, 60.

⁶⁴⁴ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Skolradio.

Bild 65. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Skolradio.

undantagslöst är riktade mot den, ger radion en framskjuten position i bilden. Det är som om radioapparaten och den moderna tekniken har tagit lärarens kunskapsförmedlande roll. När välfärdsstaten och dess institutioner presenteras är det en skola i modern tappning som visas upp.

När skolan skildras intar också det konstnärliga utövandet och studiet av konst och kulturföremål en central plats. Särskild betoning läggs vid ett nytt sätt att förhålla sig till konst. I bildtexter berättas att: "[k]onsten i skolorna är ett nytt men populärt begrepp" och att skolungdomar studerar "modern konst".⁶⁴⁵ I analogi med texterna visas ett fotografi på en flicka som betraktade ett modernt naivistiskt konstverk (Bild 66).

Bild 66. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Konsten i skolorna.

⁶⁴⁵ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Konsten i skolorna.

I skildringen av skolan och pedagogiken ingick estetisk fostran och kultur, liksom ny teknik som skolradion. Det var en framställning av den moderna skolan, som med nya metoder skulle fostra kommande generationer. Men genom att också lyfta fram de kulturbärande institutionerna, som konstmuseer och bibliotek, och deras innehåll framhölls också traditionella bildningsideal. När bildningskulturen skulle gestaltas gjordes detta genom att koppla samman det nya och moderna med traditionella värden. Det knyter an till Qvists resonemang om att gränsen mellan det moderna och traditionella inte är knivskarp.⁶⁴⁶

I fotoboken finns ett genomgående fokus på bildning, inte enbart kulturell utan bildning i en vidare bemärkelse, och på samhällsnyttan som detta genererar. Lärandet gällde också för barn med fysiska eller psykiska funktionsvariationer. I bilduppslag och genom bildtexter förmedlas att "[v]anföra barn kan bli lika nyttiga samhällsmedborgare som andra [...] [f]örst och främst lär man sig läsa och skriva."⁶⁴⁷ eller att man på skolhem för psykopatiska barn "naturligtvis" ägnar sig åt "vanligt skolarbete".⁶⁴⁸ Bildning och lärande skildras som en del i moderniseringsprojektet. I fotoboken gestaltas detta som ett inkluderande och demokratiskt projekt och som ett sätt att generera nyttiga samhällsmedborgare. Det sätter fokus på den progressiva pedagogikens syften att förbättra verksamheter och tona ner skillnader vad gäller social klass, förmåga eller om föräldrarna förvärvsarbetar eller ej. Patricia Holland menar att fotografier som visar barn i skolmiljöer sätter just själva lärandet och det pedagogiska syftet i fokus.⁶⁴⁹ Jag menar att detta också gäller för bilder som visade barn på andra kulturinstitutioner eller som utövar kultur i någon form. Det handlade om barns lärande och utveckling till självständiga individer, och om ett danande av framtida medborgare.

I fotoboken motiverades pedagogiska och kulturella verksamheter för barn utifrån barns behov av tillsyn och bildning och utifrån tankar om fostran. Gemensamhetsfostran och den kunskap och samarbetsförmåga den utvecklade hos barn stod i fokus i framställningen. Det var en syn på medborgarskap som överensstämde med välfärdsprojektet i helhet. Centralt var att det rörde barn som i olika utsträckning visades utanför föräldrahemmet. Det var ett ansvar över barns lärande och utveckling som lades i händerna på professionella barnavårdare. Det var därmed en helt annan syn på gemensamhetsfostran än den som kom till uttryck i *Aftonbladets* A-barntävlingar,

⁶⁴⁶ Qvist (1995), s. 22f.

⁶⁴⁷ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Vanföra barn.

⁶⁴⁸ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Psykopatiska barn.

⁶⁴⁹ Holland (2004), s. 98.

där barntillsyn och fostran framställdes som ett ansvar för huvudsakligen familjen och hemmet, och i synnerhet mödrar. Barnkrubbor skildrades där ur ett medicinskt perspektiv och framställdes som direkt skadliga för barn. Kommittén gav genom publikationen *Svenska barn i bild* uttryck för ett annat sätt att hantera relationen mellan barn, mödrar och förvärvsarbete.

Jag har nu visat hur det offentligas åtgärder för att tillgodose barns behov av näring, utomhusvistelse, social fostran och bildning presenterades för läsaren. Samhället skildrades som kapabelt och välordnat. Ytterligare en aspekt av detta rörde presentationen av samhället som framåtblickande och modernt. Hur gjordes detta i fotoboken?

MATERIALITETER OCH MODERNITET

I fotobokens bildpresentation finns fotografier som visar institutionsbyggnader och interiörer och bilder som åskådliggör vetenskapliga och tekniska framsteg. Under 1930- och 40-talen fanns en uttalad tilltro till människans förmåga att förändra och omforma sin omvärld med hjälp av vetenskaplig kunskap och teknologi. Centralt i detta var även tron på den formbara människokroppen som en del i samhällsbygget.⁶⁵⁰ Det satte fokus på materialiteter som bärande i förverkligandet av det moderna idealet.⁶⁵¹ I fotoboken omsätts alltså liknande idéer i text och bild. En aspekt av detta rör teknisk apparatur. Det görs särskilt tydligt i ett uppslag om tandvård för barn (Bild 67).⁶⁵²

Bilden visar en flicka i förskoleåldern som sitter i mitten av en röntgenapparat med tillhörande slangar och kablar. Hennes kroppsliga litenhet får röntgenapparaten att framstå som enorm. Hon tycks närmast omsluten av det modernas maskineri. När välfärdsstatens barnavård ska visas upp betonas tekniken för vårdens förverkligande. Bilden åskådliggör för läsaren de resurser som finns tillgängliga för att nå målet om friskare barn. Det är en visualisering av förhållandet mellan barn, teknik och modernitet.

⁶⁵⁰ Qvarsell (1994), s. 76-108; Habel (2002); Ehn, Frykman & Löfgren (1993); Palmblad & Eriksson (1995); Worpole (2000).

⁶⁵¹ Hirdman (1989/2010), s. 224.

⁶⁵² *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Tandvård.

Bild 67. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Tandvård.

Bild 68. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Upptagningshem.

Tematiken återkommer också på andra sätt. Bilden ovan visar en interiör från ett upptagningshem (Bild 68). Där syns ett barn iklätt solglasögon, som sitter på en brits. I taket ovanför barnet är en stor blänkande kvartslampa monterad. Utanför fönstret syns dimma och mörka träd. I analogi med detta betonar bildtexten behovet av ljus: "När vintern står kulen utanför knuten får man ta till kvartslampa i Vidkärr."⁶⁵³ Kvartslampan, som skulle förhindra uppkomsten av bristsjukdomar orsakade av D-vitaminbrist, symboliserar den moderna tekniken, relationen mellan teknik och barn, och möjliggörandet av en modern barnavård. Här ser vi hur man genom bilder på institutionsmiljöer åskådliggör den barnavård som i *Aftonbladets* tävlingar och fotobok förutsattes finnas tillgänglig för alla barn genom hemmet och familjen.

⁶⁵³ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Upptagningshem.

Bild 69. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Modersmjölkcentralen.

På motsvarande sätt gestaltas vård och vetenskapliga framsteg genom bilder på laboratoriemiljöer. I bildtexter betonas det vetenskapliga tillvägagångssättet genom ord som "noggrant"⁶⁵⁴ "omsorgsfullt"⁶⁵⁵ och "kontrolleras"⁶⁵⁶. Bilden ovan ingår i ett uppslag som presenterar verksamheten på Modersmjölkcentralen (Bild 69).⁶⁵⁷ På bilden syns en man iförd en laboratorierock inspektera ett provrör som innehåller mjölk. Bakom honom står flaskor med mjölk uppradade. Mannen förefaller kontrollera mjölkens kvalitet. Bilden illustrerar den vetenskapliga praktiken och skildrar en industriellt betonat, rationell och kompetent barnavård. Bilden visualiserar vetenskapen i samhällets tjänst.

⁶⁵⁴ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnavårdscentraler.

⁶⁵⁵ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Modersmjölkcentralen.

⁶⁵⁶ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Modersmjölkcentralen.

⁶⁵⁷ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Modersmjölkcentralen.

Bild 70. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Sommarkolonier.

Återkommande i fotoboken är framställningar av byggnader.⁶⁵⁸ I bildtexter beskrivs byggnader och institutioner som moderna och presenteras genom uttryck som "ståtlig[a]"⁶⁵⁹ och "magnifik[a]"⁶⁶⁰. På bilden ovan visas en stor vit byggnad omgiven av en öppen solbelyst gårdsplan (Bild 70). Framför byggnaden, delvis i skuggan av ett högt träd, syns grupper av barn. Bildtexten talar om för läsaren att det är Barnens Dagskolonin Sjöberga vid Kvarsebo som avbildades. Den beskrivs som "en av de modernaste" och där "olika industrier svarat för inredningen i de olika rummen".⁶⁶¹ Den solbelysta öppna platsen, den ljusa husfasaden, den raka arkitektoniska linjen, spelet mellan ljus och mörker och de många fönsterna – varav flera står på vid gavel – illustrerar idén om den moderna välfärdsinstitutionen. Närvaron av barn i fotografier som avbildar funktionalistiska hus förstärker, enligt Patrik Åker, bildens visionära innebörd genom att barn som sådana representerar framtiden.⁶⁶² Jag menar att det finns ytterligare en aspekt att lyfta fram. Framställningen av den moderna institutionen säger oss något synen på barn och barndom. Det är en gestaltning av tanken om att ny kunskap om barn krävde moderna tekniker för att tillgodose krav på hälsa, hygien och lärande.

⁶⁵⁸ I vissa bilder syns delar av husfasader och rum som bakgrundsmotiv, i andra står byggnader helt i fokus. I sammanlagt tre fotografier står själva institutionsbyggnaden i sig i fokus. De institutioner som visas upp på detta sätt är ett daghem, ett skolhem och en sommarkoloni. Se uppslag Daghem, Psykopatiska barn, Sommarkolonier.

⁶⁵⁹ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Psykopatiska barn.

⁶⁶⁰ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Daghem.

⁶⁶¹ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Sommarkolonier.

⁶⁶² Åker (2000), s. 60ff.

På motsvarande sätt visades institutionella interiörer upp. Fotografiet nedan visar en grupp barn som leker i ett stort rum på ett upptagningshem (Bild 71). Längs med rummets ena sida syns flera fönster på rad. Solen skiner på väggar och golv. På golvet ligger också leksaker och på den ena väggen en finns en krittavla. Det flödande solljuset, de öppna golvytorna och den sparsamma möbleringen ger ett ljust och luftigt intryck. Det är den ändamålsenliga institutionen som presenteras. Den som kan tillgodose behovet av ljusa och generösa lekytor för att främja barns utveckling. I analogi med detta beskrivs på andra ställen i fotoboken hur institutioner som barnavårdscentraler är utrustade med varmgarage och enskilda avklädningshytter.⁶⁶³

Också utrymmen för den kroppsliga hygien presenteras i framställningen. Bilder på moderna tvättfaciliteter visas tillsammans med texter som betonar renhållningens funktion genom att understryka att det är noga med "morgontoaletten"⁶⁶⁴ och med "hygienen"⁶⁶⁵. Det handlar uppenbarligen om att visa fram hur det i välfärdsstaten gjordes rum och möjligheter för en modern vård och fostran. Framställningen ger som helhet uttryck för en syn på vetenskapen som ett redskap i förändringen av samhället, som också återfinns i de befolkningspolitiska utredningarna.⁶⁶⁶

Bild 71. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Upptagningshem.

⁶⁶³ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Barnavårdscentraler.

⁶⁶⁴ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Arbetsstugor.

⁶⁶⁵ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Upptagningshem.

⁶⁶⁶ Se exempelvis Palmblad & Eriksson (1995), s. 38.

Fotobokens representationer av barn och professionella, i ljuset av den moderna tekniken, uppbar liknande tematiker som vi ser på andra håll. I fotoboken vidgades perspektivet från den enskilde läkarens blick till att på ett mer övergripande plan handla om det offentligas olika åtgärder och statliga institutioner och teknik. Det moderna gavs här en bredare och mera material innebörd än i exempelvis A-barnstävlingarna. Staten skildrades därigenom som materiellt resursstark. Röntgenapparaten, kvartslampan och provrören kan sägas symbolisera ett genomlyst och hygieniskt samhälle. På motsvarande sätt framställdes institutioner och lokaler ändamålsenliga, moderna och hygieniska. Ett samhälle som skulle förändras i grunden, krävde uppenbarligen ett nytt formspråk som bröt mot det gamla och som kunde iscensätta det rationella och på vetenskapliga grunder baserade moderna samhället. Arkitektoniska ideal sammanföll så med utbyggnaden av välfärden och kom att integreras i uppförandet av institutioner. De stora vita husfasaderna, de solbelysta rummen, den tekniska apparaturen och de rationella lösningarna symboliserade det nya folkhemmet. När välfärdsstaten och det offentliga insatser visades upp var det den moderna välfärdsinstitutionen som lyftes fram. Representationer av barn placerade i det offentliga rummet etablerade och reproducerade idéer om välfärdsstaten som en integrerad del i det moderna projektet.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Fotoboken *Svenska barn i bild* var, som jag konstaterade inledningsvis, ett resultat av en politisk samverkan mellan olika krafter inom utredningsväsendet. Den representerade därmed en direkt koppling mellan den politiska arenan och åskådningskulturen. I fokus för undersökningen stod den bild av välfärdsstaten som förmedlades till allmänheten. Analysen har rört hur det offentliga insatser för barn presenterades, och de budskap och politiska visioner som därigenom kom till uttryck. Jag har också intresserat mig för hur fotoboken förhöll sig till de problem som togs upp i det barn- och familjepolitiska utredningsarbetet under perioden. I undersökningen har jag granskat vilka institutioner och verksamheter som presenterades, till vilka barn insatserna riktades och vilka som skulle ansvara för insatserna.

I fotobokens framställning skildrades det offentliga engagemang som en förutsättning för att kunna tillgodose barns behov av näring, fysisk aktivitet, samvaro med andra barn, konst och kultur. BVC, daghem och skolor, liksom sommarkolonier, lekplatser, strandbad och bassänger, samt museibesök och

fritidsaktiviteter framställs som centrala för att åstadkomma detta. Välfärdsstaten skildrades som en offentlig resurs med kapacitet att stilla barns hunger och se till den växande barnkroppens behov av fysisk och social träning. Genom bilder och texter skildrades ett samhälle uppbyggt kring hygien, teknik och en rationell struktur – metaforiskt gestaltat som ett solskenshem. Användningen av solen och solljuset sammanför barnavården med det moderna projektets estetiska ideal, och den skildrades som lika progressiv som de moderna byggnader och tekniska apparatur som visades.

Fotobokens struktur var central för den berättelse som berättades. Kollagetekniken användes som ett sätt att visa på bredden av de åtgärder som vidtagits. Den detaljerade redovisningen av institutioner och verksamheter med namn och geografisk placering, frammanade en bild av politisk kraft och ambition. Den geografiska utbredningen tjänade till att åskådliggöra samstämmigheten i det nationella projektet. Bildpresentationen var också uppbyggd kring en löst hållen kronologisk struktur som följde barns växande. Den inleddes med institutioner för de yngsta barnen som BB och BCV, rörde sig vidare mot daghem och lekstugor för barn i förskoleåldern och avslutades med institutioner för skolbarn och unga. Det kronologiskt organiserade framställningssättet fick barndomen att framstå som en särskild och avgränsad period. Det förde fram en idé om att barn hade speciella behov som måste tillgodoses.

För att åstadkomma friska, sunda, glada och socialt välanpassade barn framställdes det offentliga engagemanget och den professionella blicken på barn som centralt. Signifikant för framställningen av den institutionaliserade verksamheten för barn var att den bars upp av professionella grupper som läkare, pedagoger och psykologer – den kunniga expertisen. I bild och text upprättades en länk mellan barn och staten, men också med civila organisationer och privata aktörer. Barn skildrades som ett gemensamt ansvar finansierat genom samhällets välfärd och genom enskilda initiativ. Samarbetet mellan stat och filantropi återkom i både text och bild i fotoboken. Den visuella gestaltningen tjänade därmed som ett åskådliggörande av hur väl samarbetet utfallit. Barnkroppen framställdes som samhällsprojekt, i betydelsen att det var ett projekt för stat och kommun och enskilda insatser från civilsamhället.

Institutionerna skildrades som platser där barn kunde leva, bo och utvecklas, mer eller mindre oberoende av föräldrar och syskon. Det var en individuell relation mellan stat och barn som gestaltades. Pappor var med några få undantag osynliga i presentationen och inte heller mammor fanns

representerade i någon större utsträckning. De enda sammanhang där mödrar gavs en central roll var i framställningen av institutioner som barnavårdscentraler, spädbarnshem och hem för ogifta mödrar. Alltså för institutioner som hanterade vården och omsorgen över de allra minsta barnen. Föräldraskapets marginaliserade roll i presentationen som helhet fick samhället att framstå som ansvarigt för barnen. Det innebar att det budskap som förmedlades därmed skiljde sig från det som kom till uttryck i de andra fototävlingarna och andra fotoböckerna, som hade fokus på familjen som uppväxtmiljö.

Som tidigare forskning har visat rymde representationen av det moderna samhället i åskådningskulturen också flera kön- och klassaspekter.⁶⁶⁷ Det gäller också här. De institutioner och verksamheter som förevisades befolkades huvudsakligen av kvinnor och barn. Genom representationer av kvinnliga professionella etablerades och producerades idéer om att vården, omsorgen och fostran av barn, också när den skedde utanför hemmet, var en uppgift och ett ansvar förbehållet framförallt kvinnor. Det enda tydliga område där manliga professionella skildrades som ansvariga var i samband med den strikt medicinska kontrollen av barns hälsa. Representationen av kvinnliga professionella knöt därmed an till det som i forskning kallats välfärdsfeminism.⁶⁶⁸ Gestaltningen av ogifta förvärvsarbetande mödrar och deras föräldraskap utmanade dock rådande könsstrukturer och familjebildningar ordnade kring en manlig familjeförsörjare och en hemmavarande moder. Detta hade också förankring i utredningarna.

En rad stödreformer som huvudsakligen riktades till städernas barnrika familjer och till föräldralösa barn, till ensamstående och/eller förvärvsarbetande mödrar, till sjuka barn och barn med fysiska och psykiska funktionsvariationer presenterades i framställningen. Genom framställningen av dessa etablerades en bild av ett samhälle som såg till individens behov av vård, omsorg och fostran, oberoende av social klass eller förmåga. Samhället skildrades som en inkluderande välfärdsstat, som också omfattade de barn och föräldrar som av ekonomiska, moraliska och sociala skäl stått utanför samhällsgemenskapen. Inkluderingen inbegrep ”de avvikande”, genom att de gjordes delaktiga i samma aktiviteter som andra barn. Välfärdsbygget fram-

⁶⁶⁷ Ekström (1994); Habel (2002).

⁶⁶⁸ Berg (2009), s. 44, 163f.

ställdes så som ett demokratiskt projekt. Presentationen präglades genomgående av en idé om gemenskap och inkludering. Bilder på grupper av lekande, badande och glada barn gestaltade tankar om samhörighet och samarbete.⁶⁶⁹

Gemenskapen presenterades som ett samhälleligt syskonskap, en delad erfarenhet av en gemensam uppväxt. Den kollektiva representationen associerades också med storskalighet, rationalitet och moderna system som klarade av att producera önskvärda mängder friska och sunda medborgare, även om befolkningen som helhet inte gjorde det. När enskilda barn stod i förgrunden för presentationen, skedde det genomgående med kollektivet och samhället som fond. Individen gavs därmed en annan innebörd än i exempelvis *Aftonbladets* A-barnstävlingar. I *Svenska barn i bild* presenterades avbildade barn varken med namn eller med annan biografisk information. Det var alltså inte genom den individuella berättelsen som det offentliga presenterades, utan genom kollektivet och statens olika typer av institutioner och det civila samhällets verksamheter. Redaktionskommittén använde alldeles uppenbart ett gemensamt språk med A-barnstävlingar och med den samtida reklamdiskursen där friska och glada barn var återkommande bildmotiv, men gav representationerna en annan innebörd genom att spegla dem mot kollektiva lösningar på samhällsproblem.

Representationen av barn var produktiv på flera sätt. Framställningen av barn som skyddsvärda och behövande gestaltade idén om välfärdsstaten som skyddade och såg till även dess minsta medborgare. På motsvarande sätt illustrerade framställningen av barn som aktiva och kompetenta idén om det offentligas medborgarfostrande ansvar. Skildringarna överensstämmer väl med den officiella syn på barndomen som framträdde i statliga utredningar och som ställdes explicit i relation till befolkningsfrågan, bostadsbyggande och jämlikhetssträvanden. Framställningen förhöll sig därmed till samma frågor som diskuterades i utredningar, men också till andra inlägg i åskådningsskulturen. Kommittén bakom fotoboken förde en visuell argumentation om hur välfärden och samhället skulle byggas, som berörde relationen mellan nutid och framtid och om individen och kollektivet. Där drevs tesen att den statliga inbladningen i barnavården behövde stärkas i arbetet för att åstadkomma fler och bättre barn. I fotoboken demonstrerades förmågan att vidta sociala åtgärder i en tid av kulturella och nationella utmaningar. Den visade därtill fram ”bildbevis” på att det fungerade och på så sätt användes ”barn i bild” som politiska redskap.

⁶⁶⁹ Payne (2009), s. 85.

Så här långt i undersökningen har jag visat att det var olika budskap som etablerades och förmedlades i fototävlingar och fotoböcker. Å ena sidan lyftes en privat organiserad välfärd för barn fram, baserad på den enskilda familjens arbete och tillgångar, och å andra sidan, som i *Svenska barn i bild*, presenterades den framväxande välfärdsstaten och en offentlig organiserad välfärd baserad på ett brett offentligt engagemang. Det förefaller vara två olika politiska modeller – eller uppfattningar om hur välfärden för barn och familj skulle utformas. Jag har visat att det fanns både konflikter och värdegemenskaper dem emellan. Aktörerna använde ett gemensamt språk och förhöll sig till samma frågor, men gav samtidigt uttryck för olika sätt att se på samhällets ordnande. Det gällde delvis också skildringen av det nationella. I det följande kapitlet fokuserar analysen på hur Sverige och ”det svenska” konstruerades och presenterades i åskådningskulturen.

NATIONEN

-

BARN SOM SYMBOL FÖR DET SVENSKA

Välfärdsstaten var i hög grad ett nationellt projekt, och på ett övergripande plan ett konsensusbygge inom vilket social harmoni lyftes fram och inre konfliktlinjer tonades ned.⁶⁷⁰ Nationalismen utgjorde, som Åsa Linderborg uttryckt det, ”en av folkhemsretorikens viktigaste komponenter”.⁶⁷¹ Det innebar att den konservativt kodade nationalismen, utmanades under 1930- och 40-talen av en ”välfärdsnationalism” formad kring begrepp som demokrati, medborgarskap och modernitet, som syftade till att skapa en gemensam nation som överbryggade klassmotsättningar.⁶⁷² Samhällsbyggarna tog inte avstånd från det konservativt präglade nationella symbolspråket; tvärt om införlivades det i den socialdemokratiska diskursen för att legitimera det nya politiska systemet.⁶⁷³ Man aktualiserade också nya nationella symboler och hjältar inbäddade i framstegsoptimism, som tekniska innovationer och vetenskapsmän, i arbetet.⁶⁷⁴

Nationens betydelse syns också tydligt i fototävlingarna och fotoböckerna genom boktitlar som *Svenska barn i bild* och *1000 svenska barn*, men också genom bilder och texter som aktualiserar Sverige och ”det svenska”. Det är detta som kapitlet ska handla om. Undersökningen inriktas på frågor om hur nationen konstruerades i åskådningskulturen när barn var i fokus. Vad var det för bild av Sverige som presenterades för läsarna och hur skapades den genom visuella och textuella utsagor? I tidigare kapitel har jag visat

⁶⁷⁰ Tolvhed (2008), s. 268. Som exempel på en nationellt samlande politisk retorik kan nämnas Per Albin Hanssons tal i samband med andra världskrigets utbrott hösten 1939, se Johansson (1985), s. 62.

⁶⁷¹ Linderborg (2001), s. 458. Frykman menar att det pågick en nationaliseringsprocess, Frykman (1993), s. 200.

⁶⁷² Löfgren (1993), s. 50f, 53-55; Ehn, Frykman & Löfgren (1993), s. 268.

⁶⁷³ Linderborg (2001), s. 458ff.

⁶⁷⁴ Löfgren (1993), s. 53-55.

hur familj och välfärdsstat konstruerades på olika och delvis motstridiga sätt. Kan vi se liknande spänningar när det gäller bilden av nationen?

Kapitlets teoretiska utgångspunkt är att alla gemenskaper är något som konstrueras, också den nationella. Som Benedict Anderson lyft fram kan nationen förstås som en ”föreställd gemenskap”, en imaginär konstruktion som baseras på en idé om att individer, som varken sett eller talat med varandra, delar en känsla av samhörighet på nationell nivå.⁶⁷⁵ Flera forskare har påpekat, som en kritik riktad mot Anderson som framförallt fokuserat på nationens uppkomst, att det också är viktigt att undersöka vad det är som gör att en nation håller samman över tid. Det innebär, som Orvar Löfgren lyft fram, att granska ett lands ”nationella kultur”, det vill säga vad det är som delas mellan individer i en nation vid en fastställd tidpunkt och hur den gemenskapande processen går till.⁶⁷⁶ Det är utifrån ett sådant perspektiv som jag kommer att undersöka fototävlingarnas och fotoböckernas konstruktion och presentation av Sverige.

Nationstanken vilar på en idé om ”ett folk” – ett abstrakt ”vi” – och ett avgränsat geografiskt territorium. Gränsmarkeringar synliggör nationella skillnader genom att de separerar den ena nationen och dess kultur från den andra. Gränser framstår därför som nödvändiga i konstruktionen av en nationell gemenskap. Det handlar om att definiera var nationen börjar och slutar och vilka som ska befolka det rum som bildas.⁶⁷⁷ För upprätthållandet av en nationell gemenskap behövs också ett ”sammanhållande kitt”, något som binder samman individer i ”vi:et”, och som man kan samlas runt.⁶⁷⁸

Inte sällan åberopas historien som ett sådant kitt. Det handlar då framförallt om att vidmakthålla legitimitet genom att markera en nations historiska arv. Eric Hobsbawm använder begreppet “invented tradition” för att belysa hur idéer om nationell gemenskap konstrueras i relation till seder och traditionella värden. Traditioner är, enligt honom, “[...] responses to novel situations which take the form of reference to old situations [...]”.⁶⁷⁹ Bruket av seder och traditioner etablerar så en länk mellan historien och framtiden. På motsvarande sätt kan naturen mobiliseras i det nationella gemenskapen-

⁶⁷⁵ Anderson (1992/1996), s. 21f.

⁶⁷⁶ Ehn, Frykman & Löfgren (1993), s. 14; se även Tolvhed (2008), s. 88.

⁶⁷⁷ Lundberg & Tydén (2008), s. 14; Löfgren (1993), s. 85f, 89ff.

⁶⁷⁸ Lundberg & Tydén (2008), s. 17.

⁶⁷⁹ Hobsbawm (1983/1992), s. 1-14.

det. Det rör hur landskapet nationaliseras och hur denna konstruktion presenteras som naturlig och självklar.⁶⁸⁰ Härigenom används folkliga traditioner, landskapet och naturen för att upprätta idéer om en gemensam kultur. Utifrån en postkolonial utgångspunkt lyfter Michael Azar fram betydelsen av symboliska objekt i skapandet av en nationell gemenskap, som signalerar vilka som tillhör och inte. Pass och identitetshandlingar är exempel på sådana objekt, men också mer svårfångade kulturella uttryck som ”den tysta minuten”. Azar betonar att det inte är de materiella objekten som ting som är centrala, utan det symbolvärde som de representerar. Det handlar om hur subjekt, via symboliska objekt, knyts till varandra i en svensk gemenskap.⁶⁸¹

Med stöd i dessa teoretiska resonemang, och de analytiska verktyg de erbjuder, kommer jag att undersöka hur Sverige, svenskarna och ”det svenska” konstruerades i åskådningskulturen genom representationer av barn.

I analysen av hur nation ”görs” i fototävlingar och fotoböcker fokuserar jag på de aspekter av nationsbyggande som lyfts fram ovan, nämligen territoriet, folket och det ”sammanhållande kittet”: Hur förevisades Sverige som land, i bemärkelsen geografiskt område? Hur presenterades svenskarna som folk? Vad framställdes som ”svenskt” och som grunden för en nationell gemenskap? När det gäller territoriet är gränsdragning central, och jag undersöker hur Sveriges geografi, i sin helhet och sina delar, presenterades och vilka inre och yttre gränser som markerades. För att undersöka hur det svenska folket – ”vi:et” – etablerades analyserar jag hur tillhörighet gestaltas och hur olika grupper inkluderas och exkluderas i framställningen. I undersökningen av hur det svenska konstrueras fokuserar jag på hur olika objekt och roller aktualiseras som symboler för nationen.

Mer konkret kommer jag att analysera hur historia, traditioner, naturen, och andra symboler som identifieras i materialet, används när nationen konstrueras genom representationer av barn. Konstruktionen av Sverige och svenskarna och det svenska hänger intimt samman och det är inte fruktbart att göra en strikt åtskillnad dem emellan. Så kan till exempel en analys av folkdräkten som symbol både visa hur folket definieras och nationell gemenskap skapas.

Jag har disponerat kapitlet på följande sätt. Inledningsvis undersöker jag hur barn kopplades samman med nation när fototävlingarna och fotoböckerna lanserades och presenterades för allmänheten. Därefter analyseras hur framställningen av barn och natur blir geografiska data som bidrar till att

⁶⁸⁰ Löfgren (1993), s. 87-101; Frykman (1993), s. 180-186; Salomon (2007), s. 190f, 195-198.

⁶⁸¹ Azar (2006), s. 79ff, 85.

etablera territoriet Sverige, och vidare hur folkdräkten symboliserar gemenskap byggd på tradition och historia. I ett avsnitt om representationer av samiska barn granskas närmare hur Sveriges befolkning avgränsas och hur inkludering och exkludering sker. Slutligen analyserar jag hur nationell enhet och gemenskap ”görs” i relation till två symboliska roller som identifierats i materialet. Det handlar om hur barn genom bild och text, både konkret och symboliskt, ikläds rollen som landets försvarare och som kungligheter. Sist i kapitlet sammanfattas och diskuteras resultaten i relation till de frågor som ställdes inledningsvis.

BARN SOM NATIONELLA SYMBOLER

Nationens betydelse under 1930- och 40-talen syntes tydligt i fototävlingarna och fotoböckerna. Jag kommer nu att undersöka hur nation aktualiserades i åskådningskulturen när barn stod i fokus. I undersökningen granskar jag hur barn och nation kopplades samman vid lanseringen och presentationen av tävlingarna och fotoböckerna. Till grund för analysen ligger tävlingsintroduktioner från *Aftonbladets* A-barnstävlingar 1938 och 1944 och förord från fotoböckerna *1000 svenska barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid*.

I förordet till boken *1000 svenska barn* skrev redaktören följande:

Så många rara små barn det ändå, trots alla farhågor för nationens framtid, finns här i landet! Nakna barn och påklädda barn, knubbiga barn och något mindre knubbiga barn, ljushåriga barn och mörklagda barn, barn från staden och barn från landet.⁶⁸²

I citatet lyfts nationens framtid fram. Texten innehåller beskrivningar av barn utifrån aspekter som mängd, utseende och geografisk plats. Barnen beskrivs som ”många”, ”rara”, ”knubbiga”, ”mindre knubbiga”, ”ljushåriga” och ”mörklagda” och som bördiga från ”staden” och ”landet”. I texten talas det också om ”farhågor för nationens framtid”. De ”farhågor” som anspelas på var oron för befolkningsminskningen och samhällets utveckling. Genom uttryck knyts barns kroppar här till nationen och det etableras en relation mellan barn och nation. Olikheter mellan barn synliggörs, men tonas ner och skildras som komplementära. På så vis slätas den påtalade oron för befolkningsutvecklingen över.

⁶⁸² *1000 svenska barn* (1930), s. opag. Förord.

Befolkningsutvecklingen ges också en roll i lanseringen av *Aftonbladets* A-barnstävling 1938, som fond åt tävlingens ambitioner att höja kvaliteten på svenska barn genom upplysning i barnavård. I tävlingsintroduktionen karaktäriseras barn som ”ett helt folks framtidsgaranti”.⁶⁸³ Utifrån hur barn vårdas och ser ut, menar tävlingsredaktionen, ”bedömer man i våra dagar ett lands standard och kultur.”⁶⁸⁴ Begrepp som ”folk” och ”framtid” knyter tävlingen till den befolkningspolitiska kontexten och skänker den legitimitet. Befolkningskrisen tonas alltså inte ner, utan används som skäl till att agera kraftfullt för att stävja vad man såg som en negativ befolkningsutveckling. I texten positioneras barn som framtidsbärare och tillskrivs betydelse i den internationella konkurrensen mellan nationer.

Tävlingars och fotoböckers anslag talade tydligt till en nationell retorik som återkom i andra sammanhang. Befolkningsminskningen framställdes i politik och debatt som en nationell kris som krävde politisk handling. En sjunkande nativitet beskrevs som ett bekymmer för samhällets framtid.⁶⁸⁵ Detta framgick också av befolkningsutredningarna. Utan rejäla krafttag, menade exempelvis utredare i befolkningskommissionen, skulle den ”svenska folkstammen” utarmas.⁶⁸⁶

År 1939 utbröt världskriget och det nationella tonläget ändrades. I *Aftonbladets* A-barnstävling 1944 används de oroliga tiderna som ett argument för att få läsarna att engagera sig i tävlingen. I introduktionen skriver tävlingsredaktionen följande:

Vi har fått krig i världen. Till all lycka har våra hem förskonats från härjningar, våra barn sluppit svälta och krypa i skyddsrum om nätterna. Detta är ingenting att yvas över men väl att vara obeskrivligt tacksam för. Det är just i egenskap av ett skonat folk som vi kan våga visa upp våra barn inför en läkarjury. Och när vi gör det är det med ett underförstått utropstecken: så skulle all världens barn se ut! De är inte krigsbarn, bara krisbarn.⁶⁸⁷

I texten opererar pronomenet ”vi” på skilda nivåer. Det pendlar mellan ett internationellt ”vi” – vi har fått krig i världen – och ett nationellt perspektiv. Begrepp som ”folk” och ”våra hem” och ”våra barn” hänvisar till

⁶⁸³ *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14.

⁶⁸⁴ Samma text återges även i fotobokens inledning, och med små modifikationer, även i A-barnstävlingen 1944, även i Habel (2002).

⁶⁸⁵ Se exempelvis Hatje (1974); Hirdman (1989/2010).

⁶⁸⁶ SOU 1938:57, s. 156.

⁶⁸⁷ *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12.

svenska förhållanden. "Vi:et" refererar till det svenska folket, det är "vi", svenskarna, som ska visa upp "våra" barn. Åberopandet av en nationell gemenskap tonar ned, eller osynliggör, inre politiska konfliktlinjer. Det som skildras är istället social harmoni. Nationen framställdes inåt, till läsarna, som en, med Helena Tolvheds ord, "överordnad och homogeniserande identitetsgrund".⁶⁸⁸ Beskrivningar av svenska barn som "krisbarn" och inte "krigsbarn" förminskar också den svenska krisen i relation till kriget. En retorisk användning av "vi" och "våra" placerade in den stockholmsorienterade A-barnstävlingen i ett nationellt och ett internationellt perspektiv. Samförståndet manifesteras därmed på en lokal såväl som nationell nivå.⁶⁸⁹ Det pågående kriget aktualiseras som en hotande fond som förstärker bilden av den svenska tryggheten.⁶⁹⁰

I framställningarna skildras barn som bärare av en oskuldsfullhet som var hotad, både barns egen men också Sveriges. I förordet till fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* understryks detta genom en förtröstan om fred.

Deras [barnens] lekar och skratt och sång och lätta tårar läker och stryker över, vi återfår vårt mod hos dem – vi behöver dem, och de behöver oss, för bådas framtids skull. [...] Så skall våra tusenden trevliga ungar te sig som fredens apoteos.⁶⁹¹

I texten betonas ett känslomässigt perspektiv som ett försvar mot en hotfull värld. Formuleringar som "vi behöver dem", "de behöver oss" och "för bådas framtids skull" sätter fokus på relationen mellan barn och det nationella "vi:et". Det är ett symbiotiskt förhållande mellan barn och nation som gestaltas.

Samhällshoten som presenterades i tävlingarna och fotoböckerna var den så kallade befolkningskrisen och andra världskriget. Det var mot bakgrund av dessa kriser som nation aktualiserades i framställningarnas anslag. Per Olov Qvist har tidigare pekat på att upptrappade inre och yttre hotbilder mot den svenska nationen innebar att "svenskhets och svenska värden [fick] hög dignitet".⁶⁹² Hoten främjade, menar han, ett tänkande som riktade sig

⁶⁸⁸ Tolvhed (2008), s. 267ff, citat s. 82.

⁶⁸⁹ Se också Barnens Dagskampanjer, Jönsson (2011), s. 83.

⁶⁹⁰ Se Tolvhed (2008) för en jämförelse med kalla kriget, s. 268f.

⁶⁹¹ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. opag. Förord.

⁶⁹² Qvist (1995), s. 21.

inåt nationen och dess befolkning och som reflekterades i den samtida populärkulturen.⁶⁹³ Den internationella spänningen aktualiserade också en omfattande krisberedskap. För att mobilisera befolkningen och stärka beredskapsandan var åskådningskulturens förmedlingsformer centrala.⁶⁹⁴

I tävlingars och fotoböckers anslag positionerades barn som nationella symboler. I relation till hoten framställdes barn som nationellt samlande och som uttryck för ett starkt och livskraftigt Sverige, som framtidshopp, som fredsbärare och som en trygghet att vila mot och omhulda i tider av oro. Den befolkningspolitiska retoriken löper som en röd genom hela undersökningsperioden, medan framskrivningen av krigskontexten av naturliga skäl endast förekommer i de tävlings- och bokmaterial som gavs ut under den period då kriget pågick. Begrepp som ”vi”, ”våra” (barn) och ”folket” slätade över hot och gestaltade en idé om ett gemensamhetsskapande projekt och ett tryggt och harmoniskt folkhem.⁶⁹⁵ Referenser till världskriget gjorde också att den egna ”krisen” fick mindre proportioner och kunde framställas som ett hopp om en bättre framtid för barnen.

I det följande granskar jag hur Sverige framställdes som geografiskt område genom representationer av barn.

ATT KARTLÄGGA NATIONEN – BARN SOM GEOGRAFISK DATA

I etableringen och upprätthållandet av en nation spelar gränsdragning en central roll. Det handlar, som Orvar Löfgren uttryckt det, om att skapa ett ”nationellt rum”, som är avgränsat i alla riktningar – från söder till norr och från öst till väst.⁶⁹⁶ Som en källa till kunskap om ett sådant rum har kartan haft en särställning. En kartbild avbildar en nations gränser och ger lägesbunden information om vad som finns inom den. Benedict Anderson menar att upprättande av kartor var ett sätt att tydligt visualisera vad som stod under staters kontroll. Karteringen skapade ”ett klassifikatoriskt raster” som innehöll föreställningar om vad och vilka som räknades till nationen och vad och vilka som inte gjorde det.⁶⁹⁷ Själva kartbilden som sådan utgjorde en representation av nationen.

⁶⁹³ Qvist (1995), s. 21.

⁶⁹⁴ Jönsson (2011), s. 83-105; Overud (2005), s. 146-175.

⁶⁹⁵ Tolvhed (2008), s. 269; Salomon (2007), s. 201.

⁶⁹⁶ Löfgren (1993), s. 86 (eg. ”det nationella rummet”).

⁶⁹⁷ Anderson (1992/1996) s. 175f. Andersons resonemang handlar om Indonesien och Burma.

Att fotoböckerna ”bygger” Sverige genom representationer av barn i bild och text åskådliggörs tydligast av det faktum att samtliga böcker innehåller fotografier som representerar olika delar av landet. Texter och bilder gestaltar landets gränser, naturen, städer och tätorter. Framställningen skapar en symbolisk karta över Sverige. Själva strukturen, hur karteringen gick till, skiljer sig dock åt mellan publikationerna. Nationen ”byggs ihop” eller konstrueras på delvis olika sätt.

I framställningarna knyts enskilda barn till specifika geografiska områden som städer eller större svenska orter genom bildtexter som innehåller ortnamn. I *1000 svenska barn* är fotografierna ordnade efter en topografisk princip. Tillsammans med varje fotografi presenteras ett ortnamn. Bildpresentationen inleds med fotografier från stockholmsregionen för att därefter följas av fotografier insända från städer från söder till norr.⁶⁹⁸ Specifikt för denna publikation är att fotografier på barn presenteras från ett geografiskt område i taget. Det innebär att läsaren behöver gå igenom hela boken för att få en nationell representation av barn. Nationen konstrueras således genom boken som helhet.

En annan variant av den symboliska kartan finns i *Sveriges barn Sveriges framtid* och *Svenska barn i bild*. Där representerades nationen mer direkt och lättillgängligt för läsarna. I fotoböckernas bildpresentationer blandas fotografier från olika städer eller orter på enskilda boksidor och bokuppslag. I *Sveriges barn Sveriges framtid* ger bildtexter information om var avbildade barn bor, vad de heter, hur gamla de är och vilka deras föräldrar är.⁶⁹⁹ I *Svenska barn i bild* talar bildtexter om för läsaren var de institutioner och verksamheter som barn avbildas i är geografiskt belägna. Om enskilda barn ges däremot ingen biografisk information.⁷⁰⁰ Fotoböckernas struktur, att på enskilda uppslag eller boksidor förevisa barn, eller barn i verksamheter, från olika orter i Sverige, innebär att läsaren inte behövde gå igenom fotoböckerna från pärm till pärm för att ta del av fotografier på barn från hela landet. Det finns alltså en mer eller mindre spridd geografisk variation på varje boksida eller uppslag.⁷⁰¹

⁶⁹⁸ *1000 svenska barn* (1930), se exempelvis s. 28-29, 90-91, 126-127, 178-179.

⁶⁹⁹ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), se exempelvis s. 425.

⁷⁰⁰ *Svenska barn i bild* (1942), se exempelvis uppslag Daghem.

⁷⁰¹ I *Sveriges barn Sveriges framtid* görs detta på olika sätt: utifrån en löst ordnad sydlig-nordlig linje, en östlig-västlig linje eller utifrån mer ospecifika principer, se exempelvis, s. 513, 280, 89. Undantagsvis finns också uppslag som enbart innehåller fotografier från ett och samma område, se exempelvis (Stockholm), s. 89, 304, 333, 381, 407, (Malmö), s. 237, (Huskvarna), s. 419.

Den svenska nationen konstrueras i framställningarna genom representationer av barn. I nationsbygget har också huvudstaden fått ett särskilt fokus. Det gäller både mängden bilder, såväl som huvudstadsbildernas placering i respektive publikation. I *1000 svenska barn* är nästan hälften av fotografierna från Stockholmsområdet.⁷⁰² Som ovan nämnts inleds dessutom fotopresentationen av dessa bilder. På motsvarande sätt har i *Sveriges barn Sveriges framtid* huvudstaden en framskjuten position i framställningen. Bokens fotopresentation både inleds och avslutas med bilder från Stockholm, och Stockholmsområdet är dessutom det enskilda geografiska område i publikationen som flest fotografier kan knytas till.⁷⁰³

Fotoböckernas framställningar framstår som markeringar av territoriet Sverige genom en uppvisning av barn från olika delar av landet. Även om huvudstaden Stockholm ges särskilt fokus i några av fotoböckerna förefaller också periferin, de städer och orter som finns utanför huvudstaden, i vissa fall väldigt långt bort, vara centrala för att markera nationens gränser och vad som tillhörde nationen. Det skapas så en nationell geografisk samhörighet mellan landets olika delar, mellan centrum och periferi. Genom representationer av barn konstrueras det nationella territoriet, eller det nationella rummet, som ett sammanhängande och avgränsat område.

Men trots att det huvudsakligen är tätorter och större städer som representeras i framställningarna är det främst inte bilder på stadsmiljöer som möter läsaren. Istället tillskrivs naturen och landsbygden en central roll i konstruktionen av nationen. De förefaller vara nationella identitetsmarkörer av särskild vikt.

Som tidigare påpekats har det svenska landskapet sedan 1800-talet successivt nationaliserats genom kulturella processer där sjöar, björkdungar och röda stugor kommit att knytas till en idé om ”det svenska”. Naturen och landskapet blev därmed uttryck för nationell särart.⁷⁰⁴ Referenser till naturen och natur- och landskapsmotiv i veckopressen under 1950-talet bidrog till

⁷⁰² Det finns 445 fotografier från Stockholmsområdet. Från vissa landskap ex. Skåne, Södermanland och Uppland återfinns ett flertal bilder, medan från andra ex. Öland och Gotland finns det färre. Allra sist i presentationen finns blandade fotografier från Sverige och utlandet, främst nordeuropeiska länder som Tyskland, Frankrike och Finland.

⁷⁰³ I *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942) finns 1152 fotografier från Stockholm (med Lidingö inräknat). Därtill kommer fotografier som kan räknas till Stockholmsområdet som exempelvis Hässelby villastad. Fotobokens porträttgalleri inleds med ett uppslag som innehåller 6 fotografier på pojkar från Stockholm och avslutas med ett uppförstorat fotografi av en syskonskara bestående av fem barn (både pojkar och flickor) från Stockholm, *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 89, 672. I fotoboken *Svenska barn i bild* är huvudstaden inte lika markant framhåvd gentemot andra platser i Sverige. Det finns bokuppslag som enbart fokuserar på Stockholmsområdet, se exempelvis *Svenska barn i bild*, s. opag. Parkbarnsverksamhet.

⁷⁰⁴ Frykman (1993), s. 52, 90; Salomon (2007), s. 195.

att etablera och upprätthålla föreställningar av om ett svenskt territorium och till att väcka nationell gemenskap i ett samhällsklimat präglad av det Kalla kriget.⁷⁰⁵ Genom representationer av naturen befästes så ”det svenska”. Jag kommer nu att fokusera på hur Sverige konstruerades genom framställningar av naturen och landskapet i fotoböcker under 1930- och 40-talen. Det rör hur representationer av barn tillhandahöll informativ data om hur nationen geografiskt såg ut.

En återkommande bildkomposition i framställningarna visar barn mot natur- och landskapsbakgrunder. Där syns blomstrande ängar, solstekta stränder, sjöar och hav, trädgårdar, parker, öppna fält och ljusa skogsdungar, men också snötäckta marker och grantoppar. Naturen och landskapet presenteras i framställningarna som en självklar plats för barn.

Bild 72. 1000 svenska barn (1930), s. 87.

Bild 73. 1000 svenska barn (1930), s. 180.

Uppslaget ovan till vänster innehåller bilder från Skåne, som Lund, Örkellunga och Helsingborg (Bild 72).⁷⁰⁶ Baksidan till höger förevisar fotografier från Västernorrlands län, som Härnösand, Kramfors och Sollefteå (Bild 73).⁷⁰⁷ Barnen visas tillsammans med lövträd, vatten, grönt

⁷⁰⁵ Salomon (2007), s. 195-198.

⁷⁰⁶ 1000 svenska barn (1930), s. 87.

⁷⁰⁷ 1000 svenska barn (1930), s. 180.

gräs och solsken. Jämför man boksidor eller uppslag, som dessa, som presenterar södra eller norra Sverige med varandra framträder ingen större skillnad mellan hur landskapet skildras. Stränder presenteras som lika soliga och trädgårdar lika lummiga oavsett om det är landets södra eller norra delar som avbildades.⁷⁰⁸

Bilder som visar barn i natur- och landsbygdsmiljö presenteras dels tillsammans med fotografier med andra bakgrundsmotiv, som exempelvis ateljébilder, och dels som enskilda bildteman, som i exemplet ovan. Ett återkommande bildtema är knutet till årstider och rör framförallt sommar- och vintertemotiv. I *Sveriges barn Sveriges framtid* finns exempelvis en boksida med vinterbilder från (Bild 74).⁷⁰⁹ Fotografierna visar barn i snötäckta landskap

Bild 74. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 355.

⁷⁰⁸ Se exempelvis *1000 svenska barn* (1930), s. 88-89 (Skåne), s. 32-33 (Stockholm), s. 184-185 (Norrbotten, Västerbotten, Ångermanland).

⁷⁰⁹ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 355.

som åker skidor, sparkstötting och kälke. Där syns barn från olika geografiska platser i landet. De städer eller tätorter som presenteras är: Malmberget, Malmö, Karlshamn, Boden, Luleå och Nyköping. Inte heller i dessa bilder går det att se någon större skillnad mellan de södra eller norra delarna av Sverige. Landet framställs som lika snörikt var man än befinner sig. Likheten gäller också de aktiviteter som barnen är inbegripna i. Det är samma aktiviteter som visas oberoende var i landet barnen bor. Genom att presentera bilder och texter på detta sätt tonas olikheter ner och det skapas likhet mellan landets delar, och barn och naturen länkas samman.

Bilden nedan visar ett uppslag i *Svenska barn i bild* (Bild 75). Där syns dagkoloniverksamhet från svenska orter som Härnösand, Katrineholm, Tomelilla, Malmö och Ornö (Stockholms skärgård). Det är välfärdsstaten och dess institutioner som står i fokus. Bilderna visar barn som simmar, solar och leker på offentliga bad i stadsmiljö och sommarkolonier i skärgården. Såväl institutioner som landskap framställs på ett likartat sätt. Simmande, strandlekande och solande barn förkroppsligar idén av den svenska sommaren, oavsett om det är södra eller norra Sverige som visas upp. Även detta är en gestaltning av välfärdsstatens geografi.

Bild 75. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Dagkolonier.

Gemensamt för fotoböckerna är, trots bildkompositioner som visar vintermotiv, att landet presenteras som en varm och solig plats. Det är framförallt som en sommarnation som Sverige visualiseras för läsaren.⁷¹⁰ Gemensamt är också att de framställer olika landsdelar som tämligen lika. Men det innebär inte att de berättar samma saker om nationen för läsaren.

I *1000 svenska barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid* knyts barn och natur samman genom en familjär kontext. Bilder på barn i natur som kan kopplas till hemmiljöer eller familjesammanhang ger uttryck för en idé om nationen som vilande på familjen som institution. Mobiliseringen av föräldrar, som skickar in fotografier till tävlingar och fotoböcker, framstår som ett sätt för folket att skapa sig själva som en nationell gemenskap i en samlad nation. Det är en visuell representation av förhållandet mellan barn, natur, nation och *familj*. I fotoboken *Svenska barn i bild* är det inte familjen och privata sommar- eller vinterbilder på barn som står i fokus, utan barn i natursköna miljöer som är knutna till institutioner och offentliga verksamheter för barn. Nationen framträder genom representationer av barn, institutioner och verksamheter. Det är således en visuell representation av förhållandet mellan barn, natur, nation och *välfärdsstat*. I fotoböckerna presenteras alltså två olika sätt att "bygga" nationen – genom familjen eller genom välfärdsstaten.

Läsarna erbjöds genom fotoböckerna att följa med på visuella resor genom landet.⁷¹¹ Stad för stad och landsdel för landsdel knöts nationen ihop geografiskt av bilder på barn. Det skapades en slags kartbild av nationen och befolkningen som gav ett intryck av att Sverige befolkas av barn. Fotoböckerna försåg därigenom allmänheten med geografiska data om hur nationen var beskaffad. Föreställningar om fotografiska bilder som sanningssägare gav också karteringen en prägel av autenticitet. Det framstår som grundläggande data om nationens beskaffenhet, som allmänheten fick tillgång till genom fotoböcker och fototävlingar. Genom karteringen konstruerades både nationens gränser och dess innehåll.

⁷¹⁰ Sommarmotiven dominerar bland de bilder som visar barn i naturmiljöer. I *1000 svenska barn* dominerar bland utomhusbilderna exempelvis somriga motiv. Av samtliga utomhusbilder finns endast 8 visar barn i vintermiljö. *1000 svenska barn* (1930), s. 30, 70, 79, 142, 188. Därutöver finns tre fotografier som visar vinterklädda barn i utomhusmotiv (ej snö), s. 30, 90, 137. Av dessa är det 2 som härrör till norra Sverige (Frostviken och Kiruna), s. 188. I *Sveriges barn Sveriges framtid* förekommer också naturbilder. Det finns sidor där enkom sommar- eller vinterbilder finns och dels sådana där sommar och vintermotiv blandas. Majoriteten av utomhusbilderna visar sommar eller vår/höstbilder. 437 fotografier visar barn i utomhusmiljöer, av dessa innehåller 407 sommar-, våreller höstmiljöer. Endast 30 fotografier av fotobokens samtliga framställer barn i vintermiljöer.

⁷¹¹ Jfr Dahlgren (2013), s. 189-196.

I fotoböckerna konstruerades nationen genom städerna. Det var genom namngivna tätorter och städer som barn knöts till nationen. Men samtidigt utgjorde också naturen en särskild referenspunkt i konstruktionen av nationen. Naturen skildrades genom sjöar, hav, klippor, stränder, skogsdungar och ängar, men också som mer ordnade naturformer som gårdsplaner och trädgårdar. Genom referenser till naturen konstruerades det, i analogi med det som Kim Salomon pekat på i 1950-talets veckopress, en bild av det svenska territoriet och dess beskaffenhet.⁷¹² Naturscenerierna och landskapsmiljöerna bidrog till att forma ett geografiskt Sverige där landskapet skildrades som rikt och omväxlande, men likartat på en nationell nivå. Sverige presenterades därigenom som ett enhetligt område utåt. Det uttrycktes heller ingen motsättning mellan stad och land.

Genom fotoböckernas struktur och innehåll blev gränserna utåt tydliga, medan inre skillnader suddades ut. Sverige skildrades som ett kulturellt och etniskt homogent område. Det var också och en framställning av nationell harmoni och gemenskap, som innebar en gränsdragning utåt och integration inåt.⁷¹³ Jag ska nu fördjupa analysen genom att visa hur den nationella gemenskapen, ”vi:et”, konstruerades i fototävlingarna och fotoböckerna.

BARN I FOLKDRÄKT – GEMENSKAP, HISTORIA OCH TRADITION

Ett återkommande bildmotiv i fototävlingarnas och fotoböckernas bildpresentationer är barn i folkdräkt. I tidigare kapitel har jag visat att kläders funktion och utseende spelade roll i gestaltningen av föräldraskap och familj. Kläder kan också kommunicera nationell tillhörighet och gemenskap. Jeff Werner lyfter fram arméuniformen och folkdräkten som särskilt nationellt kodade klädedräkter.⁷¹⁴ Folkdräkten började användas under 1800-talets andra hälft i samband med ett växande nationalromantiskt intresse hos de högre samhällsklasserna. Den fungerade då som symbol för en nationell strävan om enighet och gemenskap. Catarina Lundström har understrukt att folkdräkten som plagg och symbol genomgick en förändring under tidigt 1900-tal. Den utvecklades från ha varit en borgerlig nationaldräkt till att bli ett mer regionalt präglat och folkligt plagg. Folkdräkten blev då ett uttryck för folklighet och för regional särart inom en nationell ram. Folkdräkten,

⁷¹² Salomon (2007), s. 195-198.

⁷¹³ Löfgren (1993), s. 102.

⁷¹⁴ Werner (2014), s. 84.

eller sockendräkten som den kom att kallas, var också, menar Lundström, en könskodad kulturform ämnad för huvudsakligen kvinnor. Genom att bära folkdräkt tänktes kvinnor representera nationen.⁷¹⁵

I tävlingarnas och fotoböckernas framställningar visas alltså barn i folkdräkt. Bildmotivet återfinns över hela undersökningsperioden, och i samtliga fototävlingar och fotoböcker med undantag för *Aftonbladets A-barnstävling* 1938. En genomgång av bilderna har visat att det huvudsakligen är flickor

Bild 76. *1000 svenska barn* (1930), s. 13.

⁷¹⁵ Lundström (2005), s. 118, 136; Nylén (1971); Nilsson (2005), s. 20-36.

som avbildas i folkdräkt.⁷¹⁶ Granskningen har också visat att det inte är en specifik dräkt som dominerar framställningarna. Där finns en variation av dräkter, som exempelvis Rättviksdräkter eller Leksandsdräkter.⁷¹⁷ Bilden på föregående sida visar en flicka iklädd folkdräkt (Bild 76).⁷¹⁸ Bakgrunden utgörs av en vidsträckt sjö- eller kustmiljö med oslaget gräs, klippor, vatten och höga träd. Dräkten som flickan bär är en Rättviksdräkt. Klädedräkten representerar landskapet Dalarna som i ett svenskt perspektiv har uppburit en särskild symbolik. Dalarna och dess befolkning har tillskrivits en sådan nationell laddning att det kommit att utgöra själva ”sinnebilden för det ursvenska och den svenska folksjälens”.⁷¹⁹ Rättviksdräkten, i bildexemplet ovan, knyter barnet först och främst till den specifika region som folkdräkten hämtats ifrån, men genom dräktens symbolik och fotobokens ”svenska” anslag, också till en vidare nationell gemenskap.⁷²⁰ Återigen fogas så del till helhet, genom att det regionala sammanförs med det nationella. Barnet blir en del i en landskapsskildring och på så sätt sammanförs barn, kultur och natur i konstruktionen av ”det svenska”.

Folkdräkten gestaltar på detta sätt både en nationell folklig gemenskap och en provinsiell gemenskap. Att klä barn i likadana kläder förstärker, som jag diskuterat i tidigare kapitel, en känsla av släktskap.⁷²¹ Det gäller i synnerhet folkdräkter. En bild, i *1000 svenska barn*, visar flickor iförda enhetliga Rättviksdräkter (Bild 77).⁷²² Vilken relation de avbildade flickorna har till varandra går inte att utläsa av den information som ges i fotoboken. De knyts dock samman visuellt genom den enhetliga klädseln, vilken

⁷¹⁶ I *Svenska Dagbladets* tävling (1930) finns 2 fotografier, *Svenska Dagbladet* 1930-11-04, s. 10, *Svenska Dagbladet* 1930-11-17, s. 6. I fotoboken *1000 svenska barn* (1930) finns 19 fotografier, s. 3, 11, 12 (två st), 16 (två st), 25, 70, 90, 97, 109, 120, 132, 134, 135, 160, 165, 188 (två st). I 15 av fotografierna visas barn i utomhusmiljö. De resterande fyra är ateljébilder. På bilderna visas 20 flickor och en pojke. I fotoboken *Stockholms A-barn* (1938) finns ett fotografi. I bildtexten betonas att flickan bär en nationaldräkt, *Stockholms A-barn och andra bra barn* (1938), s. 27. I *Aftonbladets A-barnstävling* 1944 finns ett fotografi som visas i samband med tävlingsintroduktionen, *Aftonbladet* 1944-10-15, s. 12. Där visas en pojke och en flicka. I fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* finns 13 fotografier som visar barn i folkdräkt, *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 124, 220, 254, 300, 392, 494, 522, 550, 568, 570, 593. Sammanlagt visas tretton flickor och två pojkar. Samtliga fotografier är ateljébilder. I fotoboken *Svenska barn i bild* (1942) finns ett uppslag som visar upp *Skansen*. I detta uppslag syns folkdräktsklädda barn (och vuxna).

⁷¹⁷ Jag har inte funnit någon Sverigedräkt bland bildmaterialet.

⁷¹⁸ *1000 svenska barn* (1930), s. 13.

⁷¹⁹ Salomon (2007), s. 197; se även Löfgren (1993), s. 97; Zander (2001), s. 84f.

⁷²⁰ Jfr med Lundströms resonemang om folkdräkten, Lundström (2005), s. 136.

⁷²¹ I *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942) finns även två bröder avbildade i likadana dräkter, s. 300.

⁷²² *1000 svenska barn* (1930), s. 70.

Bild 77. 1000 svenska barn (1930), s. 70.

Bild 78. Sveriges barn Sveriges framtid
(1942), s. 550.

associerar till en kulturell gemenskap. En annan bild, i *Sveriges barn Sveriges framtid*, visar däremot, enligt bildtexten, tre systrar (Bild 78).⁷²³ Att de dessutom är klädda i folkdräkt ställer dem också i ett förhållande till en vidare gemenskap. Folkdräkten ger så syskonskapet en nationell innebörd. Representationerna blir en del av det befolkningspolitiska budskapet om fler barn. Barn i folkdräkt, oavsett om de är syskon eller ej, visualiserar idéer om släktskap och en gemensam folklig kultur.

Folkdräkten är också en markör för tradition och historia. I *Svenska barn i bild* finns ett uppslag som presenterar friluftsmuseet Skansen i Stockholm (Bild 79).⁷²⁴ Uppslaget består av sex fotografier som tillsammans visar barn och folkdräktsklädda vuxna på Skansen. Där presenteras Skansen som miljö och de olika aktiviteter som erbjuds besökande barn. På bilderna syns barn åka häst och vagn, mata svanar eller sitta uppflugna på en trappa till ett knuttimrat hus. Där syns också både barn och vuxna i folkdräkt. Uppslaget präglas visuellt av ett folkligt och traditionellt tema. I bilden långt upp till höger går barn iklädda folkdräkt samlade i ett långt led bakom två spelemän. Bildtexten lyder: "Skansen har också ringdansbarn, som uppför gamla folk-lekar och folkdanser."⁷²⁵ Uttryck som "gamla" och sammansättningar av förledet "folk-" associerar till förfluten tid och gemenskap. Text och bild

⁷²³ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 550.

⁷²⁴ *Svenska barn bild* (1942), s. opag. Skansen.

⁷²⁵ *Svenska barn bild* (1942), s. opag. Skansen.

Bild 79. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Skansen.

sätter också fokus på barn som aktörer, det är barn, beskrivna som ”ringdansbarn”, som iscensätter det nationella temat. I uppslaget ges också själva platsen en nationell symbolik. Skansen framställs i bild och text som en speciellt kulturbärande plats för barn. I analogi med fotografierna, berättas i text att barn får ”titta in i gamla hus, bada, och åka i hö, mata djuren och höra sagor”.⁷²⁶ Skansen skildras som en miljö som kan erbjuda stadens barn en upplevelse av en traditionell agrar livsstil och en barndom med närhet till djur, natur och det muntliga berättandet. Det är en förflutenhetens idyll som visas upp, och livet på landet, fast i staden. Agrarromantiken, det historiska arvet och bondesamhällets traditioner, införlivas därmed i fotobokens framställning av den moderna välfärdsstaten. Det visar hur det moderna i presentationen förenades med traditionella värden. Per Olov Qvist, som studerat svensk 30-talsfilm, har pekat på hur det agrara var närvarande i uppvisningen av det moderna. Att visa att landet fanns i stan gjorde det urbana och moderna mindre främmande.⁷²⁷

Genom representationer av barn i folkdräkt etablerades och reproducera- des idéer om nationen och folket, med andra ord Sverige och ”svenskarna”.

⁷²⁶ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Skansen.

⁷²⁷ Qvist (1995), s. 168ff.

Folkdräkten blev ett symboliskt objekt som sammanförde det regionala, via dräkter som signalerade lokal särart, med en idé om en samlad nation uppbyggd av en nationell folklig gemenskap. Den regionala folkdräkten kan ses, menar Catarina Lundström, som ett uttryck för en slags provinsnationalism, där nationen representerades av regionala kulturella uttrycksformer.⁷²⁸ Det homogeniserande begreppet "folket", som också utgjorde förledet i ordet folkdräkt, tonade ner de klassaspekter, som jag tidigare har identifierat i framställningarna, och politiska skiljelinjer. Att det var just barn som visades upp i folkdräkt menar jag är centralt. Som vi har sett skildrades "svenska" barn som ett gemensamt nationellt ansvar. Barn i folkdräkt kan därmed förstås som en visuell manifestering av svensk enighet och gemenskap.

Men det var också en könad framställning. Bilder på flickor i folkdräkt spelade på föreställningar om kön och nation. Genom representationer av folkdräktsklädda flickor producerades idéer om att traditionella familjevärden hörde samman med en kvinnlig sfär. I presentationen av Sverige och "det svenska" framställdes så kvinnor som bärare av svenska folkliga värden.⁷²⁹

Folkdräkten sammanförde folket med landets historiska rötter. Barn i folkdräkt gavs en betydelsefull roll som bärare av nationell tradition. Med Hobsbawms resonemang etablerade folkdräkten en länk mellan historien och framtiden.⁷³⁰ Fototävlingars och fotoböckers framställningar av barn i folkdräkt visar att nationell gemenskap konstruerades med traditionella värden. Det var ett nationellt identitetsbygge som byggde på kontinuitet och nationell igenkänning. Samtidigt handlade det om framåtblickande. Utifrån exemplet *Svenska barn i bild* såg vi hur den moderna välfärdsstaten gestaltades i förhållande till traditioner och begrepp som folk och nation. Folkdräkten framställdes där i samband med välfärdsstatens satsningar, vilken gav den en annan innebörd.

I konstruktionen och presentationen av det nationella signalerade barn i folkdräkt gemenskap inom ett nationellt rum, men också regional särart. Jag kommer i det följande att fördjupa det här resonemanget. Det rör framförallt hur samiska barn skildrades som en del av den svenska gemenskapen, men samtidigt positionerade i utkanten av densamma.

⁷²⁸ Lundström (2005), s. 136.

⁷²⁹ Jfr Lundström (2005), s. 136; Mattson & Pettersson (2006), s. 278. För en diskussion om kön och konstruktionen av nationen se Tornbjör (2002); Tolvhed (2008).

⁷³⁰ Hobsbawm (1983/1992).

INKLUDERADE, MEN PÅ MARGINALEN

I fototävlingar och fotoböcker konstrueras det svenska "vi:et" genom referenser till en gemensam kultur. Men gemenskapandet synliggör också gränsdragningar. I det här avsnittet undersöker jag hur samiska barn representerades i fototävlingarna och fotoböckerna. Hur avgränsades Sveriges befolkning genom inkludering eller exkludering i framställningarna? Anne-Li Lindgren har visat att i skolradions reportage om samiska nomadskolan under 1930-talet lades fokus på kulturella skillnader, gestaltade i kläder, landskapet, byggnader och språk. Samiska barn framställdes som *de andra*, som inte kunde uttala det svenska språket på rätt sätt, som gjorde bäst ifrån sig när det gällde praktiska verksamheter och som skulle anpassa sig till svenska normer och en svensk livsstil. Samerna skildrades tydligt stå utanför den svenska gemenskapen - det svenska "vi:et".⁷³¹ "Svenskheten" definierades och tog därmed form mot det som avvek från normen.

Undersökningen av bildmaterialet visar att samiska barn finns representerade i en fototävling och tre fotoböcker. Det är *Svenska Dagbladets* tävling "Den bästa barnbilden" och fotoböckerna *1000 svenska barn*, *Sveriges barn Sveriges framtid* och *Svenska barn i bild*.⁷³² Då bildmaterialet i fotoboken *1000 svenska barn* bygger på tävlingsbilder från *Svenska Dagbladets* tävling kommer jag här att fokusera analysen på fotoböckernas framställningar.

I *1000 svenska barn* finns två fotografier som visar samiska barn (Bild 80 och Bild 81). Bilderna är placerade sist i boken, tillsammans med fotografier från utlandet. Bildmotiven innehåller stereotypa uttryck för en samisk kultur. Det ena fotografiet visar tre barn som sitter tillsammans på ett renskinn utanför en torvkåta, iklädda traditionella samiska folkdräkter och omgivna av högt gräs. Bildtexten talar om för läsaren att bilden är från Frostviken.⁷³³ På den andra bilden syns ett barn som åker skidor i ett vintrigt naturlandskap. Barnet bär en samisk klädedräkt. Bildtexten lyder: "Lapp-vinterbild från Kiruna."⁷³⁴

⁷³¹ Lindgren (1999), s. 174-181.

⁷³² Se exempelvis *Svenska Dagbladet* 1930-11-20, s. 12; *Svenska Dagbladet* 1930-11-30, s. 6 (söndagsbilaga).

⁷³³ *1000 svenska barn* (1930), s. 188.

⁷³⁴ *1000 svenska barn* (1930), s. 188.

Bild 80. *1000 svenska barn* (1930), s. 188.

Bild 81. *1000 svenska barn* (1930), s. 188.

Bildtexterna konkretiserar tydligt platsen och miljön. Det finns flera intressanta aspekter med fotografierna. Den första handlar om bildernas innehåll. Där visas en stereotyp samekultur genom visuellt samiska markörer som klädedräkt, kåta och renfäll. Bildtexterna förstärker detta genom uttryck som "lapp-vinterbild". Den andra aspekten berör bildernas placering i fotoboken; de är placerade tillsammans med fotografier på barn inskickade från utlandet och därmed sammankopplade med en perifer svenskhet. En tredje aspekt är även att fotografierna är tematiskt sammankopplade trots att de är tagna i olika delar av Sverige, det ena från Frostviken i Jämtland, det andra från Kiruna. Sammanförandet av dessa aspekter, samt att de avbildade barnen är anonymiserade, gör att de framställs som en kategori av barn – samiska barn. Detta sätt att knyta samiska barn till specifika platser återkommer också i andra framställningar.

I ett bildkollage i fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* visas en bild på ett barn iklädd samisk klädedräkt (Bild 82). Bilderna presenteras under rubriken "Barn i norrlandsnatur".⁷³⁵ Barnet i samisk folkdräkt framställs mot en bakgrund av björkar och avlägsna snötäckta fjäll. I kollagebilden knyts barnet genom bildmiljön och bildtexten till landskapet och naturen, och till ett geografiskt område – Norrland. Den samiska kulturen görs i de här sammanhangen till något annat och perifert svenskt, något som är en del av helheten, men ändå lite avlägset och i utkanten, från huvudstaden räknat. Det faktum att fotoböckernas titlar betonar att det handlar om "svenska

⁷³⁵ *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 70.

barn” kan dock ses som ett uttryck för att svenskheten håller på att förhandlas. I sammanhanget både exotiseras och försvenskas samerna.

I *1000 svenska barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid* gestaltas en stereotyp bild av samer. Det görs på motsvarande sätt även i *Svenska barn i bild*, men när välfärdsstaten utgör kontexten, framställs barn också nya sätt. Det uttrycks andra sätt att förhålla sig till ”det samiska”.

I *Svenska barn i bild* speglas samiska barn som en del av ett politiskt projekt – den svenska välfärdsstaten. I ett uppslag med rubriken ”Lappbarn” visas samiska barn i relation till skolan som institution (Bild 83). Bilderna förevisar barn i olika åldrar. De beskrivs i bildtexten som ”lappbarnen”. Texten explicitgör platsen och verksamheten genom ord om ”nomadskola” och ”nomadskolhem”. Enligt bildtexten lär sig barn där både ”lapska och

Bild 82. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 70.

Bild 83. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. Lappbarn.

svenska”. Bildtexten till fotografiet i det övre högra hörnet talar också om för läsaren att barnen ibland besöker ”lappmarksdoktorn.” Bildtexterna betonar det särskilda och avvikande. Istället för använda ett gängse sätt att beskriva skolinstitutionen och dess verksamhet genom uttryck som skolbarn, skola, skolhem och skolläkare förstärks det särskiljande. Det synliggör att det handlar om specifika barn och verksamheter.⁷³⁶ Det särskiljande går också igen i den visuella presentationen genom att barnen visas i traditionell klädedräkt. En pojke avbildas dessutom med en kniv i sitt bälte.

Till skillnad från i andra sammanhang, där folkdräkten användes för att lyfta det gemensamma kulturella arvet, konstruerades den här, förstärkt genom bildtexterna, istället som något *annorlunda*. Det satte fokus på den samiska tillhörigheten. Det förstärktes även genom att i bild visa skolbyggnaden. I det övre högra fotografiet ses tre pojkar gå på rad efter en vuxen kvinna som närmar sig öppningen på en torvkåta. Barnen och kvinnan är barfota och klädda i vardagskläder. Torvkåtan – skolbyggnaden, naturen och de nakna fötterna skapar en bild av att det inte handlar om en *vanlig* skolverksamhet. Det är dock främst till formen en annorlunda skola som visas upp. Själva innehållet, förutom att barnen får lära sig samiska, framställs som likt andra skolor i det svenska undervisningssystemet.

I fotografierna visas markörer för kultur och kunskap - en jordglob, böcker, papper och pennor och barnen avbildas med nedböjda huvuden i färd med att läsa och skriva. Framställningen av verksamheten skiljer sig därför inte från andra framställningar av barn i skolan.⁷³⁷ Att barnen avbildas skrivande, bedjande och tillsammans med professionella som lärare och läkare producerar idéer om att staten ombesörjer att samiska barn får en *normal* barndom.⁷³⁸ Genom fotografier och texter etableras en idé om att utbildning och nationsbyggande går hand i hand. Uppslaget kan läsas om en gestaltning av en statsmakt som genom vägledande, undervisande och kontrollerande institutioner, pedagogik, medicin och religion, försvenskar och normaliserar den samiska befolkningen. Det kan även läsas som en gestaltning av välfärdsstaten som ett rum för oproblematiserad samexistens mellan grupper. Ett rum där den samiska kulturen skulle bevaras genom språkundervisning i samiska samtidigt som barnen skulle lära sig svenska. En gestaltning av gemenskap och harmoni, trots olikheter.⁷³⁹

⁷³⁶ För detta sätt att kategorisera samiska barn i skolan, se Lindgren (1999), s. 179.

⁷³⁷ Higonnet (2004), s. 76.

⁷³⁸ För en diskussion om normalisering genom skolan, se Lind (2000).

⁷³⁹ Tolvhed (2008).

Fotoböckernas framställningar av samiska barn kan relateras till det anspända omvärldsläget. Vid fotobokens utgivning 1942 var andra världskriget i full gång och det fanns ett ständigt närvarande hot riktat mot det egna nationella territoriet. I landets norra delar fanns den viktiga järnmalmsbrytningen som fick stort internationellt intresse de första åren av andra världskriget.⁷⁴⁰ Att presentera samiska barn, och indirekt den samiska befolkningen, som en del av den svenska gemenskapen och välfärdsstaten kan förstås som en befestning av territoriets gränser både inåt och utåt. Ett sätt att åskådliggöra nationen Sverige och dess historiska koppling till landskapet.

I framställningarna betonades den samiska kulturen som särskild från majoritetskulturen, som underförstått var den svenska. Representationer av barn i landskapsmiljöer tillsammans med kulturella samiska markörer som dräkter och torvkåtor etablerade och reproducerade idéer om ett folk som stod i nära kontakt med det omgivande landskapet. Detta sätt att visualisera samer var inte unik för de här sammanhangen, utan var en vedertagen visuell retorik i vetenskapliga framställningar av ursprungsbefolkningar. Det gällde även för den tidiga rasbiologiska forskningen, där bilderna sedan användes för att legitimera verksamheten och popularisera de vetenskapliga resultaten.⁷⁴¹

Åskådningskulturen tillhandahåller bilder av Sverige och dess befolkning. Att avbildningar av barn har spelat, och fortfarande spelar, en central roll i det nationella identitetsarbetet är tydligt. Som ett sätt att betona skillnader, även sådana som inte syns vid första anblicken, hjälper kläder och miljöer till. Folkdräkten fungerade som ett sådant symboliskt objekt. Den visuella presentationen av samiska barn i folkdräkt tillsammans med bildtexter som betonade det "samiska" underströk det kulturellt annorlunda. Det visar att traditioner och symboliska objekt, som folkdräkten, kunde användas både inneslutande och exkluderande beroende på vilket innehåll de gavs. I fotoböckerna och fototävlingarna var samiska barn representerade, de var inkluderande i den svenska befolkningen, om än marginaliserade, men inte osynliggjorda i berättelsen om nationen. Det var däremot romska barn och den stora grupp så kallade finska krigsbarn som befann sig i Sverige under 1940-talet.⁷⁴² De var därmed inte inkluderade när den svenska nationen skulle konstrueras och presenteras för allmänheten.

⁷⁴⁰ Johansson (2006), s. 41-67.

⁷⁴¹ Kjellman (2014), s. 595ff, Hagerman (2015), s. opag. se bildark 1; Broberg & Tydén (2005).

⁷⁴² Sköld & Söderlind (2016).

Vi har nu sett hur föreställningar om svenskarna och ”det svenska” etablerades och reproducerades genom bilder på barn i folkdräkt. I det följande kommer jag att undersöka hur representationer av barn producerade idéer om svenskt hjältemod och försvar av det nationella territoriet.

NYA NATIONELLA HJÄLTAR – FÖRSVARET AV NATIONEN

Den nationella diskursen har förändrats över tid. Det gäller också bruket av nationella symboler.⁷⁴³ I takt med samhällsförändring och folkhemmets framväxt krävdes nya samlande krafter. Folkhemmet fordrade: ”andra hjältar än gamla krigarkungar”.⁷⁴⁴ Förändringen innebar att vetenskap och framsteg fick starkt symbolvärde sammanvävda med begrepp som modernitet, demokrati och medborgarskap. I det moderna samhället tilldelades exempelvis idrottsmannen en hjälteposition och blev en nationell symbol. Goda idrottsprestationer beskrevs som uttryck för den svenska särarten.⁷⁴⁵ Helena Tolvhed bygger vidare på det här resonemanget och visar hur svenska idrottsmäns prestationer var en del av ett manligt kodat nationellt identitetsskapande.⁷⁴⁶

1930- och 40-talen präglades också av oro för den nationella säkerheten. Traditionella nationella värden som militären och försvaret av nationen var därför fortsatt viktiga i konstruktionen av den svenska identiteten.⁷⁴⁷ Det moderna flygvapnet fick en central symbolisk funktion och piloten tilldelades en särskild hjälteroll. Piloten kom att framstå som en nationell manlig hjälte på vars axlar försvaret av nationen vilade. Vurmen för flygvapnet ses även i populärkulturen. Ett exempel utgörs av W. E Johns böcker om piloten Biggles som började ges ut under mellankrigstiden. Böckerna innehåller krigsromantik och försvaret av nationen fogas där in i en enkönad, manlig värld.⁷⁴⁸

Mellankrigstiden var en period av generell nedrustning av det svenska försvaret. Det omvärldspolitiska läget bedömdes under 1920-talet som relativt stabilt. Flera europeiska stormakter var försvagade efter första världskri-

⁷⁴³ Tornbjer; Berggren & Trägårdh (2006/2015); Ehn, Frykman & Löfgren.

⁷⁴⁴ Löfgren (1993), s. 55.

⁷⁴⁵ Löfgren (1993), s. 53-55f.

⁷⁴⁶ Tolvhed (2008), s. 306.

⁷⁴⁷ Löfgren (1993).

⁷⁴⁸ Mählqvist (1983).

get och Sverige hade blivit medlem i det nyinstittade fredsbevarande Nationernas Förbund. Nedrustningen innebar bland annat att värnplikten förkortades och regementen lades ned. Samtidigt förnyades och moderniserades försvaret genom att luftvärnet och ett självständigt flygvapen skapades. När andra världskriget utbröt 1939 ändrades läget. Det bildades en samlingsregering och försvarsmakten mobiliserades.⁷⁴⁹

I fototävlingarna och fotoböckerna har jag identifierat visuella tematiker som relaterar till svenska värden kopplade till försvaret av nationen. Det handlar återigen om klädedräkter som markörer för svenskhet. Ett återkommande bildmotiv är barn iklädda olika typer av uniformsplagg, däribland sjömansdräkter.⁷⁵⁰ Dräkten var under 1900-talets första årtionden ett populärt finklädesplagg som bars av både flickor och pojkar. Sjömansdräkten associerar till sjöfart och handel, men också till nationens försvar – handelsflottan och marin framstår som symboler för nationens stolthet.

Bild 84. *1000 svenska barn* (1930), s. 78.

Bild 85. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 598.

⁷⁴⁹ Nationalencyklopedin, försvarsfrågan. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/forsvarsfragan> (hämtad 2017-02-06); Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB), <http://www.sakerhetspolitik.se/Forsvar/Om-forsvaret/Det-svenska-forsvaret-historia/> (hämtad 2017-02-06).

⁷⁵⁰ Se exempelvis *1000 svenska barn* (1930), s. 17, 77, 91, 96, 126; *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 172, 229, 234, 431, 634, 667; *Aftonbladet* 1938-11-23, s. 14.

Bilderna på föregående sida visar två pojkar iklädda sjömansdräkt med tillhörande mössa (Bild 84 och Bild 85). På mössorna står textat: "Kungl. flottan" och "Sverige".⁷⁵¹ På den ena mössan finns också ditsydda tygmärken i form av små svenska flaggor. Pojkarna är avbildade i närbild vilket gör att läsaren inte ser mycket av deras kroppar och klädsel, men kameraperspektivet får i gengäld mösstexten att framträda tydligt. Nationsflaggor och

Bild 86. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 335.

⁷⁵¹ *1000 svenska barn* (1930), s. 78; *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 598. Texten *Sverige* kan åsyfta det svenska pansarskeppet *Sverige* som var i bruk under mellankrigstiden.

nationellt laddade ord som kungliga flottan och Sverige förvandlar de finklädda barnen till symboler för nationen. Representationerna knyts genom associationer till flottan också till försvaret av territoriella gränser.

Som vi såg inledningsvis tillskrevs under 1930- och 40-talen också flygvapnet en central symbolisk funktion, och piloten tilldelades en särskild hjälteroll i försvaret av nationen. I *Sveriges barn Sveriges framtid* och *Aftonbladets* A-barnstävling 1944 återkommer bilder på barn i klädesplagg som associerar till flyget och flygvapnet. Det rör sig huvudsakligen om huvudbonader med flygplansbroscher eller pilotuniformer.⁷⁵² På en bild syns en ung blond pojke iklädd pilotuniform (Bild 86). Pojken har händerna korslagda över bröstet och blicken fäst på en punkt strax ovanför kameralinsen. Den självsäkra kroppshållningen och det samlade leendet associerar till en vuxen manlighet. Den utåtriktade blicken får också pojken framstå som betraktaren, snarare än som den betraktade. Han utgör sinnebilden för det svenska – här framställt som ett rakryggt och tryggt manligt ideal. Flygvapenemblemen på mössan och jackärmen ställer också bildmotivet i direkt relation till det nationella försvaret. Det är den framtida beskyddaren som visas upp. Bilden visualiserar en nation i beredskap.

Försvars- och hjältematiken framställs också på ett mer konkret sätt i *Aftonbladet* 1944. En av de tre vinnarna i A-barnstävlingen var en pojke vars pappa omkommit i tjänsten i en flygolycka, i texten omnämnd som ”Gripenolyckan”⁷⁵³. Pappan hade varit flygstyrman på ett civilt flygplan, en DC3:a kallad ”Gripen”, som skjutits ned av ett tysk jaktplan 1943. I tidningen, i samband med att vinnarna presenteras för läsarna, beskrivs pojken som: ”en tuff svensk byting med ett överseende småleende”.⁷⁵⁴ Skildringen av pojken som ”tuff”, ”överseende” och ”svensk” associerar till manliga och nationella ideal och anknyter till föreställningar om trygghet och säkerhet. I tidningen visas också ett fotografi på pojken tillsammans med en av de andra tävlingsfinalisterna (Bild 87).

⁷⁵² Se exempelvis *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 133, 155, 206, 359, 446, 590, 656; *Aftonbladet* 1944-12-03, s. opag.

⁷⁵³ *Aftonbladet* 1944- 12-03, s. 8.

⁷⁵⁴ *Aftonbladet* 1944- 12-03, s. 8.

Pojken är iklädd en flygvapensuniform. I analogi med de språkliga beskrivningarna av pojken som "tuff" och "överseende" framstår pojken som redo att utföra sina plikter mot nationen. I *Aftonbladets* tävling fogas den privata förlusten in i en berättelse om nationellt hjältemod i tider av krig. Associationer till flygvapnet etablerar idéer om manlig styrka, svenskhet och moderna framsteg. I skildringarna framstår, i likhet med böckerna om Biggles, piloten som den nya tidens hjälte. Det speglar krigstidens oro och behovet av nationella värden i en otrygg tillvaro.

Bild 87. *Aftonbladet*, 1944-12-03, opag. (bilden är beskuren).

Den hjältevärld, med kustförsvar och flygvapen, som framträder är huvudsakligen manlig. Men det finns undantag från detta mönster. I *Sveriges barn Sveriges framtid* visas också flickor med klädedräkter som kopplas till försvaret, som lottadräcker och sjuksköterskeuniformer.

En bild visar två flickor iklädda likadana lottadräcker (Bild 88). I en annan bild syns en flicka iklädd sjuksköterskeuniform med tillhörande huvudhätta (Bild 89). Bildmotiven kan länkas till konstruktionen av ett nationellt försvar och framförallt till det kvinnliga deltagandet i krigsberedskapen. Lottakåren var en frivillig försvarsorganisation för kvinnor som bildades under 1920-talet och som syftade till att bidra till det nationella förvaret i såväl freds- som krigstider. Lottorna var aktiva i civila som militära verksamheter som sjukvård och matservering.⁷⁵⁵ På motsvarande sätt var sjuksköterskor centrala i krigsberedskapen. De skulle rädda liv, vårda sårade soldater och övervaka civilbefolkningens hälsa.

⁷⁵⁵ Brück (1984), s. 26, 33-43; Overud (2005), s. 67, 81.

Bild 88. *Sveriges barn Sveriges framtid*
(1942), s. 446.

Bild 89. *Sveriges barn Sveriges framtid*
(1942), s. 446, 295.

Bilderna på flickor i lottadräkter och sjuksköterskeuniformer visualiserar det civila försvaret. Genom representationerna skildras en nation i civil beredskap, liksom de uppgifter som tillskrevs kvinnor i händelse av krig. I relation till framställningar av pilotklädda pojkar och försvaret av landets gränser etablerar bilder, som de ovan, idéer om ett inre försvar kopplat till traditionellt kvinnliga ansvarsområden som vård och omsorg. Hjälderetoriken speglar således folkhemmets könsnormer.

I fotoboken *Svenska barn i bild* visas däremot inga pilot- eller sjömansklädda pojkar eller flickor i lottadräkter eller sjuksköterskeuniformer. När välfärdsstaten och dess institutioner presenterades i visuell form saknades denna typ av individuell hjälteretorik. Det yttre försvaret av nationen skildrades nästintill inte alls.⁷⁵⁶ I fotoboken beskrevs snarare det land som skulle byggas upp, det vill säga den inre verksamhet som skulle försvaras.

Som vi sett manifesterades den svenska identiteten visuellt genom barn. Representationer av barn i pilot- eller sjömanskläder, lott- eller sjuksköterskeuniform fogades i fototävlingarna och fotoböckerna in i den nationella

⁷⁵⁶ Det finns ett undantag som utgörs av en bild där det visas en uniformsklädd man, *Svenska barn i bild* (1942), s. opag. uppslag Skolan.

diskursen, och det etablerades och förmedlades idéer om det pågående kriget, flygvapnet och försvaret av nationen. Med barn i centrum producerades en bild av en nation i krigstider, som stod stark och som kunde reproducera sig även om fienden anföll. När barn ikläddes nationellt laddade symboler som svenska flottan och flygvapnet överfördes symbolvärden till barnen, och till folket, själva. De blev symboler för den svenska beredskapsviljan, och svenskarna skildrades därigenom som ett hjältemodigt folk.

Det är alldeles uppenbart att den nationella repertoaren rymde olika symboliska roller. En alldeles särskild symbolisk innebörd i det nationella gemenskapandet har kungligheter haft. Den kungliga närvaron i fototävlingar och fotoböcker väcker frågor om dess funktion i skildringarna. Det rör hur representationer av barn kopplas till kungligheter och kunglig symbolik i konstruktionen av nationen.

KUNGLIGHETER OCH KUNGLIG SYMBOLIK

Tidigare forskning har pekat på det kungligas hegemoniska funktion i konstruktionen av nationen. Cecilia Åse, som studerat relationen mellan den svenska monarkin och demokratin, menar att den kungliga närvaron i politiska sammanhang skapar en föreställning om ett nationellt "vi" som är förankrat i en gemensam historia. Samförståndet hamnar då i fokus, snarare än politiska meningsskiljaktigheter.⁷⁵⁷ Mats Jönsson har belyst kungafamilijs centrala symboliska roll i svenskt offentlighet under krigsåren 1939-45. Det faktum att kungligheterna utgjorde självklara symboler för en nationell enighet gjorde att de exponerades frekvent i medier och offentligheten. De fungerade som draghjälp i det nationella beredskapskampanjandet.⁷⁵⁸ Som Charlotte Tornbjer har visat fungerade den kungliga familjen som en nationell förebild. Under 1930-talet förändrades, enligt Tornbjer, den mediala framställningen av kungafamiljen genom att ett allt större fokus lades på de kungliga barnen och deras vardag. Det blev centralt att framställa kungabarnen som borgerliga barn. Tornbjer tolkar detta som en del av en generell förändring i gestaltningen av kungafamiljen som innebar ett närmande mot en modern och borgerlig livsstil. Fotografier på kungabarnen i deras vardag gjorde också det kungliga privatlivet offentligt och därmed tillgängligt för allmänheten.⁷⁵⁹

⁷⁵⁷ Åse (2008), s. 62ff.

⁷⁵⁸ Jönsson (2011), s. 38-53, 73f.

⁷⁵⁹ Tornbjer (2002), s. 155ff, 164; se även Jönsson (2011), s. 73f.

Fototävlingarnas och fotoböckernas bildmaterial rymmer flera exempel där en kunglig tematik blir framträdande. I fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid* är kungliga barn föremål för en bildsatt artikel som handlar om de så kallade Hagasessorna.⁷⁶⁰ I artikeln och de fem fotografierna får läsarna stifta bekantskap med prinsessorna Margaretha, Birgitta och Desirée. Bilderna som ackompanjerar texten förevisar lekande prinsessor i natursköna omgivningar (Bild 90 och Bild 91). Artikelförfattaren Maud Adlercreutz beskriver kungabarnen på följande vis:

I raden av barngestalter från Europas kungahus inta *Margaretha, Birgitta och Desirée* en alldeles särskilt välgynnad plats. De äro så friska, så glada och så naturliga. Så helt och hållet svenska ungar, befriade från all besvärande hovetikett.⁷⁶¹

I citatet skildras prinsessorna som ”friska”, ”glada” och ”naturliga”. De beskrivs också som ”helt och hållet svenska ungar”. I framställningen görs allmänna karaktärsdrag till uttryck för nationell särart. Att vara glad, frisk och naturlig likställs med att vara svensk. Prinsessorna symboliserar så en gemensam och ideal svenskhet. Innehållet i denna svenskhet representeras också visuellt.

Bild 90. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 84.

Bild 91. *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 85.

⁷⁶⁰ Adlercreutz, Maud, ”Småprinsessorna på Haga”, *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942).

⁷⁶¹ Adlercreutz, Maud, ”Småprinsessorna på Haga”, *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 83, (kursiv i original).

Fotografierna visar prinsessorna avbildade i en privat och för dem vardaglig miljö mot en bakgrund av idyllisk parkmiljö. De syns vattna blommor, spegla sig i en vattenspegel och klappa får. Bilderna skiljer sig inte markant från andra fotografier i fotoboken, förutom det faktum att bakgrunden utgörs av Hagaparken och inte en villaträdgård eller allmän badstrand. Det presenteras inga kungliga symboler i form av en krona eller spira, inte heller avbildas prinsessorna i ett offentligt sammanhang eller i samband med en kunglig ceremoni. Det är de kungliga barnens vardag som gestaltas. Det oförställda och vardagliga får barnen att framstå som vanliga barn som gör vanliga saker.⁷⁶² Artikelförfattaren understryker dock att prinsessorna har en alldeles särskild funktion att fylla i krigstiden:

Bilderna av dem [prinsessorna] och deras omedvetna charm framför kameran pryda upp våra bildsidor och glädja våra ögon när vi fått fatt på en tidning för övrigt till sista spaltmetern fylld av fasor och grymheter. Och när de själva stiga fram ur sina barnkamrar i ”finklänningar” och med flaxande sidenrosetter i lockarna, då ler vi, gott och befriande, så som man alltid ler åt friska, sunda barn. Troligen är det också på samma sätt deras föräldrar resonera när de låna ut dem att fungera vid någon festlighet. De förstå nog också att de ha en mission att fylla.⁷⁶³

Det vardagliga kontrasteras här mot det högtidliga och specifikt kungliga. Men också när det festliga betonas vardagliggörs det genom språkliga uttryck. Formuleringar som ”flaxande sidenrosetter” tonar ner det högstämda och stela. Det förmedlar en bild av att barn är barn, också när det gäller kungliga barn. Betoningen på det vardagliga kan förstås som en intimisering av det kungliga. Texten innehåller också ett ”vi”. Det refererar här till svenskarna som tillsammans kan glädjas över sitt kungahus. Det pågående kriget används som en fond mot vilken det kungliga positioneras som en fast och trygg punkt i en i övrigt rasande värld. Kungabarnen framstår som samlande nationella symboler.

⁷⁶² Jfr Tornbjør (2002), s. 156.

⁷⁶³ Adlercreutz, Maud, ”Småprinsessorna på Haga”, *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 84-85.

I artikeln betonas också det faktum att barnen är flera till antalet, att de utgör en syskonskara. De framställs som lydiga och väluppfostrade, något som kopplas till syskonskapet i sig. Författaren skriver följande:

Men så äro de också tre och en jämnårig syskonskara
är lika viktig för uppfostran i en kunglig barnkammare
som i en borgerlig – kanske ännu viktigare.⁷⁶⁴

Citatet framhåller att samma regler för uppfostran gäller kungabarn såväl som andra barn. Den borgerliga uppväxten presenteras som det vanliga - som normen. I *Sveriges barn Sveriges framtid* stärker representationen av de kungliga barnen en bild av familjen som en god uppväxtmiljö som genererar friska och glada barn. Kungafamiljen skildras som en modern familj där barnen tillåts klä sig som andra barn, leka och busa. En familj med en modern syn på barnuppfostran, som skapar ”naturliga” barn. Nyckeln till en god uppväxt framställs vara att ingå i en syskonskara. Det anknyter till kungafamiljen som förebild, som Charlotte Tornbjer påpekat, för familjebildande i en tid då flerbarnsfamiljen var ett ideal och en central aspekt av det befolkningspolitiska budskapet.⁷⁶⁵

Representationer av kungliga barn återfinns också i andra bildmaterial. Vid lanseringen av *Aftonbladets* A-barnstävling 1938 presenterades, som jag tidigare nämnt, ett stort fotografi på den dåvarande fyraåriga prinsessan Margaretha.⁷⁶⁶ Flickan deltog naturligtvis inte i tävlingen, men framstår ändå som central för tävlingens genomförande. I analogi med talet om folket och nationen fick den visuella representationen en särskild funktion. Den lilla prinsessan knöt samman tävlandet med en nationell strävan om fler och bättre barn.

Kungabarnen fungerade som nationella symboler och förebilder. De förkroppsligade tanken om ”det svenska” och en svensk gemenskap både i ett nu och i en imaginär framtid. Representationen av ”det kungliga” var tydligt en del av konstruktionen av den nationella självbilden. Analysen bekräftar därmed tidigare forskning som visat att kungafamiljen, genom att exponeras i offentliga sammanhang, fungerade som en nationell trygghet i tider av krig.⁷⁶⁷

Kungligheternas symboliska funktion blir än tydligare om fotografierna på kungabarnen sätts i relation till andra bilder som anspelar på en kunglig

⁷⁶⁴ Adlercreutz, Maud, ”Småprinsessorna på Haga”, *Sveriges barn Sveriges framtid* (1942), s. 86.

⁷⁶⁵ Tornbjer (2002), s. 155-159.

⁷⁶⁶ *Aftonbladet* 1938-10-15, s. 14, se även Habel (2000), s. 80.

⁷⁶⁷ Jönsson (2011), s. 38-53, 73ff.

symbolik. I *Svenska barn i bild* finns inga fotografier som visar kungabarn. Däremot finns en bild vars bildmotiv associerar till en nationell retorik med referenser till monarkin (Bild 92). Bilden presenteras tillsammans med en text, ett förord, som innehåller uttryck som "Sveriges barn".⁷⁶⁸

Bild 92. *Svenska barn i bild* (1942), s. opag.

⁷⁶⁸ *Svenska barn i bild* (1942), s. opag., förord.

Fotografiet visar en pojke som sitter på en leksakshäst. Barnets ljusa och tillsynes välvårdade kläder, kammande hår, välväxta och ”lagom” knubbiga armar och ben associerar till en visuellt etablerad bild av hur ett friskt, välmående barn ska se ut.⁷⁶⁹ Lägg därtill barnets placering i en naturskön miljö och den hälsobringande solen som gassar på barnets kropp. Texten förankrar bilden i en nationell kontext, och genom bild och text etableras föreställningar om Sverige och ”det svenska”. Hästen, den upphöjda positionen och den vinkande handen har dessutom likheter med den typ av avbildningar som ses i ryttnarstatyer, vilket ger en intertextuell hänvisning till svenska kungar.⁷⁷⁰ Associationerna riktar fokus mot nationen och gemensamma intressen. Fotografiet ovan, presenterat i en fotobok som förevisade institutioner och offentliga verksamheter, visar att nationellt laddade symboler, som ryttnarstatyn, också aktualiserades i presentationen av den statliga välfärdspolitiken. Men det är ett annat sätt att använda nationella symboler än det vi ser i fotoboken *Sveriges barn Sveriges framtid*, där kungabarnen som individer står i fokus.

I presentationen av välfärdsstaten samverkade därmed traditionella och konservativa ideal och tankar om modernitet och social utjämning. Den klas-söverskridande, svenska samförståndsandan manifesterades visuellt genom associationer till monarkin. Att patriotiska uttryck, som kungligheter, användes i folkhemskampanjer under 1940-talet, menar Mats Jönsson kan förklaras utifrån att ”[d]en svenska socialdemokratien hade insett att moderna samförstånds bilder av politikens folkhem inte längre räckte när patriotismen skulle förankras i folkdjupen.” Det behövdes en kraftfullare retorik som kunde tala till hela nationen från djupet av historien och traditionen.⁷⁷¹ Det var, menar Åsa Linderborg, en medveten strategi i kampen om nationell hegemoni där tanken var att ”genom olika svenska metaforer erövra nationen och framställa arbetarrörelsen som genuint svensk.”⁷⁷² Även om *Svenska barn i bild* inte kan betraktas som socialdemokratisk i den bemärkelsen som åsyftas av Jönsson och Linderborg, var den ett uttryck för den samförståndsanda som rådde under kriget och vilken sedan kom att utgöra ryggraden i det socialdemokratiskt präglade folkhemsbygge som startade efter kriget.

Som vi sett fortsatte den svenska monarkin att inneha en central roll för vidmakthållandet av politisk och nationell konsensus, men bruket av det

⁷⁶⁹ Se exempelvis Berggren Torell (2007); Palmblad & Eriksson (1995); Sandin & Aronsson (1996); Münger (2000), Holland (2004); Peacock (2015).

⁷⁷⁰ Jfr Sandin (2012), s. 42; Hallberg & Sandin (2014).

⁷⁷¹ Jönsson (2011), s. 46, citat s. 46.

⁷⁷² Linderborg (2001), s. 458.

kungliga förändrades. Den kungliga vardagen lyftes fram och det kungliga förfolkligades, så pass att också "barn av folket" kunde representera en kunglig symbolik.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Jag har i detta kapitel granskat vad det var för bild av Sverige, svenskarna och "det svenska" som presenterades för läsarna i fototävlingar och fotoböcker, och hur denna bild konstruerades genom representationer av barn. På ett övergripande plan rör det sig om hur barn i text och bild användes i etableringen och reproduceringen av en nationell självbild i åskådningskulturen under 1930- och 40-talen. I undersökningen har jag analyserat hur historia, traditioner, naturen och klädedräkter använts när nationen konstruerats genom representationer av barn. Jag har också visat hur den nationella retoriken fungerat både samlande och särskiljande.

Nationella och internationella hotbilder hade en konsensskapande funktion i fotoböckernas och fototävlingarnas framställningar. Befolkningskrisen användes som nationellt samlande och mobiliserande, som ett sätt att väcka allmänhetens engagemang för den nationella saken, med hjälp av bilder på barn. På motsvarande sätt skildrades det pågående världskriget som ett hot mot nationens barn. Texternas "vi" tonade ner inre politiska skiljelinjer och satte fokus på samförståndet. Barn blev därmed bärare av en nationell vision om ett tryggt och harmoniskt folkhem.

På motsvarande sätt bidrog också framställningarnas struktur till skapandet av en nationell samhörighet. Bilder på barn länkades med geografiska platser, med territoriet Sverige. Det konstruerades en form av kartbild över Sverige, med betoning på städer. Det artikulerades därigenom ett ideal knutet till staden som plats. Presentationerna framstår som modernistiska framställningar och som iscensättningar av idén om att civilisationen som sådan utgick från städer. Det var också en gestaltning av huvudstaden som nationens nav, som vilade på den uppenbara symboliska nationella innebörd som en huvudstad har. Det synliggjordes en spänning mellan nationens centrum och periferi. Men det syntes inga motsättningar. Det som visades upp var nationell harmoni.

Representationen av naturen verkade i samma riktning. Genom lekande, badande och skidåkande barn presenterades landskapet som något uteslutande svenskt. Naturen framstod visserligen som varierad, men på nationell

nivå ändå som enhetlig. I framställningarna visades inte någon större skillnad mellan landet södra och norra delar. Regionala geografiska skillnader tonas därmed ner och den svenska naturen skildrades som homogen. Sverige framställdes också till övervägande del som ett land där solen sken över evig sommar, och som ett barnvänligt land där barn fritt kunde röra sig ute i naturen. Den ideala barndomens land tycktes synonymt med den hoppfulla och framåtriktade nationen. Men det fanns skillnader i framställningarna här. I *Svenska barn i bild*, när välfärdsstaten stod i fokus, var inte naturen kopplad till familjesemestrar och privata trädgårdsmiljöer, utan till institutioner och offentliga verksamheter för barn. Att göra barn- och familjepolitiken till en nationell fråga kan ses om ett sätt att skapa en grund för gemensamt ansvar. Nationsbygget utgick därmed från samhället och staten snarare än från den enskilda familjen.

De visuella framställningarna av territoriet rörde också diskursiva gränser och aktualiserade frågor om vilka som tillskrevs tillhöra folket eller inte. Det handlar här om hur tillhörighet manifesterades visuellt. I framställningarna gjordes detta genom klädedräkter. Barn i folkdräkt förkroppsligade en folklig gemenskap, ett svenskt folk, som stod över klassgränser och politiska skilljelinjer. Det var en bild av svenskt samförstånd som visualiserades. Men också sättet som svenskarna konstruerades på innehåller skillnader mellan framställningarna. När folket, kulturen och historien gestaltades i *Svenska barn i bild* skedde det inom ramen för institutioner och offentliga verksamheter. Genom folkdräkten och Skansens kulturmiljöer förankrades välfärdsstaten i historien. I andra fotoböcker och fototävlingar förefaller barn i folkdräkt snarast ha gestaltat "folkets" släktskap och förankring i det förflutna. "Det svenska" konstruerades således på olika sätt.

Gemenskapandet innehöll inkluderingar, men också marginaliseringar och uteslutningar. Som vi sett framställdes samiska barn som inkluderade, men samtidigt exotiserade. Tydligast är inkluderingen i *Svenska barn i bild* där samiska barn och samisk kultur framställdes som en del av välfärdsstaten. Genom skolans lins skildrades de som subjekt, som skolelever, om än i annan byggnad och med annat språk. Gestaltningen av samiska barn kan tolkas som ett sätt att visa upp den starka staten som genom vägledande, undervisande och kontrollerande institutioner försvenskade och normaliserade den samiska befolkningen. Eller kan den förstås som en iscensättning av välfärdsstaten som ett rum för oproblematiserad samexistens mellan grupper – ett harmoniskt folkhem.

Den nationella repertoaren, så som den kom till uttryck i fototävlingar och fotoböcker, innehöll olika symboliska roller. En sådan symbol är kungamakten. Den visuella gestaltningen av "kungabarn" var därmed delaktig i konstruktionen av den nationella självbilden. De kungliga barnen bar upp tanken om det "svenska" och om en nationell gemenskap, "vi:et". Det kungliga hade därmed en tydlig hegemonisk funktion. Symboliken förenade fototävlingarna och fotoböckerna, men skiljde dem samtidigt åt. I *Aftonbladets* A-barnstävling och *Sveriges barn Sveriges framtid* presenterades kungabarn som individer i en vardaglig omgivning, med smutsiga knän och flaxande rosetter. Kungabarnen representerade den personliga kungligheten, som kunde tjäna som förebild för nationsmedborgarna och som förebild för ett borgerligt familjeideal.

I *Svenska barn i bild*, i presentationen av välfärdsstaten, gavs den individuella och personliga kungligheten inget utrymme. Där visades inga "verkliga" kungabarn. I folkhemscontexten var det istället ett barn av "folket" som gestaltade den kungliga symboliken. Man övertog symboliken och dess samlande nationella funktion, men utan att underordna sig monarkin som sådan. Det antyder, som andra har påpekat, hur även folkhemsbyggarna brukade traditionella symboler i byggandet av nationell konsensus.⁷⁷³

Genom nationellt laddade symboler som nationsflaggan, kungliga flottan och flygförsvaret knöts också representationen av barn till den nationella diskursen och till försvaret av nationen. Barn i sjömansdräkter, pilotuniformer och lottadräkter förkroppsligade den nationella beredskapen. Svenskarna framställdes därigenom som ett hjältemodigt folk och nationen som stark och förberedd att försvara landets gränser. I *Svenska barn i bild* saknas denna form av individuell hjälteretorik. Där samverkade det svenska med ett fokus på samarbetet mellan staten och det offentliga och landet som skulle byggas.

I fototävlingarna och fotoböckerna framstår det nationella som samlande och något som användes för att överbrygga politiska motsättningar i tider av kris och oro. Bruket av "det svenska" tolkar jag som ett sätt att skapa konsensus. I gemenskapandet tillskrevs barn olika nationella roller: som symboler för fred, framtidshopp, samhälleligt samförstånd, för nationellt hjältemod och kulturell gemenskap. Representationen av hjältar och folkdräktsklädda barn synliggjorde också att den nationella rollrepertoaren var könad. Genom flickor i folkdräkt framställdes kvinnor som bärare av folklig kultur och tradition. Flickor i lottadräkt och sjuksköterskekläder signalerade

⁷⁷³ Linderborg (2001), s. 458ff; Jönsson (2011), s. 38-53, 73f; Löfgren (1993), s. 53-55.

en kvinnlig beredskap vänd inåt nationen. På motsvarande sätt förkroppsligar pilotklädda pojkar det yttre försvaret av nationen. Det var gestaltningar av folkhemmets könsnormer i nationell beklädnad.

Som jag delvis har berört ovan visar undersökningen att tolkningen av det nationella även innehöll klass. Svenskhet och svenska värden relaterades å ena sidan till medelklassen och borgerliga ideal och normer, och å andra sidan till arbetarklassens livsvillkor och behov. Arbetarklassen gjorde därmed det nationella till sitt. Det visar på att det pågick en förhandling om innebörden av det nationella. Samtidigt går det att argumentera för att det nationella överbryggade en klasskonflikt genom att staten tog ansvar och var nationell. Åberopandet av svenskheten osynliggjorde därmed klasskillnader. Genom representationer av barn förmedlades idéer om folkhemmet och välfärdsstaten som ett konsensusprojekt. Konflikter tonades ner och samförståndet stod i fokus.

Kapitlet har visat att representationer av barn var delaktiga i konstruktionen och presentationen av Sverige under 1930- och 40-talen. I åskådningskulturen etablerades och förmedlades bilder av Sverige, svenskarna och ”det svenska” genom barn i bild och text. Fotoböcker och fototävlingar med barn var således del av en nationsskapande process. Analysen bekräftar tidigare forskning som lyft fram att nationen och det nationella fungerade hegemoniskt under den här perioden. Den knyter också an till studier som lyft fram åskådningskulturens centrala roll för nationsbygget. Det som den här studien bidrar med, genom granskningen av fototävlingar och fotoböcker, är att lyfta upp barns roll i nationsskapandet, och att ”det svenska” i samband detta gavs olika uttryck. Förhandlingen om välfärden organisering var också en del av en förhandling om nationella värden.

ÅSKÅDNINGSKULTUREN OCH VÄLFÄRDSBYGGET

I fokus för den här avhandlingen står åskådningskulturen under 1930- och 40-talen. Jag har valt att närmare studera fototävlingar och fotoböcker. Dessa var en del av en åskådningskultur som också omfattade mediala praktiker som filmer, utställningar och kampanjer. Studiens övergripande syfte har varit att undersöka hur fototävlingar och fotoböcker var en del i förhandlingen om välfärdens organisering rörande barn och familj.

Studien omfattar 1930- och 1940-talen, med fokus på fototävlingar och fotoböcker publicerade mellan 1930 och 1944. Jag har granskat hur familj, välfärdsstat och nation konstruerades genom representationer av barn, vilka budskap som därigenom etablerades och vilka politiska visioner som kommunicerades. I undersökningen har jag varit intresserad av de konflikter och det samförstånd som därigenom kom till uttryck.

Åskådningskulturen har i tidigare forskning beskrivits som en del i framväxten av folkhemmet och det moderna projektet. Bilder på barn har lyfts fram som redskap att förmedla politiska budskap. En utgångspunkt i den här studien har varit att åskådningskulturen är en arena där bilder av världen etableras och reproduceras. Tävlingar och fotoböcker utgör därför ett relevant material för att studera hur familj, välfärdsstat och nation presenterades i åskådningskulturen under 1930- och 40-talen.

Analysen har vägletts av en diskursanalytisk ansats. Jag har undersökt relationen mellan text och bild och hur olika diskurser möts och överlappar varandra. Med den här avhandlingen visar jag *att* representationer av barn var produktiva, men också *hur* olika budskap konstruerades genom dessa representationer.

Min undersökning har synliggjort att fototävlingar och fotoböcker presenterade ett enhetligt budskap om att det behövdes fler och bättre barn. Men, jag har också visat hur fototävlingar och fotoböcker producerades med

olika syften och av olika aktörer med olika intressen, och hur de genom representationer av barn förmedlade skilda visioner om hur detta skulle uppnås. Det fanns därmed konflikter kring hur välfärden för barn och familj skulle utformas.

Jag kommer nu att diskutera åskådningskulturen och användningen av barn som politiska redskap. Därefter redogör jag för de visioner som etablerades i fototävlingar och fotoböcker med fokus på samförstånd. Sist i kapitlet fokuseras de skilda visioner, eller politiska modeller för samhällsbygge, som kom till uttryck i fototävlingar och fotoböcker.

BARN I BILD – ETT ANVÄNDBART POLITISKT REDSKAP

Tävlingar och fotoböcker med barn i fokus var inga isolerade fenomen. Som studien har visat förhöll de sig till varandra och till andra mediala praktiker i åskådningskulturen, men också till frågor som diskuterades på den politiska arenan. I undersökningen har jag synliggjort att fototävlingar och fotoböcker knöt an till den politiska arenan på olika sätt. Det skedde samtidigt som barn- och familjepolitiken växte fram som ett eget politikområde under 1930- och 40-talen. Studien visar genom näranalyser av bilder och texter hur åskådningskulturen och den politiska arenan interagerade med varandra. Jag har synliggjort hur ”barn i bild” var ett användbart politiskt redskap.

Det är uppenbart att åskådningskulturen erbjöd ett annat sätt att förmedla budskap av visionärt innehåll, än det som utredningstexter och politiska debatter kunde tillhandahålla. Fotografier på barn, pristävlingar och fotoböcker skänkte flera och nya möjligheter att nå ut till och engagera allmänheten i barn- och familjepolitiska frågor.

I fototävlingarna och fotoböckerna blandades olika former av upplysning, privata fotografier, reklambilder på barn och underhållande inslag med politiska frågor som rörde barn och familj. Tävlingar och fotoböcker befann sig med andra ord i skärningspunkten mellan politik, underhållning, bildning och upplysning, och på gränsen mellan det privata och offentliga. Den tydliga kopplingen till underhållnings- och konsumtionsindustrin, tillsammans med de personliga berättelserna om enskilda barn och föräldrar, samt den visuella uppvisningen av söta och glada barn innebar att politiken intimiserades, estetiserades och populariserades. Tidningars och böckers vardagliga form och anknytningen till underhållning var helt central för etableringen

och förmedlingen av budskap och visioner som därigenom gjordes kommersiellt gångbara. Med utgångspunkt i Yvonne Hirdmans begrepp *utbredning* har jag visat hur fototävlingar och fotoböcker med barn medverkade till spridningen av barn- och familjepolitiska budskap. Men det var uppenbart ingen envägskommunikation, utan en förhandling där olika perspektiv bröts mot varandra. Analysens resultat bekräftar därigenom tidigare forskning som pekat på åskådningskulturens betydelse för att mobilisera befolkningen och förmedla visioner. Men studien visar också att det i åskådningskulturen gavs uttryck för andra åsikter än de som syntes i utredningar.

Representationer av barn blev redskap i gestaltandet av samhället. Genom bilder på friska barnkroppar, nakna eller påklädda barn, iscensattes tanken om en god omvårdnad. Nakenheten var inte obetydlig. Avsaknaden av kläder gjorde kroppen synlig för kontroll, vilket åskådliggjorde det fysiskt fördömliga för allmänhetens blickar. Bilder på barn fungerade som "bevis" på hur väl den enskilde föräldern *eller* välfärdsstaten, institutioner och professioner hade lyckats med sitt uppdrag. När den friska kroppen och samhällets folkhälsosatsningar presenterades för allmänheten var nakenheten betydelsefull, men för att visualisera den "svenska" kroppen behövdes nationellt laddade kläder och andra symboler. Svenskhet var därmed något individen kläddes i. I linje med Karen Dubinskys resonemang, menar jag att den ideala barnkroppen, fungerade som ett politiskt objekt och, för att tala med Margaret Peacock, som en nationell symbol.

Representationer av barn i åskådningskulturen skapade samsyn, men förmedlade också olika politiska visioner. "Barn i bild" hade uppenbarligen en didaktisk potential som flitigt togs i bruk. Jag ska nu närmare diskutera den gemensamma visionen om fler och bättre barn som kom till uttryck i fototävlingarna och fotoböckerna.

DRÖMMEN OM FLER OCH BÄTTRE BARN

Centralt i visionen om det nya samhället var dugliga medborgare. I tävlingar och fotoböcker framställdes barn som samhällets och nationens framtid. Barndomen skildrades som en viktig period som avgjorde barns välmående och utveckling. Den *goda* barndomen framställdes förutsätta en tillgång till vård och näring, liksom tillsyn och omsorg, samt sociala aktiviteter. Det etablerades en samsyn kring barn som visade sig i likartade framställningar av barn. I fototävlingar och fotoböcker presenterades bilder på glada och aktiva

barn som var utomhus och som lekte, badade och solade. Bärande i skildringarna var tanken om den förebyggande vårdens betydelse för att skapa friska och starka barnkroppar. Tävlingar och fotoböcker länkade därigenom direkt till det övergripande folkhälsoprojektet som en integrerad del av folkhemsbygget. Folkhälsoprojektet rörde visserligen friska och starka kroppar, men också en förändring av normer och värderingar kring hälsa och individuellt ansvar. Att samhällsförändringen skulle börja med barnen var en uttalad tanke i folkhälsodiskursen. Min analys har visat att den förebyggande vården, med barnläkare och BVC i centrum, på olika sätt knöts till frågan om ansvaret för att skapa friska kroppar. Det uppenbara samhällsintresset för barns kroppar under 1930- och 40-talen kan ses som ett uttryck för den reformeugenik som växte fram, som rymde både arvshygien och sociala förklaringsmodeller. Denna koppling har jag särskilt uppmärksammat i *Aftonbladets* A-barnstävlingar och fotoboken *Stockholms A-barn och andra bra barn*, som rymmer en slags positiv och förebildlig populariserad form av eugenik.

Hemmet och den sociala miljön runt barn framställdes som viktig för deras utveckling och socialisation. Barns psykosociala hälsa skildrades som beroende av en trivsamt hemmiljö och ett socialt umgänge med andra barn. En god materiell bostadsstandard lyftes fram som nödvändig, liksom pedagogiska och kulturella resurser. Hemideologin, tanken om det goda hemmet, gestaltades också i fototävlingars och fotoböckers representationer av hem, i både bilder och texter. Det hemideal som förmedlades anknöt tydligt till samhällsdiskussionen om bostäder som fördes under 1930- och 40-talen. Barnfamiljers bostadsförhållanden var som vi sett en central fråga också i det politiska arbetet med barn och familj, förhandlad inom de befolkningspolitiska utredningarna och den bostadssociala utredningen.

I tävlingar och fotoböcker tillskrevs kvinnor en viktig roll i välfärdsbygget, särskilt som mödrar. I modersuppgiften ingick att föda och sköta om, liksom att kläda och kultivera, samt att motionera barn. Mödrars kompetens att vårda och fostra barn hamnade därmed i fokus. Kvinnor skildrades som bärare av särskilda kompetenser gällande vård, fostran och omsorg om barn. Det gällde också de kvinnliga professionella som förevisades i *Svenska barn i bild*, den fotobok som fokuserade på offentliga insatser för barn. Det var alltså kvinnors ansvar att sköta om barn också utanför hemmets väggar. Detta sätt att kombinera en traditionell syn på kvinnan med kvinnans roll i det moderna samhället har i forskning beskrivits som en slags välfärdsfeminism.

I fototävlingar och fotoböcker var också experten central. Vården och omsorgen om barn förenade expertisen och mödrar. Läkare, liksom andra professionella, så som psykologer och pedagoger, framställdes som ett stöd för modern och familjen att klara sin uppgift som vård- och omsorgsenhet för barn. Barn framstår som objekt för professionella, som kroppar som skulle observeras, värderas och bedömas, och rättas till. I samtliga fototävlingar och fotoböcker var den medicinska blicken på barnet central. Normaliseringen, själva makten över vad som var normalt eller avvikande hamnade därmed hos läkarna. A-barnstävlingarna framstår i synnerhet som en plats för läkarna att befästa sin roll som uttolkare av barns behov. Tävlingarna kan därför ses som verktyg för den medicinska expertisen att fastslå sin professionella position inom barnfältet.

Studien har också visat att det producerades och reproducerades en nationell självbild genom tävlingar och fotoböcker. Folkhemmet och välfärdsbygget skildrades som samlande och konfliktöverbryggande projekt. Befolkningskrisen och världskriget aktualiserade en nationell samling och publiken adresserades som delar av en svensk gemenskap. Jag har visat hur ”det svenska” sammankopplades med naturen, historien och traditionen, och uttrycktes genom symboliska objekt som till exempel folkdräkten. Genom representationer av barn konstruerades också symboliska kartor av Sverige, uppbyggda kring städer och större tätorter. Det var en urban modernitet som presenterades för allmänheten. Representationer av barn mobiliserades så i det nationella identitetsbygget. Barnen förkroppsligade nationen och visionen om ett tryggt och harmoniskt folkhem, och genom bilder på ”svenska” barn kunde samförståndet manifesteras visuellt.

Analysen av fototävlingar och fotoböcker synliggör grunddragen i en hegemoni – ett välfärdsbygge med barn i centrum, som balanserade mellan individ *och* kollektiv, modernt *och* traditionellt och som relaterade till det övergripande nationsbygget. Hegemonin vilade emellertid på skilda grundideal. I tävlingar och fotoböcker förmedlades olika budskap om hur den gemensamma visionen om fler och bättre barn skulle uppnås.

TVÅ POLITISKA MODELLER

I studien har jag urskilt två tydliga positioner: en där familjen betonas som organisation för välfärd för barn och en där staten och ett offentligt engagemang i välfärden för barn framhålls. Den första syns framförallt i *Svenska*

Dagbladets barnbildstävling, *Aftonbladets* A-barnstävlingar och i fotoböckerna *1000 svenska barn*, *Stockholms A-barn och andra bra barn* och *Sveriges barn Sveriges framtid*. Den andra positionen finns representerad i fotoboken *Svenska barn i bild*.

En spänning mellan dessa positioner handlade om *vem* som skulle bära samhällsbygget. Vems ansvar var egentligen barnen? Skulle familjen förändras och förstärkas eller skulle samhället reformeras genom en utbyggnad och omorganisering av stöd till barnfamiljer? Det rörde också frågan om *var*, vilka platser som framställdes som betydelsefulla för tillgodoseendet av barns vård, fostran och omsorg. Dessa positioner rymmer därmed olika visioner om välfärdens organisering och samhällets framtid. Jag inleder med att diskutera hur familjen lyftes fram som en förutsättning för att åstadkomma fler och bättre barn. Därefter redogör jag för hur välfärdsstaten och det offentliga framställdes som helt avgörande för att nå detta mål.

I de fototävlingar och fotoböcker som betonade familjens roll var det föräldrar, och framförallt mödrar, som tilldelades uppgiften att ombesörja barns hälsa, fostran och omvårdnad. Där artikulerades ett tydligt kärnfamiljsideal, en harmonisk mamma-pappa-barn-modell. Hemmen skildrades som kulturellt, socialt och ekonomiskt resursstarka. I fokus för framställningarna stod det enskilda barnets socialisering till medborgare, illustrerat genom bilder som visade välklädda barn, musikinstrument eller böcker och bokhyllor. Genom framställningar av barn och bostadsmiljöer etablerades och förmedlades föreställningar om familjen och det goda hemmet. I normen ingick också syskon. Att umgås med andra barn beskrevs som betydelsefullt för barns sociala och emotionella utveckling. Betoningen av syskonskapets betydelse för barn välbefinnande talade direkt till en psykologisk diskurs om barns psykosociala hälsa, men också till den pågående befolkningspolitiska debatten och kraven på flera barn. Uppfostran i hemmet skildrades som ett ideal, barnkrubbor och gemensamma omsorgsformer beskrevs som dåliga tillsynsalternativ. Det förmedlades också en negativ syn på mödrars förvärvsarbete.

Tävlingarna och fotoböckerna engagerade framförallt familjer i urbana centrum, till skillnad från de amerikanska Better Baby-tävlingarna som adresserade landsbygdens befolkning. Genom tilltalet i svenska tävlingar och fotoböcker presenterades medelklassen som den nationsbärande samhällsklassen och den som skulle axla ansvaret för de "svenska" barnen. De ideal som förmedlades var medelklassens normer och värderingar, vilka också rymde föreställningar om individens ansvar.

I A-barnstävlingarna skedde rådgivning och upplysning i en kommersiell och privat kontext. Ansvaret var den enskilda mammans som skulle lära sig att veta när det var dags att uppsöka vården och hur hon skulle göra. Analysen synliggör därmed en idé om självstyrning där ideal och normer för kroppsligas av individer själva. Mödrarnas deltagande i tävlingar kan ses som exempel på det. I tävlingarna möttes läkare, föräldrar och allmänhet och där etablerades och förmedlades normer och ideal kring hur enskilda individer skulle leva sitt liv och hur samhället borde fungera. Uppvisningen av friska, sunda och väl omhändertagna barn – idealbarn – hade därmed en tydlig pedagogisk ambition. Hälsoundersökningarna, hälsokorten och fotografierna fungerade som redskap för att iscensätta denna ambition. I fototävlingarna och fotoböckerna stod den personliga berättelsen i fokus. Barn och föräldrar skildrades med namn och biografisk data. Genom bilder och texter fick tidnings- och bokläsarna ta del av medborgarnas privatliv. Det var genom ett ökat fokus på familjen och den enskilda individens ansvar som välfärden skulle implementeras i samhället. Familjen presenterades som grunden för samhällets reproduktion och framtid. I de här fototävlingarna och fotoböckerna var staten och det statliga engagemanget för barn och familj inte synligt.

I fotoboken *Svenska barn i bild* förmedlades en annan vision. Där presenteras statens och det offentliga ansvar för barns vård, fostran och uppväxt, och där stod samarbetet och det gemensamma målet i fokus. Offentliga insatser skildrades som helt centrala för att åstadkomma friska, sunda och socialt välanpassade barn. Signifikant för presentationen av den institutionaliserade verksamheten för barn var att den bars upp av professionella grupper som läkare, pedagoger och psykologer. Barn framställdes därigenom som ett kollektivt ansvar som skulle finansieras genom samhällets välfärd, men också genom enskilda initiativ, filantropiska organisationer, stiftelser och folkrörelser.

När välfärdsstaten presenterades hade föräldrar ingen framträdande plats och kärnfamiljen som en ideal familjebildning tonades ned. Ombesörjandet av barns välfärd presenterades istället som ett uppdrag för välfärdsstaten, dess stödreformer, institutioner och professionella. Daghem och fritidsaktiviteter och andra institutioner och offentliga verksamheter för barns fostran stod i fokus, liksom institutioner där barn kunde leva och bo. Nya moderna byggnader visades fram tillsammans med bilder på institutioners soldränkta trädgårdar och uteplatser. I välfärdsstatens olika rum fanns de professionella barnavårdarna som vårdade och övervakade barnen, och som gav närhet till

barnen i form av beröring och blickar. I utbyggnaden av den sociala barnavården var tanken om det goda hemmet vägledande. Idéen avspeglades i benämningar av institutioner hem (spädbarnshem, upptagningshem, daghem). De privat och offentligt organiserade hemlika institutionerna, som kunde sörja för barns materiella behov, presenterades som lika ”goda” hem som kärnfamiljens hem. Lekande och lärande barn iscensatte institutioner och offentliga verksamheter, och motiverade behovet av dem. Byggandet av institutioner var en viktig del av professionaliseringen av den sociala barnavården. Det som stod på spel var generella välfärdssystem, där utbyggnaden av institutioner ingick som en del, gentemot familjebaserade lösningar på samhällsproblem.

Syskonskap i traditionell mening gavs inte heller någon plats i presentationen av välfärdsstaten. Genom framställningar av barn i grupp etablerades istället idéer om ett samhälleligt syskonskap, eller snarare kamratskap, där barn interagerade med och hjälpte varandra. Gemensamhetsfostran på daghem och barnträdgårdar skildrades som nödvändiga för att stödja barns psykosociala utveckling. Det var genom den offentliga barnavården och omsorgen som barn kunde utbildas och formas till goda medborgare.

I *Svenska barn i bild* presenterades det gemensamma ansvaret för barn genom generella välfärdssatsningar och stödreformer som riktades till de barnrika familjerna i städerna, föräldralösa barn och barn till ensamstående och/eller förvärvsarbetande mödrar. Alltså barn vars föräldrar, av sociala eller ekonomiska skäl, ansågs vara i behov av offentliga stödreformer. Det var den urbana arbetarklassens barn som visades upp. I presentationen skildrades ett inkluderande samhälle – ett folkhem – som, för att citera Per Albin Hanssons berömda folkhemstal från 1928, ”icke [känner] till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn”.⁷⁷⁴ När välfärdsstaten och det offentligas insatser för barn presenterades stod samförstånd och klassutjämning i fokus. Välfärd för barn framställdes därigenom som en nationell fråga och ett gemensamt ansvar för alla i samhället. Det var staten och, i mera abstrakt mening, samhället som var ansvarigt för barnen. Det var en individuell relation mellan stat och barn som gestaltades. Budskapet skiljer sig därmed från det som förmedlades i de andra fototävlingarna och fotoböckerna.

När välfärdsstaten och det offentliga presenterades var det inte den personliga berättelsen som stod i fokus. Avbildade barn och vuxna skildrades

⁷⁷⁴ Berkling (1982), s. 227.

utan namn och i offentlighetens rum. De var avindividualiserade och framstår huvudsakligen som representanter för det offentliga initiativet. Här var barn och professionella redskap för att iscensätta välfärdsstatens hälsovårdsprogram bestående av systempräglade lösningar på samhällsproblem som skulle påverka befolkningen på en övergripande nivå. Fokuseringen på statliga initiativ artikulerade att barnvården var för viktig för att helt överlåta till privata initiativ. Därigenom synliggjordes en rörelse mot genomförandet av en starkare välfärdsstat. I *Svenska barn i bild* manifesterades resultaten – idealbarnen – av statens inblandning i vården och omsorgen om barn. Det var det goda samhället som visades upp – ett folkhem som skapade goda förutsättningar för medborgarnas sociala villkor.

Med den här studien har jag velat uppmärksamma andra arenor än den politiska arenan för etablering och förmedling av visioner om samhället. Avhandlingen visar att åskådningskulturen var en del i förhandlingen om välfärdens organisering rörande barn och familj under 1930- och 40-talen. Genom representationer av barn konstruerades familjen, välfärdsstaten och nationen. Jag har synliggjort hur användbara representationer av barn var i bygget av välfärden. De hade potential att förmedla både skilda *och* gemensamma visioner om välfärdssamhället.

SUMMARY

CHILDREN ON DISPLAY

-

FAMILY, WELFARE STATE AND NATION IN PHOTO CONTESTS AND PHOTO BOOKS 1930-1944

This dissertation focusses on the culture of visual display during the 1930s and 1940s. Photo contests and photo books have been studied in detail. They were a part of a culture of visual display that also included media such as films, exhibitions and campaigns. The overall purpose of this investigation has been to study how photo contests and photo books have been a part of the negotiation of the organization of welfare for children and the family.

The study encompasses the 1930s and 1940s, focusing on photo contests and photo books published between 1930 and 1944. It examines how the family, the welfare state and the nation were constructed by means of representations of children, the messages that were thus established, and the political visions that were communicated. The investigation has concentrated on the conflicts and the consensus that were thus expressed.

Earlier research has previously described the culture of visual display as part of the growth of the welfare state and the “modern project.” Pictures of children have been emphasized as tools with which to communicate a political message. A departure point for this study has been that the culture of visual display has served as an arena where pictures of the world have been established and reproduced. Contests and photo books thus comprise a relevant material to study how the family, the welfare state and the nation were presented in the culture of visual display of the 1930s and 1940s.

The relationship between text and pictures has been investigated, as well as how various discourses meet and overlap. This dissertation shows that representations of children were productive, but also how different messages are constructed by means of these representations.

This study has shown that photo contests and photo books presented a unified message which said that more and better children were needed. But, I have also shown how photo contests and photo books were produced with varied intentions and by different actors with divergent interests, and how

these representations of children communicated disparate visions of how this goal should be reached. Thus there were conflicts about what shape welfare for children and families should take.

Thus the culture of visual display and the use of children as political tools will be discussed. Thereafter the visions that were established in photo contests and photo books are presented with a focus on consensus. The chapter concludes by paying attention to the various visions or political models for constructing society that were expressed in the photo contests and photo books.

IMAGES OF CHILDREN – A USEFUL POLITICAL TOOL

Contests and photo books that focused on children were not isolated phenomena. As the study has shown, they were related to one another and to other examples of media in the culture of visual display, but also to questions that were discussed in the political arena. The investigation has revealed that photo contests and photo books were associated with the political arena in various ways at the same time that policies concerning the children and the family developed into an independent political area during the 1930s and the 1940s. By means of close analysis of pictures and texts this study shows how the culture of visual display and the political arena interact with one another. It has been shown how “images of children” were useful political instruments.

It is apparent that the culture of visual display offered another way of delivering a message with visionary content, than that which could be gleaned from government reports and political debates. Photographs of children, contests for prizes and photo books provided more and new opportunities to reach the general public and get them involved in questions of family policy.

The photo contests and the photo books combined professional advice, popular medical information, general information about society, private photos, advertising pictures of children, elements of consumption and entertainment with political questions concerning children and the family. In other words they were found in the intersection of politics, entertainment, education and information, and in the boundary between private and public. Personal accounts about specific children and parents, associations with the entertainment and consumption industry and the visual show of sweet and happy children meant that policy was made more intimate, more esthetic and more popular. The mundane form and the connection to entertainment were

central to the establishment and communication of messages and visions which in this way were made commercially marketable. Taking a departure point in Yvonne Hirdman's concept *utbredning* (distribution), this study has shown how photo contests and photo books of which children were a part contributed to the spread of the political message and to the implementation of the construction of the welfare state. It was obviously no one-way communication, but rather a negotiation where various perspectives wrestled with one another. The results of the analysis confirm earlier research that points out the significance of the culture of visual display for mobilizing the populace and communicating visions.

The representations of children became tools in the formation of society. By means of pictures and texts depicting healthy children's bodies, naked or clothed, the idea of good care was produced. Nakedness was not unimportant. The lack of clothing made bodies visible for control, which revealed the exemplary physical ideal for the public gaze. The images of children acted as "evidence" of how well the individual parent or the welfare state, institutions or professions had succeeded with their tasks. When the healthy body and society's efforts to improve public health were to take shape, nudity was thus significant, but, to visualize the "Swedish" body, clothes charged with national meaning and other symbols were needed. Swedishness was thus something in which one was clothed. In line with Karen Dubinsky's way of reasoning, I would maintain that the ideal children's body functioned as a political object and, as Margaret Peacock argues, as a national symbol.

The representations of children in the culture of visual display created a common view, but also communicated various political visions. "Images of children" obviously had a didactic potential that was regularly used. The common vision of more and better children as expressed in photo contests and photo books will be discussed further.

THE DREAM OF MORE AND BETTER CHILDREN

Competent citizens were central to the construction of the new society. In contests and photo books children were depicted as the future of the society and the nation. Childhood was portrayed as a special limited period that determined the child's well-being and development. The good childhood presupposed access to care, nourishment, supervision, nurture and social activities. A consensus was formed concerning children that appeared in similar presentations of children. In photo contests and photo books pictures were presented of happy and active children who were outside and who were eat-

ing, playing, interacting, bathing and sunning. Fundamental to these accounts is the idea of the significance of preventive health care in the creation of healthy and strong children's bodies. In this way the contests and the photo books were directly linked to the comprehensive public health project which was an integral part of the construction of the welfare state. The public health project, of course, dealt with bodies that were well and strong, but also changes in norms and values concerning health and individual responsibility. One thought expressed in the public health discourse was that social change should begin with children. This analysis has shown that preventive care, with child care and the child care centers in focus, was associated in various ways to the question of responsibility for creating healthy bodies. It can be interpreted as an expression of welfare eugenics, which contains both racial hygiene and social explanatory models. This dissertation has paid particular attention to the A-child contests in *Aftonbladet* [a Stockholm evening tabloid], which contained a type of positive and exemplarily popularized form of eugenics.

In contests and photo books the milieu of children while growing up is presented as important for their development and socialization. The psychosocial health of children was shown as dependent upon a good home environment and social interaction with other children. A good material housing standard was emphasized as necessary, as well as pedagogical and cultural resources. The ideology of the home, the concept of the good home, was also shaped in the photo contests' and photo books' representations of home, in both text and pictures. The ideal home was presented and was clearly associated to the public discussions on housing that were carried on during the 1930s and 1940s. Living conditions for families with children, as has been seen, were central questions in the political work with children and families, and it was negotiated within the governmental reports on population policies and on housing and social policy.

It was not only a question of the home. Women were also attributed an important role in constructing the welfare state, especially as mothers. Among women's duties were included to give birth to, care for, clothe, nurture and provide exercise for children. This meant that the mother's competence in caring for and bringing up children were placed in the spotlight. In the contests and photo books women were presented as bearers of special competence when it came to care, supervision and protection of children. The same was true of the female professionals who were shown in *Svenska barn i bild* [Images of Swedish Children], the photo book that focused on public efforts for children. It was thus the responsibility of women to also care for children outside the home. In research this manner of combining a

traditional view of women and women's role in modern society has been described as welfare feminism.

In the photo contests and the photo books the expert was also central. It was the care and protection of children that united expert experience and mothers. Doctors, just as other professionals, such as psychologists and educators, were presented as support for the mother and the family in carrying out their tasks as the care and protection team for children. Children appeared as objects for professionals, as bodies that should be observed, evaluated and corrected. In all the photo contests and photo books, the focus was on the child. Normalization, the actual power over what was considered normal or deviant, thus fell to the physicians. The A-child contests stand out especially as a place where doctors could consolidate their roles as interpreters of the needs of children. The contests may therefore be seen as tools with which the medical experts could establish their professional positions within the field of the child.

This study has also shown that a national self-portrait was produced and reproduced by means of the competitions and photo books. The welfare state and the construction of welfare are portrayed as cumulative projects that build bridges over conflicts. The population crisis and the World War brought about national unity, and the public was addressed as participants in Swedish solidarity. It has been shown here how "Swedishness" was associated with nature, history and tradition, and was expressed through symbolic objects, such as the folk costumes. Representations of children were also used in the construction of symbolic maps of Sweden that were built up around cities and larger municipalities. It was an urban modernity that was presented. Representations of children were thus mobilized in the construction of a national identity. Children embodied the nation and the vision of a secure and harmonious welfare state. By means of pictures of "Swedish" children consensus could be manifested visually.

The analysis of photo contests and photo books brings to light the fundamental characteristics in a hegemony – the construction of the welfare state with a joint understanding of children in focus, which balanced between the individual and the collective, the modern and the traditional, and which was associated with the overall construction of the nation. The hegemony at the same time rested on different fundamental ideals. In contests and photo books different messages were communicated about how the vision of more and better children could be attained.

TWO POLITICAL MODELS

Two clear positions have emerged from this study: one where the family is emphasized as the organization providing welfare for the child, and one where the state and public involvement in welfare for children is stressed. The first view is seen, above all, in the competition for pictures of children in *Svenska Dagbladet*, the A-child contests in *Aftonbladet*, and in the photo books *1000 svenska barn* [1000 Swedish children], *Stockholms A-barn och andra bra barn* [Stockholm's A-Children and other good children] and *Sveriges barn Sveriges framtid* [Sweden's children, Sweden's future]. The opposing position was represented by the photo book *Svenska barn i bild*.

The tension between these positions concerned who should bear the weight of constructing society. Who was responsible for the children? Should the family be changed and strengthened or should society be reformed by means of the expansion and reorganization of support to families with children? It was also a question of where, what places should be significant for providing for the child's care, protection and nurturing? These positions also included different visions of the organization of welfare and the future of society. The discussion begins with how the family is brought to the fore as a prerequisite for achieving a situation with more and better children. Therefore, I start by describing how the welfare state and the public sphere were presented as decisive for reaching that goal.

In the photo contests and the photo books that emphasize the family's role it was the parents, and, above all, the mother, who was assigned the task of caring for the child's health, up-bringing and care. A clear nuclear family ideal was articulated there, a harmonic mother-father-child model, and the home was emphasized as the place for the child. The home was portrayed as having culturally, socially and economically strong resources. Focus was on the individual child's socialization to become a citizen, illustrated by pictures of a child playing a piano, toys and book shelves. By means of presentations of children and home environments, notions of the family and the good home were established. To socialize with other children is described as significant for the child's social and emotional development. In the contests and the photo books nurturing in the home was presented as the ideal. Nurseries and joint forms of care were described as bad alternatives for supervision, and a negative view was presented of the mother's work outside the home. In association with this, the child's need for siblings was stressed. An emphasis on the role of siblings and their importance for the well-being of the child

spoke directly to a psychological discourse about the child's psycho-social health and development, but also to the on-going debate about population policy and the demands for more children.

The contests and the photo books above all engaged families in urban centers, in contrast to the American Better Baby Contests which were aimed at the rural population. By looking at the approach used in the Swedish competitions and photo books, the middle class appeared to be the social class that was seen as bearer of the nation and its members as those who should shoulder the responsibility for "Swedish" children. The ideals that were passed on were the norms and values of the middle class. In the A-child contests advice and information were given in a commercial and private context. The responsibility was that of the individual mother who should learn to know when it was time to seek health care and how it should be done. Thus the analysis brings to light an idea about independent action in which the ideals and norms were embodied by the individuals themselves. The mothers participating in the contest can be seen as such examples. In the contests physicians, parents and the public met, and the communicated norms and ideals were established concerning how individuals should live their lives and how society should function. Showing healthy and well cared for children – and photographs that presented ideal children – expressed clear pedagogical ambitions. Health examinations, health cards and photographs thus served as instruments with which to put into operation this ambition. In the photo competitions and the photo books the focus was on the personal story. Children and their parents were described with their names and biographical data. By means of pictures and texts the readers of newspapers and books could participate in the private lives of citizens. There was thus an increased focus on the family and the individual's responsibility for the implementation of welfare in society. In these photo contests and photo books the state and involvement of the state in children and the family were not visible.

In the book *Svenska barn i bild* another vision was communicated. There the responsibility of the state and the public sphere for care, upbringing and growth of the child was presented, and cooperation and common goals were in focus. Public efforts were described as central for achieving healthy, sound and socially well-adjusted children. Significant for the presentation of the institutionalized activities for children was that these were supported by professional groups such as doctors, educators and psychologists. The children were described as a collective responsibility which should be financed

through social welfare, but also through individual initiatives, philanthropic organizations, foundations and popular movements.

When the welfare state was presented the parents had no leading role, and the nuclear family had been toned down as the ideal family form. Responsibility for the children's welfare was instead found in the form of policies at the institutions. Assigned as a task for the welfare state, the reforms were designed to provide support, institutions and professionals. The focus was on day care and recreational activities and other institutions and public facilities for the supervision of children, as well as places where children could grow up. The new modern buildings, airy and light interiors with curtains, flowers, toys and furniture adapted to children were shown together with the sun-drenched gardens and outdoor facilities at the institutions. In addition there was also the presence of the professional child caregivers who cared for and supervised the children, and who gave closeness to the children in the form of touching and glances. In the expansion of social child care the notion of the good home paved the way. These ideas can be seen in the use of the suffix *hem* (home) in the naming of institutions: *upptagningshem* [orphanages for the acute placement of children], *daghem* [day care center], etc. Both the private and publically organized homelike institutions, which could provide for the material needs of the children, were thus presented as "good" homes like those of the nuclear family. Playing and learning children were at center stage in the institutions and official activities and motivated the need for them. The construction of institutions was an important part of the professionalization of social child care. What was on the line was the general welfare system, where the construction of institutions was included as an important part, in contrast to family-based solutions to social problems.

Nor did the presence of siblings in the traditional sense receive any place in the presentation. By presenting children in groups ideas were instead established about social siblings, or rather, camaraderie, where the children interacted with and helped one another. The common upbringing at day care centers and nurseries was described as a good alternative. It was through the official child care and supervision that children could be educated, taught and formed into good citizens.

In *Svenska barn i bild* the common responsibility for children was presented by means of emphasis on welfare programs and reforms of support that were directed towards urban families with numerous children, orphans and the children of single and/or working mothers, children whose parents for social or economic reasons were considered in need of reforms of public

support. It was the urban working class children who were displayed. The presentation depicts an inclusive society – “a people’s home” (folkhem)⁷⁷⁵ – that, to cite Per Albin Hansson’s famous “people’s home speech” of 1928, “not to know of any privileged or deprived, no favorites and no step-children.”⁷⁷⁶ When the welfare state and the public programs for children were presented, the focus was on consensus and class levelling. By means of presenting welfare for children as a national question, it became a common responsibility for everyone in society. It was the state and, in a more abstract sense, society, that were responsible for children. The message thus differed from that communicated in the photo contests and other photo books.

The presentation was thus characterized by anonymity. The children and adults shown were portrayed without names and in public places. They were divested of their individuality and stood mainly as representatives of the public initiative. Here the children and professionals were instruments to set in motion the health program of the welfare state consisting of systematic solutions to social problems which would influence people on a far-ranging level. The focus on state initiatives articulates that child care is too important to relinquish to private initiatives. Thus a movement toward the achievement of a stronger welfare state can be seen. The results were manifested in *Svenska barn i bild* – the ideal child – a result of the state’s involvement in care and supervision of children. It is the good society that is presented – a welfare state that creates a good foundation for the social conditions of its citizens.

The intention of this study has been to focus attention on arenas other than the political one for the establishment and communication of visions of society. The dissertation shows that the culture of visual display was part of the negotiation of the organization of welfare related to children and the family during the 1930s and 1940s. The family was constructed through representations of children, the welfare state and the nation. The contribution of this research is the illumination of how useful representations of children were in the construction of welfare. They had the potential to communicate both different visions *and* a shared vision of the welfare society.

Translated by Marie Clark Nelson

⁷⁷⁵ Swedish term used for the concept of the welfare state.

⁷⁷⁶ Berkling (1982), s. 227.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

TRYCKTA KÄLLOR

1000 svenska barn (1930), *Svenska Dagbladet*, Stockholm: Nordisk roto-gravyr

Babytävlingen, *Filmbilden* 1935:1

Den bästa barnbilden, *Svenska Dagbladet* 1930-10-19

Friska barn i åldern 1-10 år. En handledning för föräldrar (1942), utgiven av Medicinalstyrelsen

Friska barn i åldern 1-10 år. En handledning för föräldrar (1948), utgiven av Medicinalstyrelsen

Lichtenstein, Adolf (1936), *Mor och barn. En bok om barnens vård och fostran*, utg. av Svenska Röda korset, Gunnar Dahlberg (red.), Stockholm

Lundborg, Herman (1919), *Svenska folktyper: bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska principer och försett med en orienterande översikt*, Stockholm

Mamma och barn (Barnet som dockmamma), *Idun*, 1923:31

Nerman, Einar (1930), *Barnungar: bilderbok för stora*, Stockholm: Bonnier
Stockholms A-barn, *Aftonbladet* 1938-10-15

Stockholms A-barn, *Aftonbladet* 1944-10-15

Stockholms A-barn och andra bra barn (1938), *Aftonbladet*, Stockholm

Svenska barn i bild (1942), Redaktionskommittén för Svenska barn i bild, Stockholm

Sveriges barn Sveriges framtid (1942), (red.) Bigi Wennberg, IGO-förlag, Stockholm

”Tidskrift för barnavård och ungdomsskydd”, 1937:6, utgiven av Svenska fattigvård- och barnavårdsförbundet, Stockholm

Undret – barn under 15 år (1935), Hermes B.M & Faustman, Molly (Vagabonde) (1935), Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Undret – barn under ett år (1934), Hermes B.M & Faustman, Molly (Vagabonde), Stockholm: Albert Bonniers Förlag

”Vad kostar det att årligen klä sina barn?”, utställningskatalog, DN:s Civr., Stockholm 1939

Wagnson, Otto (red.) (1944-45), *I socialvårdens tjänst. Ett samlingsverk om svensk socialvård och dess företrädare*, Bokförlaget Gothia Aktiebolag

Wagnsson, Ruben & Wikström, Nils (red.) (1942), *Svenska folkskolans ledning i ord och bild*, AB Biografisk förlag, Stockholm,

Walther, Hedda (1930), *Mutter und Kind: 48 Bildnisstudien*, Berlin: Verlag Dietrich Reimer

OFFENTLIGT TRYCK

SOU 1936:6, Utredning med förslag rörande bidrag åt barn till änkor och vissa invalider samt föräldralösa barn, avgiven av 1934 års barnpensioneringssakkunniga, Stockholm

SOU 1936:46, Betänkande angående sterilisering, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm

SOU 1936:47, Utredning med förslag rörande förskottering av underhållsbidrag till barn utom äktenskap m.fl., avgiven av 1934 års barnpensioneringssakkunniga, Stockholm

SOU 1936:59, Betänkande i sexualfrågan, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm

SOU 1937:6, Yttrande i abortfrågan, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm

SOU 1937:43, Betänkande med förslag rörande lån och bidrag av statsmedel till främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer i egna hem m. m. jämte därtill hörande utredningar, avgivet av Bostadssociala utredningen, Stockholm

SOU 1937:49, Betänkande om förslag till lag om semester, avgivet av 1936 års semestersakkunniga, Stockholm

SOU 1938:6, Betänkande i näringsfrågan, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm

SOU 1938:7, Betänkande angående barnbeklädnadsbidrag m.m., avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm

SOU 1938:13, Betänkande angående förvärvsarbete för kvinnors rättsliga ställning vid äktenskap och barnsbörd, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm

- SOU 1938:20, Betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m.m., avgivet av Befolkningskommissionen, Stockholm
- SOU 1938:47, Betänkande angående gift kvinnas förvärvsarbete m.m., avgivet av Kvinnoarbetskommittén, Stockholm 1938
- SOU 1938:57, Slutbetänkande, avgivet av befolkningskommissionen, Stockholm
- SOU 1942:45, Socialvårdskommitténs betänkande V: Statistisk undersökning angående Barnhemmen, Stockholm
- SOU 1943:9 Utredning och förslag angående statsbidrag till daghem och lekskolor m.m, angivna av 1941 års befolkningsutredning, Stockholm 1943
- SOU 1944:20, Skolan i samhällets tjänst. Frågeställningar och problemläge, i 1940 års skolutrednings betänkanden och utredningar, Stockholm
- SOU 1945:55 Betänkande om åtgärder för beredande av vila och rekreation åt mödrar och barn, avgivet av 1941 års befolkningsutredning, Stockholm
- SOU 1946:5, Betänkande om barnkostnadernas fördelning med förslag angående allmänna barnbidrag m.m., avgivet av 1941 års befolkningsutredning, Stockholm
- SOU 1947:46, Bostadssociala utredningen och Utredningen för hem och hushållsfrågor, Stockholm
- SOU 1990:44, Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport, Stockholm 1990
- Statistiska Centralbyrån, Historisk statistik för Sverige, Del 1 Befolkning = Population 1720-1967

LITTERATUR

- Alsing, Rolf (2005), *Aftonbladet inifrån – 175 års kamp för tryckfrihet och ökad upplaga*, Norstedt
- Anderson, Benedict (1992/1996), *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Daidalos
- Anderson, Ivar (1960), *Svenska Dagbladets historia, del 1 – 1884-1940*, P.A Norstedt & Söners Förlag Stockholm
- Andersson, Lars M. (2000), *”En jude är en jude är en jude... Representationer av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900-1930”*, Nordic Academic Press

- Andersson, Lars M., Berggren, Lars & Zander, Ulf (red.) (2001), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Nordic Academic Press
- Andrén-Papadopoulos, Kari (2000), *Kameran i krig. Den fotografiska iscensättningen av Vietnamkriget i svensk press*, Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm/Stehag
- Andresen, Astri et al. (2011), *Barnen och välfärdspolitiken: nordiska barn-domar 1900-2000*, Stockholm: Dialogos
- Aronsson, Karin & Sandin, Bengt (1996), "The Sun Match Boy and Plant Metaphors: A Swedish image of a 20th-Century Childhood", i (red.) Hwang, Philip, C. et al., *Images of Childhood*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
- Asker, Bertil (1986), *Stockholms tekniska historia. 2, Stockholms parker : innerstaden*, Stockholm: LiberFörlag
- Azar, Michael (2006), *Den koloniala bumerangen. Från schibbolet till körkort i svenska*, Brutus Östlings bokförlag symposion, Stockholm/Stehag
- Becker, Karin (2000), "The changing picture of/on the newspaper page", s. 132f, i (red.) Becker, Karin, Ekecrantz, Jan & Olsson, Tom, *Picturing politics: visual and textual formations of modernity in the Swedish press*, Skriftserien - Journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet,
- Becker, Karin, Ekecrantz, Jan & Olsson, Tom (2000), *Picturing politics: visual and textual formations of modernity in the Swedish press*, Skriftserien - Journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet
- Berg Annika (2009), *Den gränslösa hälsan: Signe och Axel Höjer, folkhäl-san och expertisen*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Berggren Torell, Viveka (2007), *Folkhemmets barnkläder: diskurser om det klädda barnet under 1920-1950-talen*, Göteborg: Arkipelag
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2006/2015), *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm: Norstedt
- Bergman, Helena & Johansson, Peter (red.) (2002), *Familjeangelägenheter. Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*, Brutus Östlings Bokförlag Symposium Stockholm/Stehag
- Bergman, Helena (2003), *Att fostra till föräldraskap: barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900-1950*, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis

- Bergström, Martin, Ekström, Anders & Lundgren, Frans (2000), *Publika kulturer. Att tilltala allmänheten, 1700-1900. En inledning*. Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Univ.
- Berkling, Anna Lisa (red.) (1982), *Från Fram till folkhemmet: Per Albin Hansson som tidningsman och talare*, Solna: Metodica press
- Biagi, Maria Cristina & Marconcini, Emma (2014), "Children and Toys in Swedish Photographs", i *Swedish wooden toys* (red.) Ogata, Amy F. & Weber, Susan, New Haven: Yale University Press
- Billig, Michael (1995), *Banal nationalism*, London: Sage, 1995
- Blomberg, Eva (2005), "Sätt att se", *Historisk tidskrift* 125:2, s. 263-273
- Blomberg, Eva (2006), *Vill ni se en stjärna? Kön, kropp och kläder i Filmjournalen 1919-1953*, Lund: Nordic Academic Press
- Broberg, Gunnar (2001), "Det antropologiska fotoalbumet", i (red.) Andersson, Berggren & Zander, *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Nordic Academic press
- Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (2005), *Oönskade i folkhemmet: rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm Stockholm: Dialogos
- Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (1996), "Eugenics in Sweden: efficient care", i (red.) Broberg, Gunnar & Roll-Hansen, Nils, *Eugenics and the welfare state: sterilization policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*, East Lansing: Michigan State Univ. Press
- Brück Maria (1984), "Den svenska lottarörelsen", i (red. Törnquist, Leif), *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget Cambridge: Polity
- Cavallo, Dominick (1981), *Muscles and Morals. Organized Playgrounds and Urban Reform, 1880-1920*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Clark, Toby (1997), *Art and Propaganda in The Twentieth Century. The Political Image in the Age of Mass Culture*, London: Weidenfeld & Nicolson
- Crnice, Meghan (2009), "Better babies: social engineering for "a better nation, a better world"", *Endeavour*, vol. 33, No 1, 2009
- Cronqvist, Marie & Edman, Agneta (2001), "Resan i centrum. Bild, text och modernitet och tradition i två reseskildringar av Maud von Rosen", i (red.) Andersson, Berggren & Zander, *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Nordic Academic Press
- Cunningham, Hugh (1995), *Children and childhood in western society since 1500*, London: Longman, 2005

- Dahlgren, Anna (2013), *Ett medium för visuell bildning. Kulturhistoriska perspektiv på fotoalbum 1850-1950*, Makadam Förlag
- Dubinsky, Karen (2012), "Children, Ideology, and Iconography: How Babies Rule the World", i *The Journal of the History of Childhood and Youth*, vol. 5, nr 1, Winter 2012 s. 5-13
- Edling, Nils (1996), *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm: Carlssons bokförlag
- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.) (1993), *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm: Natur och kultur
- Ekström, Anders (1994), *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm: Nordiska museets förlag
- Ekström, Anders (2009), *Representation och materialitet. Introduktioner till kulturhistorien*, Nora: Nya Doxa
- Ellefson, Merja (2007), "Staten är vår herde god". *Representationer av anorlundahet och ordning I fyra svenska trettitalstidningar*, Stockholms universitet
- Esping-Anderson, Gösta (1990), *The three worlds of welfare capitalism*, Fairclough, Norman (1992), *Discourse and social change*, Cambridge: Polity, cop.
- Fairclough, Norman (1995), *Media discourse*, London: Edward Arnold
- Fieldston, Sara (2015), *Raising the World. Child Welfare in the American Century*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Fredriksson, Gunnar (red.) (1980), *Aftonbladet: en svensk historia*, Stockholm: Tiden
- Fridh, Anna-Karin (2007), *Flickan i medicinen. Ungdom, kön och sjuklighet*, Örebro: Örebro universitetsbibliotek
- Frykman, Jonas (1993), "Nationella ord och handlingar", i (red.) Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm: Natur och kultur
- Frykman, Jonas et al. (1985), *Modärna tider: vision och vardag i folkhemmet*, Malmö: Liber Förlag
- Gordon, Linda (1998), *Heroes of their own lives. The politics and history of family violence, Boston 1880-1960*, New York/Viking
- Gullberg, Eva (2004), *Det välnärda barnet. Föreställningar och politik i skolmåltidens historia*, Stockholm: Carlsson

- Habel, Ylva (2002), *Modern Media, Modern Audiences. Mass Media and Social Engineering in the 1930s Swedish Welfare State*, Stockholm: Aura Förlag
- Habel, Ylva (2004), "Så är Sveriges folk ett folk av is och sol", ur *Moderna museets utställningskatalog Svenska hjärtan*. Stockholm: Moderna museet
- Habel, Ylva (2011), "Say Milk, Say Cheese! Inscribing Public Participation in the Photographic archives of the National Milk Propaganda", i (red.) Ekström, Anders, *History of participatory media: politics and publics, 1750-2000*, New York: Routledge
- Hadenius, Stig (1980), "Medelsvenssons tidning", i *Aftonbladet – en svensk historia*, Stockholm: Tiden
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart & Wadbring, Ingela (red.) (2008/2011), *Massmedier: press, radio och tv i den digitala tidsåldern*, Stockholm
- Hagerman, Maja (2015), *Käraste Herman. Rasbiologen Herman Lundborgs gåta*, Nordstedts
- Hall, Patrik (2000), *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*, Carlsson
- Hallberg, Mathilda & Sandin, Bengt (2014), "Picturing Political Projects - the Children in the Welfare Story" (opublicerat manuscript)
- Halldén, Gunilla (2009), *Naturen som en symbol för den goda barndomen*, (red.) Halldén, Gunilla, Stockholm: Carlssons
- Hammarberg, Lena (2001), *En sund själ i en sund kropp. Hälspolitik i Stockholms folkskolor 1880-1930*, HLS Förlag
- Hammarlund, K G (1998), *Barnet och barnomsorgen. Bilden av barnet i ett socialpolitiskt projekt*, Göteborg: Historiska institutionen, Univ.
- Hareven, Tamara (2000), *Families, history and social change: life-course and cross-cultural perspectives*, Boulder, Colorado: Westview Press.
- Hatje, Ann-Katrin (1974), *Befolkningsfrågan och välfärden. Debatten om familjepolitik och nativitetens ökning under 1930- och 1940-talen*, Stockholm: Allmänna Förlaget
- Hatje, Ann-Katrin (1999), *Från treklang till triangeldrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880-1940-talen*, Historiska Media
- Henschen, Helena M. et. al (1979), *Barn i stan: från sekelskifte till nittio-tal*, Stockholm: Folksam
- Higonnet, Anne (1998), *Pictures of Innocence – The History and Crises of Ideal Childhood*, Thames and Hudson; London

- Hillesund, Terje (1994), *Står det noe nytt? Innføring i analyse av aviser og nyheter*, Fredrikstad: Institutt for journalistikk
- Hirdman, Anja (2001), *Tilltalande bilder: genus, sexualitet och publiksyn i Veckorevyn och Fib aktuellt*, Stockholm: Atlas
- Hirdman, Yvonne (1989/2010), *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm
- Hobsbawn, Eric (1983/1992), "Introduction: Inventing Traditions", i (red.) Hobsbawn, Eric & Ranger, Terence, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press
- Holland, Patricia (2004), *Picturing childhood: the myth of the child in popular imagery*, London: I. B. Tauris
- Hultqvist, Kenneth (1990), *Förskolebarnet: en konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen: en nutidshistorisk studie om makt och kunskap i bilden av barnet i statliga utredningar om förskolan*, Stockholm: Symposion
- Högberg, Ulf (2013), *Vita rockar och bruna skjortor: nazimedisin och läkare på flykt*, Malmö: Universus
- Hörnfeldt, Helena (2009), *Prima barn, helt u.a. Normalisering och utvecklingstänkande i svensk barnhälsovård 1923-2007*, Makadam Förlag
- James, Allison & James, Adrian (2102), *Key concepts in childhood studies*, London: SAGE
- Johannesson, Lena (1997), *Den massproducerade bilden. Ur bildindustri-ismens historia*, Carlssons
- Johannisson, Karin (1991), "Folkhälsa. Det svenska projektet från 1900-tal till 2:a världskriget", i *Lynchos - årsbok för idéhistoria och vetenskaps-historia*, Uppsala: Lärdomshistoriska samfundet
- Johannisson, Karin (1997), *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*, Nordstedts
- Johansson, Alf W (2006), *Den nazistiska utmaningen: aspekter på andra världskriget*, Stockholm: Prisma
- Jönsson Mats (2011), *Visuell fostran: film- och bildverksamheten i Sverige under andra världskriget*, Lund: Sekel
- Jönsson, Ulf (1997), *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933-1950*, Diss. Linköping: Studies in Arts and Science, Linköpings universitet
- Kilde, Lill Torunn (2005), *Barn i bildet. När barn blir propaganda*, Kristiansand: IJ-Förlaget.

- Kjellman, Ulrika (2013), "A whiter shade of pale. Visuality and race in the work of the Swedish State Institute for Race Biology", i *Scandinavian Journal of History*, 2013, vol. 38, no 2, 180-201
- Kjellman, Ulrika (2014), "How to picture race", i *Scandinavian Journal of History*, 2013, vol. 39:5, 580-611
- Klinth, Roger (2002), *Göra pappa med barn: den svenska pappapolitiken 1960-95*, Umeå; Borea
- Kozol, Wendy (1994), *Life's America. Family and nation in Postwar Photjournalism*, Temple University Press, Philadelphia
- Kälvemark, Ann-Sofie (1980), *More Children of Better Quality? Aspects on Swedish Population Policy in the 1930's*, Uppsala
- Ladd-Taylor, Molly (2001), "Eugenics, Sterilization and Modern Marriage in the USA: The Strange Career of Paul Popenoe", i *Gender and History*, vol. 13, no. 2, 2001
- Levin Bengtsson, Magdalena (2005), "Barnhälsans politiska historia", i (red.) Sundin, Jan, Hogstedt, Christer, Lindberg, Jakob & Moberg, Henrik, *Svenska folkets hälsa i historiskt perspektiv*, Stockholm: Statens folkhälsoinstitut
- Lind (Areschoug), Judith (2000), *Det sinnesslöa skolbarnet: undervisning, tvång och medborgarskap 1925-1954*, Diss. Linköping: Studies in Arts and Science, Linköpings universitet
- Linderborg Åsa (2001), *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Stockholm: Atlas
- Lindgren, Anne-Li (1999), *Att ha barn med är en god sak. Barn, medier och medborgarskap under 1930-talet*, Diss. Linköping: Studies in Arts and Science, Linköpings universitet
- Lindgren, Cecilia (2006), *En riktig familj. Adoption, föräldraskap och barnets bästa 1917-1975*, Carlssons Bokförlag
- Literat, Ioana, "Participatory Innovation: The Culture of Contests in Popular Science Monthly, 1918-1938", i *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 2013 90: (4) 776-790
- Lithell, Ulla-Britt (1981), *Breast-feeding and reproduction. studies in marital fertility and infant mortality in 19th century Finland and Sweden*, Acta Universitatis Upsaliensis, Stockholm
- Lithell, Ulla-Britt (1999), *Små barn under knappa villkor*, Torsby Finnkulturcentrums skrifter 3

- Lovett, Laura L (2007), "Fitter families for Future firesides": Florence Sherborn in Popular Eugenics", i *The public historian*, vol. 29, No 3, 2007
- Lundberg, Urban & Tydén, Mattias (red.) (2008), *Sverigebilder. Det nationellas betydelse i politik och vardag*, Institutet för framtidsstudier
- Lundqvist, Åsa & Petersen, Klaus (2010), *In experts we trust: Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic welfare states*, Odense: University Press of Southern Denmark
- Lundqvist, Åsa (2007), *Familjen i den svenska modellen*, Borea
- Lundström, Catarina (2005), *Fruars makt och omakt. Kön, klass och kultur 1900-1940*, Umeå universitet
- Låby, Elin (2017), *Vad ska vi med barns bilder till? En historisk studie av teckningstävlingar 1938-2000*, opublicerat manuscript slutseminarium (2017-03-28)
- Löfgren, Orvar (1993), "Nationella arenor", i (red.) Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm: Natur och kultur
- Mattsson, Katarina & Pettersson Katarina (2006), "Fröken Sverige i folkhemmet: ideal svensk kvinnlighet på 1950-talet", i (red) Sandell, Kerstin & Mulinari, Diana, *Feministiska interventioner: berättelser om och från en annan värld*, Stockholm: Atlas akademi
- Münger, Ann-Charlotte (2000), *Stadens barn på landet. Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden*, Diss. Linköping: Studies in Arts and Science 208, Linköpings universitet
- Myrdal, Alva (1935), *Stadsbarn. En bok om deras fostran i storbarnkammare*, Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag
- Myrdal, Gunnar & Myrdal, Alva (1934), *Kris i befolkningsfrågan*, Falun 1997
- Mählqvist, Stefan (1983), *Biggles i Sverige. En litteratursociologisk studie av W E Johns Bigglesböcker*, Gidlunds
- Nilsson, G. Bo (2005), "Att förkroppsliga nationen – om dräkternas betydelse när museimän och folklivsforskare upptäckte folket", i (red.) Nilsson, G. Bo, *Påklädd uppklädd avklädd*, Norstedts akademiska förlag
- Nordström, Ludvig (1938), *Lort-Sverige*, Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag
- Nylén, Anna-Maja (1971), *Folkdräkter. Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar*, Nordiska museets handlingar 77

- Olsson, Ole (1999), *Från arbete till hobby: en studie av pedagogisk filantropi i de svenska arbetsstugorna*, Linköping: Tema, Univ.
- Orhlander, Kajsa (1992), *I barnens och nationens intresse. Socialliberal reformpolitik 1903-1930*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Overud, Johanna (2005), *I beredskap med fru Lojal. behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 76
- Pallas, Hynek (2011), *Vithet i svensk spelfilm 1989-2010*, Filmkonst 130
- Palmblad, Eva & Eriksson, Bengt Erik (1995), *Kropp och politik. Hälsoupplysning som samhällsupplysning*, Stockholm; Carlssons Förlag
- Palmblad, Eva (1990), *Medicinen som samhällslära*, Göteborg: Daidalos
- Palmblad, Eva (2000), *Den disciplinerade reproduktionen: abort- och steriliseringspolitikens dolda dagordning*, Stockholm: Carlsson
- Patrik Åker (2000), "Vår bostad i bild", i (red.) Becker, Karin, Ekecrantz, Jan & Olsson Tom, *Picturing politics. Visual and textual formations of modernity in the Swedish press*, Stockholm JMK
- Payne, Carol (2009), "A land of youth. Nationhood and the Image of the Child in the National Film Board of Canada's Still Photography Division", i Lerner, Laura (red.), *Depicting Canada's Children*, Wilfrid Laurier University press
- Peacock, Margaret (2014), *Innocent Weapons. The Soviet and American Politics of Childhood in the Cold War*, The University of North Carolina Press
- Pernick, Martin S. (2002), "Taking Better Baby Contests Seriously", i *American Journal of Public Health*, vol. 92, no. 5, 2002
- Präntare et al. (1979), *Pressen i Norden – En bok om pressen i de nordiska länderna, dess historia och uppgifter idag*, LiberFörlag Stockholm
- Qvarsell, Roger & Eriksson, Bengt Erik (2003), "Samhället på bild – den tidiga socialvetenskapen och det dokumentära fotografiet", i (red.) Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans, *Den o censurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*, Carlssons
- Qvarsell, Roger (1994), "Ett sunt folk i ett sunt samhälle", i (red.), Carlsson, Gösta & Arvidsson, Ola, *Kampen för folkhälsan. Prevention i historia och nutid*, Natur och kultur
- Qvist Per Olov (1995), *Folkhemmets bilder: modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Lund: Arkiv
- Rose, Gillian (2007), *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials*, Sage

- Rose, Nikolas (1995), "Psykologens blick", i (red.) Hultqvist, Kenneth & Petersson, Kenneth, *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*, HLS Förlag
- Rose, Nikolas, (1994), "Medicine, History and the Present, i (red.) Jones, Colin & Porter, Roy, *Reassessing Foucault. Power, Medicine and the Body*, Routledge
- Rosengren, Annette (2003), "Dokumentärfotografi och fältforskning", i (red.) Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans, *Den ocensurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*, Carlssons
- Rothstein, Bo (1994/2010), *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, SNS Förlag
- Runcis, Maija & Sandin, Bengt (2006), *Neither fish nor fowl. Educational broadcasting in Sweden 1930-2000*, Nordic Academic Press
- Runcis, Maja (1998), *Steriliseringar i folkhemmet*, Stockholm
- Runcis, Maja (2007), *Makten över barnen: tvångsomhändertagande av barn i Sverige 1928-1968*, Stockholm: Atlas
- Salomon, Kim (2007), *En femtiotalberättelse. Populärkulturens kalla krig i folkhemssverige*, Bokförlaget Atlantis AB
- Sandin, Bengt (2003), "Barndomens omvandling – från särart till likart", i (red.) Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla, *Barnets bästa. En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*, Stockholm/Stehag
- Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla (2003), "Välfärdsstatens omvandling och en ny barndom", i (red.) Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla, *Barnets bästa. En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*, Stockholm/Stehag
- Sandin, Bengt (1986), *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan: folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600-1850*, Serie: Arkiv avhandlingsserie
- Sandin, Bengt (2012), "Children in the Swedish Welfare State: From Different to Similar", i (red.) Fass, Paula S. & Grossberg, Michael, *Reinventing childhood after World War II*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Sandin, Bengt (2012), "More children of better quality. Pricing the child in the welfare state", i (red.) Sparrman, Sandin & Sjöberg, *Situating child consumption. Rethinking values and notions of children, childhood and consumption*, Nordic Academic Press

- Sandin, Bengt (2013), "Infanticide, abortion, children, and childhood in Sweden, 1000-1980", i (red.) Fass, Paula S., *The Routledge history of childhood in the western world*, London: Routledge
- Sandin, Bengt (2014), "Swedish Childhoods from the Era of Great Power to the Welfare State", i *Swedish wooden toys* (red.) Ogata, Amy F. & Weber, Susan, New Haven: Yale University Press
- Sandin, Bengt, Hydén, Lars-Christer & Lind, Judith (2006), "Inledning", i Lind, Judith (red.), i *Normalitetens förhandling och förvandling. En antologi om barn, skola och föräldraskap*, Symposion
- Seifarh, Sofia (2007), *Råd i radion, modernisering, allmänhet och expertis 1939-1968*, Diss. Linköping, Linköping Studies in Arts and Science
- Seip Anne-Lise (1984), *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Oslo: Gyldendal
- Selden, Steve (2005), "Transforming better babies into fitter families: Archival Resources and the History of the American Eugenics Movement, 1903-1930", i *Proceedings of the American philosophical society*, vol. 149, No 2, 2005
- Sjöberg, Johanna (2013), *I marknadens öga. Barn och visuell konsumtion*, Diss. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science
- Sjöberg, Mats (2003), "Att fostra ett skolbarn. Den nya skolan och barndomens förändring 1950-1970", i (red.) Sandin, Bengt & Halldén, Gunnilla, *Barnets bästa. En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*, Stockholm/Stehag
- Sköld, Johanna & Söderlind, Ingrid (2016), "Finska barn i svenska hem. Om mobiliseringen av familjer att ta emot främmande barn under andra världskriget", i *Scandia*, 2016:1, 35-65
- Sköld, Johanna (2006), *Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925*, Acta Universitatis Stockholmiensis
- Sköld, Peter (2005), "Kampen mot kopporna – preventivmedicinens genombrott", i (red.) Sundin, Jan, Hogstedt, Christer, Lindberg, Jakob & Moberg, Henrik, *Svenska folkets hälsa i historiskt perspektiv*, Stockholm: Statens folkhälsoinstitut
- Sparrman, Anna (2014), "Barn tecknar nakenhet – och sexualitet?", i (red.) Eriksson, Yvonne, *Barn tecknar världen. Att förstå och tolka barns bilder*, Studentlitteratur

- Stearns, N. Peter, "Defining happy Childhoods: Assessing a Recent Change", i *The Journal of the History of Childhood and Youth*, vol. 3, nr 2, 2010
- Stern, Alexandra Minna (2002), "Making better babies: Public health and race betterment in Indiana 1920-1935", i *American Journal of Public health*, vol. 92, No 5, 2002
- Sundkvist, Maria (1994), *De vanartade barnen. Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*, Diss. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science 112, Uppsala: Hjelms förlag
- Sundkvist, Maria (2006), *Klassens klasser. Gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846-1996*, Carlssons
- Swärd, Hans (2003), "Ord och bild från samhällets botten", i (red.) Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans, *Den o censurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*, Carlssons
- Söderberg, Rolf & Rittsel, Pär (1983), *Den svenska fotografins historia 1840-1940*, Bonnier Fakta Bokförlag AB
- Söderlind, Ingrid (1999), *Barnhem för flickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920*, Diss. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science 112, Stockholmia Förlag
- Tagg, John (1998), *The burden of representation. Essays on Photographies and Histories*, University of Minnesota Press
- Thomson, Gerald E, (2000/2001). "A baby show means work in the hardest sense": The Better Baby Contests of the Vancouver and New Westminster Local Councils of Women, 1913-1929", i *BC studies*, n. 128, Winther 2000/2001
- Tolvhed, Helena (2008), *Nationen på spel: kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948-1972*, Umeå
- Torell, Ulrika (2002), *Den rökande människan. Bilden av tobaksbruk i Sverige mellan 1950- och 1990-tal*, Carlssons
- Torell, Ulrika (2015), *Socker och söta saker: en kulturhistorisk studie av sockerkonsumtionen i Sverige*, Stockholm: Nordiska museets förlag,
- Tornbjör, Charlotte (2002), *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Lunds universitet
- Weiner, Gena (1995), *De räddade barnen: om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900-1940*, Diss. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science, Uppsala: Hjelms förlag

- Werner, Jeff (2014), "Introduktion", i (red.) Werner, Jeff & Björk, Tomas, *Blond och blåögd. Vithet, svenskhet och visuell kultur*, Göteborgs konstmuseum
- Widholm, Christian (2008), *Iscensättandet av Solskensolympiaden. Dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*, H:ström bokförlag
- Widholm, Christian (2011), "Från massmedium till mikrosurrogat. Några reflektioner kring den mikrofilmade dagstidningen som källa", *Scandia* 77:2, s. 155-170
- Wijkström, Filip & Lundström, Tommy (2002), *Den ideella sektorn: organisationerna i det civila samhället*, Sober Förlag
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000), *Diskursanalys som teori och metod*, Lund
- Wintzell, Inga (1972), *Så var barnen klädda. Från kolt till täckjacka*, Stockholm: Natur och kultur
- Worpole, Ken (2000), *Here comes the sun: architecture and public space in twentieth-century European culture*, London: Reaktion
- Zander Ulf (2001), "Riksgrundare och knäckebrödskung: Gustav Vasa inför eftervärlden i ord och bild", i (red.) Andersson, Lars M., Berggren, Lars & Zander, Ulf, *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Nordic Academic Press
- Zelizer, Viviana (1985), *Pricing the priceless child. The changing social value of children*, Princeton university press
- Åker, Patrik (1998), *Vår bostad i folkhemmet: bilden av hemmet i en organisationstidskrift*, Nora : Nya Doxa i samarbete med Vår bostad
- Åmark, Klas (2002), "Familj, försörjning och livslopp under 1900-talet" i (red.) Bergman, Helena & Johansson, Peter, *Familjeangelägenheter. Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*, Brutus Östlings Bokförlag Symposium Stockholm/Stehag
- Åmark, Klas (2005), *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstaten framväxt i Norge och Sverige*, Boréa
- Åse, Cecilia (2008), "Vi är överens: Om monarki och demokrati", i (red.) Lundberg, Urban & Tydén, Mattias, *Sverigebilder. Det nationellas betydelser i politik och vardag*, Institutet för framtidsstudier
- Öhman, Ivar (red.) (1984), *Folket i bild: tidningen som var en folkrörelse. D. 1, 1934-1949*, Stockholm: Tiden

INTERNETKÄLLOR

- Adolf Lichtenstein, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/11325>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Lars Öberg), (hämtad 2016-04-29).
- <http://www.sakerhetspolitik.se/Forsvar/Om-forsvaret/Det-svenska-forsvaret-historia/> (2017-02-06)
- <http://www.svenskaakademien.se/svenska-spraket/svenska-akademiens-ordlista-saol/saol-13-pa-natet/sok-i-ordlistan>, hämtat 2016-08-09
- Kungliga Biblioteket, Nya Lundstedt dagstidningar efter 1900, <http://www.kb.se/samlingarna/tidningar-tidskrifter/soka/Nya-Lundstedt-tidningar/>, [Elektronisk resurs], (2016-04-28)
- Kungliga Biblioteket, Nya Lundstedt dagstidningar efter 1900, <http://www.kb.se/samlingarna/tidningar-tidskrifter/soka/Nya-Lundstedt-tidningar/>, [Elektronisk resurs], (2016-04-28)
- MSB, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, <http://www.sakerhetspolitik.se/Forsvar/Om-forsvaret/Det-svenska-forsvaret-historia/> (hämtad 2017-02-06)
- Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/forsvarsfragan> (hämtad 2017-02-06)
- SAOL, <http://www.svenskaakademien.se/svenska-spraket/svenska-akademiens-ordlista-saol/saol-13-pa-natet/sok-i-ordlistan>, hämtat 2016-08-09
- SCB, Prismräknaren, <http://www.sverigeisiffror.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/prisomraknaren/>
- Tobias Hübinettes sammanställning av Riksförbundet Sverige-Tyskland (RST) medlemsregister åren 1938-1942 som bygger på Professor Hugo Odebergs arkiv (Lunds universitetsbibliotek), Riksföreningen Sverige-Tysklands arkiv, <http://www.tobiashubinette.se/rst.pdf> [Elektronisk resurs] (hämtad 2016-04-29)

BILDER OCH TABELLER

BILDER

Bild 1. <i>Aftonbladet</i> 1944-12-03, s. opag.	9
Bild 2. <i>Aftonbladet</i> 1944-10-15, s. 12.	68
Bild 3. <i>Svenska Dagbladet</i> 1930-10-19, s. 10.	69
Bild 4. <i>Aftonbladet</i> 1944-10-15, s. opag.	70
Bild 5. <i>Svenska Dagbladet</i> 1930-12-07, s. 24.	71
Bild 6. <i>Aftonbladet</i> 1938-10-27, s. 14.	72
Bild 7. <i>Aftonbladet</i> 1938-10-22, s. 14.	75
Bild 8. <i>Aftonbladet</i> 1944-12-03, s. opag.	77
Bild 9. <i>Aftonbladet</i> 1938-10-27, s. 14.	78
Bild 10. <i>Aftonbladet</i> 1938-11-18, s. 14.	81
Bild 11. <i>Svenska Dagbladet</i> 1930-11-13, s. 8.	82
Bild 12. <i>Svenska Dagbladet</i> 1930-11-30, s. 6 (söndagsbilaga).	84
Bild 13. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942).	90
Bild 14. <i>Svenska Dagbladet</i> 1930-11-25, s. 5.	95
Bild 15. <i>Svenska barn i bild</i> (1942).	99
Bild 16. <i>Stockholms A-barn och andra bra barn</i> (1938).	99
Bild 17. <i>Friska barn i åldern 1-10 år.</i> (1948).	99
Bild 18. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 124-125.	100
Bild 19. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), uppslag Barnens ö.	102
Bild 20. <i>Aftonbladet</i> , 1944-11-10, s. 14.	112
Bild 21. <i>Aftonbladet</i> 1944-11-04, s. 14.	115
Bild 22. <i>Aftonbladet</i> 1944-11-04, s. 14.	115
Bild 23. <i>Aftonbladet</i> 1944-11-29, s. opag.	116
Bild 24. <i>Aftonbladet</i> 1938-12-03, s. opag.	116
Bild 25. <i>Aftonbladet</i> 1938-11-26, s. 14.	116
Bild 26. <i>Aftonbladet</i> 1938-12-03, s. opag.	117
Bild 27. <i>Aftonbladet</i> 1938-11-26, s. 14.	122
Bild 28. <i>Stockholms A-barn och andra bra barn</i> (1938), s. 29.	124
Bild 29. <i>Stockholms A-barn och andra bra barn</i> (1938), s. 21.	124
Bild 30. <i>Aftonbladet</i> 1938-10-15, s. 14.	125
Bild 31. <i>Aftonbladet</i> 1938-11-27, s. 12.	127

Bild 32. <i>Aftonbladet</i> 1938-11-27, s. 12.	127
Bild 33. <i>Aftonbladet</i> 1938-11-27, s. 12.	127
Bild 34. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 672.	143
Bild 35. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 119.	144
Bild 36. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 414.	144
Bild 37. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 353.	145
Bild 38. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 433.	145
Bild 39. <i>Stockholms A-barn och andra bra barn</i> , s. 23.	149
Bild 40. <i>Aftonbladet</i> 1938-11-17, s. 14.	151
Bild 41. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 228.	151
Bild 42. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 568.	155
Bild 43. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 389.	156
Bild 44. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 445.	157
Bild 45. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 344.	157
Bild 46. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 173.	158
Bild 47. <i>1000 svenska barn</i> , s. 11.	159
Bild 48. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 163.	159
Bild 49. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 152.	160
Bild 50. <i>Aftonbladet</i> 1938-11-23, s. 14.	160
Bild 51. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Barnbeklädnad.	173
Bild 52. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Spädbarnshem.	174
Bild 53. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Arbetsstugor.	178
Bild 54. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Barnavårdscentraler.	179
Bild 55. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Parkbarnsverksamhet.	181
Bild 56. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Barnens ö.	184
Bild 57. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Barnens ö.	185
Bild 58. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Sommarkolonier.	186
Bild 59. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Tomtebod.	190
Bild 60. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Parkbarnsverksamhet.	191
Bild 61. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Dagkolonier.	193
Bild 62. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Barnens ö.	194
Bild 63. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Daghem.	199
Bild 64. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Barnträdgårdar.	200
Bild 65. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Skolradio.	203
Bild 66. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Konsten i skolorna.	203
Bild 67. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Tandvård.	206
Bild 68. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Upptagningshem.	207
Bild 69. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Modersmjölkcentralen.	208

Bild 70. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Sommarkolonier.	209
Bild 71. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Upptagningshem.	210
Bild 72. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 87.	226
Bild 73. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 180.	226
Bild 74. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 355.	227
Bild 75. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Dagkolonier.	228
Bild 76. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 13.	231
Bild 77. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 70.	233
Bild 78. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 550.	233
Bild 79. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Skansen.	234
Bild 80. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 188.	237
Bild 81. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 188.	237
Bild 82. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 70.	238
Bild 83. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag. Lappbarn.	238
Bild 84. <i>1000 svenska barn</i> (1930), s. 78.	242
Bild 85. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 598.	242
Bild 86. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 335.	243
Bild 87. <i>Aftonbladet</i> , 1944-12-03, opag. (bilden är beskuren).....	245
Bild 88. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 446.	246
Bild 89. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 446, 295.	246
Bild 90. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 84.	248
Bild 91. <i>Sveriges barn Sveriges framtid</i> (1942), s. 85.	248
Bild 92. <i>Svenska barn i bild</i> (1942), s. opag.	251

TABELLER

Tabell 1. Antal tidningsuppslag eller boksidor som ingår i respektive tävlingssammanhang och fotobok.	45
Tabell 2. Antal förekommande bilder i respektive studerat material, samt andelen av dessa som visar barn och/eller vuxna.	51